

NARXOZ
UNIVERSITY

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

CENTRAL ASIAN ECONOMIC REVIEW

**CENTRAL ASIAN
ECONOMIC REVIEW
VOLUME 1 (160)**

2025

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.

NARXOZ
UNIVERSITY

№1 (160) 2025
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

«Нархоз Университеті» КеАҚ
Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Святов С.А. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті

Бас редактордың орынбасары

Арыстанбаева С.С. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті

РЕДАКЦИЯ АЛҚА

- Адамбекова А. А. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
- Байтенова Л. М. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті
- Доскеева Г. Ж. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Каптарбаева Ш. М. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Сейтказиева А. М. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан-Британ техникалық университеті (ҚБТУ)
- Симанавичене Ж. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Mikolas Romeris Университеті
- Смагулова Ш. А. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық Бизнес Университеті
- Умирзаков С. Ы. — экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Абенова Е. А. — педагогикалық ғылымдар кандидаты, қауымдастырылған профессор, Университет Нархоз
- Акимов А. — Ph.D., профессор, Griffith Business School
- Алиханова Р. К. — Ph.D., ассистент-профессор, Университет Нархоз
- Аргынбаева Ж. Ж. — Ph.D., Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің бастығы, Нархоз Университеті
- Баймағамбетова Л. К. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз университеті
- Браувайлер К. — Ph.D., профессор, West Saxon University of Zwickau
- Дюсембекова Ж. М. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
- Елшибаев Р. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
- Ералиева Я. А. — Ph.D., профессор, Нархоз Университеті
- Исабаев М. М. — Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Ким Д. — Ph.D., профессор, Университет Нархоз
- Кожаммет С. — Ph.D., профессор, Oxford Brookes Business School
- Reazul Islam — Ph.D., Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia
- Нургалиева А. М. — Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Оскенбаев Е. — қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Райымжанова А. Ж. — Ph.D., ассоциированный профессор Университет Нархоз
- Рузиева Э. — экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Алматинский технологический университет
- Сулеев Р. Н. — Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Сарсенбаева А. Ж. — «Издательство «Фортуна Полиграф» ЖШС бас директоры, журналдың жауапты редакторы
- Каскарауова А.Д. — Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің аға координаторы, Нархоз Университеті, журналдың техникалық редакторы

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.

№1 (160) 2025

Издаётся с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Редакционный совет
Central Asian Economic Review
НАО «Университет Нархоз»

РЕДКОЛЛЕГИЯ

Главный редактор
Святов С. А. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Заместитель главного редактора
Арыстанбаева С. С. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Адамбекова А. А. – доктор экономических наук, профессор, Казахстанский национальный университет им. Аль Фараби

Байтенова Л. М. – доктор экономических наук, профессор Алматинский энергетический университет

Доскеева Г. Ж. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Кантарбаева Ш. М. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Сейтказиева А. М. – доктор экономических наук, профессор, Казахстанско-Британский технический университет (КБТУ)

Симанавичене Ж. – доктор экономических наук, профессор, Университет Mykolas Romeris

Смагулова Ш. А. – доктор экономических наук, профессор Университет международного бизнеса им. К.А.Сагадиева

Умирзаков С. Ы. – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Абенова Е. А. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Акимов А. – Ph.D., профессор, Griffith Business School

Алимханова Р. К. – Ph.D., ассистент-профессор, Университет Нархоз

Арғынбаева Ж. Ж. – Ph.D, начальник Отдела НИИР, Университет Нархоз

Баймагамбетова Л. К. – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Браувайлер К. – Ph.D., профессор, West Saxon University of Zwickau

Дюсембекова Ж. М. – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Елшибаев Р. – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз

Ералиева Я. А. – Ph.D., профессор, Университет Нархоз

Исабаев М. М. – Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Ким Д. – Ph.D, профессор-исследователь, Университет Нархоз

Кожамет С. – Ph.D., профессор, Oxford Brookes Business School

Reazul Islam – Ph.D, Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia

Нургалиева А. М. – Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Оскенбаев Е. – ассоциированный профессор, Университет Нархоз

Райымжанова А. Ж. – Ph.D, ассоциированный профессор Университет Нархоз

Рузиева Э. – кандидат экономических наук, профессор, Алматинский технологический университет

Сулеев Р. Н. – Ph.D, ассоциированный профессор Университет Нархоз

Сарсенбаева А. Ж. – генеральный директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала;

Каскарауова А.Д. – старший координатор Отдела НИИР, Университет Нархоз, технический редактор журнала

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

Document №16353-Ж
23.02.2017 year

Volume 1 No. (160) 2025

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
NP JSC «Narxoz University
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401»

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

EDITORIAL BOARD

Chief Editor Svyatov S.A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Deputy Chief Editor Arystanbayeva S. S.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>

EDITORIAL BOARD

Adambekova A. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Al-Farabi Kazakh National University</i>
Baytenova L. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications</i>
Doskeyeva G. Zh.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Kantarbayeva Sh. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Seytkaziyeva A. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Kazakh-British Technical University (KBTU)</i>
Simanavicienė Ž.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Mykolas Romeris University</i>
Smagulova Sh. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Kenzhegali Sagadiyev International University of Business</i>
Umirzakov S. Y.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Abenova E. A.	–	<i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
Akimov A.	–	<i>Ph.D., Professor, Griffith Business School</i>
Alimkhanova R. K.	–	<i>Ph.D., Assistant Professor, Narxoz University</i>
Baimagambetova L. K.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Brauweiler C.	–	<i>Ph.D., Professor, West Saxon University of Zwickau</i>
Dyussebekova Zh. M.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Yelshibaev R.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Yeraliyeva Y. A.	–	<i>Ph.D., Professor, Narxoz University</i>
Issabayev M. M.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Kim D.	–	<i>PhD, Research Professor, Narxoz University</i>
Kozhakhmet S.	–	<i>Ph.D., Professor, Oxford Brookes Business School</i>
Reazul Islam	–	<i>PhD, Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia</i>
Nurgaliyeva A. M.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Oskembayev Y.	–	<i>Associate Professor, Narxoz University</i>
Raiymzhanova A. Zh.	–	<i>PhD, Associate Professor, Narxoz University</i>
Ruzieva E.	–	<i>Candidate of Economics, Professor, Almaty Technological University</i>
Suleyev R. N.	–	<i>PhD, Associate Professor, Narxoz University</i>
Argynbayeva Zh. Zh.	–	<i>PhD, Head of the Research Department, Narxoz University</i>
Sarsenbayeva A. Zh.	–	<i>General Director of LLP "Fortuna Polygraph Publishing House," Editor of the journal;</i>
Kaskarauova A.D.	–	<i>Senior Coordinator of the Research Department, Narxoz University, Technical Editor of the journal</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ

МЕТОДЫ И КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ Х. Н. Мұрсалова, Р. С. Мусина	6
---	---

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ БИЗНЕС: БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ
ГОСУДАРСТВО И БИЗНЕС: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА УПРАВЛЕНИЯ

МИКРОФИНАНСИРОВАНИЕ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ Е. М. Крупина, И. В. Селезнева, Ш. Д. Кыдырбаева	20
--	----

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

EXPLORING THE WORK RESILIENCE OF EDUCATORS IN HIGHER EDUCATION MANAGEMENT Zh. B. Battal, G. A. Abdulina, A. Khamzayeva	32
---	----

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ: КАЗАХСТАНСКИЙ КЕЙС Д. Я. Куатова, А. А. Жакупова, Ж. И. Сариева	43
--	----

ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСТАНСКОГО РЫНКА ТРУДА: ЗА РАМКАМИ ОФИЦИАЛЬНОЙ СТАТИСТИКИ Д. Б. Кулумбетова, Г. К. Уашов, Е. Г. Токарева	62
---	----

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ КЕДЕЙЛІКТІ КӨП ФАКТОРЛЫ БАҒАЛАУ О. Ш. Әділханов, Ш. К. Турдалина, А. Н. Наренова	75
---	----

ECONOMIC ASPECTS OF INTEGRATION OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION STANDARDS IN THE TRAINING OF ENGINEERING STAFF M. U. Rakhimberdinova, Zh. T. Konurbayeva, A. N. Mashekenova	89
---	----

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ПОДДЕРЖКИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН Ж. С. Раимбеков, Б. У. Сыздықбаева, Г. Б. Молдабекова	101
--	-----

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ESTABLISHING NATIONAL INNOVATION SYSTEMS: EXPERIENCE FOR KAZAKHSTAN A. Barlybayeva, K. Sadykova	115
---	-----

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА И ФАКТОРОВ ЕГО РОСТА К. П. Мусина, З. К. Төлеубаева, С. Т. Насанбекова	126
---	-----

KAZAKHSTAN AS AN EDUCATION HUB: STRATEGIC MANAGEMENT OF INTERNATIONALIZATION A. T. Zheldybayeva, H.-Christian Brauweiler, A. S. Mukatay	141
--	-----

SUMMARY OF STAKEHOLDER ENGAGEMENT IN THE DUAL EDUCATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN A. Artykbayeva, N. Ibadildin, L. Salykova	156
--	-----

ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП
ИНВЕСТИЦИИ, ФИНАНСЫ И УЧЕТ

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ШЫҒЫНДАР ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ Н. С. Нуркашева, Б. А. Абдуллаева, Ә. Е. Иматаева	169
---	-----

ESG И ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ: НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ А. А. Жакупова, А. А. Исмагулова, А. Ж. Шакбутова	188
---	-----

CONTENT

GLOBALIZATION AND CENTRAL ASIA

METHODS AND CRITERIA FOR THE EFFECTIVENESS OF KAZAKHSTAN'S ECONOMIC INTEGRATION IN THE EURASIAN ECONOMIC UNION H. N. Mursalova, R. S. Musina	6
---	---

STATE AND BUSINESS:
THEORY AND PRACTICE OF MANAGEMENT

MICROFINANCING SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF CURRENT DEVELOPMENT TRENDS Y. M. Krupina, I. V. Selezneva, Sh. D. Kydyrbayeva.....	20
--	----

NATIONAL ECONOMY: DEVELOPMENT VECTORS

EXPLORING THE WORK RESILIENCE OF EDUCATORS IN HIGHER EDUCATION MANAGEMENT Zh. B. Battal, G. A. Abdulina, A. Khamzayeva	32
---	----

LABOR EFFICIENCY IN INDUSTRY: THE KAZAKHSTAN CASE D. Ya. Kuatova, A. A. Zhakupova, J. I. Sarieva	43
---	----

KAZAKHSTAN'S LABOR MARKET PECULIARITIES: BEYOND OFFICIAL STATISTICS D. B. Kulumbetova, G. K. Uashov, E. G. Tokareva	62
--	----

MULTI FACTOR ASSESSMENT OF POVERTY IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN O. Sh. Adilkhanov, Sh. K. Turdalina, A. N. Narenova.....	75
---	----

ECONOMIC ASPECTS OF INTEGRATION OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION STANDARDS IN THE TRAINING OF ENGINEERING STAFF M. U. Rakhimberdinova, Zh. T. Konurbayeva, A. H. Mashekenova.....	89
---	----

IMPROVING THE MECHANISM FOR PROVIDING SOCIAL SUPPORT TO THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN Zh. S. Raimbekov, B. U. Syzdykbayeva, G. B. Moldabekova	101
---	-----

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ESTABLISHING NATIONAL INNOVATION SYSTEMS: EXPERIENCE FOR KAZAKHSTAN A. Barlybayeva, K. Sadykova	115
--	-----

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF DOMESTIC TOURISM DEVELOPMENT TRENDS AND FACTORS OF ITS GROWTH K. P. Mussina, Z. Y. Toleubayeva, S. T. Nassanbekova.....	126
---	-----

KAZAKHSTAN AS AN EDUCATION HUB: STRATEGIC MANAGEMENT OF INTERNATIONALIZATION A. T. Zheldybayeva, H.-Christian Brauweiler, A. S. Mukatay	141
--	-----

SUMMARY OF STAKEHOLDER ENGAGEMENT IN THE DUAL EDUCATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN A. E. Artykbayeva, N. A. Ibadildin, L. N. Salykova.....	156
---	-----

INVESTMENT, FINANCE AND ACCOUNTING

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR ENVIRONMENTAL COSTS N. S. Nurkasheva, B. A. Abdullaeva, A. E. Imataeva.....	169
---	-----

ESG AND FINANCIAL STABILITY: DIRECTIONS OF INTERCONNECTION A. A. Zhakupova, A. A. Ismagulova, A. Zh. Shakbutova	188
--	-----

МРНТИ: 06.51.77

JEL Classification: F15

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-6-19>

МЕТОДЫ И КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ

Х. Н. Мұрсалова^{1*}, Р. С. Мусина¹

¹ НАО «Казахского агротехнического исследовательского университета»
имени С. Сейфуллина, Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Выделить методы и критерии, позволяющие всесторонне оценить эффективность экономической интеграции страны в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Можно выделить три основных авторских метода оценки эффективности экономической интеграции страны в рамках ЕАЭС. Первый – метод интеграции торговли между странами-членами ЕАЭС, оценивающий динамику, структуру и объемы взаимной торговли между странами союза. Второй метод – экономической интеграции по совокупности стратегических приоритетов развития экономики в соответствии с набором стратегических приоритетов экономического развития. Третий метод – метод конкурентоспособности страны.

Методология. В ходе исследования было использовано разнообразие методов: макроэкономический анализ, компаративный анализ моделей национальных экономик, метод эконометрического моделирования и комплексный подход к оценке достижения экономической выгоды, стабильности и конкурентоспособности страны в рамках ЕАЭС. Проведён литературный обзор научных трудов по теме исследования, который позволил изучить роль Казахстана в развитии торгово-экономических отношений между государствами-членами ЕАЭС.

Оригинальность/ценность исследования заключается в изучении влияния глобальной и региональной интеграции на экономическую стабильность и развитие Казахстана с учетом изменений в экономике страны с момента вступления в Евразийский экономический союз (ЕАЭС). Это дает понять эффективность интеграции и определить векторы дальнейшего развития Казахстана, основанные на улучшении и укреплении экономических связей между странами-членами ЕАЭС.

Результаты исследования. Определены ключевые показатели, способствующие экономической выгоде, стабильности и конкурентоспособности страны в рамках Евразийского экономического союза. Выявлено, что активное участие Казахстана в рамках ЕАЭС способствует более эффективному функционированию национальной экономики за счет равномерного распределения выгод между странами, создания условий для интеграции в определенных секторах, устранения барьеров для свободного перемещения товаров и услуг, увеличения инвестиций и развития наиболее конкурентоспособных отраслей экономики Казахстана. Даны практические рекомендации, направленные на выстраивание доверительных торгово-экономических отношений между странами-членами ЕАЭС, дальнейшее увеличение темпов экономического роста ЕАЭС в долгосрочной перспективе. Обоснована роль Казахстана как надежного игрока на евразийском континенте (включая Западную и Восточную Европу и другие, не входящие в ЕАЭС, регионы Азии), создающего условия для развития внутреннего рынка Союза и расширения его экспортного потенциала с учетом транспортно-логистических возможностей страны.

Ключевые слова: Казахстан, экспортный потенциал, Евразийский экономический союз, интеграция, инвестиции, конкурентоспособность.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время Казахстан выступает как один из динамично развивающихся государств постсоветского пространства. Стратегическая цель развития Республики Казахстан до 2050 года определена вхождением страны в топ-30 самых конкурентоспособных государств мира. Для этого необходимо приложить определенные усилия в выработке внешнеторговой стратегии государства, которая, с одной стороны обеспечит более высокий качественный рост как валового внутреннего продукта по производству, так и валового внутреннего продукта, рассчитанного по паритету покупательской способности, с другой стороны обеспечит соблюдение правил ВТО и ЕАЭС [1]. На фоне этих важных задач будет необходимо осознать, как максимально эффективно использовать преимущества, которые предлагает евразийский континент, и минимизировать возможные негативные ситуации посредством анализа товарных потоков и потоков прямых инвестиций из ЕАЭС, оптимизации взаимодействия государств-членов ЕАЭС на основе методов и критериев, способствующих улучшению экономической интеграции Казахстана в рамках ЕАЭС. Сфокусированное внимание на улучшении торговой инфраструктуры, процессе привлечения инвестиций в самые конкурентоспособные отрасли экономики позволит не только создать новые рабочие места, но и способствует укреплению торговых отношений между странами за счет повышения эффективности внешнеэкономических операций.

Современные реалии эффективности экономической интеграции Казахстана указывают на необходимость определения ключевых критериев и методов, способствующих ее улучшению в рамках Евразийского экономического союза. Это важно для разработки рекомендаций по дальнейшему развитию интеграционных процессов посредством снижения торговых барьеров, увеличения объема взаимных инвестиций и развития совместных проектов в различных отраслях между странами-членами ЕАЭС.

Таким образом, выявляются актуальные проблемы, предлагаются конкретные практические рекомендации, направленные на улучшение системы методов и критериев, позволяющих всесторонне оценить эффективность экономической интеграции страны в рамках ЕАЭС. Эти рекомендации могут включать меры по улучшению макроэкономической ситуации и условий для увеличения инвестиций, а также развитию производственного и научно-технического потенциала, что может способствовать экономическому росту Казахстана и укреплению позиций страны по рейтингу глобального индекса конкурентоспособности.

Обзор литературы. В работе Бактияровой А. Ж., Елшибаева Р. К., Жангалиевой Р. У. [2] акцентируется внимание на роли Казахстана в развитии торгово-экономических отношений между государствами-членами Евразийского экономического союза (ЕАЭС), определены перспективы дальнейшего сотрудничества между Казахстаном и Россией в высокотехнологичных сферах. Авторы отмечают, что стратегический характер партнерства России и Казахстана основан, прежде всего, на экономической основе, а также встраивании политического, экономического и финансового механизма взаимодействия стран ЕАЭС.

Согласно точке зрения Молдашева К. Б., Махмеджанова Г. Н. [3] до вступления в таможенный союз Республикой Казахстан проводилась более либеральная внешнеторговая политика, однако после вступления Казахстан был вынужден идти на пути введения нетарифных мер регулирования импорта вследствие увеличения тарифов на импорт. Например, введение утилизационного сбора, который в основном используется для поддержки автопрома в странах ЕАЭС, это создает выгоды автолюбителей и влияет на экологическую ситуацию в стране.

Сатпаев З. Т., Альжанов Ф. Г., Смагулов А. С. [4] подчеркивают, что для стран-участниц ЕАЭС, использующих схожесть набора целей, задач и мероприятий в области научно-технического развития, открываются перспективы сотрудничества в сфере научно-технологической деятельности, которое дает множество преимуществ несмотря на различия стран-участниц ЕАЭС по определенным признакам (потенциал, состояние, структура и динамика научно-технологического развития).

Перспективы развития интеграционных процессов определяются их экономической эффективностью и дают возможность определить их приоритетность в комплексе взаимоотношений между членами международного сообщества. В рамках всех стран ЕАЭС важны критерии эффективности экономической интеграции государств-членов ЕАЭС, такие как показатели значимости взаимной торговли

товарами и услугами, взаимной трудовой миграции для ведущих стран Евразийского Экономического Союза и взаимных потоков прямых иностранных инвестиций для развития экономик стран-членов ЕАЭС [5].

Мурсалова Х. Н., Озпенс О., Айнаканова Б. А. и др. [6] в рамках изучения проблемы использования методов и критериев расчета эффективности подвергли сомнению целесообразность пребывания Казахстана в составе ЕАЭС по причине возникновения определенных споров между учеными, политиками и экономистами.

Вопросам стратегий интеграционного развития ЕАЭС, в частности оценкам эффективности экономической интеграции посвящены работы ряда авторов - Сергея В. М. [7], Абрамова Н. М. и других [8], Остапука М. Р. [9]. Отдельно необходимо отметить исследование Чекановой Т. Е. [10], сфокусированное на изучении различных моделей стратегий интеграционного развития, которые позволяют странам-участницам ЕАЭС наиболее полно использовать конкурентные преимущества и раскрыть имеющийся потенциал.

Таким образом, работы, представленные в тематике методов и критериев эффективности экономической интеграции Казахстана в ЕАЭС, могут носить разноплановый характер. Между тем, все они отмечают, что успешность интеграционных процессов непосредственно зависит от степени эффективности использования преимуществ, которые предлагает долгосрочное экономическое и финансовое сотрудничество между странами-участницами ЕАЭС. Именно такой тип сотрудничества позволит оценить вектор движения казахстанской экономики в рамках объединения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Казахстан занимает стратегически выгодное геополитическое положение в центре Евразии, что делает его ключевым транзитным узлом. Развитая транспортная инфраструктура включает в себя железные и автомобильные дороги, авиацию, а также выход к Каспийскому морю, что позволяет эффективно перевозить грузы в различные пункты назначения, соединяя Европу, Азию и Ближний Восток. Близость к экономически значимым странам, таким как Китай, Россия, страны Центральной Азии и Каспийского региона, укрепляет роль Казахстана как посредника в международных переговорах и сотрудничестве. Активное участие в евразийских интеграционных инициативах, включая Евразийский экономический союз (ЕАЭС), способствует расширению торговых возможностей и привлечению инвестиционных ресурсов для модернизации региональной транспортной инфраструктуры.

Комплексные меры по развитию логистики и транспортных коридоров, таких как инициатива «Один пояс, один путь», создают дополнительные возможности для развития и роста доходов от транзитных потоков. А также укрепления позиций Казахстана как надежного партнера в международной торговле. Эти факторы способствуют не только росту внутреннего рынка, но и расширению экспортного потенциала страны, углублению экономического сотрудничества и обеспечению стабильности в регионе.

ЕАЭС стал первым действующим региональным интеграционным проектом на постсоветском пространстве [11]. Придерживаясь ценностей открытой экономики, Казахстан осуществляет торгово-экономические связи с во многих странах мира (США, Китай, Россия и другие). Внешняя торговля в структуре ВВП составляла 66 % за 2018 год на основе методологии Всемирного Банка, а в 2023 году – 75%. [12] По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, внешнеторговый оборот за 2022 год составил 135,5 млрд. долл. США и увеличился к 2023 году до 140, в 2024 г. – до 141,4 млрд. долл. США (Таблица 1). Для оценки эффективности интеграции в ЕАЭС авторами исследования будут использованы методы и критерии, отражающие экономический эффект от роста внешней торговли. Эти критерии помогут оценить как количественный, так и качественный эффект от участия Казахстана в процессе интеграции в ЕАЭС и предоставят информацию о различных экономических выгодах и проблемах.

Таблица 1 – Внешнеторговый оборот Казахстана (ВТО) за 2019 - 2024 годы, млн. долл. США

Наименование показателя	Годы					
	2019	2020	2021	2022	2023	Январь-декабрь 2024
ВТО:	97 774, 9	86 469, 9	101736,4	135 527, 4	139 833,3	141 405,7
страны СНГ	27 374, 3	25 200, 2	33 237,9	37 134,3	35 592,2	34 558,5
другие страны	70 400, 6	61 269, 6	68 498,5	98 393, 1	104 241,1	76 399,7
страны ЕАЭС	21 703,6	20 380,4	26 586,7	29 354,0	28 517,8	30 447,5
Экспорт	58 065, 6	47 540,8	60 321,0	84 593, 0	78 674,5	81 618,4
страны СНГ, из них:	10 109, 5	9 151,3	12 493, 5	15 588, 1	15 972,9	17 583,7
страны ЕАЭС	6 406,2	5 671,9	7 814,1	10 099,0	11 054,1	13 761,3
другие страны	47 956, 1	38 389, 5	47 827,5	69 004, 9	62 701,5	50 273,4
Импорт	39 709, 3	38 929,1	41 415,4	50 934, 4	61 158,9	59 787,3
страны СНГ, из них:	17 264, 8	16 049,0	20 744, 4	21 546, 2	19 619, 3	21 384,8
страны ЕАЭС	15 297,4	14 708,5	18 772,5	19 255,1	17 463,7	20 683,8
другие страны	22 444,5	22 880, 1	20 671,0	29 388, 2	41 539,6	17 718,7
Примечание – составлено автором на основе источника [13]						

По данным таблицы 1 анализ внешнеторгового оборота Казахстана в период с 2019 по 2024 годы показывает устоявшуюся тенденцию в сторону увеличения роста экспорта продукции, при этом импорт сократился с 61 158,9 млн. долларов до 59 787,3 млн. долларов. Так, 25,4% внешнеторгового оборота (ВТО) приходится на страны СНГ, в том числе 20,3% – на страны ЕАЭС, а 74,5% – на долю других стран. Удельный вес экспорта в страны СНГ в 2019 году составил примерно 17,4% $((10\ 109,5 / 58\ 065,6) \times 100)$; в 2020 году – 19,3%, в 2021 году – 20,7%, в 2022 году – 18,5%, в 2023 году – 20,3%, в 2024 году – 27,7%. Для остальных показателей (например, для стран ЕАЭС, других стран и т.д.) расчет будет аналогичным. Удельный вес экспорта в страны ЕАЭС сначала увеличивается, достигая максимума в 2021 году (26,1%), но затем начинает снижаться до 23,1% в 2024 году. Это может свидетельствовать о перемещении экспортных потоков в другие регионы (например, в страны СНГ или другие страны). Несмотря на снижение, удельный вес в 2024 году остается значительным (23,1%), что указывает на стабильную роль ЕАЭС во внешней торговле. Снижение доли экспорта в другие страны и увеличение доли стран СНГ и ЕАЭС в последние годы (2022-2024 годы) свидетельствует о том, что внешняя торговля страны все больше ориентируется на ближнее зарубежье.

По данным таблицы 2 Россия имеет самый большой товарооборот и экспорт в ЕАЭС с Казахстаном. Это говорит о том, что Казахстану выгодно сотрудничество с данной страной в плане осуществления взаимной торговли, поскольку Россия непосредственно граничит с территорией Казахстана.

Таблица 2 – Основные показатели взаимной торговли Республики Казахстан по странам ЕАЭС за январь-декабрь 2023 года, тыс. долл. США

№	Наименование страны ЕАЭС	Товарооборот	Экспорт	Импорт
1	2	3	4	5
1	Армения	53 054,0	33 358,1	19 696,0
2	Беларусь	912 495,7	155 793,0	756 702,7
3	Кыргызстан	1 571 895,2	1 076 709,8	495 185,4
4	Россия	25 980 387,4	9 788 230,7	16 192 156,7
	Всего:	28 517 832,3	11 054 091,5	17 463 740,7
Примечание – составлено автором на основе источника [13]				

Основными странами - партнерами Республики Казахстан в общем экспорте 2023 г. были: Италия (18,7%), Китай (18,7%), Россия (12,5%), Нидерланды (5,3%), Турция (5,1%), Республика Корея (4,9%). По данным за 2021-2023 годы, основными странами партнерами Республики Казахстан в импорте являются: Россия (26,8%), Китай (25,6%), Германия (5,3%), США (4,3%), Республика Корея (3,8%), Турция (3,5%) [14].

Макроэкономические показатели являются главным катализатором, определяющим устойчивость роста экономики стран-участниц ЕАЭС. На основании Методики расчета макроэкономических показателей [16], определяющих устойчивость экономического развития государств – членов Евразийского экономического союза для оценки эффективности торгово-экономических связей в рамках ЕАЭС можно использовать несколько ключевых показателей, которые напрямую отражают экономическое состояние и влияние интеграции на страну. Наиболее подходящими показателями для оценки инвестирования в нефинансовые активы (инфраструктура и технологии), увеличения внешней торговли и укрепления экономических связей с другими странами, включая членов ЕАЭС можно назвать показатель «Операции с нефинансовыми активами бюджета (в миллионах единиц национальной валюты)», способствующий тому, что инвестиции в транспортные и логистические сети могут сократить затраты и могут развить внешнюю торговлю в рамках ЕАЭС, а также показатели «Доходы бюджета центральных органов управления (в миллионах единиц национальной валюты)» и «Расходы бюджета центральных органов управления», демонстрирующие важность анализа эффективности использования средств на внешнеэкономическую деятельность. Эти показатели оценивают влияние интеграции в ЕАЭС на макроэкономическое состояние страны, включая бюджетные процессы и внешнюю торговлю. Каждый из этих показателей важен для понимания того, как международная торговля и экономическая интеграция помогают Казахстану и другим странам ЕАЭС стабилизировать и развивать свою экономику.

По данным с 2022 по 2024 годы видно, что в этом периоде во всех странах-членах ЕАЭС, кроме Республики Беларусь, наблюдаются отрицательные значения (Таблица 3).

Таблица 3 – Относительные значения макроэкономических показателей, определяющих устойчивость роста экономики государств-членов ЕАЭС

Годовой дефицит консолидированного бюджета сектора государственного управления (% ВВП)				Долг сектора государственного управления (% ВВП)			Уровень инфляции (индекс потребительских цен), в % к декабрю предыдущего года		
Государства-члены ЕАЭС	2022	2023	2024 январь-июнь	2022	2023	2024 (январь-июнь)	2022	2023	2024 январь-июнь
Армения	-5,4	-4,9	-1,7	51,9	53,3	49,8	98,7	102,8	101,9
Беларусь	1,6	2,8	4,2	41,6	42,4	38,3	110,5	104,7	105,8
Казахстан	-2,5	-5,3	-1,6	19,3	19,5	18,8	108,6	107,3	105,5
Кыргызстан	-4,3	-2,8	-0,4	58,7	59,9	54,8	99,7	103,9	100,8
Россия	-3,1	-0,7	3,8	11,5	12,4	11,4	105,6	102,7	104,8
Примечание – составлено автором на основе источника [15]									

Вместе с тем по данным таблицы 3 критерий непогашенного государственного долга снизился по Казахстану, а ниже уровень инфляции наблюдается в Кыргызстане.

Объем взаимных инвестиций стран-участниц ЕАЭС (Беларусь, Казахстан и Россия) можно оценить согласно взаимным договоренностям в этой области и на основании Договора о Евразийском экономическом союзе [16]. Для снижения зависимости от экспорта сырья необходима диверсификация экономики за счет развития экспорта других товаров. У Казахстана есть возможности для увеличения экспорта пшеницы, меди, ферросплавов и других товаров, что создаст благоприятные условия для

торговли между странами-членами ЕАЭС. Значительная доля импорта приходится на потребительские товары, что может свидетельствовать о зависимости от импорта в этой сфере. Казахстан также импортирует значительное количество промышленных товаров, что может свидетельствовать о необходимости развития собственного производства.

Для анализа внешнеторгового оборота Казахстана целесообразнее использовать модель межотраслевого баланса, с помощью которой можно проанализировать взаимосвязи между различными секторами экономики и их влияние на внешнюю торговлю. Нефть и нефтепродукты составляют более половины (54,2 %) экспорта Казахстана за январь-июнь 2024 года. Это означает, что экономика страны в значительной степени зависит от экспорта сырьевых товаров. К другим значимым экспортным товарам относятся медь (4,2%), руды меди (4,1%), ферросплавы (3,0 %) и пшеница (2,4%). Структура импорта более диверсифицирована, чем структура экспорта. Значительную долю импорта (12,2 %) составляют потребительские товары, такие как легковые автомобили (5,2 %), телефоны (3,0 %) и лекарства (2,3%). Также импортируется значительное количество промышленных товаров, таких как кузова и кабины (2,7 %), автозапчасти (1,9 %) и летательные аппараты (1,7 %) [13].

С целью всесторонней оценки эффективности экономической интеграции страны в рамках ЕАЭС необходимо разработать новые методы и критерии, способствующие экономической выгоде, стабильности и конкурентоспособности Казахстана на евразийском континенте. В качестве новых методов можно использовать следующие авторские методы:

1. Метод интеграции торговли между странами-членами ЕАЭС (потенциальная торговля, ПТ).

Данный метод позволяет оценить динамику, структуру и объемы взаимной торговли между странами союза с учетом изменения торгового баланса, удельного веса взаимной торговли в общем объеме внешней торговли страны и роста экспортного потенциала за счет расширения рынков внутри союза, анализируя несоответствие между фактическими и потенциально возможными уровнями торговли, выявляя нереализованные возможности экономического взаимодействия. Важным критерием является индекс диверсификации торговли.

2. Метод экономической интеграции по совокупности стратегических приоритетов развития экономики (EFS – Economic Framework Strategy).

Данный метод ориентирован на соответствие интеграционных процессов долгосрочным национальным приоритетам (рост ВВП на душу населения, снижение технологической зависимости и увеличение инвестиций в ключевые секторы экономики). В качестве критерия выступает показатель макроэкономической стабильности.

3. Метод конкурентоспособности страны (IC – International Competitiveness).

Данный метод используется для оценки уровня международной конкурентоспособности государства на основе ключевых экономических показателей и факторов, определяющих его способность эффективно участвовать в глобальной экономике. Здесь во внимание берется степень устойчивости позиций страны в мировых рейтингах (Isp – International Stability Position), возможности привлечения иностранных инвестиций путем участия в совместных программах и повышения производительности труда. Важным критерием выступает показатель устойчивости позиций в мировых рейтингах.

Реализация этих методов может способствовать созданию благоприятных условий для экономического роста, повышению благосостояния граждан. Это требует постоянных усилий со стороны стран-членов ЕАЭС.

С точки зрения авторов данного исследования оценка эффективности экономической интеграции Казахстана в рамках ЕАЭС помимо методов должна включать в себя следующие критерии, соответствующие представленным методам:

1. Критерий «Индекс диверсификации торговли» в соответствии с методом ПТ

Данный показатель представляет собой отношение объема взаимной торговли конкурентоспособными товарами (ТОП-10) к их общему объему внешней торговли:

$$ITT = \frac{x^{tr}}{V_{intr}} \times 100\%, \quad (1)$$

где x^{tr} – объем взаимной торговли конкурентоспособными товарами (экспорт и импорт) (ТОП-10);
 V_{intr} – общий объем внешней торговли.

Важно отметить положительные и отрицательные последствия интеграции торговли. С одной стороны, она может привести к росту неравенства, обострению проблем перепроизводства и потребления ресурсов, а также к потере суверенитета стран ЕАЭС в области торговой политики. С другой стороны, индекс диверсификации торговли является важным инструментом оценки уровня и качества торговых отношений между странами. Их анализ позволит разработать меры по дальнейшему углублению интеграции между странами-участницами в области взаимной торговли и ускорению диверсификации экономики за счет развития экспорта конкурентоспособных товаров.

2. Критерий «Макроэкономическая стабильность» в соответствии с методом Efs

Данный показатель позволяет определить динамику экономической интеграции стран ЕАЭС особенно при сопоставлении на международном уровне:

$$Efs = \frac{E_{lab} + E_{tr} + E_{IC} + E_{soc} + E_{inv}}{Int}, \quad (2)$$

где E_{lab} – динамика производительности в каждой отрасли, требующей высокой квалификации;

E_{tr} – динамика товарооборота (экспорт и импорт);

E_{IC} – динамика конкурентоспособности отрасли и субъектов бизнеса в рейтинге мировой конкурентоспособности;

E_{soc} – динамика социального благополучия населения;

E_{soc} – динамика иностранных инвестиций;

Int – сводный индекс Европейского Союза.

Полученный результат позволит выявить потенциальные угрозы стабильности, такие как перегрев экономики, рост государственного долга или социальные волнения; разработать превентивные меры по предотвращению или минимизации негативных последствий; оценить эффективность мер государственной политики, направленных на обеспечение стабильности. В связи с этим необходимо регулярно мониторить ключевые экономические показатели, включая динамику товарооборота, уровень инфляции, производительность труда и инвестиционную активность. Комплексный анализ этих данных позволяет выявлять ранние признаки возможного перегрева экономики, включая рост инфляционного давления и дисбалансы в платежном балансе. В случае выявления таких тенденций могут быть приняты своевременные меры, такие как корректировка денежно-кредитной политики, ужесточение фискальной дисциплины и оптимизация государственных расходов, что позволит стабилизировать экономический рост и снизить макроэкономические риски.

3. Критерий «Устойчивость позиций в мировых рейтингах» в соответствии с методом IC

Данный показатель помогает определить, способствует ли экономическая интеграция росту конкурентоспособности страны, расширению ее экспортных возможностей и улучшению бизнес-климата:

$$Isp = \frac{\sum_{i=1}^n Ri}{n} \quad (3)$$

где Isp – показатель устойчивости позиций в мировых рейтингах;

Ri — позиция страны в i -м мировом рейтинге;

n — количество мировых рейтингов, по которым проводится оценка.

Анализ динамики этого показателя. Этот показатель является средним значением позиций страны в различных международных рейтингах, таких как Глобальный индекс конкурентоспособности, Doing

Business, Индекс экономической свободы, а также других рейтингах, отражающих инвестиционную привлекательность, инновационный потенциал и эффективность государственного управления. Чем ниже значение *Isp*, тем более конкурентоспособной считается страна на международной арене.

Анализ вышеперечисленных показателей в динамике позволяет выявить сильные и слабые стороны Казахстана по сравнению с другими странами-членами ЕАЭС, разработать меры по повышению конкурентоспособности, такие как стимулирование инвестиций, улучшение образования, улучшение инфраструктуры и т. д., а также оценить эффективность государственной политики, направленной на поддержку конкурентоспособности. Важно отметить, что набор используемых показателей конкурентоспособности может варьироваться в зависимости от отрасли, уровня развития страны и других факторов.

Достижение экономической выгоды, стабильности и конкурентоспособности страны в рамках ЕАЭС является комплексной задачей, которая требует комплексного подхода.

Наиболее оптимальным подходом для оценки влияния интеграции в рамках ЕАЭС на уровень конкурентоспособности государств-членов, а также для оценки фактических и потенциальных интеграционных эффектов для государств-членов в рамках действующей интеграционной модели ЕАЭС, является использование регрессионных моделей.

В качестве практических рекомендаций по использованию методов и критериев оценки эффективности экономической интеграции страны, направленных на выстраивание доверительных торгово-экономических отношений между странами-членами ЕАЭС, дальнейшее увеличение темпов экономического роста ЕАЭС в долгосрочной перспективе можно предложить следующее:

1. Правительству Казахстана следует продолжать курс на диверсификацию экономики, акцентируя внимание на развитии экспортно-ориентированных отраслей, модернизацию логистической инфраструктуры и стимулирование производства импортозамещающей продукции. Это позволит не только оптимизировать товарные потоки и минимизировать транспортные издержки, но и повысить устойчивость экономики к внешним шокам. В основе предложенного метода интеграции торговли между странами-членами ЕАЭС лежит расчет индекса диверсификации торговли, который помогает определить степень зависимости экономики от определенных товарных групп и направлений экспорта. Разработка стратегий, ориентированных на расширение и углубление экономического сотрудничества в ключевых секторах, будет способствовать усилению конкурентных позиций Казахстана в рамках союза.

2. Правительству Казахстана рекомендуется систематически анализировать ключевые макроэкономические показатели, включая производительность труда, уровень социального благополучия и динамику товарооборота между странами ЕАЭС. Для этого целесообразно использовать показатель макроэкономической стабильности, позволяющий отслеживать экономические риски и адаптировать стратегию развития. Важно также продолжать работу по повышению инвестиционной привлекательности страны, стимулированию технологического развития и повышению уровня жизни населения. В целях предотвращения перегрева экономики правительство должно своевременно корректировать денежно-кредитную политику и бюджетные расходы, обеспечивая баланс между экономическим ростом и макроэкономической устойчивостью.

3. Для укрепления позиций Казахстана в мировых рейтингах правительству совместно с деловым сообществом необходимо сфокусироваться на повышении производительности труда, улучшении бизнес-климата и привлечении прямых иностранных инвестиций. Развитие сектора малого и среднего бизнеса (МСБ) играет ключевую роль в диверсификации экономики, поэтому важно обеспечить предпринимателям доступ к финансированию, инновационным технологиям и международным рынкам. Дополнительно Казахстан должен активнее участвовать в международных экономических программах и интеграционных инициативах, что позволит укрепить его позиции в глобальных цепочках создания стоимости и повысить конкурентоспособность на международном рынке.

Эти рекомендации помогут странам ЕАЭС выстраивать эффективные и взаимовыгодные экономические отношения, что, в свою очередь, будет способствовать устойчивому экономическому росту, улучшению качества жизни граждан и усилению позиций региона в мировой экономике.

Таким образом, внедрение методов и критериев, направленных на усиление экономической интеграции, доверия и взаимовыгодных отношений в рамках ЕАЭС, обеспечит стабильное и сбалансированное развитие региона в долгосрочной перспективе.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

В рамках анализа внешней торговли Казахстана было выявлено, что сырьевые товары продолжают доминировать в экспорте: на нефть и нефтепродукты приходится 54,2% от общего объема экспорта. Значительную долю также занимают медь, медная руда, ферросплавы и пшеница, что указывает на зависимость от экспорта сырьевых ресурсов. В то же время структура импорта Казахстана более диверсифицирована, что свидетельствует о высокой зависимости страны от ввоза автомобилей, телефонов, лекарственных препаратов и другой продукции с высокой добавленной стоимостью. В этой связи необходимо развивать внутреннее производство в целях снижения импортозависимости и повышения технологического уровня экономики.

Для комплексной оценки эффективности экономической интеграции Казахстана в рамках ЕАЭС предложено использовать ряд методов и критериев, позволяющих детально анализировать экономические взаимосвязи и определять перспективы углубления торгово-экономического сотрудничества. В частности, были предложены следующие методы: метод торговой интеграции между странами-членами ЕАЭС; метод экономической интеграции на основе стратегических приоритетов; метод конкурентоспособности страны, оценивающий, как участие в ЕАЭС влияет на позиции Казахстана в международных рейтингах, экспортные возможности и привлечение инвестиций. Реализация предложенных методик будет способствовать созданию условий для оценки устойчивого экономического роста и повышения благосостояния граждан Казахстана. Важно, что для эффективного применения данных методик необходимо учитывать такие ключевые показатели, как индекс диверсификации торговли, макроэкономическая стабильность и устойчивость позиций в мировых рейтингах.

Анализ также показал, что успешная экономическая интеграция требует комплексного подхода. Казахстан, как часть ЕАЭС, может значительно повысить свою конкурентоспособность за счет более активного участия в торговле, улучшения инфраструктуры и стимулирования инвестиционной активности. Однако важно учитывать как позитивные, так и потенциальные негативные аспекты интеграции, включая риски оттока квалифицированной рабочей силы, усиление конкуренции для отечественных производителей и возможные проблемы перепроизводства. Таким образом, стратегическое планирование и гибкая экономическая политика позволят Казахстану максимально эффективно использовать потенциал экономической интеграции в рамках ЕАЭС.

Поскольку метод оценки конкурентоспособности страны есть у ВЭФ, метод ее интеграционной оценки оценивает, как участие в ЕАЭС воздействует на общую конкурентоспособность национальной экономики. Несмотря на некоторые аспекты оценки, такие методы как анализ конкурентоспособности, являются универсальными, хотя потребуются адаптация этих методов для стран, не входящих в ЕАЭС. Это связано с различиями в специфике регионального сотрудничества (например, в ЕС или АСЕАН) и в механизмах интеграции (таких как валютный или таможенный союзы с различными нормативными актами).

В конечном итоге рекомендуется продолжить работу по диверсификации экономики Казахстана, улучшению логистической инфраструктуры и стимулированию производства импортозамещающей продукции. Внедрение стратегий по повышению производительности труда и улучшению социального обеспечения, а также поддержка малого и среднего бизнеса будут способствовать повышению конкурентоспособности страны в международных рейтингах и укреплению ее позиций на мировых рынках.

Использование методов и критериев, направленных на укрепление экономической интеграции в рамках ЕАЭС, позволит создать стабильные и взаимовыгодные экономические отношения, которые обеспечат устойчивое развитие Казахстана и всего региона в долгосрочной перспективе. Предлагаемые методы можно разработать с учетом специфики ЕАЭС, но при некоторой адаптации они могут быть использованы для оценки интеграции в других союзах.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Аргынгазинов А. А. Внешняя торговля Казахстана: современные тенденции и особенности экспорта // Российский внешнеэкономический вестник. – 2021. – №6. - С. 23-32. – DOI: 10.24411/2072-8042-2021-6-23-32

2. Бактиярова А. Ж., Елшибаев Р. К., Жангалиева Р. У. Торгово-экономическое сотрудничество Казахстана и России: современное состояние и перспективы // *Central Asian Economic Review*. – 2024. – № 2. – С. 6-19. – DOI: 10.52821/2789-4401-2024-2-6-19.
3. Молдашев К. Б., Махмеджанов Г. Н. Переосмысление роли Евразийского экономического союза в условиях санкций // *Central Asian Economic Review*. – 2023. – № 2. – С. 93-105. – DOI: 10.52821/2789-4401-2023-2-93-105.
4. Сатпаева З. Т., Альжанова Ф. Г., Смагулова А. С. Оценка потенциала научно-технологической интеграции евразийского экономического союза: стратегические приоритеты и направления развития // *Central Asian Economic Review*. – 2022. – № 5. – С. 34–53. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-5-34-53.
5. Мурсалова Х. Н., Баймагамбетова Л. К., Озпенс О. Оценка экономической эффективности интеграции стран Евразийского Экономического Союза // *Central Asian Economic Review*. – 2021. – № 3. – С. 6–19. – DOI: 10.52821/2224-5561-2021-3-6-19.
6. Mursalova Kh. N., Ainakanova B. A., Kazkenova A.S., Zhalelkanova N., Ozpence O. Analysis of Problems of Kazakhstan's Economic Integration in the EAEU // *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. – 2020. – № 11(4). – P. 1218–1232. – DOI: 10.14505/jarle.v11.4(50).18.
7. Sergei V. M. Improvement of customs regulation in the eurasian economic union in the current conditions of the development of eurasian integration: problems and prospects // *Economic Problems and Legal Practice*. – 2022. – № 6. – P. 159-172. – DOI: 10.33693/2541-8025-2022-18-6-159-172.
8. Abramov N. M., Rudakova O. Y., Akimochkina T. A., Bocharova L. A. Problems and Prospects for the Development of Integration in the Eurasian Economic Union // *Advances in Natural, Human-Made, and Coupled Human-Natural Systems Research. Lecture Notes in Networks and Systems*. – 2023. – № 234. – P. 187-194. – DOI: 10.1007/978-3-030-75483-9_19.
9. Ostapiuk M. R. Eurasian Economic Union: the development of an integration project // In: *EU-Asia relations in the XXI century. Selected aspects*. – 2021. – P. 133-144.
10. Чеканова. Т. Е. Особенности стратегии интеграционного развития Евразийского экономического союза // *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие)*. – 2019. – № 10(4). – С. 530–542. – DOI: 10.18184/2079-4665.2019.10.4.530-542.
11. Serikkaliyeva A., Makhanov K. The Eurasian Economic Union as part of Eurasian (dis)integration // *Eastern Journal of European Studies*. – 2021. – № 12. – P. 276-290. – DOI: 10.47743/ejes-2021-0112.
12. Концепция государственной программы развития торговли Республики Казахстан на 2021-2025 годы [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/documents/details/61426?lang=ru> (дата обращения: 23.07.2024)
13. Основные показатели внешней торговли Республики Казахстан по странам [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications> (Дата обращения: 03.02.2025).
14. Внешнеторговый оборот Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/221690/> (Дата обращения: 03.02.2025).
15. О взаимных инвестициях государств – членов ЕАЭС [Электронный ресурс] // Официальный сайт Евразийской экономической комиссии [web-сайт] – 2024. – URL: https://eec.eaeunion.org/comission/departement/dep_stat/union_stat/current_stat/payment_balance/express/express_mi_1Q2024.pdf (Дата обращения: 03.02.2025).
16. Методика расчета макроэкономических показателей, определяющих устойчивость экономического развития государств – членов Евразийского экономического союза // Официальный сайт Евразийской экономической комиссии [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/895/krqulpaegydkiz20bw7ghmgxomc6kjl/Redaktsiya-ot-30.07.2024-goda.pdf> (Дата обращения: 05.03.2025).

REFERENCES

1. Argyngazinov, A.A. (2021). Vneshnyaya trgovlya Kazahstana: sovremennye tendencii i osobennosti eksporta. Rossijskij vneshneekonomicheskij vestnik, 6, 23-32 (In Russian).
2. Bakhtiyarova, A.Zh., Elshibaev, R.K., Zhangalieva, R.U. (2024). Torgovo-ekonomicheskoe sotrudnichestvo Kazahstana i Rossii: sovremennoe sostoyanie i perspektivy. Central Asian Economic Review, 2, 6–19, DOI: 10.52821/2789-4401-2024-2-6-19 (In Russian).
3. Moldashev, K.B., Akhmedzhanov, G.N. (2023). Pereosmyslenie roli Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza v usloviyah sankcij. Central Asian Economic Review, 2, 93–105. – DOI: 10.52821/2789-4401-2023-2-93-105 (In Russian).
4. Satpaeva, Z.T., Alzhanova, F.G., Smagulova, A.S. (2022). Ocenka potenciala nauchno-tekhnologicheskoy integracii evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza: strategicheskie priority i napravleniya razvitiya. Central Asian Economic Review, 5, 34–53. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-5-34-53 (In Russian).
5. Mursalova, H.N., Baymagambetova, L.K., Ozpens, O. (2021). Ocenka ekonomicheskoy effektivnosti integracii stran Evrazijskogo Ekonomicheskogo Soyuz. Central Asian Economic Review, 3, 6–19. – DOI: 10.52821/2224-5561-2021-3-6-19 (In Russian).
6. Mursalova, Kh.N., Ainakanova, B.A., Kazkenova, A.S., Zhalelkanova, N., Ozpence O. (2020). Analysis of Problems of Kazakhstan's Economic Integration in the EAEU. Central Asian Economic Review, 11(4), 1218–1232. – DOI: 10.14505/jarle. v11.4(50).18 (In Russian).
7. Chekanova, T.E. (2019). Osobennosti strategii integracionnogo razvitiya Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza. MIR (Modernizaciya. Innovacii. Razvitie), 10(4), 530-542. – DOI: 10.18184/2079-4665.2019.10.4.530-542 (In Russian).
8. Sergei, V.M. (2022). Improvement of customs regulation in the eurasian economic union in the current conditions of the development of eurasian integration: problems and prospects. Economic Problems and Legal Practice, 6, 159-172. – DOI: 10.33693/2541-8025-2022-18-6-159-172.
9. Abramov, N.M., Rudakova, O.Y., Akimochkina, T.A., Bocharova, L.A. (2023). Problems and Prospects for the Development of Integration in the Eurasian Economic Union. Advances in Natural, Human-Made, and Coupled Human-Natural Systems Research. Lecture Notes in Networks and Systems, 234, 187-194. – DOI: 10.1007/978-3-030-75483-9_19.
10. Ostapiuk M.R. (2021). Eurasian Economic Union: the development of an integration project. EU-Asia relations in the XXI century. Selected aspects, 133-144.
11. Serikkaliyeva, A., Makhanov, K. (2021). The Eurasian Economic Union as part of Eurasian (dis) integration. Eastern Journal of European Studies, 12, 276-290. – DOI: 10.47743/ejes-2021-0112.
12. “Konceptiya gosudarstvennoj programmy razvitiya trgovli Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody” (2021), Official website of the Ministry of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/documents/details/61426?lang=ru>
13. Osnovnye pokazateli vneshnej trgovli Respubliki Kazahstan po stranam (2022). Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved February 3, 2025, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/> (In Russian).
14. Vneshnetorgovyy oborot Respubliki Kazahstan (2024). Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved July 23, 2024 (In Russian).
15. O vzaimnyh investiciyah gosudarstv – chlenov EAES (2024). The official website of the Eurasian Economic Commission. Retrieved February 03, 2025, from https://eec.eaeunion.org/comission/departament/dep_stat/union_stat/current_stat/payment_balance/express/express_mi_1Q2024.pdf (In Russian).
16. Metodika rascheta makroekonomicheskikh pokazateley, opredelyayushchikh ustoychivost' ekonomicheskogo razvitiya gosudarstv – chlenov EAES (2024). The official website of the Eurasian Economic Commission. Retrieved March 05, 2025, from <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/895/krqulpaegydzkiz20bw7ghmgxomc6kjlpl/Redaktsiya-ot-30.07.2024-goda.pdf> (In Russian).

**METHODS AND CRITERIA FOR THE EFFECTIVENESS OF KAZAKHSTAN'S
ECONOMIC INTEGRATION IN THE EURASIAN ECONOMIC UNION**

H. N. Mursalova^{1*}, R. S. Musina¹

¹Kazakh Agro-Technical Research University named S. Seifullin,
Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research. The methods and criteria for comprehensively assessing the effectiveness of a country's economic integration within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) can be identified. Three main methods for evaluating the effectiveness of economic integration within the EAEU can be distinguished. The first method is the method of trade integration among EAEU member states, which assesses the dynamics, structure, and volumes of mutual trade between the countries of the union. The second method is the method of assessing the effectiveness of economic integration based on a set of strategic priorities for economic development. The third method is the method of national competitiveness, which evaluates how participation in the EAEU affects the overall competitiveness of the national economy. Despite the fact that certain aspects of evaluation, such as competitiveness analysis, are universal, these methods will require adaptation for countries outside the EAEU. This is due to differences in the specifics of regional cooperation (e.g., in the EU or ASEAN) and integration mechanisms (such as currency or customs unions with varying regulations). Thus, the proposed methods can be developed with consideration for the specifics of the EAEU, but with some adaptation, they could also be used to assess integration in other unions.

Methodology. A variety of methods were used in the course of the study: macroeconomic analysis, comparative analysis of national economic models, econometric modeling, and a comprehensive approach to assessing the achievement of economic benefits, stability, and competitiveness of the country within the framework of the EAEU. A literature review of academic works on the topic of the study was conducted, which allowed for an examination of Kazakhstan's role in the development of trade and economic relations between the member states of the EAEU.

Originality / value. The originality and value of the study lie in examining the impact of global and regional integration on Kazakhstan's economic stability and development, considering the changes in the country's economy since its accession to the Eurasian Economic Union (EAEU). This provides insights into the effectiveness of the integration and helps identify future development vectors for Kazakhstan, based on improving trade relations and strengthening economic ties among EAEU member states.

Findings. Key indicators contributing to the economic benefits, stability, and competitiveness of a country within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) have been identified. It was revealed that Kazakhstan's active participation in the EAEU contributes to the more effective functioning of the national economy through the even distribution of benefits between member countries, the creation of conditions for integration in specific sectors, the elimination of barriers to the free movement of goods and services, the increase in investments, and the development of the most competitive sectors of Kazakhstan's economy. Practical recommendations have been provided aimed at establishing trusting trade and economic relations between the EAEU member states and further increasing the EAEU's economic growth rates in the long term. The role of Kazakhstan as a reliable player on the Eurasian continent (including Western and Eastern Europe, as well as other regions of Asia that are not part of the EAEU) has been substantiated, highlighting its contribution to creating conditions for the development of the Union's internal market and expanding its export potential, considering the country's transport and logistics capabilities.

Keywords: Kazakhstan, export potential, Eurasian Economic Union, integration, investments, competitiveness.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫ ТИІМДІЛІГІНІҢ ӘДІСТЕРІ МЕН ӨЛШЕМДЕРІ

Х. Н. Мұрсалова^{1*}, Р. С. Мусина¹

¹ «С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті»,
Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) шеңберінде елдің экономикалық интеграциясының тиімділігін жан-жақты бағалауға мүмкіндік беретін әдістер мен өлшемшарттарды бөліп көрсету. ЕАЭО шеңберінде елдің экономикалық интеграциясының тиімділігін бағалаудың үш негізгі әдісін ажыратуға болады. Біріншісі-одақ елдері арасындағы өзара сауданың динамикасын, құрылымын және көлемін бағалайтын ЕАЭО-ға мүше елдердің сауда интеграциясының әдісі. Екінші әдіс - экономикалық дамудың стратегиялық басымдықтарының жиынтығына сәйкес экономикалық интеграцияның тиімділігі әдісі. Үшінші әдіс-ЕАЭО-ға қатысу ұлттық экономиканың жалпы бәсекеге қабілеттілігіне қалай әсер ететінін бағалайтын елдің бәсекеге қабілеттілік әдісі. Бәсекеге қабілеттілікті талдау сияқты бағалаудың кейбір аспектілеріне қарамастан, бұл әдістерді ЕАЭО-ға кірмейтін елдер үшін бейімдеу қажет болады. Бұл аймақтық ынтымақтастықтың ерекшеліктеріндегі (мысалы, ЕО немесе АСЕАН) және интеграция механизмдеріндегі (мысалы, әртүрлі ережелермен валюта немесе кеден одақтары) айырмашылықтарға байланысты. Осылайша, ұсынылған әдістерді ЕАЭО ерекшеліктерін ескере отырып әзірлеуге болады, бірақ кейбір бейімделулермен оларды басқа одақтардағы интеграцияны бағалау үшін пайдалануға болады.

Әдіснамасы. Зерттеу барысында әртүрлі әдістер қолданылды: макроэкономикалық талдау, Ұлттық экономика модельдерін салыстырмалы талдау, эконометрикалық модельдеу әдісі және ЕАЭО шеңберінде елдің экономикалық пайдасына, тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуді бағалаудың кешенді тәсілі. Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми еңбектерге әдеби шолу жүргізілді, бұл Қазақстанның ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды дамытудағы рөлін зерттеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Еуразиялық экономикалық одаққа (ЕАЭО) кірген сәттен бастап ел экономикасындағы өзгерістерді ескере отырып, Қазақстанның экономикалық тұрақтылығы мен дамуына жаһандық және өңірлік интеграцияның әсерін зерделеу болып табылады. Бұл интеграцияның тиімділігін түсінуге және ЕАЭО-ға мүше елдер арасындағы сауда қатынастарын жақсартуға және экономикалық байланыстарды нығайтуға негізделген Қазақстанның одан әрі даму векторларын айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде елдің экономикалық пайдасына, тұрақтылығына және бәсекеге қабілеттілігіне ықпал ететін түйінді көрсеткіштер айқындалды. Қазақстанның ЕАЭО шеңберінде белсенді қатысуы елдер арасында пайданы біркелкі бөлу, белгілі бір секторларда интеграциялау үшін жағдайлар жасау, тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің еркін қозғалысы үшін кедергілерді жою, инвестицияларды ұлғайту және Қазақстан экономикасының неғұрлым бәсекеге қабілетті салаларын дамыту есебінен ұлттық экономиканың неғұрлым тиімді жұмыс істеуіне ықпал ететіні анықталды. ЕАЭО-ға мүше елдер арасында сенімгерлік сауда-экономикалық қатынастарды құруға, ұзақ мерзімді перспективада ЕАЭО-ның экономикалық өсу қарқынын одан әрі арттыруға бағытталған практикалық ұсынымдар берілді. Қазақстанның Еуразия құрлығындағы (батыс және Шығыс Еуропаны және ЕАЭО-ға кірмейтін басқа да Азия өңірлерін қоса алғанда) Одақтың ішкі нарығын дамыту және Елдің көлік-логистикалық мүмкіндіктерін ескере отырып, оның экспорттық әлеуетін кеңейту үшін жағдай жасайтын сенімді ойыншы ретіндегі рөлі негізделген.

Түйін сөздер: Қазақстан, экспорттық әлеует, Еуразиялық экономикалық одақ, интеграция, инвестициялар, бәсекеге қабілеттілік.

ОБ АВТОРАХ

Мұрсалова Халима Нұғманқызы – старший преподаватель, магистр экономических наук кафедры Экономики, НАО «Казахского агротехнического исследовательского университета» имени С. Сейфуллина, Астана, Республика Казахстан, email: hali77@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/ID 0000- 0002-1340-1239> *

Мусина Раушан Сериковна – к.э.н. и.о. ассоциированный профессор кафедры Экономики, НАО «Казахского агротехнического исследовательского университета» имени С. Сейфуллина, Астана, Республика Казахстан, email: rashka_7878@mail.ru

МРНТИ: 06.73.75

JEL Classification: G21

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-20-31>

МИКРОФИНАНСИРОВАНИЕ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ

Е. М. Крупина^{1*}, И. В. Селезнева¹, Ш. Д. Кыдырбаева¹

¹ Университет «Туран», г. Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – проанализировать текущее состояние рынка кредитования малого и среднего бизнеса (МСБ), включая сегмент микрофинансирования, и выявить стратегии, применяемые банками для укрепления и развития отношений с этим сектором. В работе рассматриваются ключевые тенденции в сфере кредитования и микрокредитования, а также факторы, оказывающие влияние на доступ МСБ к финансовым ресурсам.

Методология – исследование проводилось с применением методов экономического анализа, графического метода, а также методов описания и обобщения. В качестве источников данных были использованы официальные статистические материалы Первого кредитного бюро, World Bank, аналитические обзоры консалтинговых компаний и финансовых организаций, а также научные исследования казахстанских и зарубежных авторов. Дополнительно были проанализированы материалы научно-практических конференций.

Оригинальность / ценность исследования – авторами проведён подробный анализ состояния рынка кредитования малого и среднего бизнеса (МСБ), с акцентом на сегмент микрофинансирования, и рассмотрены инновационные подходы к разработке новых бизнес-моделей для работы с сегментом МСБ. Особое внимание уделено современным решениям, таким как цифровизация и экосистемные модели, которые способствуют повышению доступности финансовых ресурсов и обеспечивают устойчивый долгосрочный рост МСБ.

Результаты исследования – по результатам исследования и проведённого анализа современного состояния казахстанского рынка микрофинансирования МСБ за последние годы, авторами определены актуальные тенденции развития рынка, а также даны прогнозы его будущего развития.

Ключевые слова: микрофинансирование, малый и средний бизнес, микрокредитование, кредитование МСБ, цифровые экосистемы, экосистемы B2C2B.

ВВЕДЕНИЕ

Малый и средний бизнес (МСБ) имеет важное значение для национальных экономик по всему миру, играя ключевую роль в обеспечении экономического роста, занятости, инноваций и общего развития. По данным Всемирной торговой организации, в развитых экономиках на долю МСБ приходится более 90% всех предприятий, 60–70% рабочих мест и 55% ВВП [1]. Таким образом предприятия МСБ участвуют в развитии предпринимательства, создании возможностей трудоустройства и содействуют развитию локальных технологий. Предприятия МСБ известны своей гибкостью, быстрой приспособляемостью к изменениям рынка и способностью удовлетворять меняющиеся требования, что делает их жизненно важными двигателями экономического развития [2]. Правительства по всему миру все больше внимания уделяют поддержке МСБ как ключевому элементу устойчивого и инклюзивного экономического роста, подчеркивая необходимость разработки благоприятной политики и создания условий для улучшения среды для МСБ [3].

Государственная поддержка предприятий МСБ в Казахстане также играет решающую роль в стимулировании предпринимательства и инноваций. В Казахстане на протяжении многих лет реализуются

различные программы поддержки МСБ, как Дорожная карта бизнеса, Экономика простых вещей и другие. Данные программы включают финансовую, регуляторную и административную поддержку, образование и тренинги, экспортную поддержку и поддержку развития регионов, что позволило увеличить долю МСБ в ВВП страны с 28,3% в 2018 до 36,5% в 2023 году. В своем послании в сентябре 2023 года президент Касым-Жомарт Токаев поручил Правительству разработать комплексную программу поддержки малого и среднего предпринимательства [4], которая уже начала действовать с начала 2024 года и включает 3 направления поддержки: (1) начинающим микро- и малым предпринимателям, (2) субъектам из категории малого и среднего предпринимательства и (3) субъектам крупного бизнеса. При этом, особое внимание уделяется финансовой поддержке предпринимательства посредством льготного кредитования.

Тем не менее, несмотря на комплексные меры государственной поддержки МСБ, негосударственные источники финансирования, такие как банки второго уровня (БВУ), микрофинансовые организации (МФО) и кредитные товарищества (КТ), оказывают значительное влияние на производственную деятельность предприятий МСБ. Микрофинансирование МСБ играет решающую роль в поддержке предприятий МСБ, способствуя экономическому развитию и сокращению бедности в Казахстане [5].

В то же время финансовый сектор, включая банки и МФО как в мире, так и в Казахстане, переживают революционные реформы и также претерпевает существенные изменения. Эти изменения привели к изменению роли банков и МФО, с большим уклоном на клиентоцентричность и цифровизацию [6]. Цифровые решения, как электронные финансовые услуги, финтех-инновации и интеграция искусственного интеллекта (ИИ), стали ключевыми драйверами изменений. Цифровизация финансовых продуктов значительно улучшила клиентский опыт и уровень удовлетворенности. К примеру, переход на интернет и мобильный банкинг показал положительную корреляцию с доходностью банков (улучшение коэффициента рентабельности активов (ROA)), и сместили предпочтения клиентов в сторону мобильных транзакций, отодвинув на второй план традиционное банковское обслуживание через отделения [7]. Данные изменения коснулись не только розничного сегмента, но и корпоративного и МСБ сегментов. Банки и МФО активно работают над цифровизацией своих предложений, смещая фокус на обслуживание через мобильные приложения и устройства самообслуживания. При этом, ввиду усиливающейся конкуренции за предприятия МСБ, финансовые институты начинают выходить за пределы финансовых продуктов, предлагая МСБ нефинансовые решения, как онлайн бухгалтерия, гос. услуги, маркетплейс, маркетинг, логистика и прочее, создавая таким образом целые экосистемные решения для удовлетворения различных бизнес-нужд предприятий МСБ, таким образом становясь надежным партнером бизнеса. Данные экосистемные решения также диверсифицируют доход финансовых институтов, смещая фокус с процентного дохода на комиссионные доходы.

Обзор литературы. В большинстве стран финансирование предприятий МСБ осуществляется из различных источников, включая кредиты, лизинг, венчурные инвестиции и государственное финансирование [8]. Банковское кредитование является основным источником финансирования для предприятий МСБ, особенно в странах с доминирующей ролью банковского сектора в финансовой системе [9,10]. В таких странах доступ к банковским кредитам часто становится основополагающим фактором для роста и развития МСБ, обеспечивая предприятиям необходимые ресурсы для инвестиций, расширения и операционной деятельности.

Банки все чаще рассматривают предприятия МСБ как ключевой и стратегический сегмент своего бизнеса, чему способствует конкуренция в розничном и корпоративном секторах и высокая прибыльность этого рынка [11]. Так, ряд банков по всему миру отмечают более высокую доходность активов по клиентам сегмента МСБ по сравнению с традиционными клиентами. Банки активно разрабатывают новые технологии, бизнес-модели и системы управления рисками, чтобы более эффективно обслуживать предприятия МСБ. Многие банки, в особенности на развивающихся рынках, выделяют МСБ как отдельный вид корпоративного бизнеса, децентрализуют продажи, сохраняя при этом централизованные процессы одобрения кредитов и управления рисками [12].

Последние мировые исследования в сфере финансирования предприятий МСБ подчеркивают положительное влияние цифровизации финансового сектора, в том числе банковского сектора, на доступ к

финансированию предприятий МСБ. Цифровизация расширяет доступ к кредитам, особенно краткосрочным, предоставляет доступ к расширенной информации о деятельности предприятий и позволяет проверять эту информацию, что способствует финансовой инклюзивности [13]. Цифровые финансовые услуги, онлайн и мобильный банкинг, смягчают асимметрию информации и облегчают доступ предприятий МСБ к финансам [14]. Банки разрабатывают новые инструменты кредитного скоринга и банковские методологии для кредитования МСБ на основе транзакционной активности. Кроме того, они создают нефинансовые услуги и инструменты, направленные на улучшение кредитования МСБ через развитие долгосрочных отношений.

Банки все чаще предлагают предприятиям МСБ нефинансовые услуги, выходя за рамки традиционного кредитования, таким образом усиливая свое ценностное предложение. К тому же нефинансовые продукты создают новые центры прибыли, что позволяет банкам диверсифицировать свои источники дохода, смещая фокус на комиссионный доход [15]. Данные кросс продажи различных продуктов и услуг стали важным источником дохода для банков [16]. При этом крупные универсальные банки обладают конкурентным преимуществом, используя свои имеющиеся ресурсы для предложения широкого спектра продуктов и услуг для МСБ.

Данный тренд привел к развитию цифровых экосистем или суперприложений (SuperApp), которые объединяют традиционные банковские продукты с небанковскими услугами [17]. При этом банки создают как собственные, так и партнёрские экосистемы. Интеграция нефинансовых услуг позволяет банкам эффективно реагировать на меняющиеся потребительские тенденции и конкурировать с цифровыми конкурентами, способствуя повышению лояльности и вовлеченности клиентов. Некоторые банки, в особенности в странах Азии, выходят в сферу услуг, связанных с повседневной жизнью клиентов, включая платформы электронной коммерции, мобильности, недвижимости и образования для создания комплексного клиентского опыта. При этом, следуя данной бизнес-модели, банки активно сотрудничают с предприятиями МСБ, предлагая им платформу для реализации своих продуктов и услуг среди своих розничных клиентов, создавая таким образом экосистемы B2C2B, которые объединят как розничных, так и МСБ клиентов. Данные цифровые экосистемы значительно усиливают поддержку предприятий МСБ, создавая более комплексные отношения между предприятиями и банком. Таким образом, цифровые технологии становятся всё более важными и потенциально могут заменить традиционные взаимоотношения между предприятиями МСБ и банками [18].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Казахстанский рынок кредитования предприятий МСБ представлен двумя основными группами участников: сами предприятия МСБ и кредиторы. Кредиторы, в свою очередь, делятся на несколько подгрупп (см. Рисунок 1), каждая из которых играет важную роль в удовлетворении потребностей МСБ в финансировании. В рамках этого рынка выделяются несколько видов кредитования, которые различаются по целям использования, условиям предоставления и типам заемщиков. Эти виды включают кредиты на пополнение оборотных средств, инвестиционные кредиты на развитие и расширение бизнеса, кредитные линии, а также специализированные кредитные продукты, такие как экспортные кредиты, факторинг и форфейтинг.

Современный казахстанский рынок корпоративного кредитования, включая микрофинансирование предприятий МСБ, демонстрирует динамичное развитие. Среднегодовой темп прироста объёма выданных кредитов в период 2018–2024 годов составляет 10%, отражая активное расширение финансовой поддержки малого и среднего бизнеса (см. Рисунок 2). Важно отметить, что объем кредитов, выданных субъектам малого и среднего предпринимательства, составляет примерно 60% от общего объема выданных корпоративных кредитов за рассматриваемый период, при этом среднегодовой рост объема кредитов и микрокредитов, предоставленных предприятиям МСБ, составляет 8%. Особое внимание заслуживает быстрый рост микрокредитования индивидуальных предпринимателей (ИП). Доля кредитов, выданных ИП, увеличилась почти втрое — с 3% в 2018 году до 10% в 2023 году. Среднегодовой темп прироста кредитования этого сегмента составил 36%, что свидетельствует о значительном повышении интереса к этому сегменту со стороны кредиторов и о возрастающей активности самих ИП

на рынке. Данная тенденция подчеркивает ключевую роль микрофинансирования в обеспечении доступности финансовых ресурсов и поддержке устойчивого развития сектора ИП и МСБ в Казахстане.

Рисунок 1 – Структура современного Казахстанского рынка кредитования предприятий МСБ
Примечание – составлено авторами на основе [12]

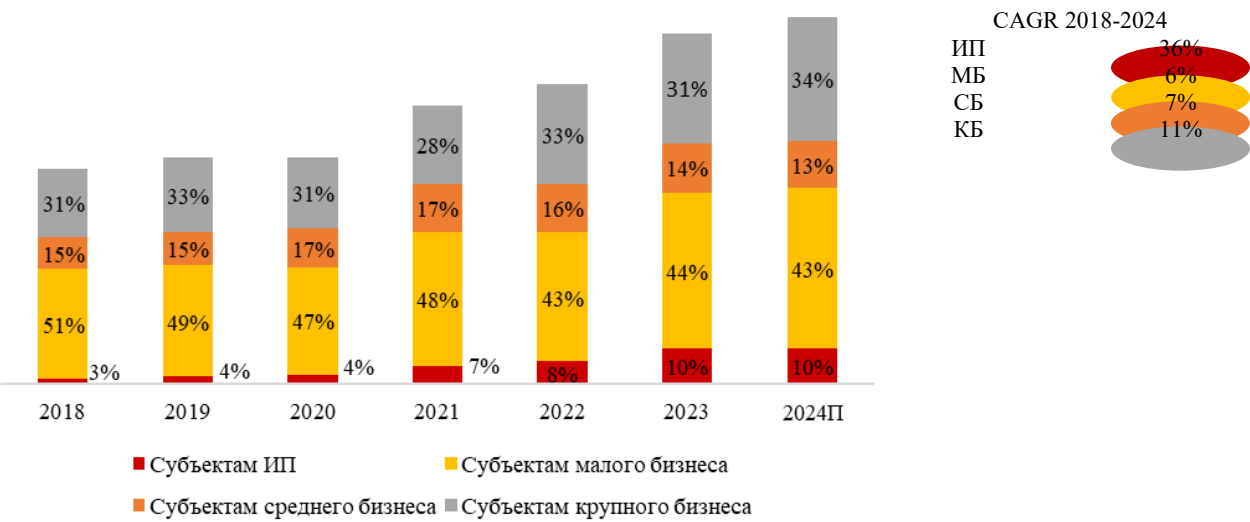

Рисунок 2 – Динамика объема выдачи кредитов и микрокредитов предприятиям за 2018-2024 гг.
Примечание – составлено авторами на основе [19]

Банковское финансирование в Казахстане, как и во многих странах мира [9,10], играет ключевую роль в поддержке малого и среднего бизнеса. На банки приходится около 85% всех кредитов, выданных предприятиям МСБ (см. Рисунок 3), что подчеркивает их значимость в обеспечении доступа к капиталу. При этом, доля МФО в общем объеме выданных кредитов составляет всего 1-2%. В то же время, доля кредитования в рамках государственных программ остается незначительной — менее 5% от общего объема банковских кредитов для МСБ. Это свидетельствует о том, что большая часть финансирования бизнеса в Казахстане зависит от коммерческих банков, которые продолжают оставаться основными источниками кредитных ресурсов для МСБ [19].

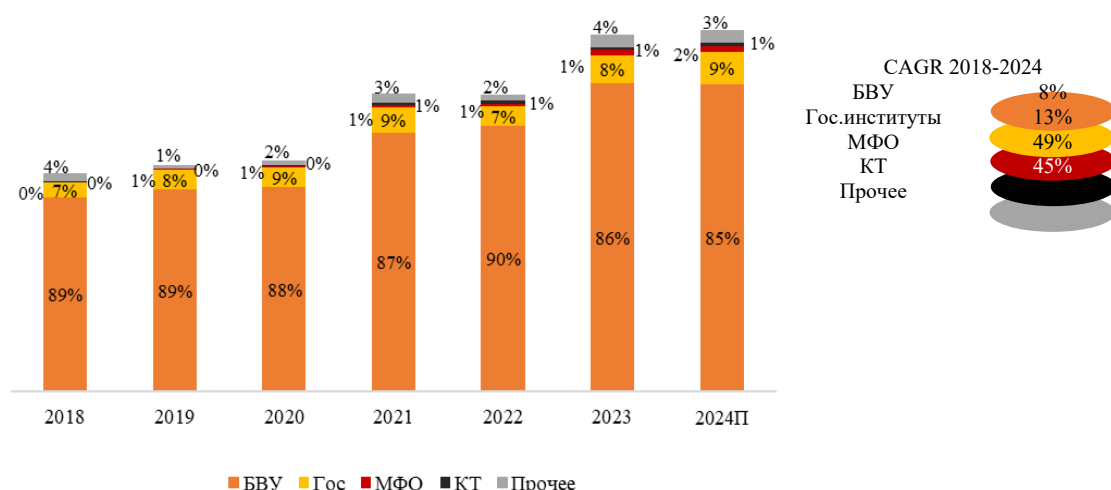

Рисунок 3 – Объем кредитования предприятий по типу кредитора
Примечание – составлено авторами на основе [19]

Как представлено на Рисунке 4, доля банковских кредитов, предоставленных субъектам ИП и МСБ, составляет 70% от общего объема выданных кредитов за анализируемый период. Внутри этой группы на малые предприятия приходится в среднем 45% от общей суммы выданных кредитов. Особого внимания заслуживает динамичный рост кредитования индивидуальных предпринимателей. Доля кредитов, выданных банками субъектам ИП, заметно увеличилась, продемонстрировав рост с 2% в 2018 году до 9% в 2023 году. Это свидетельствует о возрастающем интересе банков к этому сегменту, что, в контексте Казахстана, связано с развитием финансовых продуктов, ориентированных на эту категорию заемщиков.

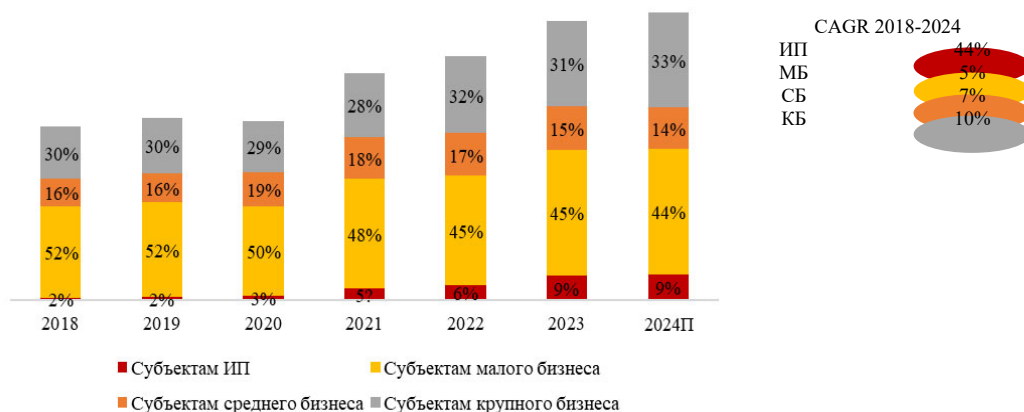

Рисунок 4 – Динамика объема выдачи кредитов БВУ предприятиям за 2018-2023 гг.
Примечание – составлено авторами на основе [19]

Развитие финансовых технологий, появление новых нишевых финтех-игроков, а также влияние недавней пандемии COVID-19 побудили банки пересмотреть свои стратегии и бизнес-модели работы с сегментом МСБ. В ответ на эти изменения банки, как в Казахстане, так и по всему миру, начали смещать фокус на внедрение и развитие цифровых решений и продуктов.

Согласно Рисунку 5, казахстанские банки в настоящее время сосредоточены на четырех стратегиях развития бизнес-моделей в отношении предприятий МСБ.

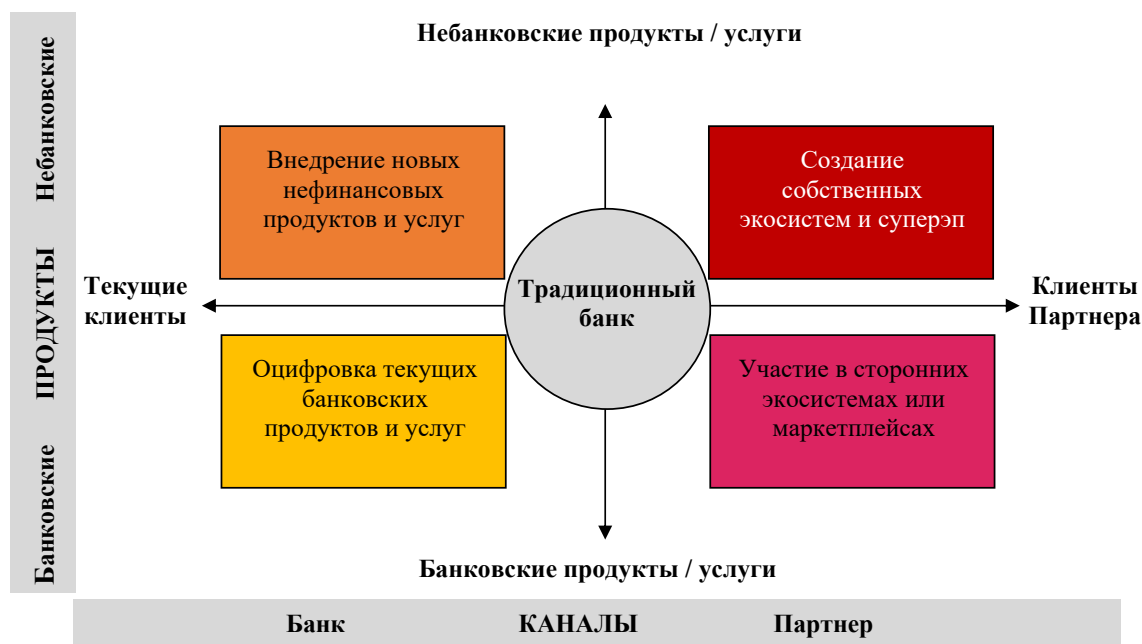

Рисунок 5 – Основные стратегии, используемые банками для развития отношений с предприятиями МСБ

Примечание – составлено авторами

Данные стратегии развития бизнес-моделей в отношении предприятий МСБ включают следующее:

1) *Цифровизация финансовых продуктов.* Финансовые продукты и услуги в дистанционном формате в республике становятся нормой [20]. Цифровизация банковских продуктов существенно изменила отношения между банками и предприятиями МСБ. Данные изменения положительно повлияли на доступ МСБ к кредитам, изменили характер обмена информацией и трансформировали общую динамику взаимоотношений между банками и предприятиями МСБ.

Так, цифровизация расширила доступ МСБ к банковским кредитам, особенно к краткосрочным займам с одной стороны благодаря облегчению доступа, с другой стороны банки также используют технологии для оптимизации кредитных процессов и ускорения принятия решений [21]. Использование цифровых инструментов позволяет банкам собирать более разностороннюю информацию о деятельности предприятий МСБ, такую как торговые объемы, эффективность и результаты деятельности, а также история поступления платежей, что позволяет сформировать более полное представление о текущем положении и будущем денежных потоков предприятия. Таким образом, создается единый профиль клиента, содержащий как финансовую, так и нефинансовую «мягкую» информацию (soft information), как отношения с поставщиками и клиентами и др. Цифровизация данных о деятельности предприятий МСБ открывает новые возможности для оценки их финансового состояния и может быть эффективно использована для улучшения процессов оценки кредитоспособности предприятий МСБ [22].

2) *Внедрение точечных нефинансовых продуктов.* Помимо цифровизации продуктов, банки также предлагают нефинансовые решения для бизнеса, такие как страхование, государственные услуги, ведение бухгалтерии, управление кабинетами маркетплейсов и другие услуги.

3,4) *Собственные экосистемы и суперприложения или участие в экосистемах 3-х сторон.* Расширение продуктовых предложений позволяет банкам формировать так называемые цифровые экосистемы — интегрированные платформы, объединяющие как собственные, так и партнерские решения. Банки могут либо самостоятельно создавать такие экосистемы, либо интегрироваться в экосистемы других компаний, предлагая свои финансовые продукты и услуги.

В Казахстане банки первыми внедрили и все чаще используют экосистемные бизнес-модели для поддержки малого и среднего бизнеса. Эти цифровые экосистемы интегрируют широкий спектр финансовых и нефинансовых услуг, включая партнерские, в единую платформу, упрощая доступ для бизнеса и предоставляя комплексную поддержку для различных операционных потребностей. Экосистемные решения банков для бизнеса в Казахстане охватывают широкий спектр услуг, включая регистрацию компаний, ведение счетов, депозиты, кредиты, эквайринг и онлайн-бухгалтерию. Помимо этого, некоторые банки предлагают дополнительные сервисы, такие как маркетплейсы и платформы электронной коммерции, логистика и маркетинговые услуги. Данная модель выгодна как предприятиям МСБ, так и банкам, поскольку она облегчает доступ МСБ к финансированию, одновременно усиливая присутствие банков на рынке и доходность. Таким образом, чем большим количеством экосистемных продуктов и услуг пользуются предприятия МСБ, тем большей информацией владеет банк, что позволяет ее использовать при скоринге при принятии решений по выдаче микрокредитов и кредитов. Особенно важное значение данная бизнес-модель имеет для ИП, которые получили доступ к банковским кредитам за счет своей транзакционной активности.

Развитие экосистем и платформенных бизнес-моделей оказывает существенное влияние на банковскую отрасль. В Казахстане банки все чаще переходят на данную бизнес-модель как в корпоративном, так и в розничном сегментах бизнеса. При этом, если банк работает в обоих направлениях бизнеса, интегрируя все продукты и услуги в единую экосистему, то банк создает так называемую экосистему B2C2B, представленную на Рисунке 6.

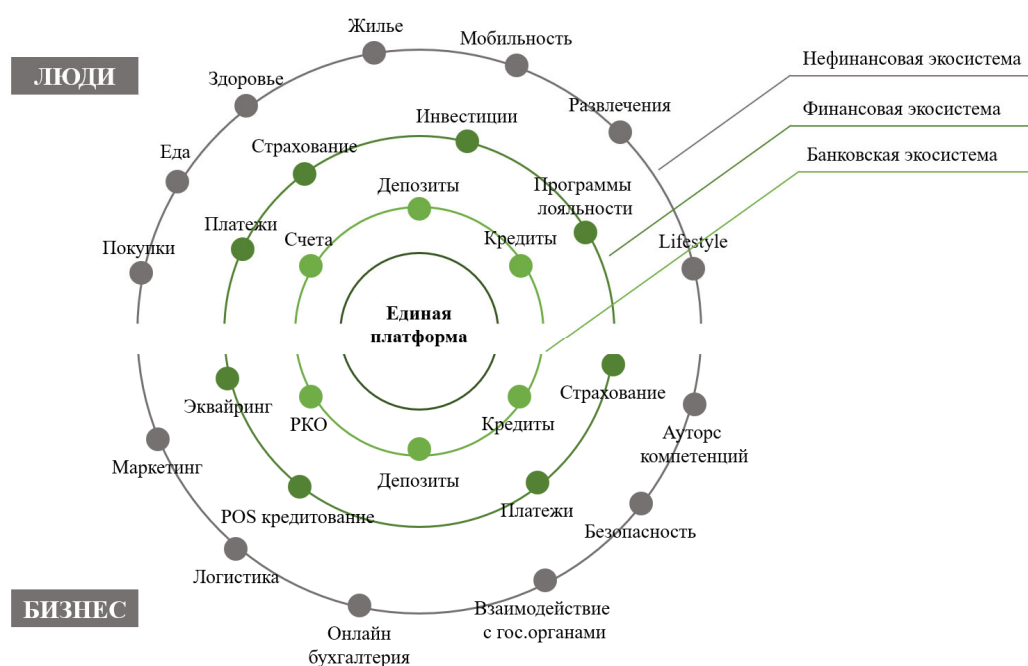

Рисунок 6 – Экосистема B2C2B на основе банковских продуктов

Примечание – составлено авторами

Принятие платформенных бизнес-моделей рассматривается как радикальный, но необходимый шаг для достижения устойчивой дифференциации и конкурентного преимущества [23]. Для успешной реализации этого подхода банки должны активно внедрять цифровую трансформацию, разрабатывать API-платформы и интегрировать решения, основанные на искусственном интеллекте [24]. Ожидается, что такой экосистемный подход окажет положительное влияние не только на доходность, но также простимулирует инновации и обеспечит более широкий доступ к рынку, позволяя банкам сохранять свою актуальность в условиях растущей конкуренции в финансовом секторе.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Поддержка, оказываемая банками предприятиям МСБ, имеет важное значение для содействия их росту и устойчивости, особенно в эпоху цифровой трансформации. Банки играют важную роль в финансовой поддержке предприятий МСБ, предлагая индивидуальные финансовые продукты, а также гибкие кредитные решения. Помимо этого, банки предоставляют доступ к цифровым инструментам, таким как онлайн-банкинг, мобильные платежи и автоматизированные системы финансового управления, которые повышают операционную эффективность и позволяют предприятиям конкурировать на быстро меняющемся рынке.

Кроме того, банки могут значительно усилить потенциал предприятий МСБ, предоставляя им доступ к своим экосистемным решениям и базе розничных клиентов. Такие экосистемы включают в себя не только финансовые инструменты, но и широкий спектр цифровых сервисов, которые могут помочь малому и среднему бизнесу оптимизировать операционную деятельность, управлять рисками, а также улучшить взаимодействие с клиентами. Это создает для предприятий МСБ возможность не только воспользоваться финансовой поддержкой, но и интегрироваться в более широкие рыночные процессы, улучшая свою конкурентоспособность.

Банки, в свою очередь, получают выгоду за счет расширения своей клиентской базы, стимулирования роста доходов и снижения операционных расходов за счет цифровых решений. Приняв более клиентоориентированный и технологически продвинутый подход, банки могут не только эффективно удовлетворять меняющиеся потребности МСБ, но и содействовать их устойчивому долгосрочному развитию. Инвестируя в цифровизацию и инновационные финансовые инструменты, банки создают условия для роста и стабильности как самих предприятий, так и своих собственных бизнесов. Такой подход не только укрепляет позиции банков на рынке, но и способствует созданию более динамичной и устойчивой экономики в целом, где малый и средний бизнес играют ключевую роль в поддержании экономического роста и занятости.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. World Trade Report 2016. Levelling the trading field for SMEs. [Электронный ресурс] // World Trade Organization [https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr16_e.htm]. – 2016. (дата обращения: 18.07.2024).
2. Popadić D., Živanović V., Živanović N. The Importance of Small and Medium Enterprise Development for Efficient Global Market Environment // Chinese Business Review. – 2022. – Vol. 21, No. 3. – P. 102-107. – DOI: https://doi.org/10.17265/1537-1506/2022.03.003.
3. Dvoulety O., Gordievskaya A., Prochazka D. Investigating the Relationship between Entrepreneurship and Regional Development: Case of Developing Countries // Journal of Global Entrepreneurship Research. – 2018. – Vol. 8, No 16. – P. 8-6. – DOI: https://doi.org/10.1186/s40497-018-0103-9.
4. Токаев К.К. Экономический курс Справедливого Казахстана [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [https://www.akorda.kz/ru/addresses]. – 2023. (дата обращения: 18.07.2024).
5. Крупина Е. М., Селезнёва И. В. Микрофинансирование как инструмент повышения уровня жизни населения в посткризисный период экономики Казахстана // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2022. – №3 (141) – стр. 64-74.

6. Bachaev U.A., Karpova T.A. Development of the banking sector in the digital economy // *Economics: Yesterday, Today and Tomorrow*. – 2018. – №8(9A). – P. 20-26.
7. Bousrih J. The impact of digitalization on the banking sector: Evidence from fintech countries // *Asian Economic and Financial Review*. – 2023. – №13(4). – P. 269–278. – DOI: <https://doi.org/10.55493/5002.v13i4.4769>.
8. Gupta M., Shekhar S., Aggarwal K. SME Finance // *Journal of Management*. – 2019. – № 6 (3). – P. 134–139.
9. Angela R. SMEs' sector access to finance: an overview // *Annals of Faculty of Economics*. – 2011. – №1 (1). – P. 431-437.
10. Carey D., Flynn A. Is bank finance the Achilles' heel of Irish SMEs? // *Journal of European Industrial Training*. – 2005. – №29 (9). – P. 712-729.
11. Peria M., Soledad M., De la Torre A., Schmukler S. Drivers and Obstacles to Banking SMEs: The Role of Competition and the Institutional Framework. [Электронный ресурс] // Policy Research Working Paper, World Bank [<https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/2cdf7e55-a173-5a8b-b2d6-d0df92639b20>]. – 2008. – №4788. (дата обращения: 18.07.2024).
12. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Peria M., Soledad M. Bank Financing for SMEs around the World: Drivers, Obstacles, Business Models, and Lending Practices. [Электронный ресурс] // Policy Research Working Paper, World Bank [<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/1a65b5b0-98c1-5744-ab43-192612b11b27/content>]. – 2008. – №4785. (дата обращения: 10.07.2024).
13. Zhang X., Li J., Xiang D., Worthington A. Digitalization, financial inclusion, and small and medium-sized enterprise financing: Evidence from China // *Economic Modelling*. – 2023. – № 126. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106410>.
14. Ololade Y. SME financing through fintech: an analytical study of trends in Nigeria and the USA // *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*. – 2024. – № 6. – P. 1078-1102.
15. Barbarasa E., Miliaras C. Why banks in emerging markets are increasingly providing non-financial services to small and medium enterprises. [Электронный ресурс] // International Finance Corporation. [<https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/1c85d351-7967-57f6-857d-53ea61f886ce>]. – 2012. (дата обращения: 10.07.2024).
16. Karadag H., Akman V. The Role Of Cross Selling In SME Banking: An Analysis From Turkey // *Emerging Markets Journal*. – 2015. – №1 (5). – P. 82-92. – DOI: <https://doi.org/10.5195/emaj.2015.71>.
17. Смирнов В. Банковские экосистемы: специфика развития // *Управленческие науки = Management Sciences in Russia*. – 2021. – №11 (3). – стр. 47-60. – DOI: <https://doi.org/10.26794/2404-022X-2021-11-3-47-60>.
18. Lu Z., Wu J., Li H., Nguyen D. K. Local Bank, Digital Financial Inclusion and SME Financing Constraints: Empirical Evidence from China // *Emerging Markets Finance and Trade*. – 2021. – № 58(6). – P. 1712–1725. – DOI: <https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.1923477>.
19. Объем выданных кредитов предприятиям в период 2018-2023 гг. [Электронный ресурс] // Первое кредитное бюро [<https://www.lcb.kz/>]. (дата обращения: 18.07.2024).
20. Маргацкая Г.С., Маргацкий Р.В. Цифровые технологии на финансовом рынке Казахстана // *Вестник университета «Туран»*. – 2020. – №3. – Стр.134-140. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-134-140>.
21. Hryckiewicz A., Korosteleva J., Kozlowski L., Rzepka V., Ruomeng W. Bank Technological Innovation and SME Lending: Do We Experience a Transformation in a Bank-SME Relationship? // *Social Science Research Network*. – 2023. – DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4390485>.
22. Hardik N. Digitalisation promotes adoption of soft information in SME credit evaluation: the case of Indian banks // *Digital Finance*. – 2024, № 6. P. 23–54. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s42521-023-00078-w>.
23. Diamond S., Drury N., Lipp A., Marshall A., Ramamurthy S. and Wagle L. The future of banking in the platform economy // *Strategy & Leadership*. – 2019. - №6 (47). – P. 34-42. – DOI: <https://doi.org/10.1108/SL-09-2019-0139>.

24. Sankha S., Ram V. The inverted bank: How platforming helps exploit ecosystems // *Journal of Digital Banking*. – 2020. – №1(5). – DOI: <https://doi.org/10.69554/PCYJ5447>.

REFERENCES

1. World Trade Report 2016. Levelling the trading field for SMEs. [Elektronnyj resurs] (2016), World Trade Organization, available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr16_e.htm (accessed: 18.07.2024).
2. Popadić, D., Živanović, V., Živanovic, N. (2022), “The Importance of Small and Medium Enterprise Development for Efficient Global Market Environment”, *Chinese Business Review*, Vol. 21 No. 3, PP. 102-107. DOI: <https://doi.org/10.17265/1537-1506/2022.03.003>.
3. Dvoulety, O., Gordievskaya, A., Prochazka, D. (2018), “Investigating the Relationship between Entrepreneurship and Regional Development: Case of Developing Countries”, *Journal of Global Entrepreneurship Research*, Vol. 8 No 16, pp. 8-6. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40497-018-0103-9>.
4. Ekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana [Elektronnyj resurs] (2023), Oficialnyj sajt Prezidenta Respubliki Kazakhstan, available at: <https://www.akorda.kz/ru/addresses> (accessed: 18.07.2024).
5. Krupina, E. M., Seleznyova, I. V. (2022), “Mikrofinansirovanie kak instrument povysheniya urovnya zhizni naseleniya v postkrizisnyj period ekonomiki Kazahstana”, *Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya*, Vol. 3 (141), pp. 64-74.
6. Bachaev, U.A., Karpova, T.A. (2018), “Development of the banking sector in the digital economy”, *Economics: Yesterday, Today and Tomorrow*, Vol. 8(9A), pp. 20-26.
7. Bousrih, J. (2023), “The impact of digitalization on the banking sector: Evidence from fintech countries”, *Asian Economic and Financial Review*, Vol. 13(4), pp. 269–278. DOI: <https://doi.org/10.55493/5002.v13i4.4769>.
8. Gupta, M., Shekhar, S., Aggarwal, K. (2019), “SME Finance”, *Journal of Management*, Vol. 6 (3), pp. 134–139.
9. Angela, R. (2011), “SMEs' sector access to finance: an overview”, *Annals of Faculty of Economics*, Vol. 1 (1), pp. 431-437.
10. Carey, D., Flynn, A. (2005), “Is bank finance the Achilles' heel of Irish SMEs?”, *Journal of European Industrial Training*, Vol. 29 (9), pp. 712-729.
11. Peria, M., Soledad, M., De la Torre, A., Schmukler, S., “Drivers and Obstacles to Banking SMEs: The Role of Competition and the Institutional Framework”, *Policy Research Working Paper, World Bank*, No. 4788. [Elektronnyj resurs] (2008), available at: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/2cdf7e55-a173-5a8b-b2d6-d0df92639b20> (accessed: 18.07.2024).
12. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Peria, M., Soledad, M., “Bank Financing for SMEs around the World: Drivers, Obstacles, Business Models, and Lending Practices”, *Policy Research Working Paper, World Bank*, No. 4785. [Elektronnyj resurs] (2008), available at: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/1a65b5b0-98c1-5744-ab43-192612b11b27/content> (accessed: 10.07.2024).
13. Zhang, X., Li, J., Xiang, D., Worthington, A. (2023), “Digitalization, financial inclusion, and small and medium-sized enterprise financing: Evidence from China”, *Economic Modelling*, Vol. 126. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106410>.
14. Ololade, Y. (2024), “SME financing through fintech: an analytical study of trends in Nigeria and the USA”, *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*, Vol. 6, pp. 1078-1102.
15. Barbarasa, E., Miliaras, C. (2012), “Why banks in emerging markets are increasingly providing non-financial services to small and medium enterprises”, *International Finance Corporation*, available at: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/1c85d351-7967-57f6-857d-53ea61f886ce>.
16. Karadag, H., Akman, V. (2015), “The Role of Cross Selling in SME Banking: An Analysis From Turkey”, *Emerging Markets Journal*, Vol. 1 (5), pp. 82-92. DOI: <https://doi.org/10.5195/emaj.2015.71>.
17. Smirnov, V. (2021), “Bankovskie ekosistemy: specifika razvitiya”, *Management Sciences in Russia*, Vol. 11 (3), pp. 47-60. DOI: <https://doi.org/10.26794/2404-022X-2021-11-3-47-60>.

18. Lu, Z., Wu, J., Li, H., Nguyen, D. K. (2021), “Local Bank, Digital Financial Inclusion and SME Financing Constraints: Empirical Evidence from China”, *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 58(6), pp. 1712–1725. DOI: <https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.1923477>.
19. Ob'em vydannyh kreditov predpriyatiyam v period 2018-2023 gg. [Elektronnyj resurs] (2023), Pervoe kreditnoe byuro, available at: <https://www.lcb.kz/> (accessed: 18.07.2024).
20. Margackaya, G.S., Margackij, R.V. (2020), “Cifrovye tekhnologii na finansovom rynke Kazakhstana”, *Vestnik universiteta «Turan»*, Vol. 3, pp. 134-140. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-134-140>.
21. Hryckiewicz, A., Korosteleva, J., Kozlowski, L., Rzepka, V., Ruomeng, W. (2023), “Bank Technological Innovation and SME Lending: Do We Experience a Transformation in a Bank-SME Relationship?”, Social Science Research Network. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4390485>.
22. Hardik, N. (2024), “Digitalisation promotes adoption of soft information in SME credit evaluation: the case of Indian banks”, *Digital Finance*, Vol. 6, pp. 23–54. DOI: <https://doi.org/10.1007/s42521-023-00078-w>.
23. Diamond, S., Drury, N., Lipp, A., Marshall, A., Ramamurthy, S., Wagle, L. (2019), “The future of banking in the platform economy”, *Strategy & Leadership*, Vol. 6 (47), pp. 34-42. DOI: <https://doi.org/10.1108/SL-09-2019-0139>.
24. Sankha, S., Ram, V. (2020), “The inverted bank: How platforming helps exploit ecosystems”, *Journal of Digital Banking*, Vol. 1(5). DOI: <https://doi.org/10.69554/PCYJ5447>.

MICROFINANCING SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF CURRENT DEVELOPMENT TRENDS

Y. M. Krupina^{1*}, I. V. Selezneva¹, Sh. D. Kydyrbayeva¹

¹Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – The research aims to analyze the current state of the lending market for small and medium-sized enterprises (SMEs), with a focus on the microfinance segment, and to identify the strategies banks employ to strengthen and expand their relationships with this sector. This study explores key trends in SME lending and microcredit, along with the critical factors that affect SMEs' access to financial resources.

Methodology – The research was conducted using economic and statistical analysis methods, graphical analysis, as well as descriptive and synthesis techniques. Data sources included official statistics from the First Credit Bureau, World Bank reports, analytical reviews from consulting firms and financial institutions, and academic studies by both Kazakhstani and international scholars. Additionally, materials from scientific and industry conferences were reviewed to enrich the analysis.

Originality / value – The authors conducted an in-depth analysis of the corporate lending market and examined innovative approaches for creating new business models tailored to the SME segment, with a particular focus on microfinance. Emphasis is placed on modern solutions such as digital transformation and ecosystem models, which enhance access to financial resources and foster sustainable, long-term growth for SMEs.

Findings – Drawing on a comprehensive analysis of the current state of Kazakhstan's SME microfinance market, the authors have identified key development trends and offered projections for its future growth trajectory.

Keywords: microfinance, small and medium-sized business, microcredit, SME lending, digital ecosystems, B2C2B ecosystems.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІН
МИКРОҚАРЖЫЛАНДЫРУ: ДАМУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БАҒЫТТАРЫН
ТАЛДАУ**

Е. М. Крупина^{1*}, И. В. Селезнева¹, Ш. Д. Кыдырбаева¹

¹ «Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – және орта бизнесті (ШОБ) кредиттеу нарығының, оның ішінде микроқаржыландыру сегментінің ағымдағы жағдайын талдау және банктердің осы сектормен қарым-қатынасты нығайту және дамыту үшін қолданатын стратегияларын анықтау. Жұмыста кредиттеу және микрокредиттеу саласындағы негізгі үрдістер, сондай-ақ ШОБ-тың қаржы ресурстарына қолжетімділігіне әсер ететін факторлар қарастырылады.

Әдіснамасы – зерттеу экономикалық және статистикалық талдау әдістерін, графикалық әдісті, сондай-ақ сипаттау және жалпылау әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Деректер көзі ретінде Бірінші кредиттік бюросының, World Bank ресми статистикалық материалдары, консалтингтік компаниялар мен қаржы ұйымдарының талдамалық шолулары, сондай-ақ қазақстандық және шетелдік авторлардың ғылыми зерттеулері пайдаланылды. Қосымша ғылыми-практикалық конференциялардың материалдары талданды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – авторлар корпоративтік кредиттеу нарығының жай-күйіне егжей-тегжейлі талдау жүргізді және микроқаржыландыруға баса назар аудара отырып, ШОБ сегментімен жұмыс істеу үшін жаңа бизнес-модельдерді әзірлеудің инновациялық тәсілдерін қарастырды. Қаржы ресурстарының қолжетімділігін арттыруға ықпал ететін және ШОБ-тың тұрақты ұзақ мерзімді өсуін қамтамасыз ететін цифрландыру және экожүйелік модельдер сияқты заманауи шешімдерге ерекше назар аударылады.

Зерттеу нәтижелері – талдау нәтижелері мен соңғы жылдардағы қазақстандық ШОБ микроқаржыландыру нарығының қазіргі жай-күйін зерттеу бойынша авторлар нарықты дамытудың өзекті тенденцияларын анықтады, сондай-ақ оның болашақ дамуы туралы болжамдар берілді.

Түйін сөздер: микроқаржыландыру, шағын және орта бизнес, микрокредиттеу, ШОБ кредиттеу, цифрлық экожүйелер, B2C2B экожүйелері.

ОБ АВТОРАХ

Крупина Елена Михайловна – докторант PhD, Университет «Туран», Алматы, Казахстан, e-mail: krupina.yelena@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8237-2980*

Селезнева Ирина Владимировна – доктор экономических наук, профессор, Университет «Туран», e-mail: i.selezneva@turan-edu.kz, ORCID ID: 0000-0002-5470-5060

Кыдырбаева Шолпан Данияровна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет «Туран», e-mail: s.kydyrbayeva@turan-edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-1863-7088

MPHTI: 82.17.25

JEL Classification: O15; J53; M12; M54

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-32-42>

EXPLORING THE WORK RESILIENCE OF EDUCATORS IN HIGHER EDUCATION MANAGEMENT

Zh. B. Battal^{1*}, G. A. Abdulina¹, A. Khamzayeva²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research. Understanding and fostering work resilience of teaching professionals is imperative for their well-being and work effectiveness. However, the lack of comprehensive review articles on teacher work resilience highlights a significant gap in existing scientific literature, emphasizing the need for systematic synthesis and analysis of current research. Therefore, this review article aims to provide a comprehensive examination of the collection of knowledge on teacher resilience and ensures a thorough understanding of its critical aspects for educators' well-being and professional excellence.

Methodology. To reach this goal, the article implemented a methodology of systematic search and thematic synthesis of topics.

Originality / value of the research is a synthesis of current knowledge on the topic of teacher resilience, which as not previously investigated. The article contributes a holistic understanding of teacher resilience, identifies research gaps, and proposes future directions for inquiry.

Findings. The results serve as a roadmap for scholars, encouraging further exploration into nuanced aspects of teacher resilience, thus contributing to the current scholarly discourse.

Keywords: resilience, work resilience, educators, university, HEI, review.

INTRODUCTION

Higher education serves as a key driver of societal progress by producing skilled professionals, advancing knowledge through research, and fostering innovation. However, the effectiveness of HEIs depends heavily on the performance and well-being of educators. Recent years challenges such as technological advancements, increasing workloads, evolving educational demands, and global crises as pandemic have significantly impacted educators' work environments, often leading to stress, burnout, and exhaustion. This led to the emergence of work resilience as a crucial factor in maintaining work performance and succeeding despite adversity.

Work resilience refers to an individual's ability to adapt, recover, and thrive in the face of workplace challenges and adversity [1]. In the context of higher education institutions (HEIs), resilience plays a critical role due to the multifaceted demands placed on educators. These include managing productivity expectations, delivering high-quality teaching, and fulfilling administrative responsibilities, all while navigating pressures such as limited resources, institutional restructuring, and global crises [2]. When educators lack resilience, it can result in burnout, reduced job satisfaction, and higher turnover rates [3]. Such outcomes have detrimental effects on the quality of education and research output. Conversely, resilient individuals are better equipped to adapt to challenges, maintain productivity, and contribute positively to institutional success [4]. Thus, the exploration of teacher work resilience in higher education context holds paramount importance in contemporary educational management. However, despite its significance, the concept of work resilience remains underexplored in higher education. Existing research mainly focuses on resilience in primary and secondary education or investigates organizational resilience without addressing the specific challenges faced by academic staff in universities [5]. Academic staff must balance high research productivity expectations with teaching responsibilities and administrative tasks, often under tight deadlines [6]. Resilient educators

are better equipped to manage change and create a positive learning culture for students, which is crucial for universities aiming to remain competitive in a rapidly changing global education system. Therefore, it is significant to understand and explore teacher work resilience in academe. To address this gap, this review article synthesizes existing literature on higher education teacher resilience. First, by reviewing papers on resilience in the workplace important contributions provided by synthesizing literature with the same thematic topic. Second, articles on educator resilience analyzed to provide a thorough research agenda for the future.

Literature review. The term resilience, which means in Latin «to jump back» emerged in academic literature in the 1970s [7]. In the last fifty years, resilience as a topic has seen a rise in popularity. Research on resilience has expanded into many fields, including psychology, engineering, economics, management, and environmental science. Today, resilience is a multidisciplinary topic that can be further divided into ecological, organizational, systemic, and psychological categories. Extensive investigation has been done in the field of psychology. Social psychology describes resilience as an ability to withstand and recover from adversity. Over the past twenty years, it has also been a key idea in mental health theory and research [8]. Positive adaptation, within the context of significant risk or hardship, is a dynamic process that is a part of resilience [9]. However, Kaufman and Ziegler demonstrate that the same adversity can result in different consequences [10]. In the social sciences, according to Masten resilience defined as an inference about a person's life that requires two fundamental elements: experience of adversity is the first defining factor, and positive adaptation, which allows the entity to regain a stable level of performance or well-being, is the second element [11]. Highlighting the relevance of resilience in managing stress, Masten also says that resilience involves not only the ability to endure stress but also the ability to flourish and adapt in the face of challenges. Resilient people are better able to control how they react emotionally to stimuli, which promotes more adaptive coping and less psychological discomfort [12]. Resilience plays a pivotal role in stress management, functioning as a protective factor that permits people to cope with and bounce back from challenging situations [13]. Resilience in stress management encompasses more than just overcoming adversity; it also involves constructive adaptation and personal progress, as highlighted in the work of Tedeschi and Calhoun's study on posttraumatic recovery [14].

In the context of organizations, research on resilience has been conducted across various businesses and professions, such as general business organizations [15], healthcare [16], or the military [17]. In the educational context most studies concentrate on work resilience in primary or secondary education organizations, overlooking the distinctive demands of the academic profession, such as research pressures, teaching responsibilities, and administrative duties. However, how the work resilience of educators in HEIs has been studied and developed is unknown. This gap necessitates a deeper exploration of educators' resilience in HEIs. Furthermore, understanding work resilience is essential for fostering supportive institutional environments that promote not only individual well-being but also institutional success.

MAIN PART

Methodology.

Data collection. Studying teacher resilience in higher education institutions requires a systematic and thorough methodology to navigate the extensive and diverse body of research on the topic. To ensure the maintenance of the integrity and validity of the review, this section outlines the methodology used to find, evaluate, and synthesize relevant articles. To comprehensively encompass the existing knowledge base, a systematic search was developed. Data extraction was performed utilizing sources from the Web of Science and Scopus publication databases. A combination of keywords such as “teacher work resilience”, “higher education institutions”, and related terms were carefully searched. Keyword search string produced 49 research papers. Further, data collection screened and refined by document type and language resulting 43 research papers. Only peer-reviewed articles were considered. The focus was primarily on empirical studies and scholarly reviews that specifically addressed teachers' resilience in higher education contexts. To ensure consistency and accessibility, publications in languages other than English were not included.

In the end of systematic search last dataset was refined by reading titles and abstracts to include relevant articles to the topic of interest. Literature which did not focus on the resilience of teachers in academia were excluded.

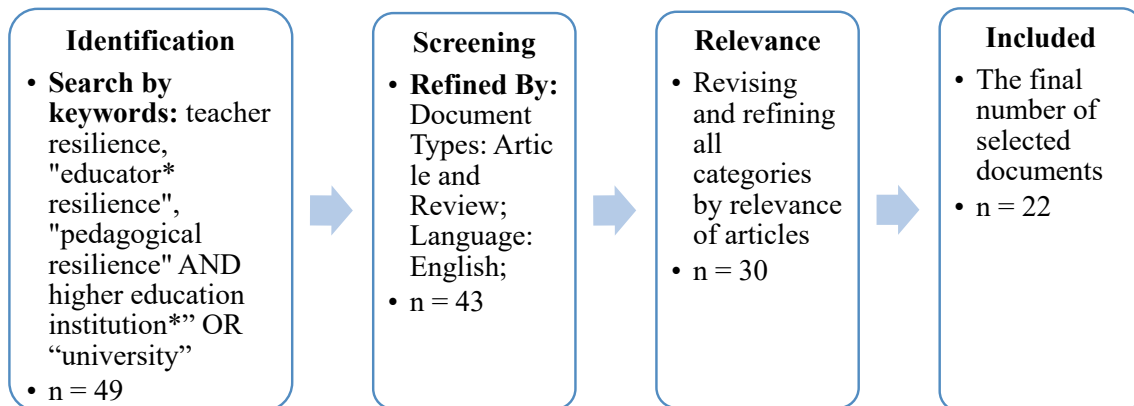

Figure 1 – Dataflow through the different phases of a systematic review
Note – compiled by authors based on source [18]

As a result, thirty documents were sampled. Duplicate articles in two datasets have been identified and excluded. The final sample of documents included 22 papers. Figure 1 shows the step-by-step process of systematic literature search and its results. The synthesis process involved organizing the reviewed articles thematically to identify patterns within the literature.

Data analysis. The data analysis for this study involved a thematic analysis, a qualitative method used to systematically identify, analyze, and interpret patterns (themes) within the collected literature. For this purpose, the thematic analysis was conducted following the guidelines established by Braun and Clarke [19], which are widely used for synthesizing qualitative data, including systematic reviews and meta-analyses. This approach provides an in-depth understanding of the resilience of educators in higher education institutions and to synthesize the key findings from the 22 selected research articles.

The thematic analysis followed a rigorous and structured process, ensuring the reliability and validity of the synthesized results. The first step involved familiarization with dataset by thoroughly reading the 22 selected articles. Each article was reviewed to gain an understanding of its objectives, methodologies, key findings, and relevance to the topic of educator resilience in higher education. In the next step key information from each article was extracted and organized into codes. These codes captured recurring concepts related to teachers' resilience. The coding process was conducted using a systematic and iterative approach, ensuring that all significant aspects of the literature were captured.

After the coding process, similar topics were grouped to form broader themes. This step involved identifying patterns and relationships among the codes to uncover the main factors influencing educators' resilience. The identified themes were reviewed to ensure their accurate representation of the findings of the selected articles. Themes were validated by cross-checking with the original research objectives and focus on educators' resilience in higher education. Further each theme was clearly defined and labeled to reflect its nature. In the last step a narrative synthesis was developed by organizing the themes into a coherent framework.

The thematic analysis provided a structured and comprehensive overview of the current state of knowledge on educators' resilience in HEIs. It revealed gaps in the literature and areas for future research.

Results and Discussion. Having undertaken the systematic review of literature on teacher resilience in higher education, this section presents the synthesized results and encourages thoughtful discussion. The findings showcased here are the results of data extraction, thematic analysis, and the thorough process of examination. They provide insight into the various aspects of teacher resilience in higher education sector, and highlight current issues, problems, and new ideas in this research field. The results of review presented in an orderly manner, with each section thematically organized to unveil recurring themes and important takeaways from the evaluated studies. Each thematic category captures the various dimensions of teacher resilience and provides comprehensive representation of the current discourse within the academic community. Thus, the

resilience of teachers in higher education were studied specifically with regard to the next themes: 1) resilience building factors; 2) teacher work performance; 2) teachers well-being; and 3) teachers' adaptation to change.

Teacher resilience building factors. Resilience is not only a personal trait but also a dynamic process that can be advanced and strengthened over time. In the reviewed articles several authors explored resilience – building factors, emphasizing the importance of furnishing educators with skills and mindset necessary to navigate dynamic field of HE. Fan et al. study manifested individual agency of teachers as an important factor in development of teachers' resilience [20]. According to Kowitartawatee and Limphaibool mindfulness is crucial for advancing teacher resilience [21]. Further, Namaziandost and Heydarnejad indicate that university professors who developed productive immunity and emotion regulation are more resilient to adversities [22]. Studying the experience of teachers during multiple crises Lu and Hua [23] demonstrate the importance of mutual support and co-learning for developing resilience, hence providing new perspectives on factors contributing to teacher resilience. These studies show that resilience building factors require highly selective and dynamic engagement of teachers with resilience development strategies. Resilient educators should be well prepared to adopt appropriate pedagogical skills [24], thus making significant contributions for advancing the quality of higher education.

Resilience for educators' performance. Research on the topic of teacher performance examines how resilience affects the process and the results of their work. The resilience of teachers varies greatly according to how long they have been in academe. For example, teachers with 10 years or more of experience were found to be much more resilient than teachers with one to three years of work experience by Estaji and Rahimi [25]. However, it is important to note, though, that resilience is not a function of experience years, but rather of an individual's ability to overcome a variety of challenges. These findings support studies, which describe resilience as a developable process to successfully adapt and prosper in the face of obstacles or challenges. Therefore, Ruge et al. [26] suggest teachers to develop and apply their own "teaching philosophy" for increased personal resilience, job performance, and career satisfaction. Xie performing correlation analysis, found strong association between teacher resilience and work engagement [27]. This means that teachers' work engagement significantly was predicted by their resilience.

Work resilience for teacher well-being. Developing the teacher's resilience is important for their teaching performance as well as for their wellbeing. For teachers being able to take care of their well-being plays a more significant role than strategies which focus directly on coping with everyday work challenges [28]. However, teachers must cope with everyday work challenges to stay physically and mentally healthy. To improve the mental health condition of teachers, schools can help them to strengthen psychological resilience through professional counseling activities. Psychological resilience as a crucial protective element of teacher's psychache, positively correlates with perceived social support [29]. However, stress is present in every workday, and it has a negative impact on overall wellbeing, causing anxiety, anguish and job burnout. Thus, Shang [30] suggests systematically foster resilience of teachers as a strategy for handling adverse work circumstances and preventing burnout. In crises such as pandemics, emotions of anxiety and stress are undoubtedly intensified. Understanding the sources of stress has the potential to shape teachers' resilience response [31]. Casimiro studied stress, anxiety and resilience of teachers in Covid-19 pandemic and came to conclusion that the emotional state of most of the teachers is low in isolation [32]. However, resilience response is positive in the way of facing and reacting to events. Confirming these results Delgado-Galleos et al. says that resilience seems to be a predictor of adaptation teachers have undergone to manage tension and anxiety during Covid-19 crisis [33].

Resilience of educators to change. Research on the resilience of teachers to changes covers articles on adapting them to a crisis such as pandemic. For instance, how teachers shifted from traditional teaching methods in lecture-rooms to remote and online teaching studied by many scholars. For instance, Zara et al., exploring the concept of pedagogical resilience, found that teachers' resilience influenced by their personal, professional, and social attitudes toward teaching and learning [34]. According to them they are resilient by being flexible and adaptive to the situation despite having no experience in online and remote teaching. However, according to Weidlich and Kalz [35] teachers demonstrated resilience in coping with remote teaching challenges by maintaining teaching qualities, personality factors as well as their work experience. Nevertheless, HE teachers showed higher adaptability response to new requirements of digitalization due to the greater freedom in using platforms and tools

for online teaching [36]. Badiozaman, further exploring online readiness of teachers, examine their transitioning experience to online teaching to understand what competencies were central during pandemic [37]. As a result, agentic competence emerged as crucial in shaping resilience during the transition. Findings of Paliwal and Singh connote that technical competencies possessed by the teachers meet the requirements to handle online education [38]. While technology have allowed teachers to work online, it eliminated the line between work and private life. Therefore, adoption of digitalization negatively linked with trauma among faculty members [39], although it shows positive connection with the psychological resilience of professors.

By discussing the results and systematizing the principal findings of the research papers, review provided a holistic and insightful narrative that summarizes the current state of knowledge regarding the resilience of teachers in higher education. In the next section the result of the literature analysis offers a future research direction for scholars.

Future research agenda. The results of the literature review show that the topic of teacher resilience in higher education has not been studied profoundly and it requires further research in several directions. Firstly, conduct longitudinal studies to track the evolution of educators' resilience over time. Examine how the resilience of teachers evolves throughout an educators' career and identify crucial points for assistance and support. Secondly, investigate how different aspects of teacher resilience are shaped by the intersections of gender, ethnicity, socioeconomic and academic background. This will allow to explore how these intersections influence the resilience in higher education. Thirdly, scholars further can investigate the role of community and peer support in fostering resilience. For example, the impact of collaborative networks, mentorship programs, peer-learning communities on teachers' capacity to overcome challenges and maintain their well-being can be explored. The intersection of teacher resilience with overall well-being is also subject to future research. Research can be expanded by investigating how practices promoting self-care, work-life balance contributes to teacher resilience, focusing on strategies for sustaining mental and emotional health. Finally, the influence of institutional policies as well as resilience enhancing interventions could be broadly analyzed. For example, scholars could investigate the effect of workload, career development initiatives, support systems within higher education institutions on educators' resilience levels. These research agendas will allow to deepen understanding of teacher resilience in HE, suggesting valuable knowledge for teachers themselves, policymakers and researchers focused in creating favorable academic environments.

CONCLUSION

Work resilience is a vital factor in ensuring educators' productivity and well-being in higher education institutions (HEIs). However, its development is deeply influenced by how educational institutions are managed. When viewed through the lens of educational management, the concept of work resilience highlights the interplay between institutional policies, leadership practices, and the organizational culture that either promotes or hinders resilience among academic staff. Findings from this review indicate that work resilience of educators is developed over time and experiences but also requires internal and external factors that help them to stay still and develop work resiliency. From a practical point, this review has identified future research directions related to the work resilience of teachers in academe. The systematic review's focus on papers published in database journals is one of its limitations. As a result, it's possible that important findings published in books or research reports were excluded. Despite this limitation, the review of existing research papers allowed to identify key findings as well as suggest further research directions for scholars.

REFERENCES

1. Smith B. W., Dalen J., Wiggins K., Tooley E., Christopher P., Bernard J. The Brief Resilience Scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 2008. – № 15(3). – P. 194–200. – DOI: DOI: 10.1080/10705500802222972.
2. Brennan J., Teichler U. The future of higher education and the future of higher education research. *Higher Education*, 2008. – № 56(3). – P. 259–264. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-008-9124-6>.
3. Maslach C., Leiter M. P. Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 2016. – № 15(2). – P. 103–111. – DOI: 10.1002/wps.20311.

4. Yusuf A., Adams C., Dingley K. (2019). Institutional support for building resilience in educators: Lessons from higher education. *International Journal of Educational Management*. – № 33(4). – P. 729–744.
5. Dahlgren M. A., Hult H., Dahlgren L. O., Hard af Segerstad, H., Johansson K. From senior student to novice worker: Learning trajectories in political science, psychology, and mechanical engineering // *Studies in Higher Education*. – 2007. – Vol. 32, № 5. – P. 569–586.
6. Dahlgren M. A., Hult H., Dahlgren L. O., Hård af Segerstad, H., Johansson K. From senior student to novice worker: Learning trajectories in political science, psychology, and mechanical engineering // *Studies in Higher Education*. – 2007. – Vol. 32, № 5. – P. 569–586.
7. Vernon R. F. A brief history of resilience // In: Clauss-Ehlers, C. S., Weist, M. D. (eds). *Community planning to foster resilience in children*. – Springer, 2004. – P. 13–26. – DOI: 10.1007/978-0-306-48544-2.
8. Reyes J. A., Elias M. J., Parker S. J., Rosenblatt J. L. Promoting educational equity in disadvantaged youth: the role of resilience and social-emotional learning // In: Goldstein, S., Brooks, R. (eds). *Handbook of Resilience in Children*. – Boston, MA: Springer, 2013. – P. 179–190.
9. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work // *Child Development*. – 2000. – № 71(3). – P. 543–562. – DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>.
10. Kaufman J., Zigler E. Do abused children become abusive parents? // *American Journal of Orthopsychiatry*. – 1987. – № 57(2), 186–192. – DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03528.x>.
11. Masten A. S. Ordinary magic: Resilience processes in development // *American Psychologist*. – 2001. – № 56(3). – P. 227–238. – DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>.
12. Tugade M. M., Fredrickson B. L. Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back from Negative Emotional Experiences // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2004. – № 86(2). – P. 320–333. – DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.320>.
13. Fletcher D., Sarkar M. (2013). Psychological Resilience: A Review and Critique of Definitions, Concepts, and Theory // *European Psychologist*. – 2013. – № 18(1). – P. 12–23. – DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>.
14. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. TARGET ARTICLE: ‘Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence’ // *Psychological Inquiry*. – 2004. – № 15(1). – P. 1–18. – DOI: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01.
15. Carvalho A., Areal N. Great Places to Work[®]: Resilience in Times of Crisis // *Human Resource Management*. – 2016. – № 55(3). – P. 479–498. – DOI: <https://doi.org/10.1002/hrm.21676>.
16. Cooper A. L., Brown J. A., Rees C. S., Leslie G. D. Nurse resilience: A concept analysis // *International Journal of Mental Health Nursing*. – 2020. – № 29(4). – P. 553–575. – DOI: <https://doi.org/10.1111/inm.12721>.
17. Lee J. E., Sudom K. A., Zamorski M. A. Longitudinal analysis of psychological resilience and mental health in Canadian military personnel returning from overseas deployment // *Journal of Occupational Health Psychology*. – 2013. – № 18(3). – P. 327–337. – DOI: 10.1037/a0033059.
18. Moher D., Liberati A., Tetzlaff J., Altman D. G. Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses: The PRISMA Statement // *Journal of Clinical Epidemiology*. – 2009. – № 62(10). – P. 1006–1012. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2009.06.005>
19. Braun V., Clarke V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. – DOI: <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
20. Fan L., Ma F., Liu Y., Liu T., Guo L., Wang L. Risk Factors and Resilience Strategies: Voices from Chinese Novice Foreign Language Teachers // *Frontiers in Education*. – № 5. – Article 565722. – P. – DOI: <https://doi.org/10.3389/feduc.2020.565722>.
21. Kowitarttawatee, P., Limphaibool, W. Fostering and sustaining teacher resilience through integration of Eastern and Western mindfulness // *Cogent Education*. – 2022. – № 9(1). – Article 2097470. – P. – DOI: <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2097470>.
22. Namaziandost E., Heydarnejad T. Mapping the association between productive immunity, emotion regulation, resilience, and autonomy in higher education // *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*. – 2023. – № 8(1). – P. 33. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s40862-023-00207-3>.

23. Lu X., Hua Z. Teacher resilience and triple crises: Confucius Institute teachers' lived experiences during the Covid-19 pandemic // *Applied Linguistics Review*. – 2024. – № 15(1). – DOI: <https://doi.org/10.1515/applirev-2021-0193>.
24. Qamar, F., Soomro, S., Syed, O. R. Determining factors to foster educators' pedagogical resilience: Test of servant leadership and social cognitive theories in post-pandemic era // *Journal of Economic and Administrative Sciences*. – 2023. – № – P. – <https://doi.org/10.1108/JEAS-11-2022-0249>.
25. Estaji M., Rahimi A. Revisiting the ESPteachers' perception of resilience: A call for more professional development of teachers // *The Asian ESP Journal*. – 2014. – № 10(1). – P. 31-70.
26. Ruge G., Schönwetter D. J., McCormack C., Kennelly R. Teaching philosophies revalued: Beyond personal development to academic and institutional capacity building // *International Journal for Academic Development*. – 2023. – № 28(1). – P. 59–73. – DOI: <https://doi.org/10.1080/1360144X.2021.1963735>
27. Xie, F. A Study on Chinese EFL Teachers' Work Engagement: The Predictability Power of Emotion Regulation and Teacher Resilience // *Frontiers in Psychology*. – 2021. – № 12. – Article 735969. – DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.735969>.
28. Wong A. K. Y., Tang S. Y. F., Li D. D. Y., Cheng M. M. H. An exploratory study of teacher buoyancy // *Journal of Professional Capital and Community*. – 2021. – № 6(3). – P. 281–297. – DOI: <https://doi.org/10.1108/JPCC-02-2020-0011>.
29. Zhang L., Pang J., Zhu F. Effect of Perceived Social Support on Psychache: Mediating Effect of Psychological Resilience // *Iranian Journal of Public Health*. – 2022. – № 51(2). – P. 386–394. – DOI: [10.18502/ijph.v51i2.8691](https://doi.org/10.18502/ijph.v51i2.8691).
30. Shang, W. Job stress and burnout among ideological and political education teachers during the COVID-19 pandemic: A moderated mediation model // *Frontiers in Psychology*. – 2022. – № 13. – Article 1008854. – DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1008854>.
31. Carroll A., Flynn L., O'Connor E. S., Forrest K., Bower J., Fynes-Clinton S., York A., Ziaei M. In their words: Listening to teachers' perceptions about stress in the workplace and how to address it // *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*. – 2021. – № 49(4). – P. 420–434. – DOI: <https://doi.org/10.1080/1359866X.2020.1789914>.
32. Urcos W. H. C., Urcos C. N. C., Ruales E. A. B. Stress, Anguish, Anxiety and Resilience of University Teachers in the Face of Covid-19 // *Utopía y Praxis Latinoamericana*. – 2020. – №25(Especial 7). – P. 453–464. – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4009790>.
33. Delgado-Gallegos J. L., Padilla-Rivas G. R., Zuñiga-Violante E., Avilés-Rodríguez G., Arellanos-Soto D., Villareal H. F., Cosío-León M. D. L. Á., Romo-Cardenas G. S., Islas J. F. Teaching Anxiety, Stress and Resilience During the COVID-19 Pandemic: Evaluating the Vulnerability of Academic Professionals in Mexico Through the Adapted COVID-19 Stress Scales // *Frontiers in Public Health*. – 2021. – № 9. – Article 669057. – DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.669057>.
34. Zara C. G., Balazon F., Wangdi T., Perales W. F., Praditson P., Ulla M. B. Exploring the concept of pedagogical resilience during the COVID-19 pandemic: Teachers' perspectives from Thailand and the Philippines // *Frontiers in Education*. – 2022. – № 7. – 981217. – DOI: <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.981217>.
35. Weidlich J., Kalz M. Exploring predictors of instructional resilience during emergency remote teaching in higher education // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. – 2021. – № 18(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00278-7>.
36. Obrad C. Constraints and Consequences of Online Teaching // *Sustainability*. – 2020. – № 12(17). – Article 6982. – DOI: <https://doi.org/10.3390/su12176982>.
37. Badiozaman I. F. A. Exploring online readiness in the context of the COVID 19 pandemic // *Teaching in Higher Education*. – 2023. – № 28(8). – P. 1974–1992. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13562517.2021.1943654>.
38. Paliwal M., Singh A. Teacher readiness for online teaching-learning during COVID – 19 outbreak: A study of Indian institutions of higher education // *Interactive Technology and Smart Education*. – 2021. – № 18(3). – P. 403–421. – DOI: <https://doi.org/10.1108/ITSE-07-2020-0118>.
39. Alshareef H. N., Alsoud A. R., Mgm J., Hamid J. A., Abdeljaber O., Tham J. (n.d.). Teachers' Perspective on the Digitalization of Higher Education, Resilience, and Emotional Trauma in Jordan // *Educational Sciences: Theory and Practice*. – 2021. – Vol. 21 No. 4. – P. 17–30. – DOI: [10.12738/jestp.2021.4.002](https://doi.org/10.12738/jestp.2021.4.002).

REFERENCES

1. Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194–200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
2. Brennan, J., & Teichler, U. (2008). The future of higher education and the future of higher education research. *Higher Education*, 56(3), 259–264. <https://doi.org/10.1007/s10734-008-9124-6>
3. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103–111. <https://doi.org/10.1002/wps.20311>
4. Yusuf, A., Adams, C., & Dingley, K. (2019). Institutional support for building resilience in educators: Lessons from higher education. *International Journal of Educational Management*, 33(4), 729–744.
5. Dahlgren, M. A., Hult, H., Dahlgren, L. O., Hard af Segerstad, H., & Johansson, K. (2007). From senior student to novice worker: Learning trajectories in political science, psychology, and mechanical engineering. *Studies in Higher Education*, 32(5), 569–586.
6. Dahlgren, M. A., Hult, H., Dahlgren, L. O., Hård af Segerstad, H., & Johansson, K. (2007). From senior student to novice worker: Learning trajectories in political science, psychology, and mechanical engineering. *Studies in Higher Education*, 32(5), 569–586.
7. Vernon, R. F. (2004). A brief history of resilience. In C. S. Clauss-Ehlers & M. D. Weist (Eds.), *Community planning to foster resilience in children* (pp. 13–26). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-0-306-48544-2>
8. Reyes, J. A., Elias, M. J., Parker, S. J., & Rosenblatt, J. L. (2013). Promoting educational equity in disadvantaged youth: The role of resilience and social-emotional learning. In S. Goldstein & R. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (pp. 179–190). Springer.
9. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
10. Kaufman, J., & Zigler, E. (1987). Do abused children become abusive parents? *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(2), 186–192. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03528.x>
11. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
12. Tugade, M. M., & Fredrickson, B. L. (2004). Resilient individuals use positive emotions to bounce back from negative emotional experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 320–333. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.320>
13. Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18(1), 12–23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
14. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
15. Carvalho, A., & Areal, N. (2016). Great Places to Work®: Resilience in times of crisis. *Human Resource Management*, 55(3), 479–498. <https://doi.org/10.1002/hrm.21676>
16. Cooper, A. L., Brown, J. A., Rees, C. S., & Leslie, G. D. (2020). Nurse resilience: A concept analysis. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29(4), 553–575. <https://doi.org/10.1111/inm.12721>
17. Lee, J. E., Sudom, K. A., & Zamorski, M. A. (2013). Longitudinal analysis of psychological resilience and mental health in Canadian military personnel returning from overseas deployment. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(3), 327–337. <https://doi.org/10.1037/a0033059>
18. Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Journal of Clinical Epidemiology*, 62(10), 1006–1012. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2009.06.005>
19. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
20. Fan, L., Ma, F., Liu, Y., Liu, T., Guo, L., & Wang, L. (2020). Risk factors and resilience strategies: Voices from Chinese novice foreign language teachers. *Frontiers in Education*, 5, Article 565722. <https://doi.org/10.3389/feduc.2020.565722>

21. Kowitarttawatee, P., & Limphaibool, W. (2022). Fostering and sustaining teacher resilience through integration of Eastern and Western mindfulness. *Cogent Education*, 9(1), Article 2097470. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2097470>
22. Namaziandost, E., & Heydarnejad, T. (2023). Mapping the association between productive immunity, emotion regulation, resilience, and autonomy in higher education. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*, 8(1), 33. <https://doi.org/10.1186/s40862-023-00207-3>
23. Lu, X., & Hua, Z. (2024). Teacher resilience and triple crises: Confucius Institute teachers' lived experiences during the Covid-19 pandemic. *Applied Linguistics Review*, 15(1). <https://doi.org/10.1515/applirev-2021-0193>
24. Qamar, F., Soomro, S., & Syed, O. R. (2023). Determining factors to foster educators' pedagogical resilience: Test of servant leadership and social cognitive theories in post-pandemic era. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. <https://doi.org/10.1108/JEAS-11-2022-0249>
25. Estaji, M., & Rahimi, A. (2014). Revisiting the ESP teachers' perception of resilience: A call for more professional development of teachers. *The Asian ESP Journal*, 10(1), 31–70.
26. Ruge, G., Schönwetter, D. J., McCormack, C., & Kennelly, R. (2023). Teaching philosophies revalued: Beyond personal development to academic and institutional capacity building. *International Journal for Academic Development*, 28(1), 59–73. <https://doi.org/10.1080/1360144X.2021.1963735>
27. Xie, F. (2021). A study on Chinese EFL teachers' work engagement: The predictability power of emotion regulation and teacher resilience. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 735969. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.735969>
28. Wong, A. K. Y., Tang, S. Y. F., Li, D. D. Y., & Cheng, M. M. H. (2021). An exploratory study of teacher buoyancy. *Journal of Professional Capital and Community*, 6(3), 281–297. <https://doi.org/10.1108/JPCC-02-2020-0011>
29. Zhang, L., Pang, J., & Zhu, F. (2022). Effect of perceived social support on psychache: Mediating effect of psychological resilience. *Iranian Journal of Public Health*, 51(2), 386–394. <https://doi.org/10.18502/ijph.v51i2.8691>
30. Shang, W. (2022). Job stress and burnout among ideological and political education teachers during the COVID-19 pandemic: A moderated mediation model. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 1008854. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1008854>
31. Carroll, A., Flynn, L., O'Connor, E. S., Forrest, K., Bower, J., Fynes-Clinton, S., York, A., & Ziaei, M. (2021). In their words: Listening to teachers' perceptions about stress in the workplace and how to address it. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 49(4), 420–434. <https://doi.org/10.1080/1359866X.2020.1789914>
32. Urcos, W. H. C., Urcos, C. N. C., & Ruales, E. A. B. (2020). Stress, anguish, anxiety and resilience of university teachers in the face of COVID-19. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 25 (Especial 7), 453–464. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4009790>
33. Delgado-Gallegos, J. L., Padilla-Rivas, G. R., Zuñiga-Violante, E., Avilés-Rodriguez, G., Arellanos-Soto, D., Villareal, H. F., Cosío-León, M. D. L. Á., Romo-Cardenas, G. S., & Islas, J. F. (2021). Teaching anxiety, stress and resilience during the COVID-19 pandemic: Evaluating the vulnerability of academic professionals in Mexico through the adapted COVID-19 Stress Scales. *Frontiers in Public Health*, 9, Article 669057. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.669057>
34. Zara, C. G., Balazon, F., Wangdi, T., Perales, W. F., Praditson, P., & Ulla, M. B. (2022). Exploring the concept of pedagogical resilience during the COVID-19 pandemic: Teachers' perspectives from Thailand and the Philippines. *Frontiers in Education*, 7, Article 981217. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.981217>
35. Weidlich, J., & Kalz, M. (2021). Exploring predictors of instructional resilience during emergency remote teaching in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00278-7>
36. Obrad, C. (2020). Constraints and consequences of online teaching. *Sustainability*, 12(17), Article 6982. <https://doi.org/10.3390/su12176982>
37. Badiozaman, I. F. A. (2023). Exploring online readiness in the context of the COVID-19 pandemic. *Teaching in Higher Education*, 28(8), 1974–1992. <https://doi.org/10.1080/13562517.2021.1943654>

38. Paliwal, M., & Singh, A. (2021). Teacher readiness for online teaching-learning during COVID-19 outbreak: A study of Indian institutions of higher education. *Interactive Technology and Smart Education*, 18(3), 403–421. <https://doi.org/10.1108/ITSE-07-2020-0118>

39. Alshareef, H. N., Alsoud, A. R., Mgm, J., Hamid, J. A., Abdeljaber, O., & Tham, J. (2021). Teachers' perspective on the digitalization of higher education, resilience, and emotional trauma in Jordan. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 21(4), 17–30. <https://doi.org/10.12738/jestp.2021.4.002>

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ БАСҚАРУДА ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТТЕГІ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

Ж. Б. Баттал^{1*}, Г. А. Абдулина¹, Ә. У. Хамзаева²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Жоғары оқу орындары педагог мамандарының психологиялық тұрақтылығын түсіну және қолдау олардың әл-ауқаты мен жұмысының тиімділігі үшін өте маңызды. Дегенмен, жоғары оқу орындары профессор-оқытушылар құрамының психологиялық тұрақтылығы туралы терең шолу мақалаларының жоқтығы зерттеу әдебиеттеріндегі айтарлықтай олқылығын және ағымдағы зерттеулердің жүйелі синтезі мен талдауының қажеттілігін көрсетеді. Бұл мақала жоғары оқу орындарының профессор-оқытушылар құрамының психологиялық тұрақтылығы туралы әдебиеттерге жан-жақты талдау жасауға бағытталған және оның профессорлық-оқытушылық құрамының әл-ауқаты мен кәсіби шеберлігі үшін маңызды аспектілерін терең түсінуді қамтамасыз етеді.

Әдіснамасы. Осы мақсатқа жету үшін мақалада жүйелі іздеу және тақырыптық синтездеу әдістемесі қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы жоғары оқу орындары профессор-оқытушыларының психологиялық тұрақтылығы тақырыбы бойынша бұрын зерттелмеген ағымдағы білімдердің синтезі болып табылады.

Зерттеу нәтижелері жоғары білім саласындағы профессор-оқытушылардың кәсіби қызметтегі психологиялық тұрақтылығын тұтас түсінуге ықпал етеді, зерттеу олқылықтарын анықтайды және зерттеудің болашақ бағыттарын ұсынады. Бұл ғалымдар үшін жоғары булум беру ұйымдары профессор-оқытушыларының психологиялық тұрақтылығының кемшіліктерін одан әрі зерттеуді ынталандыруда болашаққа бағдар ретінде қызмет етеді, және сол арқылы осы саладағы үздіксіз академиялық дискурсқа үлес қосады.

Түйін сөздер: тұрақтылық, оқытушы, университет, ЖОО, шолу.

ИЗУЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОСТИ РАБОТЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ
В УПРАВЛЕНИИ ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Ж. Б. Баттал^{1*}, Г. А. Абдулина¹, А. В. Хамзаева²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Понимание и повышение устойчивости педагогических работников высшего образования крайне важно для их благополучия и эффективности работы. Однако отсутствие подробных обзорных статей по устойчивости профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений подчеркивает значительный пробел в существующей научной литературе, подчеркивая необходимость систематического синтеза и анализа текущих исследований. Таким образом, эта обзорная статья нацелена обеспечить всестороннее исследование совокупности знаний об устойчивости профессоров-преподавателей высших учебных заведений и тем самым обеспечить глубокое понимание ее важнейших аспектов для благополучия и профессионального мастерства педагогов.

Методология. Для достижения этой цели в статье реализована методика систематического поиска и тематического синтеза тем.

Оригинальность / ценность исследования заключается в синтезе современных знаний по теме психологической устойчивости профессоров-преподавателей высшего образования, которая ранее не исследовалась в совокупности. Статья способствует целостному пониманию устойчивости профессоров-преподавателей высшего образования, выявляет пробелы в исследованиях и предлагает будущие направления исследований.

Результаты исследования служат дорожной картой для ученых, поощряя дальнейшее исследование нюансов устойчивости профессоров-преподавателей высших учебных организации, тем самым способствуя постоянному академическому дискурсу в этой области.

Ключевые слова: устойчивость, преподаватели, университет, вуз, обзор.

ABOUT THE AUTHORS

Battal Zhanar – PhD Candidate, Narxoz University; chief specialist, Department of science and publication activity, Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: zhanarbattal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6133-3704*.

Abdulina Gulnar – PhD, Professor, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: gulnar.abdullina@narxoz.kz, ORCID: 0000-0002-6798-7773.

Khamzayeva Assel – PhD, Acting Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4494-7568.

МРНТИ: 06.77.59; 06.77.71; 06.81.65

JEL Classification: J01; J24; M21; M59

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-43-62>

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ: КАЗАХСТАНСКИЙ КЕЙС

Д. Я. Куатова^{1*}, А. А. Жакупова¹, Ж. И. Сариева²

¹НАО «Университет Нархоз», Алматы, Республика Казахстан

²КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. На основе комплексной оценки использования персонала в промышленности Республики Казахстан в разрезе видов экономической деятельности за 2017-2023 годы по данным официальной статистики, разработать систему показателей оценки использования труда, а также обосновать и доказать возможность ее практического применения в экономике.

Методология исследования. Для проведения исследования и написания статьи были применены методы формальной логики, такие как анализ, синтез, дедукция, индукция, абстрагирование, а также эмпирические методы – измерение, сравнение, сопоставление. Они были использованы для формирования системы показателей использования труда и оценки его эффективности, получения обобщенного представления о достижении их уровня в отраслях казахстанской промышленности, проведения анализа, выделения и фиксации фактов, положительной и отрицательной динамики, сложившихся тенденций за пятилетний период. Для логического обоснования изучаемой проблемы и получения количественных характеристик были применены статистические методы экономического анализа, а именно статистическое наблюдение, метод группировок, динамических рядов, индексный и графический методы.

Оригинальность / ценность исследования. В статье проанализированы научные труды исследователей по вопросам диагностики трудовых показателей деятельности бизнес-структур и было выявлено, что часто менеджмент действует интуитивно, поскольку до сих пор не выработано единого подхода к индикаторам использования труда. Авторами была упорядочена система показателей использования человеческого капитала. Подобный подход позволит намного проще проводить оценку труда персонала и систематизировать результаты оценки, соответственно, принимать управленческие решения по улучшению его деятельности.

Результаты исследования. Авторы провели комплексную оценку использования трудовых индикаторов в промышленности Республики Казахстан и систематизировали показатели, выделив собственно показатели использования трудовых ресурсов и показатели их эффективности. Все предложенные показатели являются относительными, и показатели эффективности построены строго на соотношении затрат и результатов труда. Подобный анализ дает возможность субъектам бизнеса всесторонне и объективно проводить диагностику и оценку эффективности использования труда на основе сравнения со сложившимися среднеотраслевыми значениями.

Ключевые слова: персонал, показатели использования труда, эффективность труда, затраты на содержание рабочей силы, производительность труда, промышленность.

ВВЕДЕНИЕ

В эпоху цифровизации общества и экономики, глобальной их трансформации трудовые ресурсы с их знаниями, умениями, навыками, способностями и интеллектом продолжают играть важнейшую роль в развитии всех процессов, оставаться основой, самой ценной составляющей современной действительности. Именно человек создает новые знания, технологии, внедряет инновации, только он способен соединить природные, технологические, финансовые ресурсы таким образом, чтобы обеспечить пос-

тупательное движение, прогресс, дальнейшее развитие инновационной экономики. Все это вызывает необходимость вкладывания инвестиций в человеческий капитал, его совершенствования, повышения качества. В тоже время хозяйствующие субъекты, затрачивая определенный человеческий капитал для производства продукции и услуг, обеспокоены вопросом, какой производственный и финансовый результат будет получен и каким образом его можно увеличить, т.е. стоит вопрос о достижении эффективности. Таким образом, люди, работники признаются сегодня самым ценным ресурсом экономики, ключевыми создателями добавленной стоимости, их вклад в которую необходимо оценивать. Невозможно не согласиться с тем, что «измерять эффективность человеческой деятельности не только возможно, но и необходимо для удержания жизнеспособной позиции на рынке» [1, с. 44]. То, каким образом это делать, является актуальной проблемой, требующей рассмотрения и своего решения.

Эффективное управление человеческими ресурсами требует объективной оценки их использования на основе системы показателей, в поиске которой находится общественная экономическая мысль: «... становится совершенно ясно: без достоверных данных об активности и производительности человеческого капитала пропадает даже малейший шанс участвовать в конкуренции... Менеджменту нужна система показателей, которые описывают и предсказывают кривые стоимости и производительности рабочей силы» [1, с. 24]. Этот вопрос все больше волнует бизнес-структуры, поскольку довольно часто в процессе поиска путей улучшения использования человеческого капитала HR-менеджмент действует интуитивно, просто согласно здравому смыслу. Это дорого обходится каждому предприятию: доля расходов на персонал может составлять более 40% корпоративных расходов [1, с. 24]. Я. Фитц-енц отмечает, что в любой книге, касающейся рассмотрению бизнес-коэффициентов, показатели человеческого капитала практически не встречаются, а компании их тоже не рассчитывают их [1, с. 26].

Однако следует отметить, что в литературе авторами все же предлагаются различные показатели для оценки использования персонала и его эффективности. Так, М. Армстронг выдвигает пять показателей: добавленная стоимость на одного работника; прибыль на одного работника; объем продаж на одного работника; затраты на одного работника; добавленная стоимость на единицу затрат на рабочую силу [2, с. 117]. Почему рассматриваются эти показатели, автор не поясняет. Некоторые исследователи приводят понятный для них перечень показателей без оформления их в систему. Например, А.Я. Кибанов и его соратники указывают большой список из 29 показателей по труду (для анализа и планирования (текучесть, средняя заработная плата и т.д.) [3, с. 276], 6 показателей производительности труда [3, с. 293], показатели оценки результатов труда [3, с. 566] и 3 показателя эффективности использования персонала – доля затрат на персонал в объеме реализации, затраты на одного работника и на один производительный час [3, с. 593]. О том, что все они являются показателями именно эффективности, можно поспорить, а также о том, почему выбор сделан в пользу именно этих показателей. Довольно часто в литературе встречается путаница относительно показателей использования и эффективности труда, которая сводится к тому, что эффективность труда выражается через различные абсолютные и относительные показатели; через с показателями движения персонала. Так, Ю.Г. Одегов, К.Х. Абдрахманова, Л.Р. Котова, формируя критерии оценки эффективности системы управления персоналом, описывают систему показателей экономической и социальной эффективности [4, с. 212-214]. При этом ими выделяется 20 критериев, в каждом из которых приведены различные показатели, которых всего 50. Рассматриваются такие критерии, как, например, эффективность труда, достижение заданного уровня прибыльности фирмы, достижение индивидуальной труда, оптимизация затрат на одного работника и другие. Показателей, входящих в них, как написано выше, много, но, думается, некоторая мешанина присутствует. Таким образом, необходимо упорядочить систему показателей использования человеческого капитала, так как подобный подход позволяет намного проще проводить оценку труда персонала и систематизировать результаты оценки, соответственно, принимать управленческие решения по корректированию его деятельности. В связи с этим, высвечивается актуальность данной работы, в которой, не претендуя на полную завершенность и комплексность, автор попытался внести некоторые усовершенствования. Кроме того, продемонстрирована возможность практического применения предложенной системы показателей на основе официальных статистических данных промышленности Республики Казахстан.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Сегодня, в условиях ограниченности факторов производства, усиления глобальной конкуренции, приобретающей все большую интенсивность, трудовые ресурсы выступают основной движущей силой всех бизнес-процессов, обеспечивающей успешность, стабильность и результативность на макро-, мезо- и микроуровнях экономики. Поэтому в борьбе за качественные кадровые ресурсы хозяйствующие субъекты должны иметь возможность сравнивать уровень эффективности использования персонала с конкурентами. Но, несмотря на высокий уровень информатизации общества и экономики, подобные данные по конкретным предприятиям являются конфиденциальной информацией, недоступной для пользователей. В связи с этим можно воспользоваться данными официальной казахстанской статистики, чтобы определить среднеотраслевые значения показателей использования труда. Иными словами, в данном случае вполне применим метод бенчмаркинга, т.е. сравнительный анализ бизнес-процессов и показателей эффективности с отраслевыми достижениями [5].

Что касается самих показателей эффективности использования персонала, то здесь, как сказано ранее, нет единого мнения, нет системного подхода к их определению. Как правило, признанными и традиционно используемыми в Казахстане и в других постсоветских республиках измерителями эффективности труда являются показатели производительности труда, а именно выработка и трудоемкость продукции. Однако в рыночной экономике недостаточно рассчитать только эти показатели. Авторами в нескольких работах уже изложено мнение по данному вопросу [6, 7], но хотелось бы несколько углубиться, а также продемонстрировать возможность применения системы показателей в отраслевом разрезе.

На взгляд исследователей, все показатели экономики труда можно условно поделить на собственно показатели использования трудовых ресурсов и показатели их эффективности. Поскольку в целом количественная модель экономической эффективности может быть выражена как соотношение между результатом и затратами, которые вызвали данный результат, то, исходя из этого, существует довольно большое количество показателей эффективности труда. В таблице 1 сгруппированы затраты труда и полученные хозяйствующими субъектами результаты производственной деятельности.

Таблица 1 – Затраты и результаты труда

Затраты труда	Результаты труда
Затраты на содержание рабочей силы	Выпуск продукции
В том числе: Фонд заработной платы	Валовая добавленная стоимость
Численность персонала	Выручка
Время, затраченное на выпуск продукции	Прибыль
Примечание – Составлено авторами на основе [4,6,7]	

Согласно модели экономической эффективности, можно выделить целую систему показателей эффективности использования трудовых ресурсов, сгруппированных в таблице 2. Все эти показатели построены на соотношении затрат и результатов труда.

Если говорить о показателях производительности труда, то использование их неоспоримо и доказано многократно. Они показывают, сколько времени затрачено на производство единицы продукции, сколько выпущено продукции в единицу рабочего времени либо одним работником. Эти данные необходимы для целей производства, чтобы рассчитать, например, нормы времени, выработки и т.д. Что касается расчета производительности труда на отраслевом уровне, то она определяется как отношение валовой добавленной стоимости отрасли к фактической численности работников основного персонала, принимаемой для исчисления средней заработной платы за отчетный период [8].

Таблица 2 – Показатели эффективности использования трудовых ресурсов

Показатели	Формула расчета	Экономический смысл
Производительность труда (выработка)	Выпуск продукции / Численность работников	Выпуск продукции в расчете на одного работника
Производительность труда (выработка)	Выпуск продукции / Время, затраченное на выпуск продукции	Выпуск продукции в единицу рабочего времени
Производительность труда (выработка)	Валовая добавленная стоимость / Численность работников	Валовая добавленная стоимость в расчете на одного работника
Производительность труда (выработка)	Валовая добавленная стоимость / Время, затраченное на выпуск продукции	Валовая добавленная стоимость, созданная в единицу рабочего времени
Трудоемкость продукции	Время, затраченное на выпуск продукции / Выпуск продукции	Время, затраченное на выпуск единицы продукции (один тенге продукции)
Продуктивность персонала	Выпуск продукции / Затраты на содержание рабочей силы	Выпуск продукции в расчете на один тенге затрат на содержание рабочей силы
Показатель, обратный продуктивности персонала	Затраты на содержание рабочей силы / Выпуск продукции	Затраты на содержание рабочей силы, приходящиеся на одну единицу (один тенге) выпущенной продукции
Зарплатоотдача	Выпуск продукции / Фонд заработной платы	Выпуск продукции в расчете на один тенге фонда заработной платы
Зарплатоемкость	Фонд заработной платы / Выпуск продукции	Фонд заработной платы, приходящийся на одну единицу (один тенге) выпущенной продукции
Показатель выручки на одного работника	Выручка / Численность работников	Выручка в расчете на одного работника
Рентабельность труда	Прибыль / Затраты на содержание рабочей силы	Прибыль в расчете на один тенге затрат на содержание рабочей силы
Рентабельность труда	Прибыль / Фонд заработной платы	Прибыль в расчете на один тенге фонда заработной платы
Рентабельность труда	Прибыль / Численность работников	Прибыль в расчете на одного работника
Примечание – Составлено авторами на основе [4,6,7,8]		

Однако бизнес интересует не само по себе количество времени, затраченного на выпуск продукции, а размер оплаты за него, который в конечном итоге вместе с другими выплатами социального характера выливается в стоимость рабочей силы – «сумму всех издержек (затрат) работодателей (организаций), связанных с содержанием и использованием рабочей силы, независимо от источника их финансирования» [9, с. 128]. Поэтому для эффективного управления персоналом необходимо проводить анализ показателей, характеризующих соотношение стоимости затрат на содержание рабочей силы и результатов деятельности бизнес-структур. Как отмечает С.В. Сидоркина, «...ни в западной, ни в отечественной литературе не встречается единой комплексной методики планирования и оценки затрат на персонал организации» [10]. К сожалению, в литературе [10, 11, 12], как было сказано выше, присутствует путаница в отношении показателей эффективности, в том числе показателей эффективности затрат на персонал, обусловленная тем, что при их определении не всегда четко придерживаются понимания самой сути эффективности.

Поэтому, выделив показатели эффективности труда, хотелось бы обратить внимание на другие показатели, связанные с использованием человеческого капитала, которые не будут отражать именно эффективность, результативность труда, но будут индикаторами для выработки управленческих решений по персоналу и соответствующим бизнес-процессам. Они представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Показатели использования трудовых ресурсов

Показатели	Формула расчета	Экономический смысл
Стоимость одного часа труда	Затраты на содержание рабочей силы / Время, затраченное на выпуск продукции	Затраты на содержание персонала в среднем за каждый отработанный работниками час
Затраты на содержание одного работника	Затраты на содержание рабочей силы / Численность работников	Затраты на содержание рабочей силы в расчете на одного работника

Среднемесячная заработная плата одного работника	Фонд заработной платы / Численность работников	Среднемесячная заработная плата в среднем на одного работника
Оплата труда за один час	Фонд заработной платы / Время, затраченное на выпуск продукции	Начисленные суммарные денежные средства, а также средства в натуральной форме, переведенные в денежную единицу для оплаты труда работников (должностные оклады (тарифные ставки), доплаты, надбавки, премии и иные выплаты стимулирующего и компенсирующего характера), с учетом налогов и других удержаний (подходящий налог, обязательные пенсионные взносы)) за каждый отработанный работниками час
Удельный вес затрат на содержание рабочей силы в издержках	Затраты на содержание рабочей силы / Издержки	Доля затрат на содержание рабочей силы в издержках
Примечание – Составлено авторами на основе [7,8,9,10]		

Для полноты картины следует провести анализ структуры затрат на содержание рабочей силы и соотношение темпов роста производительности труда и темпов роста заработной платы.

Таким образом, при использовании показателей, которые находятся в системе, намного проще проводить оценку труда персонала и систематизировать результаты оценки, соответственно принимать решения по корректированию его деятельности. Следует отметить, что все показатели можно рассчитать, используя данные официальной статистической отчетности:

- форма 1-ПФ «Отчет о финансово-хозяйственной деятельности предприятия» и форма 2-МП «Отчет о деятельности малого предприятия»;
- форма 1-Т «Отчет по труду».

Что касается отраслевого разреза, то для расчета указанных показателей имеются все необходимые данные в статистических сборниках, выпускаемых Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [9, 13, 14, 15, 16].

Используя указанные источники статистической информации, продемонстрируем жизнеспособность предложенной системы показателей труда на примере казахстанской промышленности и одновременно проведем сравнительный анализ использования персонала в ее отраслях.

В таблице 4 приведены значения производительности труда в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, рассчитываемой как частное от деления выпуска продукции численность наемных работников.

Таблица 4 – Выпуск продукции в расчете на одного работника в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тыс. тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	35416,0	41764,71	44725,75	42265,06	59213,11	75770,35	71305,55	2,01,3
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	114065,1	74199,84	80251,44	61160,13	94169,6	128422,9	111543,8	97,8
Обрабатывающая промышленность	31642,0	34506,98	37527,08	44182,62	57338,89	69500,63	69356,8	219,2
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	14596,8	15796,11	14785,66	16705,55	20985,09	22530,25	25231,78	172,8
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	6221,3	5722,934	6122,769	6253,712	8261,62	8636,863	10223,54	164,3
Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]								

Таблица 4 показывает, что за период 2017–2023 годы большинство отраслей демонстрируют постепенный рост выпуска продукции. В секторе горнодобывающей промышленности с 2017 по 2023 год наблюдаются значительные колебания производительности на одного работника.

Обрабатывающая промышленность показывает стабильные результаты с небольшим снижением выпуска с 69500 тыс. тенге в 2022 году до 69356,8 тыс. тенге в 2023 году.

В электроэнергетике выпуск продукции на одного работника постепенно растет с 1376,1 тыс. тенге в 2017 году до 1944,5 тыс. тенге в 2023 году, но темпы роста здесь менее значительны.

Водоснабжение и утилизация отходов остаются наименее продуктивными, несмотря на рост с 421,3 тыс. тенге до 164,3 тыс. тенге за анализируемый период.

В таблице 5 приведены данные по производительности труда, рассчитанной как выпуск продукции в расчете на 1 час, отработанный работником. Думается, что это довольно информативный показатель, поскольку мерилом выступает час труда.

Таблица 5 – Выпуск продукции в расчете на 1 час, отработанный работником в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	17024,4	24977,2	27021,5	25813,4	35956,5	43421,4	40706,5	239,1
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	35339,8	45164,0	48568,8	37676,7	57725,3	74271,6	64700,6	183,1
Обрабатывающая промышленность	12350,5	20599,3	22864,2	27194,4	34849,6	39694,2	39429,7	319,3
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	8644,0	9383,3	8789,9	9966,2	12588,1	12777,3	14215,1	164,5
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	3551,0	3259,7	3591,2	3692,0	4937,0	4985,8	5776,3	162,7
Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]								

Если проанализировать данные по выпуску продукции и отработанным человеко-часам в отраслях промышленности в динамике, то оказывается, что в горнодобывающей промышленности, например, в 2023 году выпущено продукции всего на 0,5 % меньше, чем в обрабатывающей промышленности, а затрачено на 34,04 % меньше человеко-часов (Рисунок 1 и 2).

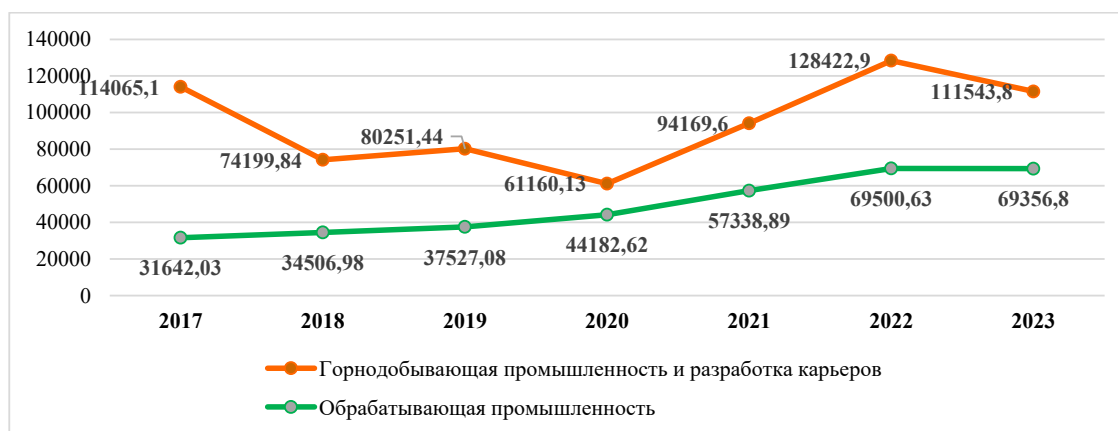

Рисунок 1 – Выпуск продукции в горнодобывающей промышленности и разработке карьеров и в обрабатывающей промышленности Республики Казахстан, млн. тенге

Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]

Поэтому, несмотря на большой темп роста показателя производительности труда в обрабатывающей промышленности (почти в 3 раза), чем в горнодобывающей промышленности, этот показатель остается низким, что абсолютно относится и к двум другим отраслям.

По данным рисунка 1 горнодобывающая промышленность демонстрирует значительные колебания с пиком в 2022 году (125842,9) и последующем и последующим снижением в 2023 году (111543,8). А обрабатывающая промышленность показывает устойчивый рост на протяжении всего периода с 31642,03 в 2017 году до 69356,8 в 2023 году.

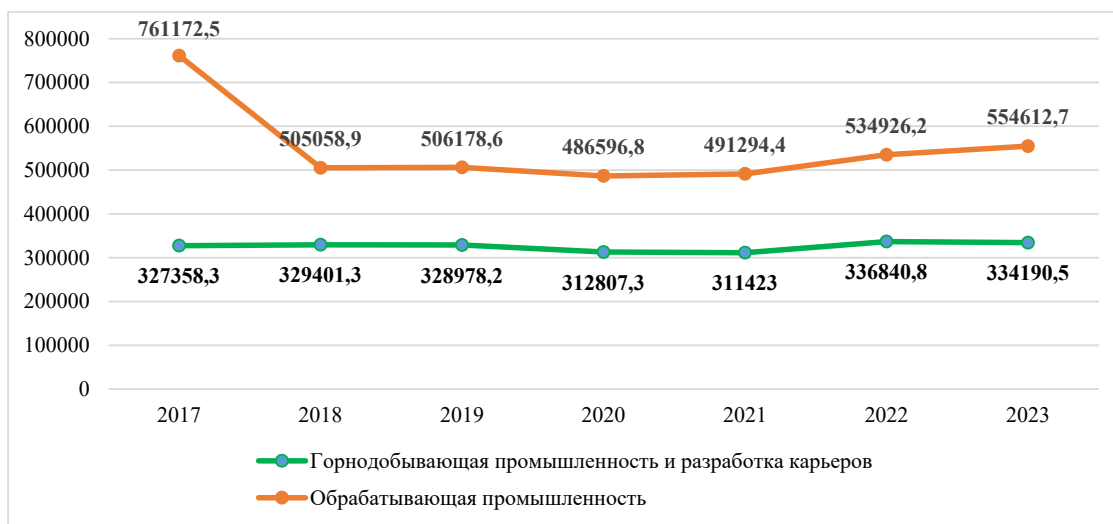

Рисунок 2 – Число отработанных тыс. человеко-часов в горнодобывающей промышленности и разработке карьеров и в обрабатывающей промышленности Республики Казахстан

Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]

Утвержденным в республике [8] показателем производительности труда, рассчитываемым по видам экономической деятельности, является валовая добавленная стоимость, приходящаяся в среднем на одного занятого (Таблица 6). Этот показатель как нельзя лучше подходит для межотраслевого сравнения, поскольку учитывается только добавленная стоимость, т.е. выпуск продукции за минусом промежуточного потребления.

Таблица 6 – Производительность труда (валовая добавленная стоимость на одного занятого) в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тыс. тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	13390,0	15869,8	17494,4	17533,8	22625,4	47759,8	48776,1	364,3
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	26162,4	32167,0	35837,2	31046,0	42769,0	78081,8	79264,9	303,0
Обрабатывающая промышленность	10547,0	12169,8	13660,8	15874,3	19508,2	45594,4	46550,2	441,4
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	5983,9	6607,8	6531,3	7362,5	8726,2	13979,9	16179,2	270,4
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	1910,8	1940,8	2078,9	2068,5	2610,1	5985,9	6553,4	343,0
Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]								

Если посмотреть на значение данного показателя, то оказывается, что валовая добавленная стоимость в среднем на одного работающего, например, в горнодобывающей промышленности в 2023 году в 1,7 раза выше, чем в обрабатывающей промышленности. Это обусловлено тем, что, сумма валовой добавленной стоимости в горнодобывающих отраслях промышленности в 2023 году была больше на 4,7 %, чем в обрабатывающих отраслях (Рисунок 3), а также тем, что ВДС была создана силами занятых, численность которых в обрабатывающей промышленности примерно в 1,6 раза больше, чем в горнодобывающей. Поэтому этот показатель в полной мере демонстрирует эффективность использования труда в отраслевом разрезе.

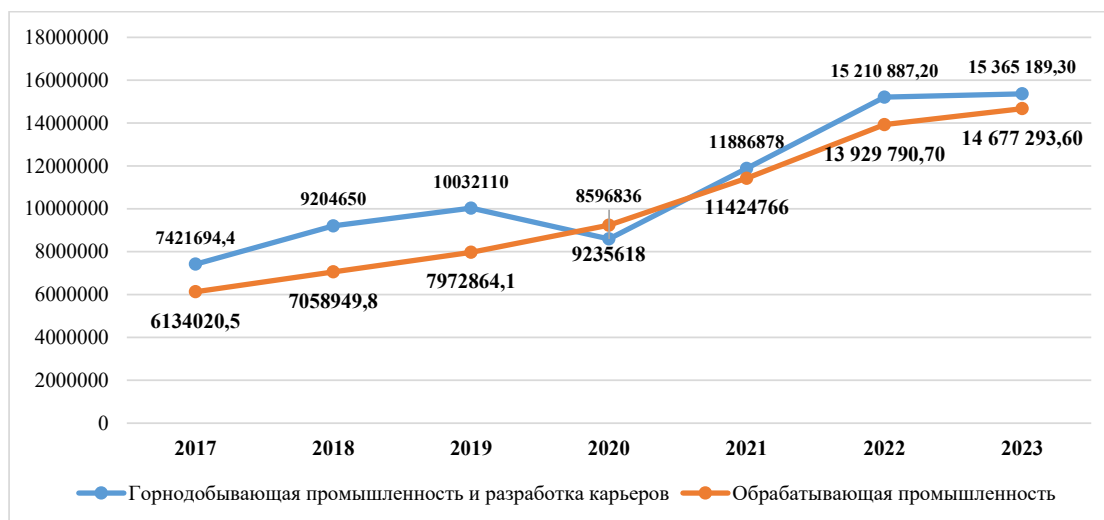

Рисунок 3 – Валовая добавленная стоимость в горнодобывающей промышленности и разработке карьеров и в обрабатывающей промышленности Республики Казахстан, млн. тенге

Примечание – Составлено авторами на основе [13, 14]

В таблице 7 приведены показатели трудоемкости продукции в отраслях казахстанской промышленности, которые отражают наглядно, что водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов является самым трудоемким производством. Так, в 2023 году значение показателя в ней превышало в 7 раз трудоемкость продукции в обрабатывающей промышленности и в 11,6 раза в горнодобывающей отрасли.

Таблица 7 – Трудоемкость продукции в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, чел-час./ тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	5,9	4	3,7	3,9	2,8	2,3	2,5	41,7
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	2,8	2,2	2,1	2,7	1,7	1,4	1,5	53,7
Обрабатывающая промышленность	8,1	4,9	4,4	3,7	2,9	2,5	2,5	31,1
Электроснабжение и подача газа, пара и воздушное кондиционирование	11,6	10,7	11,4	10,0	7,9	7,9	7,2	61,9
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	28,2	30,7	27,9	27,1	20,3	19,9	17,7	62,7
Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]								

Хотя во всех видах деятельности за анализируемый период произошло падение трудоемкости и это можно расценивать как повышение эффективности труда, тем не менее, в этой отрасли наблюдается самое меньшее снижение (62,7 %), тогда как в обрабатывающей промышленности оно составило 31,1 %.

В этой связи можно посмотреть на показатель продуктивности персонала – отдачи затрат на содержание рабочей силы, которая отражает эффективность труда, так как показывает, сколько выпускается продукции (результат) на один тенге произведенного вклада в персонал (затраты) (Таблица 8).

Таблица 8 – Продуктивность персонала в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	11,86	12,86	12,37	9,95	12,94	12,85	10,08	84,99
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	11,72	13,92	13,5	8,21	12,86	13,50	10,10	86,18
Обрабатывающая промышленность	14,1	13,75	13,35	13,98	15,19	14,35	11,64	82,55
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	7,34	7,41	6,51	6,73	7,34	6,30	5,57	75,89
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	4,6	3,86	3,15	3,62	4,07	3,43	3,33	50,65
Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]								

Таблица 8 наглядно отражает результативность труда. Показатели производительности на одного работника в промышленности в целом демонстрируют значительные колебания. В 2017 году они составляли 11,86 тенге, достигли пика в 2018 году (12,86 тенге), а затем постепенно снижались особенно в 2020 году (9,95) и в 2023 году (10,08 тенге). За весь анализируемый период с 2017 года снижение составило 84,99 %, что указывает на замедление уровня производительности.

В горнодобывающей промышленности аналогичная динамика. Так наблюдается рост до 13,92 тенге в 2018 году, последующий спад в 2020 году (8,21 тенге) и частичное восстановление к 2021–2022 годам. В 2023 году производительность составила 10,10 тенге, что на 82,55% ниже, чем в 2017 году. По электроэнергетике производительность персонала снизилась с 7,34 тенге в 2017 году до 5,57 тенге в 2023 году, что составляет снижение на 75,89 %. По сектору водоснабжение и утилизация отходов производительность весь период также снизилась на 50,65 %.

Все сектора показывают снижение производительности, что может свидетельствовать о структурных проблемах, таких как недостаток инвестиций, технологическое отставание и низкий уровень автоматизации в отраслях.

Подтверждением этого вывода может служить обратный продуктивности персонала показатель – затраты на персонал в расчете на один тенге выпущенной продукции или какова доля этих затрат в выпуске продукции (Таблица 9).

Таблица 9 – Затраты на содержание рабочей силы на один тенге выпущенной продукции в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	0,084	0,0778	0,0801	0,1	0,077	0,078	0,099	118,0
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	0,085	0,072	0,074	0,122	0,078	0,074	0,099	116,5
Обрабатывающая промышленность	0,071	0,073	0,075	0,072	0,066	0,070	0,086	120,98
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	0,136	0,135	0,154	0,148	0,136	0,159	0,180	132,1
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	0,218	0,259	0,318	0,276	0,245	0,291	0,300	137,7
Примечание – Составлено авторами на основе [9, 10, 13, 14]								

Данные таблицы 9 в целом демонстрируют умеренное увеличение затрат на содержание рабочей силы с 2017 года (0,084 тенге) до уровня 0,099 в 2023 году, что составляет 118,0 %.

По горнодобывающей промышленности общий рост затрат за период составил 116,5 %, что относительно меньше, чем в других секторах. Тем не менее, колебания значений до 0,122 в 2020 году связаны с пандемией и снижением объемов добычи. В обрабатывающей промышленности рост составил 120,98%, что свидетельствует о значительном повышении трудозатрат при производстве продукции.

Сектор электроснабжения показывает высокие затраты среди всех отраслей промышленности (132,1 %), что может быть связано с модернизацией инфраструктуры и увеличением оплаты труда в энергетике.

В водоснабжении также наблюдаются самые высокие затраты на рабочую силу за единицу продукции. Это свидетельствует о низкой производительности труда и высоких трудозатратах в данном секторе.

Затраты на содержание персонала включают в себя прямые и косвенные расходы, и первые характеризуют «прямую стоимость труда» и, по сути, составляют фонд заработной платы, остальные считаются расходами на рабочую силу, не связанными непосредственно с результатами труда и его оплатой [3]. В связи с этим можно воспользоваться показателем зарплатоотдачи, расчет которого предполагает учет только расходов по фонду заработной платы.

В таблице 10 приведены рассчитанные значения указанного показателя в разрезе видов экономической деятельности казахстанской промышленности.

Таблица 10 – Зарплатоотдача в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	14,39	15,53	14,96	12,96	15,81	15,80	12,50	86,9
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	14,58	17,15	16,62	11,73	16,13	16,98	12,49	85,7
Обрабатывающая промышленность	16,7	16,35	15,78	16,71	18,28	17,48	14,67	87,8
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	8,72	8,78	7,57	7,81	8,58	7,34	6,67	76,5
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	5,23	4,37	4,26	4,09	4,61	3,94	3,79	72,5
Примечание – Составлено авторами на основе [7, 8, 9, 10, 13, 14]								

Анализ зарплатоотдачи показывает, что темпы ее роста в горнодобывающей и обрабатывающей промышленности несколько выше темпов роста продуктивности персонала. Это свидетельствует о том, что на каждый тенге фонда заработной платы выпускается больше продукции. Наоборот, в снабжении электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом, а также в водоснабжении; канализационной системе, контроле над сбором и распределением отходов фиксируется снижение эффективности использования средств, выделенных непосредственно на оплату труда. Это также прослеживается и по показателю зарплатоемкости продукции, результаты расчета которого отражены в таблице 11.

В рыночной экономике надо не только произвести, выпустить продукцию, но и продать ее и получить прибыль. Прибыль, являясь итоговым результатом хозяйственной деятельности, также может применяться для отражения эффективности труда, так как труд, наравне с капиталом, является фактором производства и его использование приносит предприятию прибыль.

Таблица 11 – Зарплатоемкость продукции в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	0,069	0,064	0,067	0,077	0,063	0,063	0,080	115,9
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	0,069	0,058	0,06	0,085	0,062	0,059	0,080	115,9
Обрабатывающая промышленность	0,06	0,061	0,063	0,06	0,055	0,057	0,068	113,3
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	0,115	0,114	0,132	0,128	0,117	0,136	0,150	130,4
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	0,191	0,229	0,235	0,244	0,217	0,254	0,264	138,2
Примечание – Составлено авторами на основе [7, 8, 9, 10, 13, 14]								

Поэтому показатель рентабельности персонала вполне имеет право на применение. Экономический смысл рентабельности персонала – сколько прибыли получает предприятие на одну денежную единицу (тенге) затрат на содержание рабочей силы или фонда заработной платы либо на одного занятого.

В таблицах 12, 13, 14 содержатся результаты расчета указанных показателей, выполненных на основе данных официальной казахстанской статистики.

Таблица 12 – Рентабельность персонала (прибыль / затраты на содержание рабочей силы) в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	3,02	4,02	3,23	1,64	3,89	3,57	2,21	73,2
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	4,33	6,48	4,99	1,71	5,23	5,47	3,29	76,0
Обрабатывающая промышленность	2,07	1,65	1,89	2,04	3,14	2,07	1,53	73,9
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	0,62	1,39	0,56	0,23	1,42	1,02	0,47	75,8
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	0,13	0,23	0,06	0,39	0,38	0,17	0,25	192,3
Примечание – Составлено авторами на основе [7, 8, 9, 10, 13, 14]								

Анализ рентабельности персонала, рассчитанной по затратам на содержание рабочей силы (Таблица 12) и по фонду заработной платы (Таблица 13), имеет примерно одинаковое значение по понятной причине. Наибольшая рентабельность персонала сложилась в горнодобывающей промышленности и разработке карьеров: за исключением 2020 года, она колебалась в пределах от 4,34 тенге в 2017 году до 6,49 тенге в 2018 году. В обрабатывающей промышленности она достигла 3,14 тенге в 2021 году против наименьшей ее величины, равной 1,53 тенге в 2023 году. В двух других отраслях рентабельность персонала является очень низкой: в 2023 году в снабжении электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом она сложилась на уровне 0,47 тенге, а в водоснабжении; канализационной системе, контроле над сбором и распределением отходов – значение данного показателя составило всего 0,25 тенге. И это характеризует очень низкую эффективность труда.

Таблица 13 – Рентабельность персонала (прибыль / фонд заработной платы) в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2017, %
Промышленность	3,67	4,86	3,91	2,15	4,75	3,57	2,74	74,6
Горнодобывающая промышленность и раз- работка карьеров	5,40	8,00	6,14	2,44	6,56	5,47	4,07	75,4
Обрабатывающая промышленность	2,46	1,97	2,24	2,44	3,78	2,07	1,92	78,3
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воз- духом	0,75	1,65	0,65	0,27	1,66	1,02	0,57	76,6
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением от- ходов	0,14	0,26	0,08	0,44	0,44	0,17	0,29	200,4
Примечание – Составлено авторами на основе [7, 8, 9, 10, 13, 14]								

При этом темпы роста прибыли, приходящейся в среднем на одного занятого, являются практически одинаковыми в горнодобыче и в снабжении электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом, а в водоснабжении; канализационной системе, контроле над сбором и распределением отходов – они являются беспрецедентно высокими и составляют 447,1 %, что обусловлено ростом прибыли. Таким образом, любой из трех показателей рентабельности персонала может свидетельствовать об уровне эффективности труда.

Рассчитав и проанализировав эффективность персонала в отраслях промышленности, можно сконцентрироваться на анализе других показателей, отражающих использование трудовых ресурсов. Они приведены выше в таблице 3.

Таблица 14 – Рентабельность персонала (прибыль / численность) в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, млн. тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2017, %
Промышленность	9,02	13,07	11,69	7,00	17,80	20,99	15,68	173,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	21,43	34,59	29,66	12,74	38,30	51,88	36,85	172,0
Обрабатывающая промышленность	4,65	4,15	5,31	6,45	11,86	10,00	9,17	197,2
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондициони- рованным воздухом	1,25	2,97	1,26	0,57	4,05	3,64	2,13	170,4
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и рас- пределением отходов	0,17	0,34	0,11	0,67	0,77	0,44	0,76	447,1
Примечание – Составлено авторами на основе [7, 8, 9, 10, 13, 14]								

Любой субъект рынка может воспользоваться рассчитанными данными для сравнения со среднеотраслевыми значениями показателей использования персонала. Так, в таблице 15 приведена динамика стоимости труда, определяемая делением затрат на содержание рабочей силы на отработанное работниками время.

Таблица 15 – Затраты на содержание рабочей силы на 1 час, отработанный работником (стоимость труда), в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	1435,0	1942,9	2184,6	2593,6	2779	3541,8	4217,6	293,9
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	3015,2	3245,6	3597,3	4591,6	4490,4	5704,2	6639,3	220,2
Обрабатывающая промышленность	875,7	1497,6	1712,8	1945	2294,7	2922,5	3563,3	в 4 раза
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	1178,1	1266,2	1350,5	1479,9	1715,5	2 130,2	2 672,3	226,8
Водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений	772,7	844,9	1141,4	1020	1211,9	1 505,4	1 785,6	231,1
Примечание – Составлено авторами на основе [8, 9, 10, 13, 14]								

Данные таблицы 15 показывают рост стоимости труда с 1435,0 тенге в 2017 до 4217,6 в 2023 году. В горнодобывающей промышленности затраты выросли на 220,2 %, что ниже других отраслей. В целом горнодобывающая промышленность остается высокзатратной отраслью с существенным увеличением расходов на труд. Обрабатывающая промышленность показывает четырехкратное увеличение (400 %) затрат, что свидетельствует о значительном повышении стоимости труда в обрабатывающей промышленности. Это может быть связано с улучшением производственных процессов, внедрением новых технологий и увеличением уровня оплаты труда.

В энергоснабжении и водоснабжении рост составил 226,8 % и 231,1 % соответственно, что связано с модернизацией инфраструктуры энергетики и ростом оплаты труда. Сектор водоснабжения остается менее затратным по сравнению с горнодобывающей и обрабатывающей промышленностью.

Показатель уровня затрат на содержание рабочей силы свидетельствует не только об уровне использования труда, но и мотивации персонала, о чем также можно судить и по затратам на содержание рабочей силы в расчете на одного работника (Таблица 16).

Таблица 16 – Затраты на содержание одного работника в год в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан, тыс. тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2017, %
Промышленность	2985,35	3248,7	3615,99	4246,54	4576,46	5897,07	7070,64	236,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	4940,14	5332,16	5943,89	7453,48	7325,32	9512,45	11048,84	223,7
Обрабатывающая промышленность	2243,47	2508,78	2811,24	3160,0	3775,51	4844,72	5957,47	265,5
Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	1989,35	2131,47	2271,63	2480,69	2859,82	3575,89	4533,69	227,9
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	1353,84	1483,3	1946,1	1727,78	2027,92	2517,04	3069,95	226,8
Примечание – Составлено авторами на основе [8, 9, 10, 13, 14]								

По данным таблицы 16 видно, что во всех отраслях наблюдается рост затрат на рабочую силу, что связано с повышением заработной платы, инфляцией и улучшением условий труда в промышленности. Особенно выраженное увеличение наблюдается в обрабатывающей промышленности, что говорит о высоком уровне модернизации и повышения квалификации работников.

То же самое, что и по уровню затрат на содержание рабочей силы можно сказать о среднемесячной номинальной заработной плате одного работника, представленной в таблице 17. Среднемесячная номинальная зарплата, как и затраты на рабочую силу значительно выросла. В промышленности в целом за 2017–2023 годы наблюдается рост заработной платы на 231,9 %. В горнодобывающей отрасли зарплата увеличилась на 225,6 % из-за высокого спроса на ресурсы. В обрабатывающей - рост составил 248,5 %, что является самым высоким показателем. В электроэнергетике увеличение данного показателя составило 227,0 %, а в водоснабжении - 226,9 %, несмотря на меньшую значимость сектора.

Таблица 17 – Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника по видам экономической деятельности, тенге

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2017, %
Промышленность	214189	234168	260538	285521	327090	416 225	496 733	231,9
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	341775	371637	415584	450809	503930	647 371	771 048	225,6
Обрабатывающая промышленность	166739	186041	209406	234496	276544	348 687	414 388	248,5
Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	145392	156591	170009	186423	213455	268 175	330 028	227,0
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	101921	112287	123377	131072	154587	187330	231 215	226,9

Примечание – Составлено авторами на основе [8, 9, 10, 13, 14]

Стоит отметить, что соотношение ее размера между отраслями практически такое же, как и в затратах на содержание одного занятого, и оно сохранялось на протяжении семилетнего периода (Таблица 17). Это и понятно, так как львиную долю в расходах на содержание персонала занимает оплата труда. И это наглядно прослеживается по структуре затрат на содержание рабочей силы, которую демонстрирует таблица 18.

Таблица 18 – Структура затрат на содержание персонала в разрезе видов экономической деятельности в промышленности Республики Казахстан в 2023 г/, %

	Промышленность	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	Обрабатывающая промышленность	Электроснабжение и подача газа, пара и воздушное кондиционирование	Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов
Затраты на содержание рабочей силы	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
В том числе:					
Фонд заработной платы	80,6	80,8	79,3	83,4	88,0
расходы на социальную защиту работников	7,0	6,6	7,3	7,3	6,4
расходы организации на обучение работников	2,2	1,0	4,3	0,2	0,0
расходы на проведение культурных мероприятий	0,6	0,4	0,4	2,0	0,0
налоги, связанные с использованием рабочей силы	6,0	7,6	4,7	4,8	5,0
другие расходы	3,4	3,4	3,75	2,1	0,5

Примечание – Составлено авторами на основе [8, 9, 10, 13, 14, 15]

Таблица 18 показывает структуру затрат на содержание рабочей силы в различных секторах промышленности. Основную долю составляют расходы на фонд заработной платы. В горнодобывающей отрасли высока налоговая нагрузка и низки затраты на обучение, что ограничивает развитие кадров.

Обрабатывающая промышленность активно инвестирует в обучение, повышая квалификацию сотрудников, но увеличивая зависимость от их компетенций. В электроснабжении выделяется расходы на культурные мероприятия, отражающие нематериальные мотивационные практики, тогда как в водоснабжении такие расходы минимальны.

Таким образом, результаты расчетов указывают на необходимость увеличения доли расходов на обучение в секторах водо- и электроснабжения, оптимизации налоговой нагрузки и развития социальных программ в менее развитых отраслях.

Если провести сравнительный анализ структуры затрат на содержание рабочей силы в казахстанской промышленности и в некоторых странах с развитой рыночной экономикой, то оказывается, что в среднем в странах ЕС удельный вес затрат на оплату труда и социальное страхование равен 74 %, а 26 % приходится на долю всех остальных расходов (на жилье, обучение, на проведение культурных мероприятий). В таких странах, как Швеция и Франция, это соотношение составляет 65-68 % и соответственно 35-32 % [16, с. 163], т.е. больше одной трети затрат на персонал приходится на приобретение жилья для работников и его аренду, на развитие и обучение персонала, его культурное обслуживание. В Казахстане же такое сравнение приводит к выводу, что подобное соотношение совершенно не соответствует прогрессивной тенденции: так, в горнодобывающей промышленности на фонд заработной платы и социальную защиту работников приходилось в 2023 году 86,6 % (соответственно 79,9 % и 6,9 %), т.е. доля остальных расходов работодателей, не связанных с оплатой труда, направленных на дополнительную мотивацию персонала, составляет всего 13,4 %. В остальных отраслях промышленности эта доля еще существенно меньше: в обрабатывающей промышленности – 9,5 %; в электроснабжении и подаче газа, пара и воздушном кондиционировании – 7,7 %; в водоснабжении; канализационной системе, контроле над сбором и распределением отходов – 4,8 %.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Таким образом, анализ использования труда и его эффективности в разрезе отраслей промышленности с использованием приведенной системы показателей позволяют сделать ряд выводов.

Критический обзор литературы позволил упорядочить систему показателей использования человеческого капитала, необходимую для того, чтобы проводить оценку труда персонала, систематизировать результаты оценки и принимать управленческие решения по корректированию его деятельности.

Предложенная система показателей экономики труда предполагает деление их на собственно показатели использования трудовых ресурсов и показатели их эффективности. Все показатели являются относительными, и показатели эффективности строго построены на соотношении затрат и результатов труда.

Доказана возможность практического использования данной системы показателей, исходя из наличия в республике объективной официальной статистической отчетности, аналитической информации, которую может собрать и обработать экономическая служба.

Каждый субъект рынка в борьбе за эффективность и конкурентоспособность должен понимать необходимость оценки использования персонала как важнейшего стратегического ресурса и иметь возможность сравнения сложившегося положения с конкурентами. Поскольку практически невозможно найти подобную информацию по конкурентам в открытом доступе, предложено воспользоваться данными официальной казахстанской статистики, чтобы определить среднеотраслевые значения показателей использования труда по сформированной системе.

В исследовании были рассчитаны указанные показатели использования трудовых ресурсов на примере казахстанской промышленности и проведен их анализ, который показал, что применение всех или большинства показателей позволяет увидеть не только в целом сложившуюся картину, но и выявить нюансы, детали и получить комплексное представление и выработать соответствующие управленческие решения.

Кроме того, выполненные расчеты и проведенный анализ продемонстрировали то, что все показатели вполне могут быть рассчитаны в силу своей простоты и доступности данных и тем самым подтвердили возможность применения их в практике деятельности предприятий и на отраслевом уровне.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Фитц-енц Я. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала: пер. с англ. – М.: Вершина, 2006. – 320 с.
2. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. Пер. с англ. – СПб.: Издательство Питер, 2004. – 825 с.
3. Управление персоналом организации: Учебник / Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 638 с.
4. Одегов Ю.Г., Абдурахманов К.Х., Котова Л.Р. Оценка эффективности работы с персоналом: методологический подход: Учебно-практическое пособие. – М.: Издательство «Альфа-Пресс», 2011. – 752 с.
5. Курина Т. Н. Бенчмаркинг в системе современного менеджмента / Т. Н. Курина // Креативная экономика. – 2022. – Т. 16, № 3. – С. 1015-1030. – DOI 10.18334/ce.16.3.114407
6. Куатова Д.Я. Оценка эффективности использования трудовых ресурсов в Республике Казахстан // Социально-экономическая модернизация Казахстана в условиях глобальной финансовой нестабильности. VI Рыскуловские чтения. Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Издательство «Экономика», 2012. – С. 1727-1746.
7. Куатова Д.Я. Анализ затрат на содержание рабочей силы в промышленности Республики Казахстан // Экономика и статистика. – Астана, 2013, № 3. – С. 48-55.
– URL: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/7b5/5ybr95mzkphgrfszbbbslr4rrf0z630q/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20E2%84%963%202013.pdf> (Дата обращения: 06.11.2024)
8. Методика расчета производительности труда. Утверждена приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от 15 сентября 2017 года № 129. [Электронный ресурс] // Әділет [web-сайт]. – 2017. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015809/info> (Дата обращения: 11.09.2024)
9. Основные показатели по труду в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (Дата обращения: 05.11.2024)
10. Казахстан в 2023 году. Статистический ежегодник [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – Астана, 2024. – URL: [https://stat.gov.kz/upload/iblock/816/9ocab37rl0c0s2csi6h4z6y3tgsnfps8/%D0%95-03-%D0%93%20\(%D1%80%D1%83%D1%81\).pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/816/9ocab37rl0c0s2csi6h4z6y3tgsnfps8/%D0%95-03-%D0%93%20(%D1%80%D1%83%D1%81).pdf) (Дата обращения: 15.11.2024)
11. Сидоркина С.В. Некоторые аспекты оценки эффективности затрат на персонал организации // Труд и социальные отношения, 2008. – № 1. – С. 88-93.
12. Алексеева Е.А. Оценка эффективности затрат на персонал: методические аспекты. Материалы докладов 52-ой Международной научно-технической конференции преподавателей и студентов. Сборник научных материалов. В 2-х томах. Том 1. – Витебск, 24 апреля 2019 г. – С. 161-163.
13. Лагутина Е.Е., Плутова М.И. К вопросу определения затрат на персонал // Наука и бизнес: пути развития, 2021. – № 12. – С. 150-153. URL: [http://globaljournals.ru/assets/files/journals/science-and-business/126/sb-12\(126\)-2021-main.pdf](http://globaljournals.ru/assets/files/journals/science-and-business/126/sb-12(126)-2021-main.pdf) (Дата обращения: 17.11.2024)
14. Промышленность Казахстана и его регионов [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

[web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/182339/> (Дата обращения: 08.11.2024)

15. Промышленность Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/> (Дата обращения: 11.12.2024)

16. Стоимость затрат на содержание рабочей силы в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (Дата обращения: 12.11.2024)

17. Движение рабочей силы и использование календарного фонда времени наемными работниками в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (Дата обращения: 05.12.2024)

18. Алексеева Е.А. Опыт управления затратами на персонал в странах Европы и возможности его использования в Беларуси. Материалы докладов 51-ой Международной научно-технической конференции преподавателей и студентов. Сборник научных материалов. В 2-х томах. Том 1. – Витебск, 2018. – С. 163-165.

19. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] // e.stat@aspire.gov.kz [web-сайт]. – 2024. – URL: <http://stat.gov.kz> (Дата обращения: 05.12.2024)

REFERENCES

1. Fitz-enz, J. (2006). Return on investment in personnel: Measuring the economic value of personnel. Moscow: Vershina. (in Russian)
2. Armstrong, M. (2004). The practice of human resource management. St. Petersburg: Piter Publishing. (in Russian)
3. Kibanov, A. Ia. (Ed.). (2005). Upravlenie personalom organizatsii: Uchebnik. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
4. Odegov, Iu. G., Abdurakhmanov, K. Kh., & Kotova, L. R. (2011). Otsenka effektivnosti raboty s personalom: metodologicheskii podkhod: Uchebno-prakticheskoe posobie. Moscow: Alfa-Press. (in Russian)
5. Kurina, T. N. (2022). Benchmarking v sisteme sovremennogo menedzhmenta. Kreativnaia Ekonomika, 16(3), 1015-1030. <https://doi.org/10.18334/ce.16.3.114407> (in Russian)
6. Kuatova, D. Ia. (2012). Otsenka effektivnosti ispolzovaniia trudovykh resursov v Respublike Kazakhstan. In Sotsialno-ekonomicheskaiia modernizatsiia Kazakhstana v usloviakh globalnoi finansovoi nestabilnosti: Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii VI Ryskulovskie chteniia (pp. 1727-1746). Almaty: Ekonomika Publishing. (in Russian)
7. Kuatova, D. Ia. (2013). Analiz zatrat na sodержanie rabochei sily v promyshlennosti Respubliki Kazakhstan. Ekonomika i Statistika, (3), 48-55. Retrieved November 6, 2024, from <https://stat.gov.kz/upload/iblock/7b5/5ybr95mzkphgrfszbbbslr4rrf0z630q/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20E2%84%963%202013.pdf> (in Russian)
8. Metodika rascheta proizvoditelnosti truda. Utverzhdena prikazom Predsedatelia Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan No. 129, September 15, 2017. Retrieved September 11, 2024, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015809/info> (in Russian)
9. Osnovnye pokazateli po trudu v Respublike Kazakhstan. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2023). Retrieved November 5, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (in Russian)

10. Kazakhstan v 2023 godu: Statisticheskii ezhegodnik. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2024). Retrieved November 15, 2024, from [https://stat.gov.kz/upload/iblock/816/9ocab37rl0c0s2csi6h4z6y3tgsnfps8/%D0%95-03-%D0%93%20\(%D1%80%D1%83%D1%81\).pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/816/9ocab37rl0c0s2csi6h4z6y3tgsnfps8/%D0%95-03-%D0%93%20(%D1%80%D1%83%D1%81).pdf) (in Russian)
11. Sidorkina, S. V. (2008). Nekotorye aspekty otsenki effektivnosti zatrat na personal organizatsii. Trud i Sotsialnye Otnosheniia, (1), 88-93. (in Russian)
12. Alekseeva, E. A. (2019). Otsenka effektivnosti zatrat na personal: metodicheskie aspekty. In Materialy dokladov 52-oi Mezhdunarodnoi nauchno-tekhnicheskoi konferentsii prepodavatelei i studentov (Vol. 1, pp. 161-163). Vitebsk, April 24, 2019. (in Russian)
13. Lagutina, E. E., & Plutova, M. I. (2021). K voprosu opredeleniia zatrat na personal. Nauka i Biznes: Puti Razvitiia, (12), 150-153. Retrieved November 17, 2024, from [http://globaljournals.ru/assets/files/journals/science-and-business/126/sb-12\(126\)-2021-main.pdf](http://globaljournals.ru/assets/files/journals/science-and-business/126/sb-12(126)-2021-main.pdf) (in Russian)
14. Promyshlennost Kazakhstana i ego regionov. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2023). Retrieved November 8, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/182339/> (in Russian)
15. Promyshlennost Respubliki Kazakhstan. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2023). Retrieved December 11, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/> (in Russian)
16. Stoimost zatrat na sodержanie rabochei sily v Respublike Kazakhstan. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2023). Retrieved November 12, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (in Russian)
17. Dvizhenie rabochei sily i ispolzovanie kalendarnogo fonda vremeni naemnymi rabotnikami v Respublike Kazakhstan. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2023). Retrieved December 5, 2024, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (in Russian)
18. Alekseeva, E. A. (2018). Opyt upravleniia zatratami na personal v stranakh Evropy i vozmozhnosti ego ispolzovaniia v Belarusi. In Materialy dokladov 51-oi Mezhdunarodnoi nauchno-tekhnicheskoi konferentsii prepodavatelei i studentov (Vol. 1, pp. 163-165). Vitebsk. (in Russian)
19. Ofitsialnyi sait Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan. (2024). Retrieved December 5, 2024, from <http://stat.gov.kz> (in Russian)

LABOR EFFICIENCY IN INDUSTRY: THE KAZAKHSTAN CASE

D. Ya. Kuatova^{1*}, A. A. Zhakupova¹, J. I. Sarieva²

¹ NAO "Narxoz University", Almaty, Republic of Kazakhstan

² The name of them. Abylai khan, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study. Based on a comprehensive assessment of the use of personnel in the industry of the Republic of Kazakhstan in the context of economic activities for 2017-2023, according to official statistics, to develop a system of indicators for assessing the use of labor, as well as to substantiate and prove the possibility of its practical application in the economy.

Research methodology. Formal logic methods such as analysis, synthesis, deduction, induction, abstraction, as well as empirical methods such as measurement, comparison, and comparison were used to conduct the research and write the article. They were used to form a system of indicators of labor use and evaluate its effectiveness, to obtain a generalized idea of achieving their level in the branches of Kazakh industry, to analyze, highlight and record facts, positive and negative dynamics, and prevailing trends over a five-year period. Statistical methods of economic analysis, namely statistical observation, the method of groupings,

dynamic series, index and graphical methods, were used to logically substantiate the problem under study and obtain quantitative characteristics.

Originality / value of the research. The article analyzes the scientific works of researchers on the diagnosis of labor indicators of business structures and it was revealed that management often acts intuitively, since a unified approach to labor use indicators has not yet been developed. The authors have streamlined the system of indicators of the use of human capital. Such an approach will make it much easier to evaluate the work of personnel and systematize the results of the assessment, respectively, to make management decisions to improve their activities.

The results of the study. The authors conducted a comprehensive assessment of the use of labor indicators in the industry of the Republic of Kazakhstan and systematized the indicators, highlighting the actual indicators of the use of labor resources and indicators of their effectiveness. All the proposed indicators are relative, and the performance indicators are based strictly on the ratio of labor costs and results. Such an analysis makes it possible for business entities to comprehensively and objectively diagnose and evaluate the effectiveness of labor use based on comparison with established industry averages.

Keywords: personnel, labor utilization indicators, labor efficiency, labor costs, labor productivity, industry.

ӨНЕРКӘСІПТЕГІ ЕҢБЕК ТИІМДІЛІГІ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КЕЙС

Д. Я. Қуатова^{1*}, А. А. Жакупова¹, Ж. И. Сариева²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Ресми статистика деректері бойынша 2017-2023 жылдардағы экономикалық қызмет түрлері бөлінісінде Қазақстан Республикасының өнеркәсібінде персоналды пайдалануды кешенді бағалау негізінде еңбекті пайдалануды бағалау көрсеткіштерінің жүйесін әзірлеу, сондай-ақ оны экономикада практикалық қолдану мүмкіндігін негіздеу және дәлелдеу.

Зерттеу әдіснамасы. Зерттеу жүргізу және мақала жазу үшін талдау, синтез, дедукция, индукция, абстракция сияқты формальды логика әдістері, сондай – ақ эмпирикалық әдістер-өлшеу, салыстыру, салыстыру қолданылды. Олар еңбекті пайдалану көрсеткіштерінің жүйесін қалыптастыру және оның тиімділігін бағалау, қазақстандық өнеркәсіп салаларында олардың деңгейіне жету туралы жалпылама түсінік алу, талдау жүргізу, фактілерді, оң және теріс динамиканы, бес жылдық кезеңдегі қалыптасқан үрдістерді айқындау және бекіту үшін пайдаланылды. Зерттелетін мәселені логикалық негіздеу және сандық сипаттамаларды алу үшін Экономикалық талдаудың статистикалық әдістері, атап айтқанда статистикалық бақылау, топтастыру әдісі, динамикалық қатарлар, индекстік және графикалық әдістер қолданылды.

Зерттеудің құндылығы. Мақалада бизнес-құрылымдар қызметінің еңбек көрсеткіштерін диагностикалау мәселелері бойынша зерттеушілердің ғылыми еңбектері талданып, менеджменттің жиі интуитивті әрекет ететіндігі анықталды, өйткені еңбекті пайдалану индикаторларына бірыңғай тәсіл әлі әзірленбеген. Авторлар адами капиталды пайдалану көрсеткіштерінің жүйесін ретке келтірді. Мұндай тәсіл персоналдың еңбегін бағалауды әлдеқайда жеңілдетеді және бағалау нәтижелерін жүйелейді, сәйкесінше оның қызметін жақсарту үшін басқару шешімдерін қабылдайды.

Зерттеу нәтижелері. Авторлар Қазақстан Республикасының өнеркәсібінде еңбек индикаторларын пайдалануды кешенді бағалауды жүргізді және еңбек ресурстарын пайдаланудың нақты көрсеткіштерін және олардың тиімділік көрсеткіштерін бөліп көрсете отырып, көрсеткіштерді жүйелендірді. Ұсынылған барлық көрсеткіштер салыстырмалы болып табылады және тиімділік көрсеткіштері шығындар мен еңбек нәтижелерінің арақатынасына қатаң негізделген. Мұндай талдау бизнес субъектілеріне қалыптасқан орта салалық мәндермен салыстыру негізінде еңбекті пайдалану тиімділігін диагностикалау мен бағалауды жан-жақты және объективті жүргізуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: персонал, еңбекті пайдалану көрсеткіштері, еңбек тиімділігі, жұмыс күшін ұстау шығындары, Еңбек өнімділігі, өнеркәсіп.

ОБ АВТОРАХ

Куатова Дильмина Яхияевна – к.э.н., профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: dilmina.kuatova@narhoz.kz, ORCID: 0000-0001-5272-5474*

Жакупова Алма Асылбековна – ст. преподаватель, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: alma.zhakupova@narhoz.kz, ORCID: 0000-0002-3527-7101

Сариева Жанаргул Изтургановна – к.э.н., профессор, КазУМОиМЯ имени Абылай Хана, Алматы, Республика Казахстан, email: jisarieva@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5923-6446

MPHTI: 06.77.61

JEL Classification: E24

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-62-75>

ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСТАНСКОГО РЫНКА ТРУДА: ЗА РАМКАМИ ОФИЦИАЛЬНОЙ СТАТИСТИКИ

Д. Б. Кулумбетова^{1*}, Г. К. Уашов², Е. Г. Токарева²

¹Казахско-Русский международный университет, г. Актобе, Республика Казахстан,

²Университет «Нархоз», г. Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования заключается в рассмотрении сложной ситуации казахстанского рынка труда, характеризующейся скрытой безработицей, гендерным неравенством и анализе факторов, способствующих этому явлению, подчеркивается необходимость более широкого понимания динамики рынка труда и разработки рекомендаций для активизации этой скрытой рабочей силы.

Методы исследования, использованные в статье основаны на сборе и анализе экономической информации, индуктивных методах, а также статистических наблюдений и сопоставлении полученных результатов.

Оригинальность/Научная ценность. Научная ценность данного исследования в признании существования в Казахстане скрытой безработицы, гендерного неравенства и неиспользованным потенциалом самозанятости, разработке рекомендаций по применению многостороннего подхода для устранения гендерного разрыва в уровне безработицы, включая борьбу с гендерными стереотипами, укрепление систем социальной защиты женщин.

Результаты исследования позволяют в процессе сбора и анализа информации выявить существование скрытой безработицы и неполной занятости, значительного гендерного разрыва, возможность обеспечения доступа к качественному образованию и программам профессиональной подготовки для самозанятого населения.

Ключевые слова: рынок труда, безработица, занятость, гендерное неравенство, рабочая сила.

ВВЕДЕНИЕ

Рынок труда Казахстана, несмотря на стабильно низкий официальный уровень безработицы, представляет собой сложную и многогранную картину, требующую детального понимания. Актуальность исследования обусловлена растущим признанием того факта, что официальные данные о безработице часто не отражают полной картины реалий рынка труда. Наличие скрытой безработицы и неполной

занятости, когда люди либо заняты неполный рабочий день, либо не заинтересованы в поиске работы, указывает на необходимость более широкого понимания динамики рынка труда. Данное исследование призвано способствовать такому пониманию путем изучения факторов, способствующих скрытой безработице в Казахстане, с целью определения эффективной политики по активизации этого неиспользованного трудового потенциала.

Кроме того, исследование проливает свет на сохраняющийся гендерный разрыв в уровне безработицы, что является важной проблемой, требующей внимания. Хотя Казахстан добился прогресса в международных рейтингах, что отражает повышение общей конкурентоспособности, сохраняющиеся различия в участии мужчин и женщин на рынке труда подчеркивают необходимость целенаправленных мер. Данное исследование направлено на выявление глубинных причин такого гендерного разрыва с целью разработки комплексных политических решений, направленных на устранение этого неравенства и содействие гендерному равенству в рабочей силе.

Наконец, в исследовании рассматривается роль самозанятости как потенциального фактора расширения экономических возможностей в Казахстане. Признавая распространенность самозанятости, особенно в сельском хозяйстве, в исследовании рассматривается необходимость политики, поддерживающей этот сегмент рынка труда. Это включает инициативы, направленные на содействие профессиональному росту, стимулирование роста малых и средних предприятий и создание благоприятной инфраструктуры для самозанятых лиц.

Проблемами развития рынка труда интересовались многие экономисты: Дейвид П. Нортон, Акофф Рассел, Харальд Хунгенберг. Большой интерес представляют работы Капелюшников Р.И., в которых раскрываются особенности функционирования российской модели в условиях экономического кризиса. В Казахстане, проблемами связанными с развитием рынка труда занимаются многие ученые-исследователи, такие как Баржаксыева А.А., Сокира Т.С., Нургалиева С.Ж., Кайдарова С.Е, Райханова Г.А. что дает возможность понять, что данная проблема назрела в форме растущей безработицы, в том числе и скрытой ее формы. Большой интерес в контексте данной проблемы вызывает статья Ыдырыс С. С. В ней автор рассматривает эффективные подходы к реализации занятости в трудоизбыточном регионе. Исследователь Уалтаева А.С. в своей работе рассматривала такую проблему, как неформальная занятость, где проанализированы ее разнообразные аспекты и ее проявления в Казахстане [1,2,3].

Данное исследование, предлагающее более глубокое изучение этих важнейших аспектов казахстанского рынка труда, призвано внести вклад в разработку политики, направленной на борьбу со скрытой безработицей, сокращение гендерного неравенства и стимулирование роста динамичного и инклюзивного сектора самозанятости. Полученные результаты дадут ценную информацию политикам, исследователям и заинтересованным сторонам, стремящимся создать более устойчивый и справедливый рынок труда в Казахстане.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Проблема безработицы является давней проблемой как в Казахстане, так и во многих странах мира, постоянной, а не временной, поскольку основные причины носят структурный характер, и экономика большинства стран страдает от отсутствия соответствующей политики в этом отношении. В предыдущих исследованиях были проведены обзор ключевых показателей занятости, оценка влияния безработицы на экономику и социальную структуру, факторов, влияющих на безработицу в Казахстане, и исследование влияния глобальных трендов на уровень безработицы и их последствия, сравнивая казахстанские данные с зарубежными статистическими показателями [4,5,6].

В обзорах отмечается, что в то время, как безработица во всем мире растет, уровень безработицы в Казахстане на протяжении последнего десятилетия имеет стабильно низкие значения - 5,1-4,7% [7,8]. В этой статье основное внимание уделяется исследованию реальной картины касательно динамики безработицы с акцентом на проблемы, которые возникают при расчетах показателей в сфере занятости.

Основными методами, применявшимися в ходе исследования, являются анализ и синтез, сравнение, системное обобщение, индуктивные методы исследования. Изучение показателей занятости и безработицы основано на данных официального статистического портала (БНС), на котором данные о

состоянии рынка труда доступны публично, данных казахстанских и международных аналитических организаций.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

По данным Бюро национальной статистики РК, численность рабочей силы (экономически активного населения) в Казахстане в первом квартале 2024 года составила 9,6 млн. человек, или около 68% от общей численности населения страны (рисунок 1) [9].

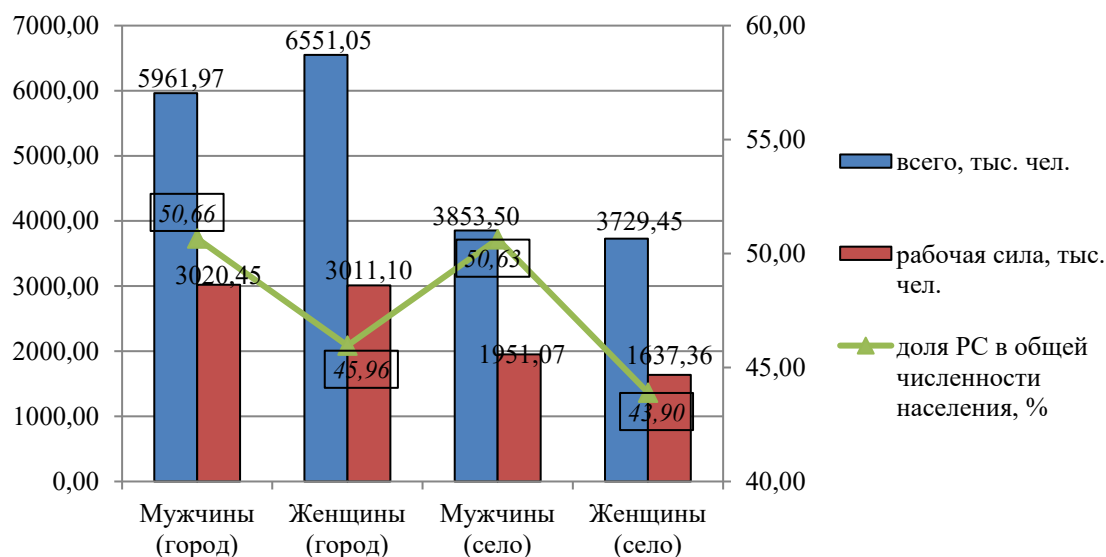

Рисунок 1 - Численность рабочей силы (экономически активного населения) в Казахстане в первом квартале 2024 года.

Примечание – составлено авторами на основе данных [9]

Уровень экономической активности населения оценивается как достаточно высокий, особенно с учетом негативного демографического тренда старения нации. Согласно прогнозам к 2050 году в Республике доля населения в возрасте 65 лет и старше достигнет 11,7% [10].

В Казахстане отмечен достаточно высокий уровень официальной занятости населения - 94-95% с 2010 года (таблица 1) [11]. Уровень безработицы (по сравнению с европейскими странами) находится на среднем уровне, демонстрируя ниспадающий тренд. Анализ показателей рынка труда, проведенный Евразийской экономической комиссии (ЕЭК), выявил, что в странах, входящих в состав ЕАЭС, на конец марта 2024 года наблюдалась положительная динамика в сфере занятости. Общее количество безработных сократилось на 14,5% в сравнении с предыдущим годом - с 933,9 тыс. человек до 798 тыс. человек [12]. Тенденция к сокращению численности безработного была характерна для всех стран Союза, за исключением Казахстана.

Таблица 1 - Занятость в различных сферах экономики Республики Казахстан по итогам первого квартала 2024 года

Показатели	Все занятое в экономике население	Изменение в сравнении с 1 кв. 2023г.	Занятое в экономике население в трудоспособном возрасте	Изменение в сравнении с 1 кв. 2023г.
Уровень занятости к населению в возрасте 15 лет и старше, %	64,8	-0,20	80,6	2,80
Уровень занятости к численности экономически активного населения, %	95,3	0,10	95,2	0,00

Доля наемных работников в численности занятого населения, %	76,2	-0,25	76,9	-0,17
Доля самостоятельно занятых работников в численности занятого населения, %	23,8	0,25	23,1	0,17
Примечание – составлено авторами на основе данных [12,13].				

В рейтинге стран мира Employment Index-2023 по методологии Международной организацией труда (МОТ) страна занимает 27-е место по уровню занятости среди 187-ми государств [13]. Однако статистику «портят» некоторые негативные моменты. В частности, согласно рейтингу стран по соотношению между уровнем безработицы между мужчинами и женщинами Международного института развития менеджмента (IMD) за 2023 год, Казахстан находится на 49-м месте среди 64 стран с показателем 1,28. Хотя в последний год отмечена восходящая траектория, более детальное рассмотрение выявляет циклические колебания показателей Казахстана за последние пять лет. В частности, лучший показатель был отмечен в 2019 году (42-е место), а самый низкий - в 2021–2022 годах (52-е место) [14].

Данные Бюро национальной статистики (BNS) проливают свет на гендерные реалии безработицы в Казахстане. В 1-м квартале 2024 года число безработных женщин превысило число безработных мужчин на значительную величину – 31677 человек (34054 человека – в 2023 году) [9]. Это неравенство очевидно как в городских, так и в сельских районах: 152901 безработных женщин проживают в городах, а 89272 - в сельской местности. Демографическая разбивка показывает, что большинство безработных женщин относятся к возрастной группе 35-44 лет, в общей сложности 88731 человек (36,6%) в этой категории. Следовательно, уровень безработицы среди женщин составляет 5,21%, что значительно выше, чем показатель в 4,23%, наблюдаемый среди мужчин. Гендерный разрыв отражает и показатель уровня молодежной безработицы – 3,9% среди женского населения и лишь 2,4% – среди мужчин.

Различия в уровне безработицы между полами не являются уникальным явлением только для Казахстана. Исследования, проведенные МОТ, подчеркивают постоянные проблемы, с которыми сталкиваются женщины, ищущие работу во всем мире [15]. Гендерные нормы и ожидания относительно женских ролей часто играют значительную роль в формировании моделей участия на рынке труда. Расширение участия женщин в рабочей силе создает для них проблемы в плане сочетания работы и семейных обязанностей, а гендерная дискриминация, проявляющаяся в различиях в заработной плате, продвижении по службе, участии в процессе принятия решений и т.д. усугубляет проблему.

Согласно исследованиям, женщины, состоящие в браке, ограничивают свое участие в оплачиваемой рабочей силе и менее активно занимаются поиском работы. Однако в Казахстане женщины часто вынуждены заниматься оплачиваемой работой из-за экономической необходимости, независимо от семейного положения. Более того, женщины непропорционально сконцентрированы в неформальном секторе, который характеризуется незарегистрированной занятостью и отсутствием социальной защиты. В 1-м квартале 2023 года 37,1% женщин отнесены к лицам, не входящим в состав рабочей силы, что превышает показатель, наблюдаемый среди мужчин на 10,7 п.п. [13].

По итогам первого квартала 2024 года численность нетрудоустроенного населения составила 452,6 тыс. человек, увеличившись за три месяца на 1,52%, или на 6,8 тыс. человек [16]. Среди официально зарегистрированных безработных и в городской и в сельской местности наибольший уровень безработицы зарегистрирован среди лиц предпенсионного возраста – 6,2% и 7,0% соответственно, а также в возрасте 35-44 года – 5,9% и 6,2%.

Проводимые зарубежными учеными исследования свидетельствуют о снижении востребованности работников после 40 лет, что подтверждает предположение об устаревании полученных навыков [17,18].

При изучении факторов, способствующих безработице, было отмечено, что основным фактором, на который указало значительное число людей, были семейные обстоятельства - 90,6 тыс. человек указали это в качестве причины. Отсутствие возможностей для трудоустройства также было важным фактором, о котором сообщили 88,5 тыс. человек. Кроме того, причинами потери работы стали лик-

видация компаний и сокращение штата, которые затронули 44,5 тыс. человек. Также были отмечены трудности с трудоустройством после окончания учебы, причем 19,6 тыс. человек назвали это серьезной проблемой [16].

Необходимо учитывать, что официальная статистика Республики Казахстан, не полностью отражает реальную картину безработицы. Официальные данные учитывают зарегистрированных безработных, а не количество фактически неработающих людей. Такой подход не принимает во внимание скрытую безработицу, при которой к безработным можно отнести, например, «вынужденно» samozанятых, которые не имеют возможности найти наемную работу.

Помимо официальной статистики безработицы, существуют и другие факторы, отражающие неполную занятость и скрытый потенциал трудовой активности в Казахстане (рисунок 4). За десятилетний период увеличилась численность временно не занятых мужчин и женщин, наемных работников обоего пола, занятых на временной работе.

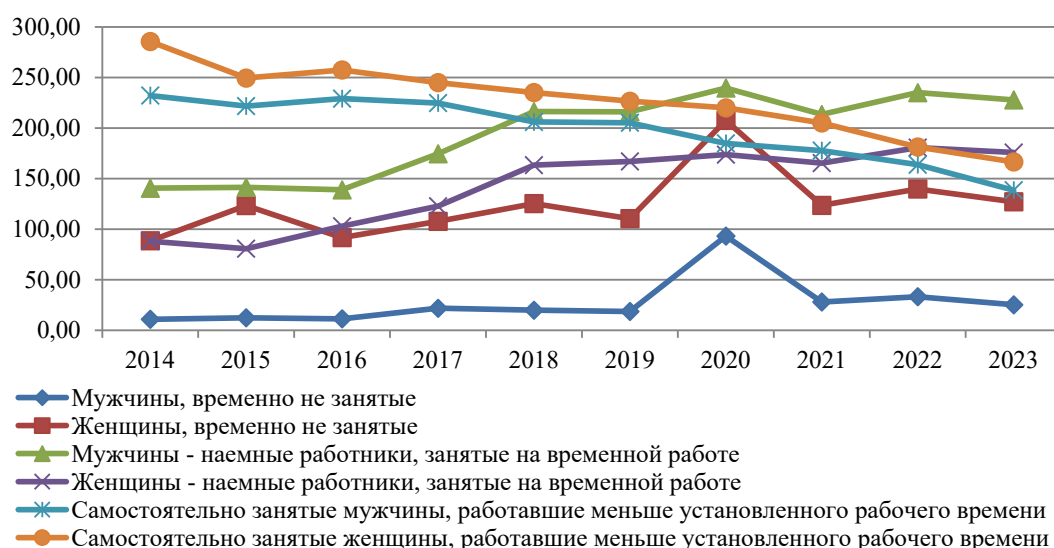

Рисунок 3 – Динамика некоторых показателей занятости населения в Казахстане в 2014-2023 гг., тыс. чел.

Примечание – составлено авторами на основе данных [19]

По итогам первого квартала 2024 года примерно 572,23 тыс. наемных работников (6,24%) были заняты меньше установленной продолжительности рабочего дня, из них 148,25 тыс. человек (1,62%) работали менее 10 часов в неделю [20]. В основном это работники товарного сельского хозяйства и специалисты-профессионалы в сфере образования.

24,5% населения от всех работавших в первом квартале 2024 года трудились меньше из-за снижения объема производства, 5% - хотели бы перейти к полной занятости, но вынуждены работать неполную/непостоянную рабочую неделю по распоряжению работодателя.

Кроме того, 429,12 тыс. человек (5% из числа занятых) не имели стабильных трудовых отношений [21]. Эта часть населения занята на сезонных рабочих местах, трудится неформально или работает по срочным контрактам. Работодателю выгоднее оформлять срочные трудовые договоры и договоры ГПХ, так как при окончании срока не требуется оформлять уведомления и выплачивать выходное пособие.

Большая часть научного и преподавательского состава частных вузов и средне-профессиональных учебных заведений имеют временные контракты. Сезонные рабочие места представлены в основном в агросекторе. Спецификой данных рабочих мест является сезонность, зависимость от природных

условий, колебаний цен на сельскохозяйственную продукцию и другие факторы делают работу в сельском хозяйстве непривлекательной и рискованной. Эта часть населения из числа занятого населения является самой незащищенной от социальных рисков (потеря работы, отсутствие оплачиваемых листов временной нетрудоспособности, оплачиваемого отпуска и т.п.) и имеет нестабильный доход.

Безработными не признаются временно незанятые работники, численность которых по итогам 1 квартала 2024 года составила 111,59 тыс. человек, а 3,48 тыс. из них находилась в вынужденном отпуске без сохранения заработной платы, возможно, в связи со спадом экономической активности.

К занятым относят также категорию населения, которые не смогли найти постоянную хорошо оплачиваемую работу на полный рабочий день, и вынуждены вести подсобное хозяйство с минимальными доходами, необходимыми для развития их жизнедеятельности. Такую категорию людей считают самозанятыми.

Согласно данным аналитиков Halyk Finance, доля самозанятости в Казахстане в 2023 году составляла 25,3% от общего количества занятого населения [22], снизившись по итогам первого квартала 2024 года до 23,8%. Этот показатель значительно превышает среднеевропейский уровень самозанятости, что свидетельствует о значительной роли самозанятых в структуре трудовых ресурсов Казахстана. Однако необходимо отметить, что самозанятость в стране характеризуется некоторыми особенностями, отличающими ее от самозанятости в развитых странах. В Казахстане самозанятость преимущественно связана с сельскохозяйственным сектором, а также с низкоквалифицированным трудом, что ограничивает возможности для профессионального роста и увеличения доходов. В значительной степени имеет место непродуктивная самозанятость, характеризующаяся сверхнизкими доходами и отсутствием перспектив развития.

Анализ данных о доходах самозанятых в Казахстане свидетельствует о неблагоприятной ситуации в этом сегменте трудового рынка. Имеется существенная разница в уровне доходов между самозанятыми и наемными работниками. Согласно данным аналитиков, 16% самозанятого населения (около 350 тысяч человек) имели доходы ниже прожиточного минимума, 32% самозанятых получали доход в диапазоне 60-100 тысяч тенге, а 96% - до 300 тысяч тенге.

Из этого следует, что половина самозанятых получали доходы ниже ста тысяч тенге, а заработок абсолютного большинства не превышал среднемесячную заработную плату наемных работников. Это подчеркивает значительную разницу в доходах между разными группами самозанятых и наемных работников, и указывает на необходимость более глубокого анализа факторов, влияющих на формирование доходов в этом сегменте.

Важной качественной характеристикой трудового потенциала является уровень образования работников. В первом квартале 2024 года доля лиц с высшим и послевузовским образованием среди занятого населения составила 41,79%, с техническим и профессиональным образованием - 18,85%, со средним профессиональным образованием - 26,07% (таблица 2) [9].

Таблица 2 – Уровень образования занятого в экономике и безработного населения Казахстана в 1 квартале 2024 года

Виды и уровни образования	Занятое население			Безработное население		
	тыс. чел.	в % к экономически активному населению	в % к населению в возрасте 15+	тыс. чел.	в % к экономически активному населению	в % к населению в возрасте 15+
Высшее и послевузовское	4020,4	41,8	28,4	163,1	1,7	1,2
Техническое и профессиональное	1813,8	18,9	12,8	63,9	0,7	0,5
Среднее профессиональное (специальное)	2508,2	26,1	17,7	152,0	1,7	1,1
Начальное профессиональное	275,6	2,9	2,0	13,7	0,1	0,1
Примечание – составлено авторами на основе данных [9].						

Эти цифры указывают на относительно высокий образовательный уровень казахстанских трудовых ресурсов. Вместе с тем, существуют определенные диспропорции между структурой подготовки кадров и реальными потребностями рынка труда.

Рост уровня безработицы среди лиц в возрасте 35 лет и старше в Казахстане может быть объяснен целым рядом факторов, включая недостаточный набор навыков, ограниченные возможности трудоустройства в соответствующих областях, острую конкуренцию на рынке труда, несоответствие ожидаемой заработной платы и различные другие сопутствующие факторы [23].

Уровень безработицы коррелирует с уровнем полученного образования (рисунок 4).

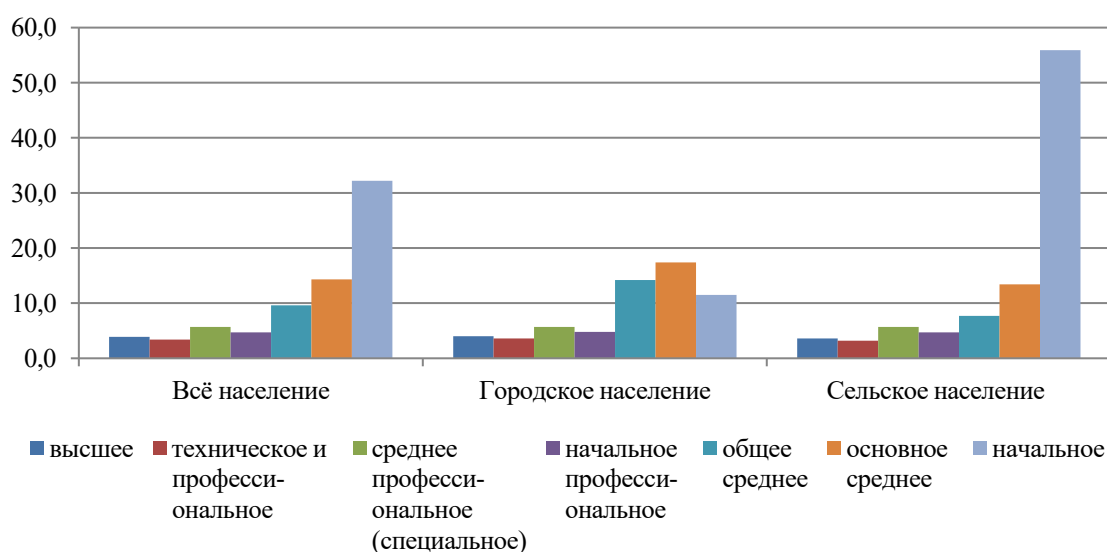

Рисунок 4 – Зависимость уровня безработицы населения от уровня полученного образования в 1 квартале 2024 г., %.

Примечание – составлено авторами на основе данных [24]

Как видим, наибольший уровень безработицы отмечается среди граждан с начальным уровнем образования – 32,2%, особенно это касается жителей сельской местности – 55,9%. В числе городских жителей наибольший уровень безработицы характерен для лиц с основным средним и общим средним образованием – 17,4% и 14,2% соответственно. Лица с более высокими или специфическими навыками пользуются повышенным спросом – самый низкий уровень безработицы наблюдается среди граждан, получивших техническое и профессиональное образование. Таким образом, более высокий уровень образования повышает вероятность трудоустройства.

Данная тенденция очевидных преимуществ в трудоустройстве лиц с высоким уровнем образования характерна не только для Казахстана, но и для других стран [25,26].

Анализ отраслевой структуры занятости показывает, что наибольшая доля работников сосредоточена в таких сферах, как торговля (16,77%), образование (13,06%), другие виды деятельности в сфере услуг (16,81%) (рисунок 2) [20]. Профессиональной, научно-технической деятельностью заняты лишь 3,1% от всего занятого в экономике населения.

В последнее десятилетие ученые отмечают ускоренный рост занятости в секторе услуг, особенно в отраслях, где занята значительная доля низкоквалифицированных работников, повышение роли занятости в государственном секторе и медленный рост занятости в ключевых производственных секторах, таких как обрабатывающая промышленность, строительство и сельское хозяйство [27,28]. Полученные данные выявляют отсутствие прямой корреляции между экономическими показателями и занятостью: Анализ показывает отсутствие прямой корреляции между экономическим ростом и ростом занятости в определенных секторах. Хотя такие отрасли, как сельское хозяйство и обрабаты-

вающая промышленность, достигли более высокой производительности и доли в ВВП, в них наблюдался более медленный рост занятости по сравнению с другими секторами. Это говорит о том, что экономические показатели сами по себе не являются надежным показателем роста занятости, что подчеркивает необходимость учета других факторов, таких как технический прогресс, регулирование рынка труда и динамика в конкретной отрасли.

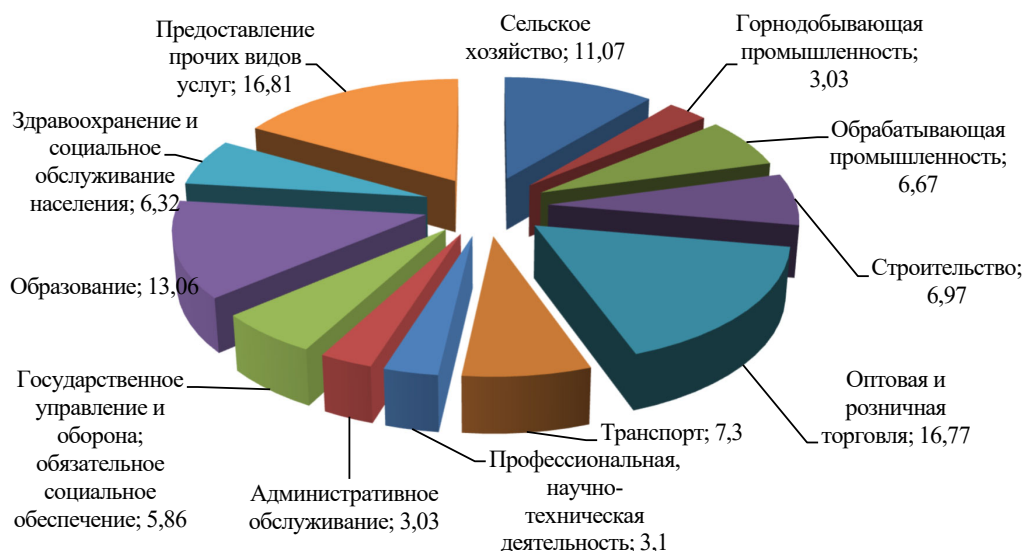

Рисунок 5 – Отраслевая структура занятости населения в 1 квартале 2024 г., %

Примечание – составлено авторами на основе данных [20]

ВЫВОДЫ

Некоторая бюрократическая и институциональная жесткость рынка создает неэффективность, которая, в свою очередь, способствует безработице, а реальный уровень защиты, подкрепленный другими инструментами рынка труда, и недостаточное количество и качество рабочих мест, могут способствовать этому.

Несоответствие между образованием, профессиональной подготовкой и квалификацией, требуемыми для существующих вакансий, является основным источником структурных проблем, которые возникают в сфере занятости. Инициативы, принятые правительством, в основном были направлены на решение проблемы безработицы со стороны спроса, в то время как проблема предложения отошла на второй план.

Анализируя данные о динамике безработицы и особенностях состояния рынка труда в Казахстане, можно сделать следующие выводы:

несмотря на официальный стабильно низкий уровень безработицы, в Казахстане имеет место скрытая безработица;

сохраняются резервы трудовой активности, связанные с неполной занятостью, непродуктивной занятостью, которые могут быть активизированы.

Представленный в исследовании анализ показывает наличие значительного гендерного разрыва в уровне безработицы в Казахстане. В то время как улучшение международных рейтингов сигнализирует о позитивных тенденциях в общей конкурентоспособности, сохраняющиеся различия в участии на рынке труда подчеркивают необходимость целенаправленных вмешательств.

Долгосрочные тенденции в отраслевой структуре казахстанского рынка труда показывают динамичный ландшафт, характеризующийся значительным переходом от сельского хозяйства к секторам услуг и растущим присутствием государственного сектора. Хотя в некоторых отраслях, таких как

обрабатывающая промышленность и строительство, наблюдаются признаки повышения производительности, рост занятости в них ограничен.

Для более точного анализа и принятия эффективных мер по выявлению проблем безработицы необходимо использовать более широкие данные, включая информацию о скрытой безработице и неполной занятости. Необходимо также провести глубокие исследования факторов, способствующих росту безработицы в Казахстане, и разработать целенаправленные меры по увеличению масштабов работающего населения, включая программы переподготовки, создания новых рабочих мест, а также стимулирование развития среднего и среднего бизнеса.

Для устранения глубинных причин этого гендерного разрыва необходим многосторонний подход. Он должен включать инициативы, направленные на:

- борьбу с гендерными нормами и ожиданиями;
- укрепление систем социальной защиты женщин;
- содействие формализации теневой экономики;
- создание максимально благоприятных условий для самозанятых или работающих в сельском хозяйстве в целях сохранения активности в агросекторе;
- предоставление женщинам доступа к качественным программам образования и обучения, особенно в областях, где традиционно доминируют мужчины.

Для повышения уровня жизни и социально-экономического благополучия самозанятых необходимо провести комплексные меры, направленные на развитие данного сегмента трудового рынка. К таким мерам можно отнести:

Программы повышения квалификации и переподготовки. Необходимо обеспечить доступ самозанятых к программам обучения и переподготовки, направленным на повышение их профессионального уровня и расширение спектра их деятельности. Это позволит им получить новые знания и навыки, которые помогут им увеличить свой доход, выйти за рамки низкоквалифицированного труда и занять более перспективные ниши на рынке.

стимулирование развития малого и среднего бизнеса. Необходимо предоставить самозанятым доступ к финансированию, консультационным услугам и другим видам поддержки, способствующим развитию их бизнеса. Это позволит им создать собственные предприятия, увеличить число рабочих мест и создать новые возможности для экономического роста в стране.

Создание инфраструктуры поддержки самозанятых. Необходимо создать институциональную среду, обеспечивающую доступ самозанятых к информации, консультациям и другим услугам, необходимым для успешной реализации их деятельности. Это позволит им легче ориентироваться в законодательстве, получить необходимую помощь в решении бизнес-проблем и увеличить свои шансы на успех.

Реализация данных мер позволит улучшить социально-экономическое положение самозанятых в Казахстане, повысить их уровень доходов и создать более благоприятные условия для развития малого и среднего бизнеса в стране. Это в свою очередь приведет к укреплению экономики Казахстана, созданию новых рабочих мест и повышению уровня жизни населения.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Баржакиева А. А., Смагулова Г. С. Анализ факторов, влияющих на уровень безработицы в Республике Казахстан // Экономика и гуманитарные науки. – 2020. – № 7 (342). – С. 74–82.
2. Сокира Т. С., Мышбаева З. Т. Оценка влияния «Дорожной карты занятости» на уровень безработицы в Республике Казахстан: метод синтетического контроля // Центральноеазиатский экономический обзор. – 2021. – № 2 (137). – С. 121–130. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46306938>
3. Нургалиева С. Ж., Каидарова С. Е., Мухамеджанова А. А., Амирбекулы Е. З. Анализ занятости и безработицы на рынке труда Республики Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – № 4 (49). – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59293403>
4. Каидарова С. Е., Адиева А. А., Амирова М. А. Состояние рынка труда в Казахстане: проблемы и тенденции // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2022. – № 4 (88). – С. 81–89.

5. Райханова Г. А., Куттыбаева Н. Б., Жапарова Р. Е., Жакина Г. Е., Макакова Б. М. Экономические и социальные последствия безработицы в стране // Вестник Карагандинского университета. Серия: Экономика. – 2022. – № 4 (108). – С. 209–215.
6. Каидарова С. Е., Адиева А. А., Амирова М. А. Состояние рынка труда в Казахстане: проблемы и тенденции // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2022. – № 4 (88). – С. 81–89.
7. Плохой прогноз от Всемирной организации труда: в текущем году численность безработных в мире увеличится на 3 миллиона человек. Казахстанский аналитический портал «Ranking.kz» [Электронный ресурс]. – URL: <https://ranking.kz/reviews/socium/plohoj-prognoz-ot-vsemirnoj-organizacii-truda-v-tekushhem-godu-chislennost-bezrabotnyh-v-mire-uvelichitsya-na-3-milliona-chelovek.html>
8. Уровень безработицы – список стран. Международный агрегатор экономических показателей «Tradingeconomics.com» [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate>
9. Рабочая сила. Электронные таблицы. Основные показатели рынка труда Республики Казахстан. I квартал 2024 года. Сборник Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>
10. Ежегодный актуарный отчет. АО «Единый накопительный пенсионный фонд» [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.enpf.kz/upload/medialibrary/3c9/3c95d788bd0a5cb504c04483152f72f1.pdf>
11. Занятость и безработица. Ряды времени. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/>
12. О безработице в Евразийском экономическом союзе. Март 2024 года. Евразийская экономическая комиссия: Экспресс-информация [Электронный ресурс]. – URL: <https://eec.eaeunion.org/upload/iblock/2dc/t102swwncrliseyrho35ce3uk3adig6h/expressunemp202403.pdf>
13. Рейтинг стран мира по уровню занятости. Международная организация труда. Гуманитарный портал: Исследования стран и регионов [Электронный ресурс]. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/employment-ranking>
14. Что говорят рейтинги? Независимое деловое издание Economy.kz / 17 июня 2024 года / Рейтинги [Электронный ресурс]. – URL: <https://economy.kz/?p=5298>
15. Новые данные освещают гендерные различия на рынке труда. Отчет Международной организации труда [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.ilo.org/publications/new-data-shine-light-gender-gaps-labour-market>
16. По семейным обстоятельствам: почему казахстанцы остаются безработными. Инфографика. Информационное агентство «LS Aqqarat» [Электронный ресурс]. – URL: <https://lsm.kz/bezrabotica-v-kazahstane-v-i-kvartale-2024-goda>
17. Аксельрад Х., Малул М., Луски И. Безработица среди молодежи и пожилых людей: говорят ли традиционные данные о безработице всю правду? // Journal for Labour Market Research. – 2018. – Т. 52, № 1. – С. 1–12. – DOI: 10.1007/s12651-018-0241-2
18. Гарруст Ш., Козовская К., Перес Э. А. Образование и долгосрочная безработица. JRC Scientific and Technical Reports No. EUR 24450 (2010): с. 1–29.
19. Информационно-аналитическая система Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан «Талдау». [Электронный ресурс]. – URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyword?keyword=>
20. Занятая рабочая сила. Основные показатели рынка труда Республики Казахстан. I квартал 2024 года. Сборник Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>
21. Рабочее время. Электронные таблицы. Основные показатели рынка труда Республики Казахстан. I квартал 2024 года // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>

22. Кабжалалова М. Трудовой рынок Казахстана – 2023: низкая производительность, скрытая безработица, региональный дисбаланс // Аналитический центр Halyk Finance [Электронный ресурс]. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_labor.pdf
23. Dasco Consulting Group. О чём недоговаривает статистика: реальная безработица в Казахстане может быть в два раза выше // Независимая консалтинговая компания Dasco [Электронный ресурс]. – URL: <https://dasco.kz/jekspertnye-stat/o-chjom-nedogovarivaet-statistika-realnaja-bezrabotica-v-kazahstane-mozhet-byt-v-dva-raza-vyshe/>
24. Безработное население. Электронные таблицы. Основные показатели рынка труда Республики Казахстан. I квартал 2024 года // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>
25. Snieska V., Valodkiene G., Daunoriene A., Draksaite A. Education and unemployment in European Union economic cycles // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. – 2015. – Vol. 213. – P. 211–216. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.527>
26. Mahdali A. The impact of population growth rate, minimum wage, and education on the unemployment rate in 2022 // *Jambura Equilibrium Journal*. – 2024. – Vol. 6, № 1. – P. 48–59. – DOI: <https://doi.org/10.37479/jeq.v6i1.2024>
27. Додонов В. Ю. Изменения в отраслевой структуре занятости в Казахстане: тенденции и перспективы // *Россия и новые государства Евразии*. – 2024. – № 1 (LXII). – С. 174–187.
28. Жанкобаев Б. А., Молчановская А. С., Шумеков Д. Н. Занятость в Республике Казахстан: структура и вектор развития // *Социально-трудовые исследования*. – 2022. – № 4 (49). – С. 29–36.

REFERENCES

1. Barzhaksyeva, A. A., & Smagulova, G. S. (2020). Analysis of factors influencing the unemployment rate in the Republic of Kazakhstan. *Economics and Humanities*, 7(342), 74–82.
2. Sokira, T. S., & Myshbaeva, Z. T. (2021). Assessing the impact of the employment road map on the unemployment rate of the Republic of Kazakhstan: A method of synthetic control. *Central Asian Economic Review*, 2(137), 121–130. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46306938>
3. Nurgalieva, S. Zh., Kaidarova, S. E., Mukhamedzhanova, A. A., & Amirbekuly, E. (2022). Analysis of employment and unemployment in the labor market of the Republic of Kazakhstan. *Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*, 4(49). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59293403>
4. Kaidarova, S. E., Adieva, A. A., & Amirova, M. A. (2022). The state of the labor market in Kazakhstan: Problems and trends. *Bulletin of the Innovative Eurasian University*, 4(88), 81–89.
5. Raikhanova, G. A., Kuttybaeva, N. B., Zhaparova, R. E., Zhakina, G. E., & Makalakova, B. M. (2022). Economic and social consequences of unemployment in the country. *Bulletin of Karaganda University. Series: Economics*, 4(108), 209–215.
6. Kaidarova, S. E., Adieva, A. A., & Amirova, M. A. (2022). The state of the labor market in Kazakhstan: Problems and trends. *Bulletin of the Innovative Eurasian University*, 4(88), 81–89.
7. World Labor Organization. (2024, June 17). A bad forecast: This year, the number of unemployed people in the world will increase by 3 million. Kazakhstan analytical portal “Ranking.kz”. <https://ranking.kz/reviews/socium/plohoj-prognoz-ot-vsemirnoj-organizacii-truda-v-tekushhem-godu-chislennost-bezrabotnyh-v-mire-uvlechitsya-na-3-milliona-chelovek.html>
8. Trading Economics. (n.d.). Unemployment rate - list of countries. <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate>
9. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2024). Labor force. Spreadsheets. Main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan. I quarter of 2024. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>

10. Unified Accumulative Pension Fund JSC. (2024). Annual actuarial report. <https://www.enpf.kz/upload/medialibrary/3c9/3c95d788bd0a5cb504c04483152f72f1.pdf>
11. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). Employment and unemployment. Time series. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/>
12. Eurasian Economic Commission. (2024, March). On unemployment in the Eurasian Economic Union. Express information. <https://eec.eaeunion.org/upload/iblock/2dc/t102swwncliseyrho35ce3uk3adig6h/expressunemp202403.pdf>
13. International Labor Organization. (n.d.). Rating of countries in the world by employment level. Humanitarian portal: Research of countries and regions. <https://gtmarket.ru/ratings/employment-ranking>
14. Economy.kz. (2024, June 17). What do the ratings say? Independent business publication. <https://economy.kz/?p=5298>
15. International Labour Organization. (n.d.). New data shine light on gender gaps in the labour market. <https://www.ilo.org/publications/new-data-shine-light-gender-gaps-labour-market>
16. LS Aqparat. (2024, April). For family reasons: why Kazakhstanis remain unemployed. Infographics. <https://lsm.kz/bezrobotica-v-kazahstane-v-i-kvartale-2024-goda>
17. Axelrad, H., Malul, M., & Luski, I. (2018). Unemployment among younger and older individuals: Does conventional data about unemployment tell us the whole story? *Journal for Labour Market Research*, 52(1), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s12651-018-0224-4>
18. Garrouste, C., Kozovska, K., & Perez, E. A. (2010). Education and long-term unemployment. JRC Scientific and Technical Reports No. EUR 24450, 1–29.
19. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). Information and analytical system “Taldau”. <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord?keyword=>
20. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2024). Busy population. Main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan. I quarter of 2024. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>
21. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2024). Working hours. Spreadsheets. Main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan. I quarter of 2024. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>
22. Kabzhalalova, M. (2023). Labor market of Kazakhstan–2023: Low productivity, hidden unemployment, regional imbalance. Analytical center Halyk Finance. https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_labor.pdf
23. Dasco Consulting Group. (n.d.). What the statistics don’t tell you: Real unemployment in Kazakhstan may be twice as high. <https://dasco.kz/jekspertnye-stati/o-chjom-nedogovarivaet-statistika-realnaja-bezrobotica-v-kazahstane-mozhet-byt-v-dva-raza-vyshe/>
24. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2024). Unemployed population. Spreadsheets. Main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan. I quarter of 2024. <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/>
25. Snieska, V., Valodkiene, G., Daunoriene, A., & Draksaite, A. (2015). Education and unemployment in European Union economic cycles. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 213, 211–216. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.527>
26. Mahdali, A. (2024). The impact of population growth rate, minimum wage, and education on the unemployment rate in 2022. *Jambura Equilibrium Journal*, 6(1), 48–59. <https://doi.org/10.37479/jeq.v6i1.2024>
27. Dodonov, V. Yu. (2024). Changes in the sectoral structure of employment in Kazakhstan: Trends and prospects. *Russia and the New States of Eurasia*, (1, LXII), 174–187.
28. Zhankubaev, B. A., Molchanovskaya, A. S., & Shumekov, D. N. (2022). Employment in the Republic of Kazakhstan: Structure and vector of development. *Social and Labor Research*, 4(49), 29–36.

**KAZAKHSTAN'S LABOR MARKET PECULIARITIES:
BEYOND OFFICIAL STATISTICS**

D. B. Kulumbetova^{1*}, G. K. Uashov², E. G. Tokareva²

¹Kazakh-Russian International University, Aktobe, Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

The aim of the study is to consider the complex situation of the Kazakhstani labor market, characterized by hidden unemployment, gender inequality and analysis of the factors contributing to this phenomenon, emphasizing the need for a broader understanding of the dynamics of the labor market and the development of recommendations for activating this hidden labor force.

The research methods used in this article are based on the collection and analysis of economic information, inductive methods, as well as statistical observations and comparison of the results obtained.

Originality / Scientific value. The scientific value of this study is in recognizing the existence of hidden unemployment, gender inequality and untapped potential for self-employment in Kazakhstan, developing recommendations for the use of a multifaceted approach to eliminate the gender gap in unemployment, including combating gender stereotypes, strengthening social protection systems for women.

In the process of collecting and analyzing information the results of the study identify the existence of hidden unemployment and underemployment, a significant gender gap, the possibility of providing access to quality education and vocational training programs for the self-employed population.

Key words: labor market, unemployment, employment, gender inequality, labor force.

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІТЕРІ:
РЕСМИ СТАТИСТИКА ШЕКТЕРІНЕН**

Д. Б. Кулумбетова¹, Г. К. Уашов², Е. Г. Токарева²

¹Қазақ Орыс халықаралық университеті,
Ақтөбе, Қазақстан Республикасы

²Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан
Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты жасырын жұмыссыздықпен, гендерлік теңсіздікпен сипатталатын қазақстандық еңбек нарығының күрделі жағдайын қарастыру және осы құбылысқа әсер ететін факторларды талдау. Сонымен қатар, еңбек нарығының серпінін кеңірек түсіну мен осы жасырын жұмыс күшін жандандыру үшін ұсыныстар әзірлеу қажеттілігі атап өтіледі.

Мақалада қолданылған *зерттеу әдіснамасы* экономикалық ақпаратты жинауға және талдауға, индуктивті әдістерге, статистикалық бақылауларға және алынған нәтижелерді салыстыруға негізделген.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Бұл зерттеудің ғылыми құндылығы Қазақстанда жасырын жұмыссыздықтың, гендерлік теңсіздіктің және өзін-өзі жұмыспен қамтудың пайдаланылмаған әлеуетін тану, гендерлік стереотиптерге қарсы күресті, әйелдерді әлеуметтік қорғау жүйелерін нығайтуды қоса алғанда, жұмыссыздық деңгейіндегі гендерлік алшақтықты жою үшін көпжақты тәсілді қолдану бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу нәтижелері ақпаратты жинау және талдау үрдісінде жасырын жұмыссыздық пен толық емес жұмыссыздықтың, айтарлықтай гендерлік алшақтықтың болуын, өзін-өзі жұмыспен қамты-

ған халық үшін сапалы білім мен кәсіптік оқыту бағдарламаларына қол жеткізуді қамтамасыз ету мүмкіндігін анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, жұмыссыздық, жұмыспен қамту, гендерлік теңсіздік, жұмыс күші.

ОБ АВТОРАХ

Кулумбетова Дина Болатовна – к.э.н., ассоциированный профессор, Казахско-Русский международный университет, г. Актобе Республика Казахстан, e-mail: dkulumbetova@inbox.ru*

Уашов Гилад Камбарович – к.э.н., ассоциированный профессор, Университет «Нархоз», г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: gilash67@mail.ru

Токарева Елена Геннадьевна – Магистр MBA, старший преподаватель, Университет «Нархоз», г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: elena.tokareva@narхоз.kz

MPHTI: 06.39.02

JEL Classification: I32

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-75-88>

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ КЕДЕЙЛІКТІ КӨП ФАКТОРЛЫ БАҒАЛАУ

О. Ш. Әділханов¹, Ш. К. Турдалиева^{1*}, А. Н. Наренова²

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы

²М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қаласы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Өңірлердегі халықтың кедейлік деңгейін ең төмен күнкөріс шегімен ғана бағалау жеткіліксіз және ол нақты жағдайды көрсетпейді. Сондықтан да бұл мақаланың мақсаты өңірлердегі бірнеше аспектілерді негізге ала отырып, кедейлік деңгейін көп факторлы бағалау арқылы зерттеу және кедейлікпен күресу бойынша әр өңірдің ерекшеліктерін ескере отырып ұсыныстар беру.

Әдіснамасы – Бұл зерттеуде көп өлшемді бағалау әдістемесі негізінде Қазақстан өңірлеріндегі кедейлік деңгейін зерттеп, бағалаймыз. Бұл индекстік бағалау әдістемесінің қаржылық емес мәліметтерді де ескеруі - бағалаудың шынайылығын арттырады. Өңірлердің кедейлік деңгейі бойынша рейтингін құрып, оны 5 топқа бөліп қарастырдық. Барлық статистикалық деректер ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен алынды.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы – 6 фактор мәліметтерін (өлім, білім беру, жұмыссыздық, жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ)) қамтитын бұл зерттеудің нәтижесі тек ақшалай деректерге негізделген дәстүрлі әдістемелермен салыстырғанда өңірлердегі кедейлік деңгейі туралы терең әрі кешенді түсіндірме ұсынады.

Зерттеу нәтижесінде кедейліктің көп факторлы индексі (MPI) көрсеткішінің Қазақстан аймақтары бойынша мәні есептелді және талданды. Индекстің мәні жоғарылаған сайын аймақтағы кедейлік деңгейінің төмен екенін көрсетеді. Ең жоғары MPI Атырау (0,611), Қарағанды (0,661), Алматы (0,751) және Астана қалаларында (0,759), ал ең төменгісі Жетісу (0,233) Солтүстік Қазақстан (0,213) және Түркістан облысында (0,146) құрады. Әр аймақтың ерекшеліктеріне сай ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: өңірлердегі кедейлік, кедейлік шегі, әлеуметтік теңсіздік, күнкөріс деңгейі

Алғыс: мақала BR21882165 «Қазақстан Республикасы халқының үлестіру қатынастары жүйесін жаңғырту және табыстар теңсіздігін төмендету» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру ғылыми жобасы аясында дайындалды.

КІРІСПЕ

Кедейлік туралы әдебиеттерде халықтың өмір сүру сапасы туралы көптеген әдебиеттерді табуға болады. Бұл екі ұғым бір-біріне қатты әсер етеді. Өмір сапасы бойынша өмірдің көптеген аспектілерін: халықтың денсаулығы, білімі, әл-ауқаты арқылы анықтауға болады. Кедейлікке тап болған тұрғындарда төмендегідей мәселелер пайда болады: ресурстарынан айырылады, бір-бірімен қарым-қатынасы азаяды, психологиялық проблемалары, физикалық, ақыл мен жанының азап шегуі мүмкін, өміріндегі т.б. күрестер мен қарсылықтар [1]. Психологиялық проблемалар мен мазасыздық, депрессия, халықтың кедейленуінде әсіресе пандемия жағдайында көрініс тапты [2]. Кедейліктің көрінісі азық-түлікке бөлінетін қаражаттың үлесі азайып, тұрғын үйге деген шығындар көбейген кезде басталады деп есептелінеді [3].

Кедейлік деңгейін анықтау үшін әртүрлі елдерде немесе жағдайларда әртүрлі әдістер мен бағдарламалар қолданылады: панельдік тәсіл [4], шығындардың кедейлігін анықтауға арналған кеңейтілген сызықтық шығындар жүйесі (ELES) [5], статистикалық тестілеу үшін мультивариативті талдау және ANOVA тәсілі [6]. Кедейлік деңгейін бағалау кезінде белгіленген регрессиялық көрсеткіштермен салыстыру үшін арнайы simple Poverty Scorecard бағдарламасы қолданылады [7]. Сондай-ақ, Luxembourg Income Study (LIS) дерекқорының көмегімен әртүрлі елдердегі экономикалық әл-ауқатты, табыс теңсіздігін және кедейлікті өлшеуге болады. Кедейлік пен теңсіздікті талдау кезінде зерттеу нәтижелерінің баламалы шкаланы таңдауға сезімталдығын ескеру маңызды [8].

Сонымен қатар, кедейлікті өлшеуде көп факторлы тәсілді қолдану тиімді болып саналады. Ол көптеген факторларды: денсаулық, білім және өмір сүру деңгейі (тамақтану, балалар өлімі, білім, судың, электр энергиясының, мүліктің болуы және т. б.) құрайды. Бұл тек табысқа негізделген қолданыстағы әдіске қарағанда кедейліктің көптеген факторларын ашуға мүмкіндік береді [9;10]. Осыған орай, *бұл зерттеудің негізгі мақсаты* Қазақстанның аймақтары мысалында кедейлік деңгейін көпфакторлы бағалау болып табылады. Өйткені, кедейлік деңгейін бағалауда отбасының тек қаржылық көрсеткіштерін негізге алу жеткіліксіз.

Көптеген зерттеулер қайталама деректермен, статистикалық мәліметтермен жүргізілді, яғни сандық саралау, бірақ нәтижелеріне сүйене отырып сапалық талдау (интервью) себептері мен факторларын түсіндіреді, кедейліктің пайда болуының мәніне үңілуге ықтималдық артады. Әсіресе дамушы елдерде, экономикасы тұрақсыз, ауылдық жерлерде табыс ұғымы нақты анықталмаған. Бұл табысқа негізделген кедейлікті өлшеудің дәстүрлі әдістеріне көптеген қиындықтар туғызады. Сондықтан тұтынушылық туралы сапалы сұрақтарды қолдану мен тұтынудың қанағаттану деңгейі туралы субъективті түсініктерге сүйене отырып, кедейліктің себептерін жақсы түсінуге және оны шешуге көмегі тиеді [11;12].

Көптеген жұмыстар кедейлікті анықтау әдісіне арналған, аз ғана жұмыстар кедейліктің алдын алу шараларына бағытталған.

Қытай мен АҚШ-та кедейлікпен күресу үшін қолданылатын инновациялық әлеуметтік көмек жүйелері, оларға: ақшалай төлемдер, әлеуметтік қолдау қызметтері және жұмыссыздық бойынша жәрдемақылар және мемлекеттік Di Bao, SNAP бағдарламалары жатады [13;14]. Кедейлікті анықтау оңай емес және барлық жағдайларда бір әдісті қолдану дұрыс емес. Негізінен бұл ұғым өте сезімтал және әртүрлі факторлардан өзгеріп кетуі мүмкін [3].

Кедейлікке әсер ететін факторларға жас, жыныс, үй шаруашылығының мөлшері, білімге, денсаулық сақтауға қол жетімділіктің болмауы, сауаттылықтың төмендігі, негізгі ресурстарға қол жетімділіктің болмауы: электр энергиясы, ауыз су, санитарлық жағдайлар сияқты әлеуметтік-экономикалық және институционалдық аспектілер жатады. Ауыл шаруашылығындағы жұмыс және табыстың төмендігі, сондай-ақ несиеге қол жетімділік те қарастырылады. Сонымен қатар, табиғи апаттар, мысалы, Эль-Ниньодағы құрғақшылық құбылыстары Малавидегі кедейлікті анықтауда маңызды рөл атқарды [3;4;15].

Кедейлік құбылысы әр түрлі елдерде әр түрлі сезіледі, олар даму деңгейіне қарай бөлінеді. Мысалы, *дамыған елдерде* бұл белгілі бір психологиялық аспектілер, азық-түлікке қолжетімділік, тамақтың сапасының төмендігі және т.б. Нидерланды мен Испанияның кедейлігін зерттеу кезінде азаматтардың жасын, жынысын, ұлтын, білімін, жұмыспен қамту деңгейін, тұрғын үй түрін және басқа да

элеуметтік-экономикалық сипаттамаларды қамтитын бірнеше механизмдер арқылы зерттелді [16;17]. Ал АҚШ-тағы кедейліктің себебі экономикалық теңсіздіктер көп, әр нәсілге әртүрлі көзқарас байланыған, соған орай білім мен жұмыс орындарына деген қол жетімділік те аз [14].

Дамушы елдерде табыс ұғымы нақты анықталмаған, әсіресе ауылдық жерлерде. Анықтау кезінде біршама қиындықтар туған. Сол себепті авторлар кедейліктің субъективті қасиеттерін анықтау үшін сапалы сұрақтарды пайдалануды ұсынады [15].

Қазақстандық кейсте [18;19] негізгі проблемалар халықтың нақты табысының төмендеуі, сапалы тамақтанудың жеткіліксіздігі, кедейлік көрсеткіштерінің артуы, халықтың табысы бағаның өсуінен әлдеқайда артта қалуы болып табылады. Сондай-ақ, капиталдың жетіспеушілігі, географиялық қашықтықта орналасу, нашар экологиялық орта, инфрақұрылым мен мемлекеттік қызметтердің әлсіздігі және саяси теңсіздік болып табылады.

Қытай мен Вьетнам туралы зерттеу нәтижелері бойынша отбасы басшысының білімі - оның қалған тұрғындарының әл-ауқатында маңызды рөл атқаратынын сипаттайды [13;20].

Ең қиыны Нигерия сияқты дамушы елдерде ерлер саны басым, негізінен моногамдық некелер, медициналық көмекке қол жетімділіктің шектелуі және отбасылардың өмір сүру деңгейінің төмендігі, сонымен қатар, негізгі табыс көзі ретінде ауыл шаруашылығына тәуелділік атап өтіледі. Отбасының орташа мөлшері бір әйелге алты баланы құрайды, бұл кедейлік деңгейіне үлкен әсер береді [6].

Оңтүстік Сахара аймағындағы дамымаған елдер кедей және өте кедей үй шаруашылықтары болып табылады. Олар жас, отбасылық жағдайы, білімі, орналасқан жері және жұмыспен қамтылуы сияқты сипаттамалары бойынша әртүрлі кедейлік топтарына кіреді [21]. Оңтүстік Африкадағы Зандспрут халқы қолайсыз жағдайларда өмір сүреді, бұл олардың мүмкіндіктері мен армандарын шектейді. Олар өздерінің қаржылық жағдайын жақсартуға, білім алуға және өздері, отбасы және достары үшін жақсы мүмкіндіктер алуға ниет білдіреді. Олардың негізгі мәселелері қол жетімді баспананың жетіспеуі, жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, сапалы білім алу мүмкіндігінің болмауы, таза ауыз судың жетіспеуі, санитарлық қызмет сапасының төмендігі болып табылады [22].

Зерттеу нәтижелері білім беру адамның әл-ауқатына үлкен үлес қосады деп сипаттайды. Адамның өмір сүру деңгейі мен білімі, оның денсаулығы мен өмір сүру ұзақтығына әсер етеді. Барлық аталған деректер бір-бірінің көрсеткіштеріне әсер етеді. Жұмыстардың көбісінде отағасының білімі және несиеге қол жетімділігі кедейлікпен күресуде және жақсы тұрмысқа ие болуда негізгі факторлар ретінде анықталды [4].

Жоғарыда аталған көптеген ғылыми ұйымдар мен ғалымдардың кедейлік тақырыбында жазылған еңбектерін саралай отырып, Қазақстанның аймақтары мысалында кедейлік деңгейін көпфакторлы бағалау әдістемесі арқылы анықтайтын боламыз. Бұл зерттеудің негізгі нәтижелері аймақтарда кедейлікпен күресуге мүдделі органдар мен тұлғалар үшін маңызды құрал болып табылады.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Кедейлікті зерттеуге бағытталған көптеген шетелдік және отандық еңбектерде бірнеше факторларды негізге алып, кешенді бағалайтын әдістемелер бар. Олардың бірі, адамның кедейлік индексі (Human poverty index). Бұл индексті 1997 жылы Біріккен Ұлттар ұйымы әзірлеп, дайындаған және 2010 жылы жаңартылып, есепке алынатын көрсеткіштерді жетілдіріп «көп өлшемді кедейлік индексі» (MPI) болып өзгерді. Бұл көп өлшемді кедейлік индексі кедейлік деңгейін тек халықтың ақшалай табыс көлемімен ғана емес, оған қоса білімге және денсаулық сақтау орындарына қолжетімділік, ауызсу, жол, адамға қажетті инфрақұрылымды (үш негізгі өлшем: білім, денсаулық, өмір сүру деңгейі) негізге ала отырып бірнеше факторлар арқылы бағалап, өлшейді. Бұл өз кезегінде елдегі, өңірдегі кедейліктің деңгейін тереңірек түсінуге көмектеседі. Бұл бағалау әдістемесі икемді болып келеді, яғни бағалауға қосылатын факторларды әр ел, әр аймақ өзгертіп пайдалана алады және бұл бағалау әдісі көбіне дамушы елдерде қолданады. Осы әдістемені негізге ала отырып, Д.А.Ахметов [23] өңірлердегі кедейлік деңгейіне зерттеу жүргізді.

$$\text{Халықтың кедейлік индексі} = \left[\frac{1}{4(P_1^3 + P_2^3 + P_3^3 + P_4^3)} \right]^{\frac{1}{3}} \quad (1)$$

P1 - 60 жасқа дейін өмір сүрмейтін халықтың пайыздық үлесі,

P2 - оқумен қамтылмаған 16 жастағы жастардың үлесі,

P3 - тұтыну деңгейі ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың пайыздық үлесі,

P4 - ресми тіркелген жұмыссыздық деңгейі (жұмыссыз және жұмыссыздығын ресми тіркеген экономикалық белсенді халықтың пайыздық үлесі) [23].

Кедейлік деңгейін өлшейтін бұл әдістің де өзіне тән жақсы және кемшілік тұстары бар. Оның жақсы тұсы ретінде өңірлердегі кедейлік деңгейін бірнеше фактор негізінде кешенді, терең бағалауға, жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл индекс нәтижелері арқылы елдер мен өңірлер арасындағы кедейлік деңгейін, себеп-салдарын салыстыруға болады. Бағалау нәтижесі халықтың тұрмыс тіршілігін жақсартуға, осы салада шешуші рөл атқаратын мемлекеттік мекемелер үшін оңтайлы дұрыс шешімдер қабылдауға ықпал етеді. Өңірлердегі кедейлік деңгейін төмендету бойынша нақты қандай салаға көбірек мән беруді, қолдағы ресурстарды дұрыс бөлуге бағыт-бағдар көрсете алады. Ал бұл индекстік әдістемеді қолданылатын мәліметтердің қол жетімсіздігі немесе жоқтығы кемшілік тұсы ретінде айтуға болады. Сонымен қатар, кедейліктің әртүрлі аспектілері уақыт өте келе өзгеруі мүмкін, бұл МРІ индексінің көрсеткіштерін жаңартып отыруды талап етеді. Сондықтан бұл индекстік бағалаудағы факторларды модификация жасап, қол жетімді мәліметтер негізінде кедейлікті сипаттайтын факторлар арқылы есептеу қажет. Бұл зерттеуімізде біз осы әдістемеге сүйене отырып Қазақстан аймақтары бойынша 6 факторды негізге ала отырып, көп өлшемді кедейлік индексін есептейтін боламыз. Олар: өлім-жітімнің жалпы коэффициенті, халықтың жоғары біліммен қамтылу деңгейі, кедей халықтың үлесі (табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі), жұмыссыз халықтың үлесі, халықтың нақты ақшалай кірісінің өсу индексі және жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім көлемі.

Мұндағы есептеуге алынған сандық деректердің барлығы стандартталған. Стандарттау барысында «сызықтық масштабтау» әдісі қолданылды, өйткені бұл әдіс халықаралық тәжірибеде, атап айтқанда, БҰҰ Адам дамуы индексін есептеу кезінде кеңінен пайдаланады. Егер есептеуге алынған көрсеткіш халықтың әлеуметтік ахуалына оң әсер еткенетін фактор болған жағдайда (1) теңдеуі арқылы, ал теріс әсер ететін фактор болған жағдайда (2) теңдеуі арқылы есептеліп шығарылады.

$$I_n = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (2)$$

$$I_n = 1 - \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (3)$$

мұндағы:

L_n – аймақтың жеке индексінің мәні;

x – бағаланып отырған көрсеткіш;

x_{max} , x_{min} – анықтамалық нүктелер (зерттелетін кезеңдегі көрсеткіштердің ең жоғарғы және ең төменгі мәні).

Коэффициент мәні 0 мен 1-дің аралығында болады, 1-ге жақындаған сайын аймақтың ахуалы жақсы, сәйкесінше 0-ге жақындаған сайын кері көрсеткішке ие екенін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының 20 аймағы бойынша 2023 жылдың мәліметтері өңделіп, есептелді. Барлық статистикалық деректер ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен алынды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Кедейлік – бұл әлемнің дерлік барлық елінде кездесетін маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселе. Өйткені ғалымдар мен сарапшылар кедейлікті салыстырмалы көрсеткіш ретінде қарастырады. Халықтың кедейлік деңгейін бағалауда тек материалдық ресурстардың жетіспеушілігі сияқты ақшалай көрсеткіштерді ғана емес, оған қоса білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік инфрақұрылым, аймақтың экономикалық мүмкіндіктері сияқты факторларды да ескере отырып кешенді есептеу маңызды. Өйткені кедейлікті әртүрлі қырынан сипаттау қажет. Біз де бұл зерттеуде Қазақстанның өңірлеріндегі кедейлікті бірнеше факторлар арқылы бағалауға талпындық және қаржылық және қаржылық емес ресурстарды негізге ала отырып, олардың өңірлердегі кедейлік деңгейіне әсерін талдауға ерекше назар аудардық.

Қазір Қазақстанда табыс көлемі ең төменгі күнкөріс шегіне жетпейтін халықтың үлесі кедейлік деңгейі ретінде қарастырылады. 2024 жылғы көрсеткіш бойынша Қазақстандағы ең төменгі күнкөрістің шегі 43 407 теңгені құрады. ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметіне сәйкес 2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстандағы кедейлік деңгейі 5,2 % құраған, яғни бұл дегеніміз ел халқының 5,2 %-ның кірісі жан басына шаққанда ең төменгі күнкөріс шегінен төмен. Ел Үкіметі халықтың бұл топтарына атаулы әлеуметтік көмек тағайындап, елдегі кедейлікпен күресуді жалғастыруда. Дегенмен елдегі кедейліктің бұл көрсеткіші басқа елдермен салыстырғанда төмен болса да, бұл елдегі кедейліктің нақты деңгейін көрсете алмайды деген сын жиі айтылады. Өйткені, халықтың нақты кірісі азайып, азық-түлік, білім, денсаулыққа жұмсалатын шығындар жоғарылай беретінін тәжірибе көрсетті, мұндай жағдай халықтың өмір сүру деңгейіне кері әсерін береді. Сондықтан да, елдегі кедейліктің нақты көлемі ресми статистикалық көрсеткіштерден едәуір жоғары да болуы ықтимал. Төмендегі 1-кестеде Қазақстандағы қала мен ауылдағы кедей халықтың үлесінің динамикасын қарастырамыз.

Кесте 1 – 1996-2023 жж. аралығындағы кірісі ең төменгі күнкөріс шегінен төмен халықтың үлесі

	Кедей адамдардың үлесі, %	өткен жылмен салыстырғанда, %	қала	өткен жылмен салыстырғанда, %	ауыл	өткен жылмен салыстырғанда, %
1996	34,6					
1997	38,3	3,7	32,7		46	
1998	39	0,7	38,5	5,8	47,7	1,7
1999	34,5	-4,5	32,9	-5,6	37,1	-10,6
2000	31,8	-2,7	30	-2,9	34,2	-2,9
2001	46,7	14,9	36	6	59,4	25,2
2002	44,5	-2,2	33	-3	58,4	-1
2003	37,5	-7	24,7	-8,3	53,2	-5,2
2004	33,9	-3,6	23,4	-1,3	47,1	-6,1
2005	31,6	-2,3	20,2	-3,2	45,6	-1,5
2006	18,2	-13,4	13,6	-6,6	24,4	-21,2
2007	12,7	-5,5	6,9	-6,7	18,1	-6,3
2008	12,1	-0,6	8,1	1,2	15,9	-2,2
2009	8,2	-3,9	4,1	-4	12,1	-3,8
2010	6,5	-1,7	3,7	-0,4	10,1	-2
2011	5,5	-1	2,5	-1,2	9,1	-1
2012	3,8	-1,7	1,9	-0,6	6,1	-3
2013	2,9	-0,9	1,3	-0,6	4,9	-1,2
2014	2,9	0	1,3	0	4,72	-0,18
2015	2,6	-0,3	1,3	0	4,42	-0,3
2016	2,5	-0,1	1,2	-0,1	4,2	-0,22

2017	2,7	0,2	1,2	0	4,6	0,4
2018	4,3	1,6	2,5	1,3	6,7	2,1
2019	4,3	0	2,7	0,2	6,6	-0,1
2020	5,3	1	3,7	1	7,6	1
2021	5,2	-0,1	3,8	0,1	7,2	-0,4
2022	5,2	0	4	0,2	7,3	0,1
2023	5,2	0	4,1	0,1	7	-0,3

Ескерту - авторлар дереккөз негізінде құрастырған [24].

Кестені талдайтын болсақ, 1996 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде кірісі төменгі күнкөріс шегінен төмен халықтың үлесі айтарлықтай азайған. 1996 жылы елдегі халықтың 34,6 %-ның жан басына шаққандағы кірісі күнкөріс шегіне жетпейтін болса, бұл көрсеткіш динамикалық түрде оң қарқында төмендеп 2023 жылы 5,2 %-ға дейін түсті. Елімізде қаладағы кедейліктің деңгейі әрдайым ауылдық жерлермен салыстырғанда төмен болды: 2023 жылғы көрсеткіш бойынша қалаларда 4,1 %, ал ауылдық жерлерде 7 % құрады. Кедейліктің ең жоғары деңгейі 2001 жылы тіркелді, ол кезде қалаларда 46,7% және ауылдық жерлерде 59,4 % болды. Мұны ауылдық жерлерде өндіріс орындарының аз болуы немесе мүлдем болмауымен, ауылшаруашылық мамандары еңбекақысының төмендігімен түсіндіруге болады. Соңғы онжылдықтарда Қазақстандағы кедейлік жағдайының жақсарғанына қарамастан, оны қысқарту жөніндегі жұмысты жалғастыру, әсіресе ауылдық жерлерде, маңызды міндет болып қала береді.

Кірісі ең төменгі күнкөріс шегінен төмен халықтың үлесі өңірлердегі шынайы кедейлік деңгейін көрсете алмайды. Сондықтан да осы саланы зерттейтін отандық және шетелдік ғалымдар және ірі статистикалық ұйымдардың сарапшылары кедейлік деңгейін бағалаудың әртүрлі бірнеше әдістемелерін ұсынды. Әрқайсысы өзінің зерттеу көлеміне, объектісіне байланысты әртүрлі көрсеткіштерді негізге алды, соның ішінде зерттеулерде кеңінен қолданылатыны «көп өлшемді индекстік» бағалау әдісі. Біз де Қазақстан аймақтары мысалында 6 факторды негізге ала отырып кедейлік деңгейін анықтауда көп өлшемді әдістемені пайдаландық (Кесте 2).

Кесте 2 – Кедейлікті көп өлшемді индекстік бағалау нәтижесі

	Қазақстан Республикасындағы өлім-жітім деңгейі 2023 ж	Жоғары оқу орындарына жалпы қабылдау, % 2023	Кедейлік деңгейі	Жұмыссыздық деңгейі	Нақты жалақы индексі өткен жылғы пайызбен	Жан басына шаққандағы ЖӨӨ	MPI	Кедейлікті көп өлшемді индекстік бағалау нәтижесі
Астана қ.	1	0,720	1	0,556	0,5	0,779	0,759	жоғары
Алматы қ.	0,785	1	0,591	0,222	0,914	1	0,752	
Қарағанды	0,231	0,499	0,909	1	0,741	0,587	0,661	
Атырау	0,843	0,206	0,970	0,222	0,431	1	0,612	
Ұлытау	0,360	0,066	0,621	0,889	0,828	0,732	0,583	орта
Ақтөбе	0,677	0,389	0,727	0,333	0,897	0,331	0,559	
Шымкент қ.	0,953	0,859	0,394	0,111	0,603	0,119	0,507	
Павлодар	0,265	0,312	0,773	0,222	0,983	0,407	0,494	
Қазақстан Республикасы	0,627	0,394	0,576	0,333	0,534	0,439	0,484	
Қостанай	0,144	0,302	0,833	0,222	1,000	0,384	0,481	
Шығыс Қазақстан	0,011	0,361	0,727	0,444	0,638	0,447	0,438	
Батыс Қазақстан	0,449	0,550	0,712	0,111	0,086	0,536	0,407	

Ақмола	0,329	0,212	0,561	0,222	0,741	0,291	0,393	төмен
Қызылорда	0,785	0,232	0,424	0,111	0,603	0,156	0,385	
Алматы	0,686	0,016	0,818	0,333	0,052	0,141	0,341	
Маңғыстау	0,953	0,095	0,303	0,000	0,172	0,461	0,331	
Абай	0,309	0,615	0,152	0,222	0,276	0,324	0,316	
Жамбыл	0,714	0,172	0,576	0,222	0,121	0,063	0,311	
Жетісу	0,552	0,054	0,182	0,111	0,414	0,085	0,233	өте төмен
Солтүстік Қазақстан	0	0,144	0,621	0,222	0,052	0,239	0,213	
Түркістан	0,881	0	0	0	0	0	0,147	
Авторлармен есептелді								

2-ші кестедегі әр өңірдің индексінің мәніне қысқаша тоқталып, талдау жүргізсек: *өлім-жітімнің жалпы коэффициенті* халықтың әлеуметтік ахуалына теріс әсер ететін көрсеткіш болғандықтан, жоғарыдағы екінші теңдеуге сәйкес оның мәнін 1-ден азайтатын боламыз. Бұл көрсеткіш 2023 жылдың мәліметтері бойынша Қазақстанда 0,627 құрады және бұл коэффициенті Республикалық орташа деңгей деп алдық. Аталған Республикалық деңгейден жоғары Ақтөбе (0,677), Алматы (0,686), Жамбыл (0,714), Қызылорда (0,785), Атырау (0,843), Түркістан (0,881), Маңғыстау (0,953) облыстары мен Алматы (0,785), Шымкент (0,953) Астана (1) қалалары сияқты 10 аймақта болса, ал одан төмен көрсеткіш Жетісу (0,552), Батыс Қазақстан (0,449), Ұлытау (0,360), Ақмола (0,329), Абай (0,309), Павлодар (0,265), Қарағанды (0,231), Қостанай (0,144), Шығыс Қазақстан (0,011) Солтүстік Қазақстан (0) облыстарында тіркелген. Өлім – жітімнің ең жоғары коэффициенті Астана қаласында (1), ал ең төмені Солтүстік Қазақстан облысында (0) байқалады. Бұл Республика бойынша бұл коэффициенттің ең жақсы көрсеткіші Астана қаласында, ал ең нашар көрсеткіш Солтүстік Қазақстан облысында екенін білдіреді. Жалпы көптеген зерттеулерде елдегі немесе өңірдегі өлім-жітімнің көп болуы кедейлікті сипаттайтын фактор ретінде сипаттайды. Өлім жітім адам жасынан бөлек, көптеген аурулардың асқынуы, сол елді мекендегі денсаулық сақтау қызметінің сапасы сын көтермейтіндігі, әлеуметтік жағдайдың төмендігі сияқты тағы басқа көптеген жағдаймен байланыстырады. Сондықтан да халық арасында өлім-жітім санын төмендету үшін өңірлерді таза ауызсумен қамту, денсаулық сақтау мамандарының біліктілігін арттыру және қызмет сапасын арттыру, бұқаралық спортты дамыту, сапалы заманауи біліммен қамтамасыз ету, халықтың өмір сүру сапасын арттыру секілді іс-шараларды тиімді ұйымдастыру қажет.

Өлім жітім көрсеткіші жоғары Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Абай, Павлодар, Қарағанды, Қостанай облыстарында білікті медициналық дәрігерлерді сол өңірлерге тарту, қоғамдық спортты дәріптеу, өмір сүру сапасын арттыру, оның ішінде қатал климатта өмір сүру жағдайларын ойластыру керек. Яғни, өңірлердің инфрақұрылымын дамыту қажет.

Бұл мақалада есептеуге алынған келесі фактор халықтың *жоғары біліммен қамтамасыз етілу көрсеткіші*. Кестеге сәйкес мұнда Республикалық орташа деңгей 0,393 құрайды. Жоғары біліммен ең жоғары қамту Алматы (1) және Астана (0,720), ал ең төменгісі Түркістан облысында (0). Білім деңгейі де кедейлікті өлшейтін негізгі көрсеткіштердің бірі. Түрлі зерттеулерде білім деңгейі жоғары адамдардың кедейлікке ұшырау ықтималдығы төмен болатындығы дәлелденген. Мұның төмендегідей бірнеше себептермен байланыстыруға болады: жоғары білімі бар адамдар жылдам жұмыс табуға бейім және жоғары еңбекақысы бар жұмыс орындарына ие болуға мүмкіндіктері жоғары; сондай-ақ көп жағдайда жоғары білімі бар адамдар медициналық сақтандырылған, сапалы жүйелі медициналық қызметтерге қолжетімді, сәйкесінше бұл жоғары білімді адамдардың өмір сүру сапасының артуына септігін тигізеді; көп жағдайда жоғары білімі бар адамдар өзінің қаржылық, экономикалық-әлеуметтік жағдайын жақсартуға бейім болады; жалпы жаңа білім адамды жан-жақты дамытуға, қазіргі жаңа дағдыларды тез үйреніп меңгеріп кетуге мүмкіндік беретін құрал. Қазақстанда міндетті орта білім берумен қатар жоғары білім беру жүйесін дамыту, қолжетімді ету, сапасын арттыру арқылы кедейлікпен тиімді күресу бағдарламаларын жасау қажет.

Алматы, Маңғыстау, Жетісу, Ұлытау, Түркістан облыстарында бұл көрсеткіш өте төмен деңгейді көрсетті. Сондықтан әсіресе осы аймақтарда мектептер мен жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық базасын жетілдіру, оқытушылардың біліктілігін арттыру және оқу бағдарламаларын жаңарту қажет. Әлеуметтік жағдайы төмен отбасыдан шыққан балаларға оқу гранттары мен стипендиялар тағайындау, жеңілдіктер қарастыру аймақтағы білім сапасын арттыруға көмегін береді. Сондай-ақ жұмыссыз жастар мен ересектерге арналған кәсіби курстар ұйымдастыру, еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды игеруге көмектесу. Аймақтарда цифрлық сауаттылықты арттыру да кедейлікті төмендетуге өз септігін тигізеді. Өңірлердегі интернетке қолжетімділік деңгейін көп өлшемді индекстік бағалауға қосып есептеуге де болады.

Жұмыссыздық деңгейін де кедейлікті бағалаудағы негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде қарастырады. Себебі жұмыссыз адамның тұрақты табысы болмайды. Бұл фактор бойынша индекстің оң мәні Қарағанды облысында (1) болса, ал индекстің ең төмен мәні Маңғыстау облысында (0) анықталды. Оның негізгі себебі Республика бойынша төменгі көрсеткіш Қарағанды облысында, халықтың 4,1% жұмыссыздар ретінде тіркелген болса, Маңғыстау және Түркістан облыстарында экономикалық белсенді адамдардың ішіндегі жұмысы жоқ халықтың үлесі 5 %-ға дейін өскен. Сондай-ақ ауылдық жерлердегі халықтың өзін-өзі қамтыған топтарын жұмыссыздар ретінде қарастыра болсақ, онда бұл көрсеткіш еселеп жоғарылай түсуі мүмкін.

Жұмыспен қамту көрсеткіші төмен аймақтардың экономикасын әртараптандыру арқылы бір ғана салаға тәуелділікті төмендету қажет. Мәселен, Түркістан облысында ауыл-шаруашылығынан бөлек туризм мен өндіріс салаларын дамыту арқылы жаңа жұмыс орындарын құруға және жаңа жұмыс орындарымен қамтуға мүмкіндіктері бар. Маңғыстау облысында өндірістік ошақтардың көп болуы және адам санының аз болуына қарамастан жұмыссыздық деңгейі жоғары. Мұнда халықты еңбекке қайта оқыту, кәсіпкерлікке бағыттау, жастар арасында еңбекке ынталандыру, еңбек құқықтарын шетелдік жұмысшылармен теңестіру шараларын жүзеге асыру қажет.

Табысы ең төменгі күнкөріс шегінен төмен халықтың үлесін де (кедейлік) есептеуімізге алдық. Бұл фактордың көрсеткіштері халықтың әл-ауқатына теріс әсер ететіндіктен екінші тендеумен есептедік. 2 – кесте нәтижесіне сәйкес бұл көрсеткіштің мәні Қазақстанда Республика бойынша 0,575 құрады. Индекстің ең жоғары мәні Атырау облысында (0,969), және Астана (1) қаласында байқалды, бұл Атырау облысы мен Астана қаласында халықтың табысы басқа өңірлермен салыстырғанда біршама жоғары екенін көрсетеді. Ал ең индекстің ең төменгі мәні Түркістан облысында (0), яғни, облыс халқының басым бөлігінің кірісі ең төменгі күнкөріс шегіне жетпейтіндігін білдіреді. Бұл жағдай өңірдің өзіне тән ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Себебі Түркістан облысында халық, көпбалалы отбасы саны басқа өңірлерге қарағанда едәуір көп және басқа өңірлермен салыстырмалы түрде өндіріс орындары аз. Өңір ауылшаруашылық саласына бейімделген, бұл сала мамандарының еңбекақысы төмен және көбіне маусымдық жұмыстар. Бұл фактор бойынша жаңадан бөлініп шыққан Жетісу мен Абай облыстарында да индекстің мәні өте төмен нәтижені көрсетті, бұл дегеніміз осы аймақтарды назарға алып, халықтың нақты табысын жоғарылату бойынша іс-шараларды кешенді жүзеге асыруды күшейту керек. Нақты айтатын болсақ, Түркістан облысы халықтың демографиялық әл-ауқатын көтеріп отырған өңірлердің бірі. Сонымен қатар, азық-түлікпен қамтамасыз ететінін негізгі аймақ екенін ескере отырып, мұнда қолжетімді тұрғын үй салу, сапалы білім мен медициналық қызметпен қамтамасыз ету, кәсіпкерлікті қолдау туралы іс-шараларды қолға алу керек.

Есептеуге алынған бесінші фактор *нақты жалақының өсу индексі*. Бұл индекстің Республикалық мәні 0,534 көрсетті. Еңбекақының ең жоғары өсуі Қостанай облысында (1), өйткені өсім 105,4% құраған. Ал индекстің ең төменгі мәні Алматы және Солтүстік Қазақстан облысында (0,051), Батыс Қазақстан облысында (0,086), Маңғыстау облысында (0,172) бұл аймақтарда керісінше жалақы индексі 99,9% құрап, құлдыраған. Әсіресе осы аймақтарда нақты жалақыны өсіру үшін экономиканы әртараптандыру, өндірістік базаны нығайту, қажетті технологияны трансферттеу арқылы жаңадан жұмыс орындарын ашу, ішкі нарықты отандық өндірушілерге беру, бәсекеге қабілеттілікті арттыру, инновацияларды енгізу, отандық өнеркәсіпті ынталандыру, еңбек заңын жетілдіру, мамандардың біліктілігімен қатар еңбекақысын арттыру шетелдік және отандық ішкі инвестиция әкелу керек. Нақты жалақы

индексін арттырудың тағы бір жолы инфляциямен күресу. Инфляцияның қарқынды өсуі бағалардың өсуіне әкеліп, нәтижесінде нақты жалақы индексі төмендейді. Осындай мемлекеттік деңгейдегі макроэкономикалық жүйелі мәселелерді тиімді шешу арқылы халықтың нақты кірісін өсіріп, әл-ауқатын арттырып, елдегі кедей адамдар санының өсуін тежейді.

Есептеуге алынған соңғы фактор *жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ)*. 2023 жылдың мәліметтеріне сәйкес Республикада жалпы ішкі өнім жан басына 13 276,7 АҚШ долларын құрап, коэффициент мәні (0,438) көрсетті. Бұл фактор бойынша ең жоғарғы көрсеткіш Атырау облысында жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім 46 900 АҚШ долларын құрады, индекстің мәні (1), Алматы қаласы 24 786 АҚШ долларын құрады (1). Бұл фактор бойынша Атырау облысының көрсеткіші статистикалық аутсайдер болғандықтан, оны есептеуден алып тастадық, ең жоғарғы көрсеткіш ретінде келесі жоғары көрсеткіші бар Алматы қаласын есептедік және Атырау облысына да ең жоғарғы мәнді (1) көрсеттік. Ал ең төмен көрсеткіш Жамбыл облысында 5 582 АҚШ доллары (0,063) және Түркістан облысында 4 285,5 АҚШ долларын құрап, индекстің мәні (0) болды. Республикалық деңгейге Абай (0,323), Ақмола (0,290), Ақтөбе (0,331), Алматы (0,141), Жетісу (0,085), Қостанай (0,384), Қызылорда (0,155), Павлодар (0,406), Жамбыл (0,063), Түркістан (0), Солтүстік Қазақстан (0,238) облыстары мен Шымкент қаласы (0,011) сияқты 13 аймақтың көрсеткіштері жетпейді. Аймақтарда ЖӨӨ арттыру үшін әр аймақтың өзіндік ерекшеліктерін ескеру қажет. Мәселен Түркістан облысы аграрлы аймақ, сондықтан онда заманауи агротехнологияларды енгізу, су тапшылығына байланысты тамшылатып суғару жүйесін дәріптеу және енгізу, агрокредит механизмін тиімді пайдалану үшін ауыл шаруашылығы кооперативтерін қалпына келтіру, мақтаны терең өңдеуден өткізетін фабрикалар құру, жылыжай өнімдерін ұзақмерзімді сақтауға мүмкіндік беретін қоймалар салу, ет-сүт саласын дамыту, ішкі нарықты отандық өніммен қамтамасыз ететіндерге басымдықтар беру тағы басқа әр аймаққа тән мәселелерді оңтайлы шешу халықтың белсенділігін арттырып, әл-ауқатының жақсаруына септігін тигізеді. Қарағанды, Шығыс Қазақстан, сияқты тау-кен, қазба жұмыстарына маманданған өңірлерде өңдеу және қайта өңдеу өнеркәсібіне басымдық беру, отандық өнімді алдымен ішкі және сыртқы нарықта ілгерілету экономикалық белсенділікті арттырады. Алматы облысы, Түркістан облысы, Жамбыл облыстары сияқты туризмге бейім аймақтарда туристік инфрақұрылымды дамыту аймақтың әлеуметтік-экономикалық әлеуетін арттырады.

Сонымен, жоғарыдағы есепке алынған факторларды жеке-жеке талдай келе енді *кедейліктің көп факторлы индексі (MPI)* көрсеткішінің нәтижелерін талдайық. Республика бойынша бұл индекс 0,483 құрады, индекстің мәні жоғарылаған сайын аймақтағы кедейлік деңгейінің төмен екенін көрсетеді. Ең жоғары MPI Атырау (0,611), Қарағанды (0,661), Алматы (0,751) және Астана қалаларында (0,759). Өйткені бір есепке алған 6 фактор бойынша ең жоғары көрсеткіштер осы өңірлерге тиесілі. Бұл өңірлерде басқа өңірлермен салыстырғанда өлім-жітім аз, халықтың басым бөлігі жоғары білімді, табыс көлемі көбірек, жұмыссыздардың саны аз, нақты жалақының өсімі бар және бұл өңірлерде өндіріс ошақтары көбірек. Сондықтан халықтың басым бөлігінің әл-ауқаты басқа өңірлермен салыстарғанда жақсырақ. Ал ең төменгісі Жетісу (0,233) Солтүстік Қазақстан (0,213) және Түркістан облысында (0,146). Мақаланың бұл нәтижесі өңірлердегі халықтың кедейлігінің салдарын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Есептеуге алынған әрбір фактор кедейлікпен тікелей қатысы бар. Алдағы уақытта факторларды өзгерту арқылы бұл бағытта әрі қарай тереңдетілген зерттеу жүргізуге болады. Себебі кедейліктің деңгейін түсініп, бағалау үшін бірнеше факторлардың ескерілгені маңызды. Ол білім, денсаулық сақтау, халыққа және кәсіпкерлікке қажетті инфрақұрылым тағы басқа әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді құрайды.

Білім алмайтын жастардың үлесі әлі де көп аймақтарды жергілікті әкімдіктер мен салаға жауапты министрліктер назарға алуы қажет. Жастардың мұндай үлесі көбейсе беретін болса, алдағы уақытта мемлекеттің кедейлікпен күресуі көптеген жылдарға созылуы мүмкін [25].

Қорыта айтқанда, өлім-жітімді азайту үшін: өңірлерді таза ауыз сумен қамту, денсаулық сақтау ұйымдарының инфрақұрылымын жетілдіру, дәрігерлердің біліктілігін арттыру және медициналық қызмет сапасын жоғарылату қажет;

- жоғары біліммен қамтамасыз ету көрсеткішін арттыру үшін өңірлерге білім беру мекемелерін көбейту, олардың сапасын стандарттарға сәйкестендіру, ұстаздардың біліктілігін үнемі артты-

рып отыру маңызды. Соған сәйкес оқулық, интернет, дербес компьютер және басқа да қажетті құрал-жабдықтармен және заманауи инфрақұрылыммен толықтай қамтамасыз ету қажет;

- жұмыссыздықты жою үшін жаңа жұмыс орындарын ашу, жеке кәсіпкерлікті қолдау, жастарды жұмысқа тарту, әр аймақтың ерекшеліктеріне сай, экономикасын әртараптандыру керек;
- кедейлік көрсеткішін азайту мақсатында мемлекет тарапынан денсаулық сақтау, нақты жалақыны өсіру, отандық өндірісті нығайту қажет;
- нақты жалақының өсіру үшін инфляциямен күресу қажет, сонымен қатар, экономиканы әртараптандыру, өндірістік базаны нығайту, мамандардың біліктілігін арттыру қажет.
- жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімді арттыру үшін бастапқы кәсіпкерлікті қолдау, аймақтарға инвестициялық жобаларды тарту, инфрақұрылымды дамыту, жаңа технологияларды және цифрлы экономиканы қолдау маңызды рөл атқарады.

Жалпы ешбір елде кедейлікті біржола жоғалтып жіберу мүмкін емес. Өйткені кедейлік – салыстырмалы көрсеткіш, оны өлшеп бағалау бірнеше факторларды есепке алудан тұрады және тек халықтың ақшалай кірісімен өлшеп бағалау жеткіліксіз. Адамның өмір сүруіне қажетті базалық қажеттіліктердің қолжетімді болуы маңызды. Ол қазіргі заман талабына сай білім, сапалы денсаулық қызметтері, тұрғын-үй жағдайын жақсарту, жол-көлік, байланыс, энергетика инфрақұрылымын дамыту, өмір сүру сапасының артуы. Ол үшін елдегі экономикалық мүмкіндіктерді барынша пайдалану, шикізаттық экономикадан өндірісті экономикаға бет бұру, отандық өндірісті қолдау бағытында кедендік, салықтық заңнамаларды жетілдіру қажет. Сондықтан кедейлік деңгейін барынша төмендету барлық өңірдің алдында тұрған күн тәртібіндегі мәселесі және онымен күресу әрдайым үнемі айналысуды қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Bennett F. The hidden dimensions of poverty: reflections on NGO/academic partnership // *Journal of Poverty and Social Justice*. – 2021. – Vol. 29, № 3. – P. 317-324. – <https://doi.org/10.1332/175982721X16305840364738>
2. Mimarakis D., Alegakis A., Sofia Koukouli S. Evaluating the effect of individual characteristics and COVID-19 pandemic on people living under extreme poverty conditions in Greece / *Poverty & Public Policy* // Wiley Online Library [Electronic resource]. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pop4.395>, 2024. (accessed: 16.08.2024).
3. Jolliffe D., Tetteh-Baah S.K. Identifying the poor – Accounting for household economies of scale in global poverty estimates // *World Development*. – 2024. – Vol. 179. – P. 106593. – DOI: 10.1016/j.worlddev.2024.106593
4. Machira K., Mgombezulu W.R., Malata M. Understanding poverty dimensions and transitions in Malawi: A panel data approach // *Research in Globalization*. – 2023. – Vol. 7. – P. 100160. – <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2023.100160>
5. Ali M.S. Poverty Assessment: Pakistan's Case // *The Pakistan Development Review*. Pakistan Institute of Development Economics, Islamabad, 1995. – Vol. 34, № 1. – P. 43-54. – <https://doi.org/10.30541/v34i1pp.43-54>
6. Hyeladi A., Alfred J., Gyang L.D. Assessment of Family Sizes and Poverty Levels in Mangu LGA, Plateau State // *International Journal of Humanities and Social Science*. – 2014. – Vol. 4, № 3. – P.310-315. – DOI:10.30845/ijhss
7. Skoufias E. et al. Estimating poverty rates in subnational populations of interest: An assessment of the Simple Poverty Scorecard // *World Development*. – 2020. – Vol. 129. – P. 104887. – DOI: 10.1016/j.worlddev.2020.104887
8. Buhmann B. et al. Equivalence scales, well-being, inequality, and poverty: sensitivity estimates across ten countries using the luxembourg income study (lis) database // *Review of Income and Wealth*. – 1988. – Vol. 34, № 2. – P. 115-142. – <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1988.tb00564.x>
9. Dagunga G., Ayamga M., Danso-Abbeam G. A Re-Look at Poverty through the Lens of the Sustainable Development Goals in Ghana: Drivers and Policy Implications // *Journal of Poverty*. – 2021. – Vol. 25, № 6. – P. 499-519. – DOI:10.1080/10875549.2020.1869661

10. Alkire S., Foster J. Counting and multidimensional poverty measurement // *Journal of Public Economics*. – 2011. – Vol. 95, № 7. – P. 476-487. – <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2010.11.006>
11. Pradhan M., Ravallion M. Measuring Poverty Using Qualitative Perceptions of Consumption Adequacy // *The Review of Economics and Statistics*. – 2000. – Vol. 82, № 3. – P. 462–471. – DOI:10.1162/003465300558821
12. Čanigová K., Souralová A. Low-income Roma Mothers Negotiating Mothering in the Context of Poverty // *Journal of Poverty*. Abingdon: Routledge Journals, Taylor & Francis, 2024. – Vol. 28, № 2. – P. 110-133. – <https://dx.doi.org/10.1080/10875549.2022.2128975>.
13. Gustafsson B.A., Quheng D. Di Bao Receipt and Its Importance for Combating Poverty in Urban China // *Poverty & Public Policy*. – 2011. – Vol. 3, № 1. – P. 1-32. – DOI: 10.2202/1944-2858.1127
14. Snowden L.R. US states' racial bias correlates with less SNAP participation by “undeserving poor” adults and lower unemployment benefit maximums // *Poverty & Public Policy*. – 2023. – Vol. 15, № 2. – P. 133-149. – DOI: 10.1002/pop4.371
15. Cartone A., Di Battista L., Postiglione P. A new approach for measuring poverty or social exclusion reduction in European NUTS 2 regions // *Socio-Economic Planning Sciences*. – 2024. – Vol. 93. – P. 101902. – <https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.101902>
16. Visser S.S. et al. “It All Starts with Family”: Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands // *Journal of Poverty*. – 2022. – Vol. 26, № 6. – P. 520-548. – <https://doi.org/10.1080/10875549.2021.2010872>
17. Cabrera A., García-Pérez C. Poverty, extreme poverty and homelessness in Spain: an analysis for the period 2010–2019 // *Journal of Poverty and Social Justice*. – 2023. – Vol. 31, № 2. – P. 191–211. – DOI:10.1332/175982721X16760450929081
18. Berstembayeva R.K. et al. Poverty reduction as a factor of ensuring food security in Kazakhstan // *EC*. 2023. – Vol. 112, № 4. – P. 66-74. – DOI: <https://doi.org/10.31489/2023ec4/66-74>
19. Kenzhegulova G., Jussibaliyeva A., Mussabalina D. The Role of Economic Investments in Mitigating Poverty Across Urban and Rural Kazakhstan // *EJEBS*. – 2024. – Vol. 68, № 1. – P. 114–130. - <https://doi.org/10.47703/ejeb.v68i1.372>
20. Duong H. A., Nghiem H. S. The impact of microfinance on poverty reduction in Vietnam: A dynamic panel-data analysis // *Poverty & Public Policy*. – 2022. – Vol. 14, №. 4. – P. 405-422. - <https://doi.org/10.1002/pop4.354>
21. Agyepong L. et al. Household Consumption Expenditure Determinants Across Poverty Subgroups in Sub-Saharan Africa: Evidence from the Ghanaian Living Standard Survey // *Journal of Poverty*. – 2024. – P. 1–26. - <https://doi.org/10.1080/10875549.2024.2338164>
22. Ngwenya N., Ross E. Living in ‘waithood’: perceived impact of socio-economic conditions on quality of life of youth in Zandspruit informal settlement, South Africa // *Journal of Poverty and Social Justice*. – 2024. – Vol. 32, № 1. – P. 147-169. – DOI:10.1332/17598273Y2023D000000007
23. Ахметов Д. А. Методология статистической оценки и анализ уровня и качества жизни населения Казахстана: дис. кандидат экономических наук. – Москва, 1998. – P. 171.
24. Салалар бойынша [Электронды ресурc] // URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry> (қауауы: 16.08.2024).
25. Бримбетова Н. Ж. и др. Бедность населения и региональные различия в социальном развитии Казахстана // *Вестник университета «Туран»*. – 2022. – №. 3. – С. 108-121. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121>

REFERENCES

1. Bennett F. (2021) The hidden dimensions of poverty: reflections on NGO/academic partnership. *Journal of Poverty and Social Justice*, 29 (3), 317–324, <https://doi.org/10.1332/175982721X16305840364738>
2. Mimarakis D., Alegakis A., Sofia Koukouli S. (2024) Evaluating the effect of individual characteristics and COVID-19 pandemic on people living under extreme poverty conditions in Greece. *Poverty & Public*

Policy, Wiley Online Library [Electronic resource]. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pop4.395>, (accessed: 16.08.2024).

3. Jolliffe D., Tetteh-Baah S.K. (2024) Identifying the poor – Accounting for household economies of scale in global poverty estimates. *World Development*, 179, 106593, DOI: 10.1016/j.worlddev.2024.106593
4. Machira K., Mgomezulu W.R., Malata M. (2023) Understanding poverty dimensions and transitions in Malawi: A panel data approach. *Research in Globalization*, 7, 100160, <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2023.100160>
5. Ali M.S. (1995) Poverty Assessment: Pakistan's Case. *The Pakistan Development Review*. Pakistan Institute of Development Economics, Islamabad, 34 (1), 43-54. <https://doi.org/10.30541/v34i1pp.43-54>
6. Hyeladi A., Alfred J., Gyang L.D. (2014) Assessment of Family Sizes and Poverty Levels in Mangu LGA, Plateau State. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4 (3), 310-315, DOI:10.30845/ijhss
7. Skoufias E. et al. (2020) Estimating poverty rates in subnational populations of interest: An assessment of the Simple Poverty Scorecard. *World Development*, 129, 104887, DOI: 10.1016/j.worlddev.2020.104887
8. Buhmann B. et al. (1988) Equivalence scales, well-being, inequality, and poverty: sensitivity estimates across ten countries using the luxembourg income study (lis) database. *Review of Income and Wealth*, 34 (2), 115-142, <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1988.tb00564.x>
9. Dagunga G., Ayamga M., Danso-Abbeam G. (2021) A Re-Look at Poverty through the Lens of the Sustainable Development Goals in Ghana: Drivers and Policy Implications. *Journal of Poverty*, 25 (6), 499-519, DOI:10.1080/10875549.2020.1869661
10. Alkire S., Foster J. (2011) Counting and multidimensional poverty measurement. *Journal of Public Economics*, 95 (7), 476-487, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2010.11.006>
11. Pradhan M., Ravallion M. (2000) Measuring Poverty Using Qualitative Perceptions of Consumption Adequacy. *The Review of Economics and Statistics*, 82 (3), 462–471, DOI:10.1162/003465300558821
12. Čanigová K., Souralová A. (2024) Low-income Roma Mothers Negotiating Mothering in the Context of Poverty. *Journal of Poverty*. Abingdon: Routledge Journals, Taylor & Francis, 28 (2), 110-133, <https://dx.doi.org/10.1080/10875549.2022.2128975>.
13. Gustafsson B.A., Quheng D. (2011) Di Bao Receipt and Its Importance for Combating Poverty in Urban China. *Poverty & Public Policy*, 3 (1), 1-32, DOI: 10.2202/1944-2858.1127
14. Snowden L.R. (2023) US states' racial bias correlates with less SNAP participation by “undeserving poor” adults and lower unemployment benefit maximums. *Poverty & Public Policy*, 15 (2), 133-149, DOI: 10.1002/pop4.371
15. Cartone A., Di Battista L., Postiglione P. (2024) A new approach for measuring poverty or social exclusion reduction in European NUTS 2 regions. *Socio-Economic Planning Sciences*, 93, 101902, <https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.101902>
16. Visser S.S. et al. (2022) “It All Starts with Family”: Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands. *Journal of Poverty*, 26 (6), 520-548, <https://doi.org/10.1080/10875549.2021.2010872>
17. Cabrera A., García-Pérez C. (2023) Poverty, extreme poverty and homelessness in Spain: an analysis for the period 2010–2019. *Journal of Poverty and Social Justice*, 31 (2), 191–211, DOI:10.1332/175982721X16760450929081
18. Berstembayeva R.K. et al. (2023) Poverty reduction as a factor of ensuring food security in Kazakhstan. *EC*, 112 (4), 66-74, <https://doi.org/10.31489/2023ec4/66-74>
19. Kenzhegulova G., Jussibaliyeva A., Mussabalina D. (2024) The Role of Economic Investments in Mitigating Poverty Across Urban and Rural Kazakhstan. *EJEBS*, 68 (1), 114–130, <https://doi.org/10.47703/ejebs.v68i1.372>
20. Duong H. A., Nghiem H. S. (2022) The impact of microfinance on poverty reduction in Vietnam: A dynamic panel-data analysis. *Poverty & Public Policy*, 14 (4), 405-422, <https://doi.org/10.1002/pop4.354>
21. Agyepong L. et al. (2024) Household Consumption Expenditure Determinants Across Poverty Subgroups in Sub-Sahara Africa: Evidence from the Ghanaian Living Standard Survey. *Journal of Poverty*, 1

(26), <https://doi.org/10.1080/10875549.2024.2338164>

22. Ngwenya N., Ross E. (2024) Living in 'waithood': perceived impact of socio-economic conditions on quality of life of youth in Zandspruit informal settlement, South Africa. *Journal of Poverty and Social Justice*, 32 (1), 147-169, DOI:10.1332/17598273Y2023D000000007

23. Ahmetov D. A. (1998) *Metodologiya statisticheskoy ocenki i analiz urovnya i kachestva zhizni naseleniya Kazakhstana: kandidat ekonomicheskikh nauk*. Moskva, 171.

24. Po otraslyam [Electronic resource]. (2024) URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry> (accessed: 16.08.2024).

25. Brimbetova N.ZH. et al. (2022) Bednost' naseleniya i regional'nye razlichiya v social'nom razvitii Kazakhstana. *Vestnik universiteta «Turan»*, 0 (3), 108–121. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121>

MULTI FACTOR ASSESSMENT OF POVERTY IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

O. Sh. Adilkhanov¹, Sh. K. Turdalina^{1*}, A. N. Narenova²

¹Institute of economics of the Ministry of education and Science Of The Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Taraz regional university named after M. H. Dulati, Taraz, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the study: it is not enough to assess the level of poverty of the population in the regions only with the lowest subsistence minimum, and it does not reflect the real situation. Therefore, the purpose of this article is to study the level of poverty through a multifactorial assessment based on several aspects in the regions and to make recommendations on combating poverty taking into account the characteristics of each region.

Methodology: in this study, we study and assess the level of poverty in the regions of Kazakhstan based on the methodology of multidimensional assessment. This is due to the fact that the index assessment methodology also takes into account non - financial data-increases the reliability of the assessment. We compiled a rating of regions by poverty level and divided it into 5 groups. All statistical data were taken from the data of the National Bureau of statistics of the Republic of Kazakhstan.

Originality / value of the study: the result of this study, which includes data on 6 factors (mortality, education, unemployment, GRP per capita), provides a deeper and more comprehensive explanation of the level of poverty in the regions compared to traditional methodologies based only on monetary data.

As a result of the study, the value of the multi-factor poverty index (MPI) for the regions of Kazakhstan was calculated and analyzed. The higher the index value, the lower the poverty rate in the region. The highest MPI was in Atyrau (0.611), Karaganda (0.661), Almaty (0.751) and Astana (0.759), and the lowest was Zhetysay (0.233) in North Kazakhstan (0.213) and Turkestan region (0.146). Recommendations were given in accordance with the specifics of each region.

Keywords: poverty in the regions, poverty line, social inequality, subsistence level

Acknowledgment: the article was prepared within the framework of the scientific project BR21882165 «modernization of the system of distribution relations of the population of the Republic of Kazakhstan and reduction of income inequality».

МНОГОФАКТОРНАЯ ОЦЕНКА БЕДНОСТИ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

О. Ш. Адильханов¹, Ш. К. Турдалина^{1*}, А. Н. Наренова²

¹Институт экономики КН МОН РК, г. Алматы, Республика Казахстан

²Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати, город Тараз, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования: недостаточно оценить уровень бедности населения в регионах только в пределах прожиточного минимума и не отражает реальную ситуацию. Поэтому цель данной статьи-изучить уровень бедности через многофакторную оценку, исходя из нескольких аспектов в регионах, и дать рекомендации по борьбе с бедностью с учетом особенностей каждого региона.

Методология: в данном исследовании мы изучаем и оцениваем уровень бедности в регионах Казахстана на основе методологии многомерной оценки. Это означает, что методология индексной оценки также учитывает нефинансовые данные, что повышает достоверность оценки. Мы составили рейтинг регионов по уровню бедности и разделили его на 5 групп. Все статистические данные получены из данных Национального бюро статистики РК.

Уникальность/ценность исследования: результаты этого исследования, включающие данные о 6 факторах (смертность, образование, безработица, ВРП на душу населения), предлагают глубокое и комплексное объяснение уровня бедности в регионах по сравнению с традиционными методиками, основанными исключительно на денежных данных.

В результате исследования было рассчитано и проанализировано значение показателя многофакторного индекса бедности (MPI) по регионам Казахстана. Значение индекса указывает на более низкий уровень бедности в регионе по мере его роста. Самый высокий MPI составил в городах Атырау (0,611), Караганде (0,661), Алматы (0,751) и Астане (0,759), а самый низкий-в Жетысу (0,233) Северо-Казахстанской (0,213) и Туркестанской области (0,146). Даны рекомендации, соответствующие особенностям каждого региона.

Ключевые слова: бедность в регионах, черта бедности, социальное неравенство, прожиточный минимум.

Благодарность: статья подготовлена в рамках научного проекта программно-целевого финансирования BR21882165 «модернизация системы распределительных отношений населения Республики Казахстан и снижение неравенства доходов».

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Әділханов Олжас Шайзандаұлы – PhD, аға ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, ORCID ID 0000-0002-4292-7408, e-mail: olzhasadilkhan1@gmail.com

Турдалина Шарбану Қуандыққызы – PhD докторант, ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, ORCID ID 0000-0001-9291-6144, e-mail: shturdalina@gmail.com*

Наренова Айман Нұрмағамбетқызы - экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, ORCID ID 0000-0002-0550-5986, e-mail: aiman1967@mail.ru

МРПТИ: 06.81.23; 03.20.00

JEL Classification: O32, N30

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-89-100>

ECONOMIC ASPECTS OF INTEGRATION OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION STANDARDS IN THE TRAINING OF ENGINEERING STAFF

M. U. Rakhimberdinova^{1*}, Zh. T. Konurbayeva¹, A. H. Mashekenova¹

¹D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University,
Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Research objective. The purpose of this study is to analyze the economic aspects of integrating technical and vocational education standards into the system of higher and postgraduate education, as well as to identify prospects and problems related to the training of engineering personnel. The research is aimed at determining the impact of such standards on improving the competencies and professional training of graduates in accordance with the requirements of the modern labor market.

Research methodology. The methodological basis of the study is economic, statistical and comparative analysis. To obtain data, quantitative and qualitative methods were used, including document analysis, statistical methods and comparative case studies, allowing us to consider the experience of implementing educational standards in different countries, on the basis of which an assessment of the effectiveness of educational standards and their impact on the professional training of engineering personnel was carried out.

Originality / research value. The study presents an original approach to the analysis of the economic aspects of implementing technical and vocational education standards into higher and postgraduate education systems. The contribution of the research is to identify promising areas and possible risks associated with the integration of such standards, which is especially important in the context of digitalization and technological development. The value of the work lies in the possibility of using its results to develop recommendations for improving the training of engineering personnel in Kazakhstan and other developing countries.

Research findings. The study showed that the integration of technical and vocational education standards helps to improve the level of qualification of engineering personnel, their readiness to solve modern problems in the manufacturing and construction industries. It was also found that digitalization and technological equipment of universities help to attract additional funding and improve the material and technical base for training specialists.

Keywords: integration, education standards, engineering personnel, technology, labor market, sustainable development

INTRODUCTION

The study of the economic aspects of integrating technical and vocational education standards into the system of higher and postgraduate education is pertinent for a number of reasons:

- in modern conditions of rapid technological development and changing labor market requirements, there is a need to train qualified engineering personnel capable of adapting to new challenges;
- integration of educational standards contributes to improving the quality of specialist training, ensuring their compliance with the current needs of the economy, increasing the competitiveness of graduates in the labour market and helping to reduce the gap between theory and practice;
- in the context of globalization and technological change, it is also important to consider the economic benefits associated with the efficient use of educational institutions' resources and the introduction of modern teaching methods. The sustainable development of engineering education requires an analysis of challenges such as lack of funding, changes in legislation and industry needs, as well as prospects related to the adaptation of educational standards to new economic realities.

The study of this topic is relevant and necessary for the formation of an effective system of engineering personnel training, contributing to innovative development and economic progress of the country.

The objective of this study is to examine the economic implications of integrating technical and vocational education standards into higher and postgraduate education, and to identify the challenges and opportunities associated with engineering training.

The practical significance of the study lies in:

- formation of strategies for universities to improve educational programs;
- recommendations for the state on financing engineering training;
- development of methods for forecasting labor market needs in engineering specialties.

The methods of problem solving are:

1) Development of a model of integration of TVET and higher education - creation of a modular system of engineering training, where students take vocational education courses in parallel with university studies.

2) Assessment of economic efficiency of investments in engineering education - conducting regression analysis between investments in educational programs, R&D and employment rate of graduates.

3) Using AI to adapt educational standards - development of an AI-based system that analyzes labor market trends and adapts educational programs.

Integration of technical and professional education standards into the system of engineering training has a positive impact on the economic efficiency of the educational process and the quality of specialists' training, expressed in the increase of their competitiveness in the labor market, reduction of costs for adapting graduates to production conditions and increase of engineering personnel contribution to the technological development of the economy.

Literature review. Vocational education can be defined as an educational and training program designed to equip individuals with the specific skills and knowledge required for employment in a given field. Investment in vocational education can exert a considerable positive influence on economic growth and development. It is thus recommended that policymakers and stakeholders accord priority to vocational education in their economic development plans and strategies [1]. Technicians are instrumental in fostering innovation by enhancing firms' absorptive capacity, or their ability to utilize novel technologies effectively, and by proposing incremental enhancements to existing technology (Lewis, P, 2019) [2], (Mason, G, 2019) [3].

There is a paucity of detailed knowledge concerning the manner in which the organization of education and training affects the development and diffusion of innovations (Lund, H., and A. Karlsen, 2019) [4]. The input of highly skilled engineers and scientists is of considerable importance in the identification of new technologies, thus contributing to the potential absorptive capacity of the organization. However, once this knowledge has been identified, a firm's technical experts play an essential role in its ability to successfully apply it in the workplace, thereby contributing to the realised absorptive capacity of the firm (Jones and Grimshaw, 2016), (Porto Gómez, I., J.M. Zabala-Iturriagagoitia, and U. Aguirre Larrakoetxea, 2018), (Mason, G., A. Rincon-Aznar, and F. Venturini, 2019), (Rupietta, C., and U. Backes-Gellner, 2019) [5].

Vocational education plays a key role in preparing professionals with the necessary skills and knowledge to succeed in the technical and innovation sectors. Investment in vocational education contributes significantly to economic growth and innovation capacity, so it is important that policymakers and stakeholders give it special attention when designing economic development strategies. Technical professionals not only support and adapt technologies, but also enhance the absorptive capacity of firms, allowing for the effective adoption and improvement of new technologies.

Thus, vocational education not only improves the qualifications of workers, but also creates the basis for sustainable innovative development, ensuring the implementation of scientific and technological achievements in everyday practice.

THE MAIN PART OF THE RESEARCH

Integration of technical and vocational education (TVET) standards in engineering training has significant economic implications:

– firstly, it contributes to increasing the efficiency of educational processes by optimizing curricula, reducing the costs of retraining specialists after graduation;

– secondly, the introduction of these standards enhances the compliance of graduates' competencies with the labor market requirements, leading to the growth of their employment and, consequently, to the increase in the level of income and tax revenues.

In the contemporary era, higher education institutions (HEIs) have begun to proactively integrate novel pedagogical approaches, including innovative educational degree programs (DP), cutting-edge educational technologies, and revised curricula that align with the evolving demands of the labour market. The changes that occur in a rapidly evolving world have an unambiguous effect on the higher education system. It is imperative that HEIs demonstrate flexibility and adaptability in order to meet the demands of the contemporary era, while also addressing the challenges associated with their integration into the regional economy [6].

In 2020, the Atlas of New Professions and Competencies in the Republic of Kazakhstan was approved, which is included in the program for increasing the population's income until 2025 and is the basis for forecasting the labour market and professional standards. On the basis of the Atlas, higher education institutions can develop EPs taking into account the requirements of the future labour market. For example, based on the Regional Atlas of new professions and competences of Pavlodar region, Toraigyrov University has developed 2 innovative education degree programs “6B07151 Mechanical Engineering and Reverse Engineering” and “6B07141 Industrial Robotics and Automation” in 2022 [7].

Caspian University of Technology and Engineering has developed STEAM training oriented innovative educational degree program 7M01088 (1) to meet regional educational needs. In general, 55 innovative DPs are included in the Register in the field of education Engineering, Manufacturing and Construction, of which 11 DPs are included in 2022 [8].

It is noteworthy that, with regard to the distribution of innovative DPs across different fields of education, the engineering, manufacturing and construction sectors are allocated the largest number of DPs (58, representing 22.75% of the total). (Figure 1) [9].

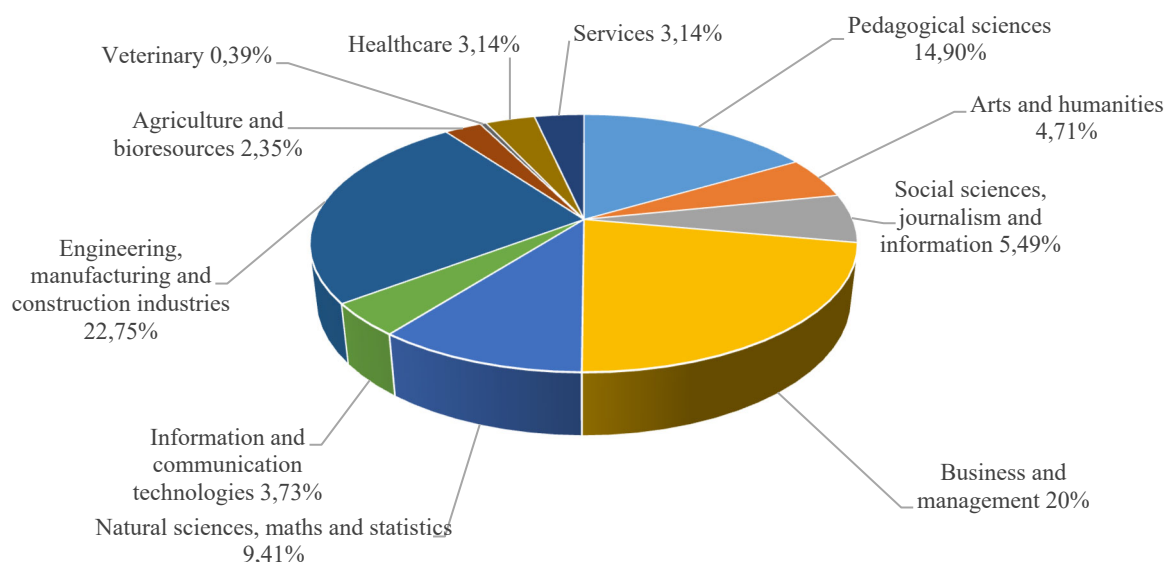

Figure 1 – Distribution by field of education of innovative DPs, %

Note – Compiled from the following source: [9]

A total of 43 innovative DPs have been developed by 14 higher and postgraduate education organizations (HPEO) on the basis of the Atlas of new professions in the sectors of Mechanical Engineering, Oil and

Gas, Construction, Mining and Metallurgical Complex, and Energy. These profiles cover the trends of new professions:

- the latest technologies and structural materials in mechanical engineering;
- development of highly efficient energy storage systems;
- increasing demand for digitalization of the construction industry;
- the growing popularity of green building;
- increasing the number of power plants based on renewable energy sources;
- solving problems using 3D modeling;
- increasing the level of automation and robotization of production;
- the growing need for intensive retraining of personnel in the oil industry of Kazakhstan.

In consequence, new professions related to the engineering, manufacturing and construction industries are being developed in accordance with the new innovative DPs.

In light of the advent of novel educational degree programs that are responsive to the demands of the labour market, Kazakhstani higher education institutions (HEIs) are well-positioned to secure financial resources from a range of sources, with the objective of enhancing the digitalization and technological sophistication of their educational processes, provided that such initiatives are not in contravention of the extant legislation. Concurrently, the utilization of specific methods for supplementary revenue generation by HEIs is contingent upon the existence of bureaucratic impediments, which serve to obfuscate their implementation (Table 1) [10].

Table 1 – Comparative analysis by types of state universities among technical specialities in Kazakhstan

Name of the HEI	Republican budget funds in the total budget of the university	Extra-budgetary funds
Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University	62,8%	37,2%
Abylkas Saginov Karaganda Technical University	49,0%	51,0%
Rudny Industrial University	49,3%	50,7%
Karaganda Industrial University	55,6%	44,4%
Atyrau Oil and Gas University	56,8%	43,2%
Satbayev University	85,0%	15,0%
Yessenov University	20,8%	79,2%

Note – Compiled from the following source: [10]

The traditional education system is mainly based on standardized teaching methods, while modern education should focus on how students can apply their knowledge to overcome obstacles and develop careers. Following an innovative path and improving learning processes using technological infrastructure, it is possible to train future specialists with developed tactical and creative thinking.

Higher and postgraduate education in Kazakhstan is rapidly expanding. In accordance with the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025, the main directions of modernization of higher education include:

- implementation of programs based on a professional competence approach, taking into account the social order, to create an innovative international educational system;
- provision of multi-level higher education and creation of modern university complexes;
- transition to new learning models (optimization of teaching methods, active use of open education technologies);
- deepening integration and interdisciplinary programs, linking them with advanced technologies and a practice-oriented educational process;
- an individual approach to the organization of the educational process, taking into account the personal capabilities and needs of the student within the conditions determined by the university;
- openness and rationality of the university's organizational structure;
- improving the competitiveness of educational institutions in the educational services market (including the development of effective image policy and marketing strategies);

- improving the management of the university based on the principles of openness and democratization, as well as the formation of a high corporate culture;
- further internationalization of education in universities through academic mobility of students and teachers, attracting international students and innovative teaching experience;
- improving the status of university science, including the expansion of the processes of commercialization of scientific achievements, the integration of university science, business environment and industry [11].

Microsoft forecasts that by 2025, the demand for such roles will reach 190 million. Of these, 149 million will be related to shortages such as software developers, cloud computing specialists, data analysts, machine learning and artificial intelligence, cybersecurity and identity security specialists. The projected shortfall is comparable to 25% of the current total employment across OECD countries (Figure 2) [12].

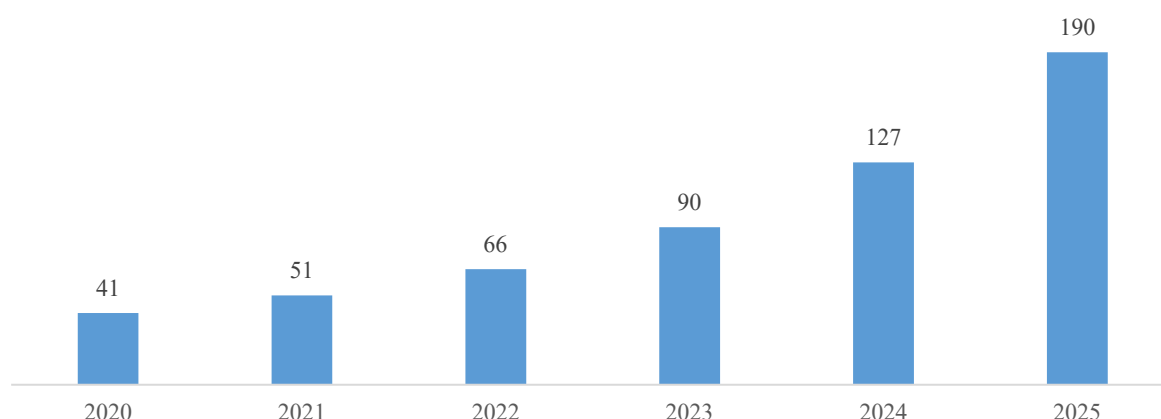

Figure 2 – Forecast of job growth in digital occupations (million)

Note – Compiled from the following source: [12]

It is therefore anticipated that there will be a significant demand at the global level for both “classic” ICT specialists and those with expertise in new digital professions.

Economic aspects of integration of technical and vocational education standards in engineering training are directly related to the dynamics of research and development (R&D) growth. Investments R&D provide the foundation for the implementation of contemporary educational technologies and standards that align with the demands of digital and technological advancement. This contributes to improving the quality of engineering personnel training, providing them with the necessary knowledge and skills to work effectively with advanced technologies and innovations in the industrial sector (Table 2) [13].

Table 2 – R&D and revenue growth rates of the world's largest corporations spending on R&D from 2018-2022

Year	R&D		R&D revenue		Intensity
	Billions of US dollars	Growth (%)	Billions of US dollars	Growth (%)	Increase (%)
01.01.2019	774		19770		3,9
01.01.2020	840	8,6	19746	-0,1	4,3
01.01.2021	905	7,7	18795	-4,8	4,8
01.01.2022	1040	14,9	22809	21,4	4,6
01.01.2023	1117	7,4	24613	7,9	4,5

Note – Compiled from the following source: [13]

The increased investment in research and development (R&D) and the robust revenue growth observed between 2022 and 2023 underscore the pivotal role of innovation in enhancing profitability (Table 3).

Table 3 – Analysis of the calculations performed

Year	R&D revenue (USD billion)	R&D growth rate (%)	Intensity change	Change in income growth rate (%)
01.01.2019	19770	-	-	-
01.01.2020	19746	8,527132	-0,121396	0,4
01.01.2021	18795	7,738095	-4,816165	0,5
01.01.2022	22809	14,917127	21,356744	-0,2
01.01.2023	24613	7,403846	7,909159	-0,1
Note – Compiled on the basis of calculations				

An analysis of the indicators by year showed the following:

The growth of R&D revenue is illustrated in the following table, which shows an 8.6% increase in 2020 and a further 7.7% increase in 2021. The most notable increase is observed in 2022 (14.9%), after which growth declines to 7.4% in 2023.

The growth of revenue generated by research and development (R&D) activities exhibited a decline in both 2020 and 2021. Specifically, R&D revenue decreased by 0.1% and 4.8%, respectively, during these two years. There was a notable increase of 21.4% in 2022, followed by a further 7.9% in 2023, which suggests the successful implementation of R&D initiatives.

3) Changes in intensity (R&D to revenue ratio) – the intensity increased from 3.9% in 2019 to 4.8% in 2021, before decreasing slightly to 4.5% in 2023. This change shows the optimization of R&D expenditure with the growth of revenue in recent years.

Major corporations, including Amazon, Google, Microsoft and other technology leaders, are increasing their investments in research and development on an annual basis. This trend indicates a global necessity for innovation and novel technological solutions, which in turn create new requirements for the qualifications of engineers and other specialists working in high-tech sectors. In light of Kazakhstan's pursuit of economic modernization, it is crucial to consider the global trends pertaining to educational standards and professional training programs.

The incorporation of contemporary standards into the technical and professional curricula of Kazakhstani universities enables the training of specialists who are equipped with the requisite skills to work with the latest technologies. This approach ensures that the graduates of these institutions are able to meet the international standards that are required in the modern workplace. Consequently, the conditions are established for the training of competitive engineering personnel capable of contributing to the development of high-tech industries in Kazakhstan. Consequently, the rising level of R&D and revenue on a global scale underscores the necessity for pertinent educational reforms in Kazakhstan, with a particular focus on the training of personnel with contemporary technical and engineering competencies.

Investments in R&D and human resources are strategically important for sustainable growth and competitiveness of companies. If the shortage of qualified personnel is not addressed in a timely manner, the economy will lose about 8.5 trillion USD in revenue (Figure 3) [14].

Thus, the growth in R&D funding contributes to the expansion of opportunities for educational institutions, including the purchase of modern equipment, the development of innovative educational programs and the involvement of new technologies, keeping educational standards relevant. In a globally competitive environment, such changes provide graduates not only with fundamental knowledge, but also with the practical skills necessary for successful adaptation in high-tech industries, such as manufacturing and construction industries.

Consequently, the accelerated growth rate of R&D is conducive to the cost-effectiveness of integrating educational standards, which in turn serves to enhance the level of engineering training and contribute to the sustainable development of technical professions in the context of digitalization.

The analysis has shown that the use of modern educational standards contributes to the growth of engineers' labor productivity, which is expressed in the reduction of labor costs and increase in the efficiency of production processes, creating a positive effect at the macroeconomic level, contributing to the development of high-tech industries and increasing GDP through technological progress and innovation.

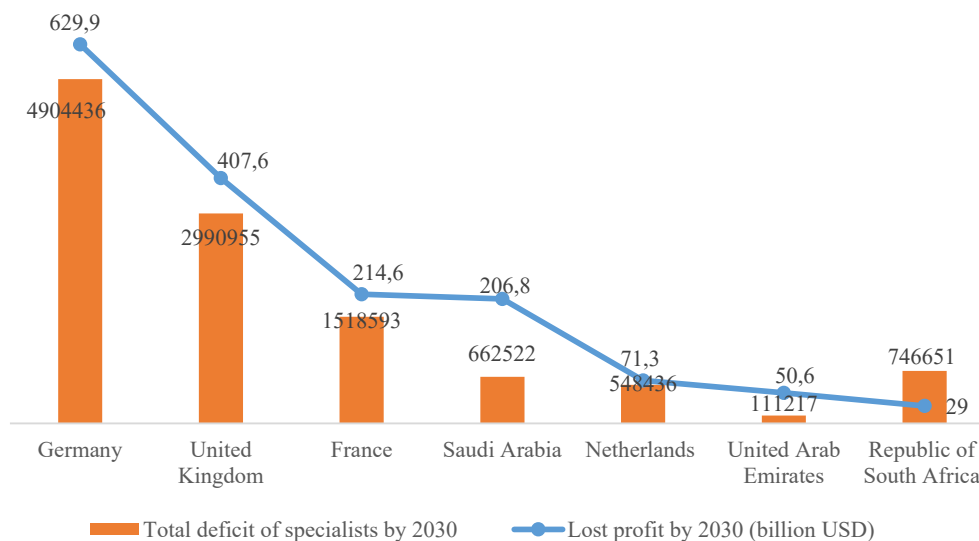

Figure 3 – Business losses due to lack of qualified personnel

Note – Compiled from the following source: [14]

The economic interpretation of the obtained data indicates that standardization in engineering education is not only an educational, but also an economically sound tool for the development of professional potential and growth of competitiveness of the national economy.

CONCLUSION

The study confirmed the significance of integration of technical and professional education standards in engineering training in Kazakhstan. The analysis has shown that the introduction of innovative EP contributes to the improvement of engineering education quality, ensuring its compliance with modern requirements of the labor market and digital transformation of the economy.

Based on the data of the “Atlas of New Professions and Competencies”, Kazakhstani universities adapt curricula and create new EPs focused on key industry trends: digitalization, robotization, application of new materials, development of renewable energy and automation of production processes. As a result, the range of in-demand engineering specialties capable of ensuring the country's technological development is expanding.

Economic analysis has shown that investment in R&D has a direct impact on the training of highly qualified personnel. The growth of R&D funding on a global scale contributes to strengthening the competitive position of companies and increasing revenues from innovation activities. In Kazakhstan, this trend confirms the need for active implementation of new educational standards and technologies, contributing to the training of engineering personnel meeting international requirements.

The comparative analysis of HEIs financing has shown that the high share of extra-budgetary funds in the budget of some universities contributes to their greater flexibility in the implementation of innovative OPs. However, bureaucratic barriers limit the possibility of attracting additional sources of funding, requiring the improvement of public-private partnership mechanisms in education.

The projected global deficit of specialists in digital professions and the growing demand for personnel with skills to work with advanced technologies indicate the need for accelerated adaptation of educational programs. Without timely modernization of the engineering education system, Kazakhstan may face a shortage of qualified personnel, which will negatively affect the economic growth and competitiveness of the country.

Thus, the integration of modern standards of technical and professional education into the training of engineering personnel is a strategic direction contributing to the improvement of engineering training, accelerated digitalization of industry and sustainable development of high-tech sectors of the economy of Kazakhstan.

The economic aspects of integrating technical and professional education standards in engineering training are reflected in a number of recommendations aimed at enhancing the quality and demand for innovative educational degree programs (Figure 4).

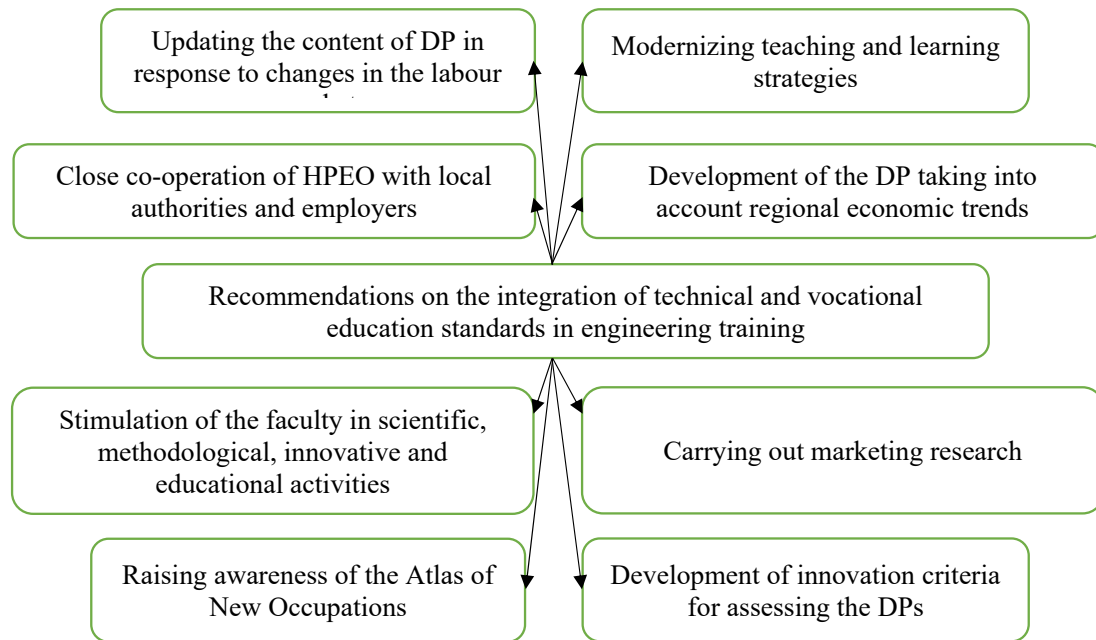

Figure 4 – Recommendations on the integration of technical and vocational education standards in engineering training

Note – Compiled by the authors

As illustrated in Figure 4, the authors' recommendations for integrating technical and vocational education standards into engineering training include the following:

1) Close co-operation of HPEO with local authorities and employers. Effective integration of standards into personnel training requires a deep understanding of market needs, which is possible only through close co-operation of HEIs with government agencies and private employers. This ensures timely updating of the educational programs and makes the educational process more cost-effective, as it better prepares specialists for modern requirements.

2) Development of the DP taking into account regional economic trends. The economic feasibility of the programs is strengthened when they are focused on the actual needs of specific regions of Kazakhstan and take into account the Atlas of New Professions and Competencies, allowing HEIs to train locally demanded personnel, contributing to sustainable economic growth of the regions.

3) Updating the content of DP in response to changes in the labour market. The economic benefits of DPs become more apparent when they adapt in a timely manner to the demands of employers and the evolving needs of industries. This enables graduates to secure employment more rapidly and facilitates the recruitment of professionals with pertinent skills by employers, thereby enhancing overall economic performance.

4) Modernizing teaching and learning strategies. The revision of educational methods and the development of skills at the interface of sciences allow the integration of standards, providing a deeper and more interdisciplinary education. The introduction of active learning methods promotes the growth of practical skills, thereby enhancing the qualification of future engineers and their economic value.

5) The objective is to provide incentives for faculty members to engage in scientific, methodological, innovative, and educational activities. Faculty in research and innovation enhances the quality of training and maintains the relevance of educational standards, which is particularly important in an economic context, attracting funding and stimulating research developments.

6) Carrying out marketing research. In order to evaluate the efficacy of the integration of novel educational standards and identify cost-effective innovations, it is essential to conduct periodic market research to assist higher education institutions (HEIs) in making well-informed decisions regarding the feasibility of introducing specific innovations, thereby reducing economic risks.

7) Raising awareness of the Atlas of New Occupations. It is recommended that all DP participants, comprising students, teachers and employers, be informed about new professions and competencies. This will facilitate the timely implementation of the necessary changes in the DP, which is oriented towards promising professions, thereby strengthening the economic effect of educational activities.

8) Development of innovation criteria for assessing the DPs. Creation of a conceptual apparatus and clear criteria for inclusion of programs in the Register of educational programs allows assessing the economic and innovative significance of educational standards, contributing to effective resource management and support for the most promising programs.

The implementation of these measures facilitates the cost-effective integration of educational standards, thereby enhancing the competitiveness of engineering personnel and establishing a foundation for sustainable economic development through professional training that aligns with contemporary requirements.

The study was financially supported by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant No. BR21882257 Creation of a national model of engineering education in the context of the implementation of the Sustainable Development Goals).

REFERENCES

1. Dixit, P., Ravichandran, R. Impact of Vocational Education on Economic Growth and Development in G20 Countries [Электронный ресурс] // Indian Journal of Vocational Education. – 2023. – Вып. 35. – URL: https://www.researchgate.net/publication/376810889_The_impact_of_Vocational_Education_on_Economic_Growth_and_Development_across_the_G20_Countries
2. Lewis, P. Technicians and Innovation. – London: Gatsby Foundation, 2019. – 44 с.
3. Mason, G. Higher Education, Initial Vocational Education and Training and Continuing Education and Training: Where Should the Balance Lie? // LLAKES Research Paper. – London: LLAKES, 2019. – № 66. – С. 1–23. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13639080.2020.1755428>
4. Lund, H., Karlsen, A. The Importance of Vocational Education Institutions in Manufacturing Regions: Adding Content to a Broad Definition of Regional Innovation Systems // Industry and Innovation. – 2019. – Т. 27. – С. 660–679. – DOI: [10.1080/13662716.2019.1616534](https://doi.org/10.1080/13662716.2019.1616534)
5. Jones, B., Grimshaw, D. The Impact of Skill Formation Policies on Innovation // В кн.: Edler, J., Cunningham, P., Gok, A., Shapira, P. (ред.) Handbook of Innovation Policy Impact. – Cheltenham: Edward Elgar, 2016. – С. 108–128. – URL: https://ideas.repec.org/h/elg/eechap/16121_4.html
6. Porto Gómez, I., Zabala-Iturriagagoitia, J.M., Aguirre Larrakoetxea, U. Old Wine in New Bottles: The Neglected Role of Vocational Training Centres in Innovation // Vocations and Learning. – 2018. – Т. 11. – С. 205–211. – DOI: [10.1007/s12186-017-9187-6](https://doi.org/10.1007/s12186-017-9187-6)
7. Mason, G., Rincon-Aznar, A., Venturini, F. Which Skills Contribute Most to Absorptive Capacity, Innovation and Productivity Performance? Evidence from the US and Western Europe // Economics of Innovation and New Technology. – 2019. – Т. 29. – С. 223–241. – DOI: [10.1080/10438599.2019.1610547](https://doi.org/10.1080/10438599.2019.1610547)
8. Rupiëta, C., Backes-Gellner, U. How Firms' Participation in Apprenticeship Training Fosters Knowledge Diffusion and Innovation // Journal of Business Economics. – 2019. – Т. 89. – С. 569–597. – DOI: [10.1007/s11573-018-0924-6](https://doi.org/10.1007/s11573-018-0924-6)
9. Аналитическая справка по разработке инновационных образовательных программ с учетом региональных потребностей. – Астана: Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан, Национальный центр развития высшего образования, 2023. – 17 с.
10. Образование и инновации для цифровой трансформации: стратегия развития Astana IT University на 2020–2025 гг. – Нур-Султан, 2020. – 58 с. – URL: <https://astanait.edu.kz/>

11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 г. № 988 «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы» [Электронный ресурс] // Әділет [веб-сайт]. – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>
12. Дефицит IT-кадров: глобальные тренды, международный опыт развития кадрового потенциала: аналитический обзор. – 2022. – 120 с. – URL: <https://files.data-economy.ru/>
13. Темпы роста ВВП, общего объема исследований и разработок [Электронный ресурс]. – 2020. – 612 с. – URL: <https://www.wipo.int/>
14. В Казахстане чувствуется кадровый дефицит квалифицированных специалистов [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.forbes.kz/>
17. Маркова, С.М., Булаева, М.Н., Быстрова, Н.В., Лапшова, А.В., Цыплакова, С.А. Economic Grounds for Integration of the Content of Vocational Education // В сб.: Popkova, E.G. (ред.) Growth Poles of the Global Economy: Emergence, Changes and Future Perspectives. – 2019. – С. 759–766. – DOI: 10.1007/978-3-030-15160-7_76

REFERENCES

1. Dixit, P., & Ravichandran, R. (2023). Impact of vocational education on economic growth and development in G20 countries [Elektronnyy resurs]. Indian Journal of Vocational Education, 35. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/376810889_The_impact_of_Vocational_Education_on_Economic_Growth_and_Development_across_the_G20_Countries
2. Lewis, P. (2019). Technicians and innovation. London: Gatsby Foundation.
3. Mason, G. (2019). Higher education, initial vocational education and training and continuing education and training: Where should the balance lie? LLAKES Research Paper, 66, 1–23. <https://doi.org/10.1080/13639080.2020.1755428>
4. Lund, H., & Karlsen, A. (2019). The importance of vocational education institutions in manufacturing regions: Adding content to a broad definition of regional innovation systems. Industry and Innovation, 27, 660–679. <https://doi.org/10.1080/13662716.2019.1616534>
5. Jones, B., & Grimshaw, D. (2016). The impact of skill formation policies on innovation. In J. Edler, P. Cunningham, A. Gok, & P. Shapira (Eds.), Handbook of innovation policy impact (pp. 108–128). Cheltenham: Edward Elgar. Retrieved from https://ideas.repec.org/h/elg/eechap/16121_4.html
6. Porto Gómez, I., Zabala-Iturriagagoitia, J. M., & AguirreLarrakoetxea, U. (2018). Old wine in new bottles: The neglected role of vocational training centres in innovation. Vocations & Learning, 11, 205–211. <https://doi.org/10.1007/s12186-017-9187-6>
7. Mason, G., Rincon-Aznar, A., & Venturini, F. (2019). Which skills contribute most to absorptive capacity, innovation, and productivity performance? Evidence from the US and Western Europe. Economics of Innovation and New Technology, 29, 223–241. <https://doi.org/10.1080/10438599.2019.1610547>
8. Rupiëta, C., & Backes-Gellner, U. (2019). How firms' participation in apprenticeship training fosters knowledge diffusion and innovation. Journal of Business Economics, 89, 569–597. <https://doi.org/10.1007/s11573-018-0924-6>
9. Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazakhstan. (2023). Analiticheskaya spravka po razrabotke innovatsionnykh obrazovatel'nykh programm s uchetom regional'nykh potrebnostey. Astana: Natsional'nyy tsentr razvitiya vysshego obrazovaniya. (In Russian).
10. Astana IT University. (2020). Obrazovanie i innovatsii dlya tsifrovoy transformatsii. Strategiya razvitiya na 2020–2025 gody. Retrieved from <https://astanait.edu.kz/> (In Russian).
11. Pravitel'stvo Respubliki Kazakhstan. (2021). Postanovlenie №988 ot 27 dekabrya 2019 goda «O gosudarstvennoy programme razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 gody» Adilet. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (In Russian).
12. Analiticheskiy obzor. (2022). Defitsit IT-kadrov: global'nye trendy, mezhdunarodnyy opyt razvitiya kadrovogo potentsiala. Retrieved from <https://files.data-economy.ru/> (In Russian).

13. Vsemirnaya organizatsiya intellektual'noy sobstvennosti (WIPO). (2020). Tempy rosta VVP, obshchego ob"ema issledovaniy i razrabotok. Retrieved from <https://www.wipo.int/> (In Russian).

14. V Kazakhstane chuvstvuyetsya kadrovyy defitsit kvalifitsirovannykh spetsialistov [Elektronnyy resurs]. (n.d.). Forbes Kazakhstan. Retrieved from <https://www.forbes.kz> (In Russian).

15. Markova, S. M., Bulaeva, M. N., Bystrova, N. V., Lapshova, A. V., & Tsyplakova, S. A. (2019). Economic grounds for integration of the content of vocational education. In Proceedings of the International Conference on Digital Technologies in Logistics and Infrastructure (pp. 759–766). https://doi.org/10.1007/978-3-030-15160-7_76

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ СТАНДАРТТАРЫН ИНЖЕНЕРЛІК КАДРЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДА ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

М. У. Рахимбердинова^{1*}, Ж. Т. Конурбаева¹, А. Х. Машекенова¹

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Бұл зерттеудің мақсаты техникалық және кәсіптік білім беру стандарттарын жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесіне интеграциялаудың экономикалық аспектілерін талдау, сондай-ақ инженерлік кадрларды даярлаудағы перспективалар мен міндеттерді анықтау, олардың әсерін анықтау болып табылады. қазіргі еңбек нарығының қажеттіліктеріне бағытталған түлектердің құзыреттері мен кәсіби дайындығын арттыру бойынша осындай стандарттар.

Зерттеу әдіснамасы. Зерттеудің әдіснамалық негізі экономикалық-статистикалық және салыстырмалы талдау болып табылады. Мәліметтерді алу үшін сандық және сапалық әдістер, соның ішінде құжаттарды талдау, статистикалық әдістер және салыстырмалы жағдайлық зерттеулер қолданылды, бұл әртүрлі елдердегі білім беру стандарттарын енгізу тәжірибесін қарастыруға мүмкіндік берді, олардың негізінде білім беру стандарттарының тиімділігі мен олардың әсері. инженерлік кадрлардың кәсіби дайындығы бойынша баға берілді.

Зерттеудің өзіндік ерекшелігі / құндылығы. Зерттеу жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесіне техникалық және кәсіптік білім беру стандарттарын енгізудің экономикалық аспектілерін талдаудың өзіндік тәсілін ұсынады. Зерттеудің үлесі цифрландыру және технологиялық даму жағдайында ерекше маңызды болып табылатын осындай стандарттарды біріктірумен байланысты перспективалы бағыттар мен ықтимал тәуекелдерді анықтау болып табылады. Жұмыстың құндылығы оның нәтижелерін Қазақстанда және басқа дамушы елдерде инженерлік кадрларды даярлауды жақсарту бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін пайдалану мүмкіндігінде.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу техникалық және кәсіптік білім беру стандарттарының интеграциясы инженерлік кадрлардың біліктілік деңгейін және олардың өңдеуші және құрылыс салаларындағы заманауи мәселелерді шешуге дайындығын арттыруға көмектесетінін көрсетті. Сондай-ақ жоғары оқу орындарын цифрландыру және технологиялық жарақтандыру мамандарды даярлау үшін қосымша қаржы тартуға және материалдық-техникалық базаны жақсартуға ықпал ететіні анықталды.

Түйін сөздер: интеграция, білім беру стандарттары, инженерлік кадрлар, технологиялар, зертханалық нарық, Sustanavle дамуы

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ СТАНДАРТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ИНЖЕНЕРНЫХ КАДРОВ

М. У. Рахимбердинова^{1*}, Ж. Т. Конурбаева¹, А. Х. Машекенова¹

¹Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования является анализ экономических аспектов интеграции стандартов технического и профессионального образования в систему высшего и послевузовского образования, а также выявление перспектив и проблем, связанных с подготовкой инженерных кадров. Исследование направлено на определение влияния таких стандартов на повышение компетенций и профессиональной подготовки выпускников в соответствии с требованиями современного рынка труда.

Методология исследования является экономический, статистический и сравнительный анализ. Для получения данных были использованы количественные и качественные методы, включая анализ документов, статистические методы и сравнительные тематические исследования, позволяющие рассмотреть опыт внедрения образовательных стандартов в разных странах, на основе которого была проведена оценка эффективности образовательных стандартов и их влияния на профессиональную подготовку инженерных кадров. приведено в исполнение.

Оригинальность/исследовательская ценность. В исследовании представлен оригинальный подход к анализу экономических аспектов внедрения стандартов технического и профессионального образования в системы высшего и послевузовского образования. Вклад исследования заключается в выявлении перспективных направлений и возможных рисков, связанных с интеграцией таких стандартов, что особенно важно в контексте цифровизации и технологического развития. Ценность работы заключается в возможности использования ее результатов для разработки рекомендаций по совершенствованию подготовки инженерных кадров в Казахстане и других развивающихся странах.

Результаты исследования. Исследование показало, что интеграция стандартов технического и профессионального образования способствует повышению уровня квалификации инженерных кадров, их готовности решать современные задачи в обрабатывающей и строительной отраслях. Также было установлено, что цифровизация и технологическое оснащение вузов помогают привлечь дополнительное финансирование и улучшить материально-техническую базу для подготовки специалистов.

Ключевые слова: интеграция, образовательные стандарты, инженерные кадры, технологии, рынок труда, устойчивое развитие

ABOUT THE AUTHORS

Rakhimberdinova Madina Umargalievna – PhD, professor, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: MRakhimberdinova@edu.ektu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9009-8686>

Konurbayeva Zhadyra Tusupkanovna – Member of the Board, Vice-Rector for Science and Innovation, Associate professor, Candidate of Economic sciences, MBA, e-mail: ZhKonurbayeva@edu.ektu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6457-392X>

Mashekenova Assiya Hassenovna – Member of the Board, Vice-Rector for Academic Affairs, Associate Professor, Candidate of Technical Sciences, Master of Business Administration, e-mail: AMashekenova@edu.ektu.kz, ORCID: <https://orcid.org/3-3556-333>

МРНТИ: 06.52.17

JEL Classification: O15, O29

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-101-115>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ПОДДЕРЖКИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ж. С. Раимбеков¹, Б.У. Сыздыкбаева^{1*}, Г. Б. Молдабекова²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

²Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актюбе, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – совершенствование методики и механизма формирования компенсационной политики в сфере социальной поддержки населения.

Методология – теоретические источники социально-экономической политики, методы обобщения и систематизации, собственные методические подходы.

Оригинальность/ценность исследования – предложены методика расчета компенсационной выплаты адресной социальной поддержки населения и механизм ее реализации для повышения эффективности социальной поддержки, учитывающие следующие изменения: экономический потенциал региона с учетом его конкурентного преимущества в товарах или услугах и социально-экономическое состояние домашнего хозяйства. Данный подход способствует справедливому использованию бюджетных средств и проведению дифференцированного подхода к проведению адресной социальной поддержки, с учетом нуждаемости семьи.

Результаты исследования – предложена методика по определению размера компенсационных выплат и механизм ее реализации на основе создания интегрированной информационной системы с использованием цифровых карт семьи (ЦКС). Предлагаемая методика будут учитывать следующие изменения: цены на энергоресурсы, курс доллара к тенге, а также социально-экономические и территориальные/региональные особенности в выплате социальной помощи и социального обеспечения (социальные выплаты) с учетом нужд каждой семьи в этих доплатах и риск домашнего хозяйства. Степень нуждаемости каждой семьи в доплатах и риски домашнего хозяйства должны устанавливаться для каждой нуждающейся семьи индивидуально работниками социальной сферы совместно с акиматами. В работе показано применение предложенного подхода на примере Актюбинской области.

Ключевые слова: социальная защита, социальная поддержка, механизмы обеспечения социальной поддержки и защиты, методика расчета социальной поддержки и защиты, уровень нуждаемости в социальной поддержке, цены на ресурсы.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования. Социальная политика Республики Казахстан реализуется посредством механизмов социального обеспечения и социальной поддержки. Эти механизмы должны обеспечить устойчивое развитие человеческого потенциала государства и повышение уровня и качества жизни населения страны. Для ее реализации принят новый Социальный Кодекс РК, основной целью которого является обеспечение равного доступа казахстанцев к мерам государственной поддержки [1].

Рассматривая концепции, теоретические механизмы и основные модели социальной поддержки населения в зарубежных трудах за последние десятилетия, можем обнаружить, что социальная поддержка населения возникает из отношений общества, в которых находятся индивидуумы, и это, в основном, благодаря прочным связям и однородности [2-4], эффективность зависит от проводимых механизмов их реализации.

Однако некоторые факторы существенно снижают эффективность мер социальной поддержки. Так, например, отсутствие сбалансированности республиканских и региональных социально-экономических программ развития, недостаточный уровень социальной поддержки со стороны государства на республиканском уровне требуют принятия дополнительных мер по доведению уровня поддержки в регионе до выше среднереспубликанского значения. При этом следует максимальный учет региональных факторов при социальной поддержке населения, исходя из уровня развития и потенциала региона, влияния внешних факторов, а также учета социально-экономического состояния домашнего хозяйства.

Указанные выше соображения свидетельствуют о научной и практической актуальности данного исследования. Цель статьи направлена на развитие методов и механизмов социальной поддержки населения с учетом экономического потенциала региона. В качестве объекта исследования выбрана Актыобинская область.

Обзор литературы. Анализ исследований по проблематике изучаемой темы позволяет констатировать достаточно разработанную теоретическую базу.

Наибольший вклад в изучение социальной поддержки внесли такие казахстанские ученые, как М.Б. Кенжегузин, А.К. Кошанов, М.К. Мелдаханова, С.А. Калиева, Е.И. Борисова, М.У. Джамбурбаева, О.А. Стаценко, Г.Б. Саханова, Ж.А. Хамзина, Р.С. Тусупбекова и др.

Проблемами развития социальной поддержки населения занимались следующие авторы дальнего и ближнего зарубежья: Р.Д. Кокалент, Л. Берг, М.Е. Бютель, Хунянь Лю, М. Дозл, Т. Мьюир, О.И. Карпенко, О.Ю. Павловская, М.С. Егорова, М.Б. Белоусов, А.А. Стахов и другие.

Вместе с тем в указанных работах нет единого мнения авторов относительно понятий, определении и систематизации в целом используемых инструментов в социальной политике.

Однако, несмотря на значительный охват общетеоретических, экономических и специфических проблем социальной поддержки различных групп населения, остается потребность в исследовательской систематизации внешних и внутренних факторов на макроэкономические показатели и показатели социального обеспечения населения с целью выявления основных подходов к социальной поддержке населения, совершенствовании механизма социальной поддержки домашних хозяйств.

В работах казахстанских ученых изучены отдельные аспекты механизмов развития социальной защиты населения [5-6] раскрыты финансовые и институциональные механизмы программ социальной защиты Казахстана (пенсионного обеспечения, медицинского страхования, страхования по безработице, страхования от несчастных случаев и социальной помощи), единый механизм управления системой социальной защиты [7], основные направления совершенствования механизма социальной защиты сельского населения Актыобинской области [8].

На основе современных литератур, принятых и реализуемых нормативно-правовых документов, нами в рисунке 1 даны основные формы системы социальной защиты и поддержки населения.

Как видно из рисунка 1, система социального обеспечения — это гарантированные государством выплаты (пенсий, пособия и т.д.). Система социальной поддержки — это адресная помощь лицам в находящийся временно в трудной жизненной ситуации. Социальное обслуживание — предоставление специальных услуг для социально-защищенного и нетрудоспособного населения. Общей для всех форм защиты населения (трудоспособного и нетрудоспособного) является система охраны здоровья и система социального страхования.

Рисунок 1 – Основные формы системы социальной защиты населения
Примечание – Составлено на основе литературных источников [1, 3-5, 7, 8]

Для формирования и реализации социальной политики используются различные механизмы: правовые, финансовые, налоговые, административные, политические. Взаимодействие между центральными органами, социальными фондами и медицинским страхованием в сфере занятости, поддержание уровня жизни и социальной защиты осуществляется посредством различных механизмов, главными из которых являются налоговый, кредитный, бюджетный, механизм госзаказа, административный, организационный, правовой, программный, механизм социальных трансфертов (рис.2).

Однако, несмотря на значительный охват общетеоретических, экономических и специфических проблем социальной поддержки различных групп населения, остается потребность в исследовательской систематизации влияния внешних и внутренних факторов на макроэкономические показатели и показатели социального обеспечения населения с целью выявления основных подходов к социальной поддержке населения, совершенствования механизма социальной поддержки домашних хозяйств.

Основные положения исследования. Социальная защита осуществляется на прямую, по мере наступления обязательств государства, тогда как социальная поддержка осуществляется по мере наступления социального риска. Исходя из этого, социальная поддержка населения или адресная социальная поддержка (АСП) гарантируется государством. При этом потенциал в основном ограничен государственным бюджетом.

К существующим организационно-экономическим механизмам социальной поддержки [9] должны быть включены механизм, учитывающий особенности региона, а также макроэкономические параметры в социальной поддержке в условиях сильной волатильности цен на энергоресурсы с учетом их долгосрочных прогнозов (рисунок 2).

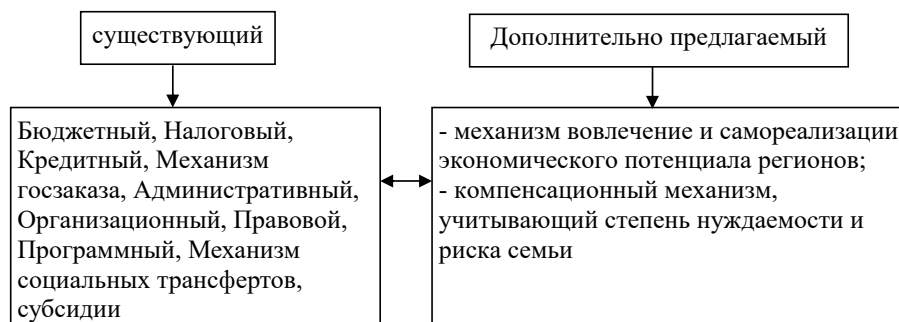

Рисунок 2 – Механизмы системы социальной защиты и поддержки населения

Примечание – Составлено на основе литературных источников и собственного исследования

Проблема финансирования мероприятий социальной политики естественно выходит на первый план в контексте ухудшения социально-экономического развития страны в период падения цен на нефть и обесценивания тенге [10].

Социальная напряженность в обществе возрастает, в том числе из-за роста тарифов на жизненно необходимые, социально значимые услуги, что свидетельствует о недостаточно выверенной социальной политике государства, которая приобретает особое значение в условиях мирового финансового кризиса и кризиса казахстанской экономики.

Соответственно, компенсационные меры должны в большей мере учитывать уровень потребления домохозяйств и оказывать адресную поддержку тем, кто более уязвим перед относительно большими потерями в благосостоянии. Такая адресная поддержка способствовала бы укреплению равенства среди как социально-экономических категорий, так и демографических и географических групп населения.

Энергетические субсидии (природный газ, бензин, электроэнергию, нефтепродукты) предоставляются как энергопроизводящим компаниям, так и потребителям энергии [11].

Предшествующий анализ показывал, что реформа субсидий может принести положительные макроэкономические результаты [12]. Тем не менее, такие реформы, скорее всего, могут оказать существенное отрицательное влияние на благосостояние домохозяйств и потенциально вызвать увеличение бедности и неравенства.

Все вышеизложенное указывает на необходимость разработки той или иной компенсационной политики, которая полностью защитит беднейшие сегменты населения от потерь в благосостоянии, в то же время оставляя ресурсы для инвестиций в энергосберегающее производство и потребление.

Данное положение нами обосновано ниже, исходя из анализа влияния различных факторов на социальную поддержку.

На социальную политику влияют нестабильность природных ресурсов, цены на энергоресурсы [12-14].

В странах, где бюджет сильно привязан к энергоресурсам, при формировании бюджета страны и ее эффективного использования, например для выполнения социальных обязательств, оказывают влияние цены на энергоресурсы [14-17]. Макроэкономические показатели сильно зависят от внешних факторов (инфляция, курс национальной валюты, цены на энергоресурсы). В этой связи при проведении социальной политики на долгосрочный период следует учитывать эти факторы.

В исследовании влияния цены на энергоресурсы, на макроэкономические показатели страны и их последствия на социальную политику показано необходимость вмешательства государства в сферу распределения доходов через механизмы социальной политики [18].

В работе С.В. Калашникова, В.Е. Татаринцева, Л.П. Храпылиной предлагается методика оценки эффективности социального контракта на основе учета ряда индексов (индексы для вычисления сумм выплат социальных контрактов в регионах: индекс экономической нуждаемости семьи; индекс социальной нуждаемости семьи; индекс рисков семьи) и коэффициента районирования, который учитывает экономический потенциал местности [19]. Аналогичный подход описывается в работе

Е.И. Андреева, Д.Г. Бычкова, Е.Е. Гришиной, Р.Г. Емцова, О.А. Феоктистовой, где указаны необходимость учета региональных особенностей при реализации социальной поддержки населения [20]. Однако в этих работах не учитывается влияние цены на энергоресурсы в долгосрочном периоде, что отражается на результативности выполнения социальной поддержки.

В этой связи мы предлагаем усовершенствованную методику расчета размера адресной социальной помощи, размера выплаты или компенсации нуждающимся в социальной защите и поддержке.

Для этого мы предлагаем ввести к существующему аналогичный показатель - региональную выплату - в качестве рекомендации для использования в регионах, дополнительно тому, что полагается социальная поддержка из республиканского или же местного бюджета. То есть, в каждом регионе Казахстана, исходя из его экономического потенциала и особенности развития (конкурентной возможности выпуска товаров и услуг) в условиях сильной волатильности цен на реализуемые ресурсы и товары/услуги необходимо корректировать и размер социальной поддержки и защиты. При этом механизм компенсации или выплаты социальной поддержки должна учитывать степень и остроту нуждаемости семьи/ домашнего хозяйства и степени его риска при получении социальной помощи и социальной поддержки.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология. Методический подход учитывает следующие изменения: цены на энергоресурсы, курс доллара к тенге, а также социально-экономические и территориальные/региональные особенности в выплате социальной помощи и социального обеспечения (социальные выплаты) с учетом нуждаемости каждой семьи в этих доплатах и риск домашнего хозяйства. Степень нуждаемости каждой семьи в доплатах и риски домашнего хозяйства должны устанавливаться для каждой нуждающейся семье индивидуально.

Данную процедуру ежеквартально должны проводить совместно местные (районные) отделы социального обеспечения и местные акиматы (сельские, поселковые, аульные) для выявления остро нуждающихся семей в социальной поддержке в виде компенсации или выплаты.

Для повышения объективности и минимизации ошибок при принятии решения о предоставлении социального контракта предложена формула, включающая определенные индексы и коэффициенты, рассчитываемые по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК ежеквартально, которые учитывают экономический потенциал региона, социально-экономические условия регионов. Для этого введем следующие индексы: социально-экономической нуждаемости региона; нуждаемости домашнего хозяйства; индекс благополучия и риск домашнего хозяйства; индекс цены на энергоресурсы; индекс курса национальной валюты.

Таким образом, существующие в настоящее время социальные выплаты (CB_i) должны рассчитываться по следующей зависимости (формула 1):

$$CB_i = CМД \times I_{se} \times I_f \times I_{fr} \times I_{nr} \times T, \quad (1)$$

где: $CМД$ - совокупная величина медианного дохода семьи, тг.;

I_{se} – индекс социально-экономической нуждаемости региона или территории (от 1 до 1,2) в поддержке со стороны государства в виде субсидии, трансферта, или же со стороны крупных компаний, работающих в регионе. Сюда можно отнести льготы или субсидии, предоставляемые регионами, исходя из цены на энергоресурсы, потенциала региона и др.;

I_f – индекс нуждаемости домашнего хозяйства (с 1,0 до 1,2) в социальной поддержке. Этот индекс включает все не связанные напрямую с доходом оценки: располагаемая площадь, скот, наличие возможности развития частного предпринимательства и показатели по здоровью, образованию, культуре, включая активность жизни населенного пункта;

I_{fr} – индекс благополучия и риск домашнего хозяйства (от 0,9 до 1,1), понижающий получаемую сумму и исчисляемый как нормированная сумма по всем факторам, включенным в этот индекс: риски, учитывающие порядочность и надежность, например, успешность предыдущих попыток освоения

социальной пособий, наличие наркозависимых или алкоголе зависимых членов семьи и т.п.;

Іер – индекс цен на энергоресурсы (цена на нефть, газ, электроэнергия, топлива, уголь, мазут, горячая вода);

Іпг – индекс курса национальной валюты;

Т – срок действия контракта в кварталах.

То есть, вместо средней величины прожиточного минимума, которые используются в РК для назначения социальной помощи, предлагаем использовать сумму медианного дохода (зарплата), как это делается во многих странах мира. Медианное значение более показательно отражает реальную ситуацию. Медианный доход представляет собой величину, относительно которой у половины населения доходы выше, а у второй половины - ниже.

Результаты исследования. В таблице 1 приведен расчет суммы социальной поддержки населения, в частности доплаты на коммунальные услуги, исходя из статистических данных по регионам РК. Исходные данные для расчета по республике за 2022 получены из сайта Бюро национальной статистики.

Таблица 1 – Расчет суммы компенсации на коммунальные услуги (жилищные и связь) по Республике Казахстан

Регионы	Доходы, использованные на потребление на семью в месяц, тг	Уровень расходов на жилищно-коммунальные услуги в мес., %	Сумма расходов семьи на коммунальные услуги и услуги связи, содержание жилья	Расходы на жилищно-коммунальные услуги, тг	Сумма компенсации на жилищную помощь в месяц на семью, тг
1	2	3	4	5	6
Республика Казахстан	234729,2	6,42	22887,7	15069,6	7818,1
Ақмолинская	241508,8	4,65	20143,9	11230,2	8913,7
Ақтөбінская	211650	6,01	19989,7	12720,2	7269,5
Алматынская	241277,6	4,87	18449,5	11750,2	6699,3
Атырауская	194347,4	4,76	16824,3	9250,9	7573,4
Западно-Казахстанская	204088,4	6,92	21352,0	14122,9	7229,1
Жамбылская	184545,2	6,82	18296,5	12586,0	5710,5
Қарағандынская	296966,2	5,74	25956,7	17045,9	8910,8
Қостанайская	244361,4	7,55	27792,7	18449,3	9343,4
Қызылордынская	188798,6	5,42	15734,1	10232,9	5501,2
Маңғыстауская	190029,4	6,26	19659,9	11895,8	7764,1
Павлодарская	267369,2	5,01	21855,2	13395,2	8460,0
Северо-Казахстанская	273958,4	5,21	23515,5	14273,2	9242,3
Түркістанская	158657,6	5,77	13448,1	9154,5	4293,6
Восточно-Казахстанская	269269,8	5,06	22395,8	13625,1	8770,7
г. Астана	279595,6	8,56	33494,5	23933,4	9561,1
г. Алматы	319280,4	8,33	38516,3	26596,1	11920,2
г. Шымкент	164349,2	9,85	22628,1	16188,4	6439,7
Примечание – Рассчитано авторами на основании материалов Бюро статистики МНЭ РК					

Например, сумма компенсаций для Актюбинской области на семью в месяц составляет 7269,5 тг. Далее полученную сумму мы должны корректировать.

Сумма компенсации на жилищную помощь в месяц на семью, тг., умножается на индекс нуждаемости домашнего хозяйства в каждой конкретной семье (от 1 до 1,2) и на коэффициент риска домашнего хозяйства (от 0,9 до 1).

Выплаты могут существенно меняться в зависимости от региона и соответствующих коэффициентов и индексов. Кроме того, регионы могут ввести в целевой ориентир один свой коэффициент, который может регулировать общую величину выплат, либо отменить его.

Пример расчета параметров адресной социальной выплаты на жилищные и коммунальные услуги в Актюбинской области приведен в таблице 2.

Таблица 2 – Пример расчета параметров адресной социальной выплаты на жилищные и коммунальные услуги в Актюбинской области в 1 квартале 2022 года

Параметры	Сумма в тенге
1	2
Медианный доход населения в регионе, тг (МД)	51205
Совокупный медианный доход населения в регионе, тг (СМД)	204820
Индекс социально-экономической нуждаемости (Инуж.)	1,2
Индекс расходов на здравоохранение и социальное обслуживание населения в ВРП (Ирег)	1,2
Индекс инфляции (Ии)	1,08
Общий индекс (Инуж.*Ирег*Ии)	1,56
СВi годовая	319519,2
СВini мес (выплаты в мес)	26626,6
Индекс нуждаемости домашнего хозяйства (I_p)	1,0
Индекс благополучия семьи (I_m)	1,1
В – общая сумма первоначальной выплаты	351471,12
Доход семьи в месяц от соцконтракта	51205
Подушевой доход семьи в месяц от соцконтракта	174097
Поощрительная добавка с учетом индекса М ($Bini*(M-1)$)	122892
ВМ – сумма годовой выплаты с поощрением и ОД	474363,12
Сумма ежемесячной выплаты семье, тг	39530,26
Примечание – Рассчитано авторами	

Таким образом, приведенная методика определения размеров региональных социальных выплат учитывает текущие цены на энергоресурсы, курс доллара к тенге, социально-экономическое благополучие семьи, а также социально-экономические и территориальные особенности региона.

Механизм финансирования социальных услуг предусматривает возможность применения различных источников финансовых ресурсов и вариантов финансирования.

Для обеспечения комплексного подхода в социальной поддержке населения и доступности социальных услуг для всех категорий населения рекомендуется, чтобы все субъекты, связанные с обеспечением прав социально-уязвимых групп населения и предоставлением услуг социального характера, были объединены в единую интегрированную систему.

Для построения интегрированной системы социальной поддержки населения на республиканском уровне необходимо:

- образовать единое структурное подразделение в исполнительном комитете местного совета, имеющего полномочия в сфере социальной защиты и предоставления социальных услуг населению;
- учитывать в планировании и программно-целевом бюджетировании мероприятия по развитию интегрированной системы социальной защиты;

– ввести единые принципы, правила, технологии, алгоритмы действий для организации предоставления социальной поддержки жителям регионов.

Для реализации данной системы необходимо пересмотреть схемы социального обеспечения, иметь продуманную информационную систему социально-трудовой сферы, учитывающие эти изменения и включающую информационные подсистемы Министерства труда и социальной защиты населения РК, Единого накопительного пенсионного фонда РК, Государственного фонда социального страхования и Фонда социального медицинского страхования.

Единая интегрированная система социально-трудовой сферы позволит [1]:

- реализовать проактивный формат уведомления гражданина о возможности получения социальных услуг;
- осуществлять адресный подход к обслуживанию и повысить эффективность предоставления мер социальной поддержки на республиканском и муниципальном уровнях;
- обеспечить сокращение количества документов, представляемых гражданами для получения социальных льгот и услуг
- реализовать проактивное предоставление социальных услуг, мер социальной поддержки, не предполагающее осуществление гражданином каких-либо действий;
- сократить сроки предоставления социальных льгот/услуг;
- использовать современные средства коммуникации и дистанционного обслуживания;
- осуществлять дистанционное подтверждение личности.

В целях осуществления указанных изменений необходимо внедрить цифровую карту семьи (ЦКС), как в развитых странах мира [21]. ЦКС формируется на основе данных из всех действующих информационных систем госорганов. Главной целью внедрения ЦКС является равный доступ жителей республики к системе государственной поддержки. Также ЦКС служит как уведомитель, информирующий людей о полагающейся им государственной поддержке посредством рассылки SMS-сообщений. Пособия и выплаты будут назначаться в проактивном формате на основе данных, имеющихся в информационной системе.

Система государственной поддержки предусматривает сначала адресные меры на упреждение социальных рисков, только затем адресную помощь, направленную на борьбу с последствиями социальных рисков.

Решение о назначении адресной социальной помощи, предоставлении гарантированного социального пакета или отказе в них определяется местным государственными органами по социальному обеспечению совместно с акиматами.

Центр в течение пяти рабочих дней со дня принятия уполномоченным органом решение о назначении адресной социальной помощи, предоставлении гарантированного социального пакета или отказе в них представляет заявителю лично.

Выплата адресной социальной помощи производится уполномоченным органом путем зачисления на банковские счета в уполномоченной организации по выплате адресной социальной помощи или на электронные кошельки.

Механизм социальной поддержки семьи (домашнего хозяйства) в конкретных социальных услугах приведен на рисунке 3.

Внедрение новых цифровых технологий, источников данных, использование передовых аналитических методов несет в себе как огромный потенциал, так и всевозможные риски. Так как цифровые технологии в современном обществе становятся необходимостью, следует продумать систему предупреждения и нивелирования возможных рисков.

Кроме того, некоторые виды данных, необходимых для идентификации того или иного жизненного события, по которым назначаются меры социальной поддержки, отсутствуют в информационных системах. Под каждое жизненное событие разрабатывается алгоритм, потому что для его идентификации недостаточно получать данные только из одной системы. На этап внедрения интегрированной информационной системы необходимо ввести анкетирование, подобно применяющимся в банковской сфере.

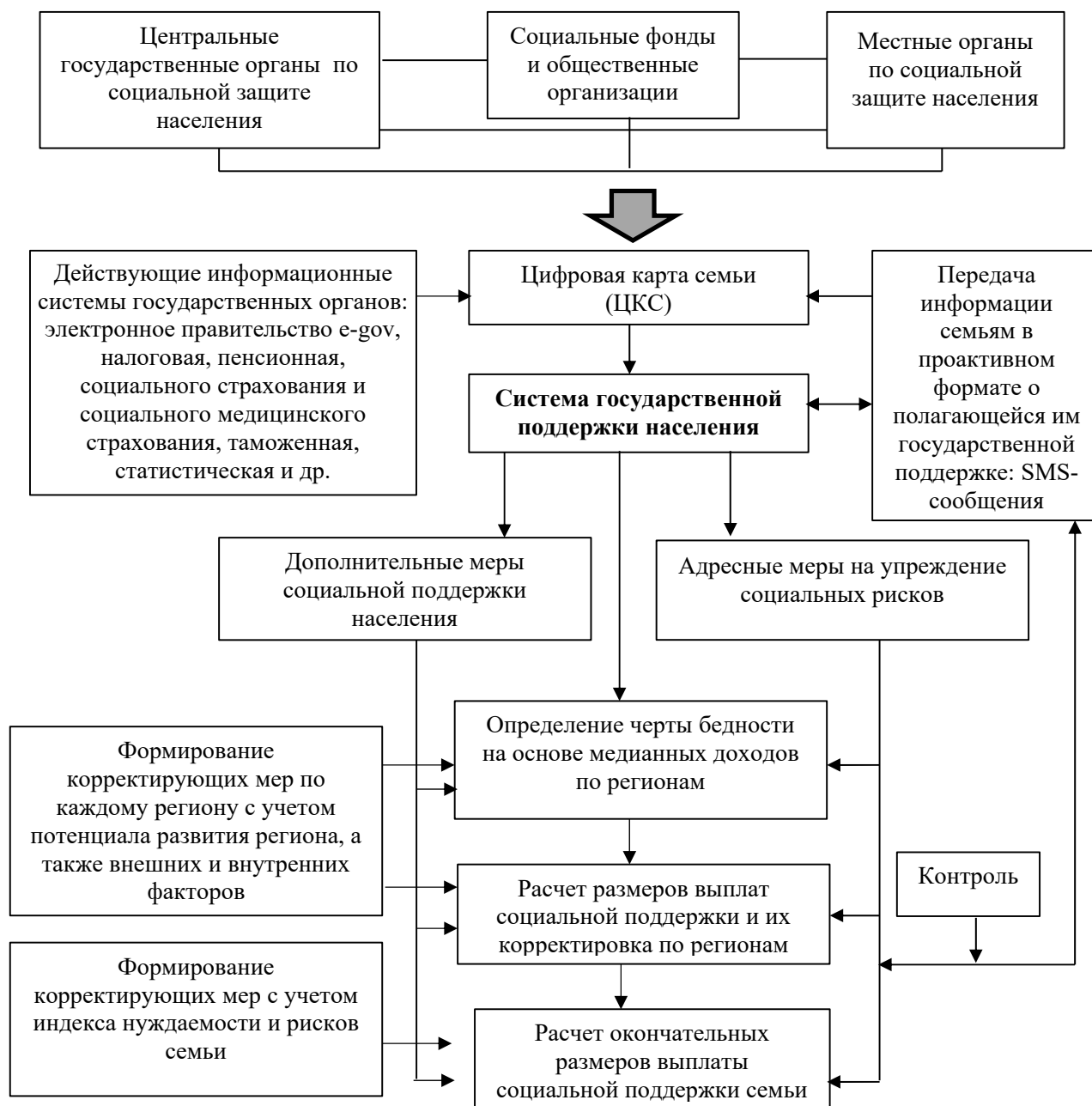

Рисунок 3 – Механизм обеспечения социальной поддержки семьи (домашнего хозяйства) в социальных услугах
Примечание – Разработано авторами

Таким образом, для обеспечения комплексного подхода в социальной поддержке населения и доступности социальных услуг, для всех категорий населения необходима информационная система, созданная на основе новейших информационных и управленческих технологий, единых современных стандартов качества обслуживания граждан, с возможностью принятия эффективных организационных и структурных решений.

Основными составляющими усовершенствованного механизма обеспечения социальной поддержки населения в социальных услугах, являются следующие положения:

- в целях эффективной реализации социальной политики Казахстана следует предусмотреть формирование нового социального контракта между государством, бизнесом и гражданами;
 - построение интегрированной системы социальной поддержки населения на республиканском уровне;
 - внедрение цифровой карты семьи, как в развитых странах мира, целью которой является равный доступ жителей республики к системе государственной поддержки;
 - внедрение новых цифровых технологий, как источник данных.
- В ближайшем будущем следует обеспечить такой формат коммуникаций, при котором гражданин не ищет самостоятельно информацию о тех мерах социальной поддержки, на которые имеет право, а получает ее от уполномоченного органа власти без ожидания заявления от получателя.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Проведенное исследование подтверждает необходимость включения в региональную политику вопросов модернизации и развития социальной политики путем учета цен на энергоресурсы и потенциальной возможности каждого региона, как важного фактора социальной политики. При этом сбалансированное развитие регионов будет обеспечено через скоординированное развитие и максимальный учет специфики каждого региона в Казахстане.

В то же время развитие социальной инфраструктуры является прерогативой не только центральных государственных органов, но и самих регионов, которые играют важную роль как стратегические экономические субъекты хозяйствования.

1. В частности, анализ показал, что показатели использования социальной инфраструктуры значимо влияют на такие факторы регионального развития, как инвестиции, занятость и предпринимательство, особенно для малоимущих граждан.

Поэтому развитие социальной инфраструктуры и ее использование должно быть заботой не только центра, но и местных региональных властей Казахстана. На наш взгляд, это позволяет говорить о необходимости увеличения доли средств, оставляемых в регионах для осуществления функций по развитию социальной инфраструктуры (ЖКХ, здравоохранения и др.) на уровне региона.

2. Необходимо построить и развивать Единую интегрированную систему социально-трудовой сферы, что позволит реализовать проактивный формат уведомления гражданина о возможности получения социальных услуг; предоставления социальных услуг, мер социальной поддержки; осуществлять адресный подход к обслуживанию; обеспечить сокращение количества документов, предоставляемых гражданами для получения социальных услуг.

Основными эффектами от создания единой цифровой платформы являются сокращение сроков оказания услуг, перевод части услуг в режим онлайн за счет автоматизированной обработки данных, а также совместного обладания полной, актуальной и непротиворечивой информацией о получателе услуг и отсутствия необходимости в межведомственных запросах, разборе и ручном сопоставлении полученных сведений; сокращение трудозатрат специалистов на оказание услуг за счет возможности автоматического принятия решений и отсутствия необходимости межведомственных запросов сведений; минимизация влияния человеческого фактора и коррупционных рисков за счет минимизации участия человека в процессе оказания услуг.

3. В рамках общего реформирования системы социальной поддержки требуется переход к многокритериальному определению бедности, основанному на оценке доступности различных ресурсов.

Следует автоматизировать весь процесс планирования, прогнозирования и формирования базы данных, расчет и выплаты социальной помощи на основе информационной системы и с использованием больших данных (Big data). Существенным сдвигом в сторону оптимизации большого количества социальных пособий должна стать автоматизация процессов назначения и бюджетирования пособий.

4. Рекомендуется применять методику для расчета суммы выплат в зависимости от коэффициентов, предложенных нами.

Таким образом, методика, предложенная в настоящей работе, позволяет дополнить оценку благосостояния семьи с учетом доходов, состояния и благополучия семьи, уровня экономического потен-

циала региона, а также учета внешних факторов (инфляция, цены на энергоресурсы, курс национальной валюты), формирующих бюджет для выполнения социальной политики.

Следует обратить внимание на необходимость разработки математической модели определения сумм выплат по СК, учитывающей различия и особенности регионов.

По крайней мере, ее стоит опробовать в ряде регионов, но, безусловно, с учетом мнения специалистов региональных социальных служб.

Предложен методический подход по формированию компенсационной политики в сфере социальной поддержке населения. Предлагаемая методика по определению размера выплат, на наш взгляд, будут учитывать следующие изменения: цены на энергоресурсы, курс доллара к тенге, а также социально-экономические и территориальные/региональные особенности в выплате социальной помощи и социального обеспечения (социальные выплаты) с учетом нуждаемости каждой семьи в этих доплатах и риск домашнего хозяйства. Степень нуждаемости каждой семьи в доплатах и риски домашнего хозяйства должны устанавливаться для каждой нуждающейся семьи индивидуально.

5. Предложены методические и практические рекомендации и меры по развитию системы социальной поддержки населения в Актыбинской области: по улучшению социального климата в области, снижению бедности и уменьшению дифференциации населения по уровню доходов; улучшению положения социально-уязвимых групп населения; формированию эффективной системы социальной поддержки лиц, находящихся в сложной жизненной ситуации; развитие социальной инфраструктуры региона; развитие сектора негосударственных некоммерческих организаций в сфере оказания социальных услуг.

Рекомендуется применять методику для расчета суммы выплат в зависимости от коэффициентов, предложенных нами.

Таким образом, методика, предложенная в настоящей работе, позволяет дополнить оценку благосостояния семьи с учетом доходов, состояния и благополучия семьи, уровня экономического потенциала региона, а также учета внешних факторов (инфляция, цены на энергоресурсы, курс национальной валюты), формирующих бюджет для выполнения социальной политики.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Социальный Кодекс Республики Казахстан. Кодекс РК от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК [Электронный ресурс] // Әділет [web-сайт] – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения: 12.01.2024).
2. Раков А. М. Социальная однородность: сущность и пути формирования / А. М. Раков– Л.: [б.и.], 1984. – 222 с.
3. Lieskova L. F. The system of social protection of the population at the modern stage: state and problems of improving // International Journal of Innovative Technologies in Economy. – 2015. – № 2 (2). – P. 55–61.
4. Kocalevent R. D., Berg L., Beutel M. E. et al. Social support in the general population: standardization of the Oslo social support scale (OSSS-3) // BMC Psychol. – 2018. – 31(6). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s40359-018-0249-9>.
5. Казахстанская модель социально-экономического развития: научные основы построения и реализации / под ред. М. Б. Кенжегузина– Алматы: ИЭ МОН РК, 2005. – 368 с.
6. Приоритеты социальной модернизации Казахстана / Колл. авторов: акад. НАН РК Кошанов А. К., Мельдаханова М. К., Калиева С. А., Гайсина С. Н., Додонов В. Ю. / под ред. акад. НАН РК А. А. Сатыбалдина – Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2016. – 292 с.
7. Золотарева С. В. Организация социальной защиты населения Республики Казахстан: детерминанты и механизмы реализации (на примере Восточно-Казахстанской области): автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / С. В. Золотарева – Алматы, 2010. – 23 с.
8. Тусупбекова Р. С. Совершенствование механизма социальной защиты сельского населения (на материалах Актыбинской области): автореф. дис. канд. экон. наук. – Алматы, 2004. – 24 с.

9. Молдабекова Г. Б., Раимбеков Ж. С. Қазақстан Республикасында халықты әлеуметтік қолдауды іске асыру механизмдері // Экономика и статистика. – 2020. – № 2. – С. 129–139.
10. Tsaurkubule Z., Kenzhin Z., Bekniyazova D., Bayandina G., Dyussembekova G. Assessment of competitiveness of regions of the Republic of Kazakhstan // *Insights into Regional Development*. – 2020. – № 2(1). – P. 469–479.
11. Энергетические субсидии и изменение климата в Казахстане: проект отчета / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Тбилиси, Грузия, 2013. – № 7. – 105 с.
12. Макаров А. А., Митрова Т. А. Влияние роста цен на газ и электроэнергию на развитие экономики России / А. А. Макаров, Т. А. Митрова. – Москва: Институт энергетических исследований РАН, 2013. – 35 с.
13. Fang D., Wang P. Optimal real-time pricing and electricity package by retail electric providers based on social learning // *Energy Economics*. – 2023. – 117. – 106442.
14. Hsu C.-C., Chau K. Y., Chien F. Natural resource volatility and financial development during Covid-19: Implications for economic recovery // *Resources Policy*. – 2023. – № 81. – 103343.
15. Jumadilova S. The role of oil and gas sector for the economy of Kazakhstan // *International Journal of Economic Perspectives*. – 2012. – № 6 (3). – P. 20–30.
16. Sadorsky P. Modeling volatility and conditional correlations between socially responsible investments, gold and oil // *Economic Modeling*. – 2014. – № 38. – P. 609–618.
17. Wen J., Mughal N. K., Maryam J., Ramos Meza C. S., Cong P. T. Volatility in natural resources prices and economic performance: Evidence from BRICS economies // *Resources Policy*. – 2022. – № 75. – 102472.
18. Moldabekova G., Raimbekov Z., Tleppayev A., Tyurina Y., Yesbergen R., Amaniayazova G. The Impact of Oil Prices on the Macroeconomic Indicators of Kazakhstan and the Consequences for the Formation of Social Policy // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – 12(4). – P. 447–454. – DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.13132>.
19. Калашников С. В., Татаринцев В. Е., Храпылина Л. П. Сравнительный анализ применения социальных контрактов в субъектах Российской Федерации // *Вопросы государственного и муниципального управления*. – 2017. – № 3. – С. 92–111.
20. Андреева Е. И., Бычков Д. Г., Гришина Е. Е., Емцов Р. Г., Феоктистова О. А. Развитие эффективной социальной поддержки населения в России: адресность, нуждаемость, универсальность / Научный доклад. – М., 2017. – 144 с.
21. Доренко К. С. Современная социальная политика стран Европейского союза: проблемы и перспективы развития // *Юридическая наука*. – 2017. – № 3. – С. 166–172.

REFERENCES

1. Social'nyj Kodeks Respubliki Kazahstan. Kodeks RK ot 20 aprelya 2023 goda № 224-VII ZRK. Retrieved January 12, 2024, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (in Russian).
2. Rakov, A. M. (1984). *Social'naya odnorodnost': sushchnost' i puti formirovaniya*. L.: [b.i.]. (in Russian).
3. Lieskova, L. F. (2015). The system of social protection of the population at the modern stage: State and problems of improving. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 2(2), 55–61.
4. Kocalevent, R. D., Berg, L., Beutel, M. E., et al. (2018). Social support in the general population: Standardization of the Oslo social support scale (OSSS-3). *BMC Psychology*, 31(6). <https://doi.org/10.1186/s40359-018-0249-9>
5. *Kazhastanskaya model' social'no-ekonomicheskogo razvitiya: nauchnye osnovy postroeniya i realizacii*. (2005). M. B. Kenzhuguzin (Ed.). Almaty: IE MON RK. (in Russian).
6. *Prioritety social'noj modernizacii Kazahstana*. (2016). A. A. Satybaldin (Ed.). Almaty: IE KN MON RK. (in Russian).
7. Zolotareva, S. V. (2010). *Organizaciya social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan: determinanty i mekhanizmy realizacii (na primere Vostochno-Kazahstanskoj oblasti)* [Doctoral dissertation abstract]. Almaty. (in Russian).

8. Tusupbekova, R. S. (2004). Sovershenstvovanie mekhanizma social'noj zashchity sel'skogo naseleniya (na materialah Aktyubinskoj oblasti) [Doctoral dissertation abstract]. Almaty. (in Russian).
9. Moldabekova, G. B., & Raimbekov, Zh. S. (2020). Kazakstan Respublikasynda halykty әleumettik koldaudy iske asyru mekhanizmderi. *Ekonomika i statistika*, (2), 129–139. (in Kazakh).
10. Tsaurkubule, Z., Kenzhin, Z., Bekniyazova, D., Bayandina, G., & Dyussembekova, G. (2020). Assessment of competitiveness of regions of the Republic of Kazakhstan. *Insights into Regional Development*, 2(1), 469–479.
11. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2013). Energeticheskie subsidii i izmenenie klimata v Kazahstane. Tbilisi, Gruzija. (in Russian).
12. Makarov, A. A., & Mitrova, T. A. (2013). Vliyanie rosta cen na gaz i elektroenergiyu na razvitie ekonomiki Rossii. Moskva: Institut energeticheskikh issledovanij RAN. (in Russian).
13. Fang, D., & Wang, P. (2023). Optimal real-time pricing and electricity package by retail electric providers based on social learning. *Energy Economics*, 117, 106442.
14. Hsu, C.-C., Chau, K. Y., & Chien, F. (2023). Natural resource volatility and financial development during Covid-19: Implications for economic recovery. *Resources Policy*, 81, 103343.
15. Jumadilova, S. (2012). The role of oil and gas sector for the economy of Kazakhstan. *International Journal of Economic Perspectives*, 6(3), 20–30.
16. Sadorsky, P. (2014). Modeling volatility and conditional correlations between socially responsible investments, gold and oil. *Economic Modeling*, 38, 609–618.
17. Wen, J., Mughal, N. K., Maryam, J., Ramos Meza, C. S., & Cong, P. T. (2022). Volatility in natural resources prices and economic performance: Evidence from BRICS economies. *Resources Policy*, 75, 102472.
18. Moldabekova, G., Raimbekov, Z., Tleppayev, A., Tyurina, Y., Yesbergen, R., & Amaniayazova, G. (2022). The impact of oil prices on the macroeconomic indicators of Kazakhstan and the consequences for the formation of social policy. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(4), 447–454. <https://doi.org/10.32479/ijeep.13132>
19. Kalashnikov, S. V., Tatarincev, V. E., & Hrapylina, L. P. (2017). Sravnitel'nyj analiz primeneniya social'nyh kontraktov v sub"ektah Rossijskoj Federacii. *Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravleniya*, (3), 92–111. (in Russian).
20. Andreeva, E. I., Bychkov, D. G., Grishina, E. E., Emcov, R. G., & Feoktistova, O. A. (2017). Razvitie effektivnoj social'noj podderzhki naseleniya v Rossii: adresnost', nuzhdaemost', universal'nost'. Moskva. (in Russian).
21. Dorenko, K. S. (2017). Sovremennaya social'naya politika stran Evropejskogo soyuza: problemy i perspektivy razvitiya. *Yuridicheskaya nauka*, (3), 166–172. (in Russian).

IMPROVING THE MECHANISM FOR PROVIDING SOCIAL SUPPORT TO THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Zh. S. Raimbekov¹, B. U. Syzdykbayeva^{1*}, G. B. Moldabekova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktyubinsk, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research is to improve the methodology and mechanism for the formation of compensation policy in the field of social support for the population.

Methodology: theoretical sources of socio-economic policy, methods of generalization and systematization, own methodological approaches.

Originality/value of the study – a method for calculating the compensation payment of targeted social support for the population and a mechanism for its implementation to improve the effectiveness of social

support, taking into account the following changes: the economic potential of the region, taking into account its competitive advantage in goods or services, and the socio-economic state of the household, are proposed. This approach contributes to the fair use of budgetary funds and a differentiated approach to the implementation of targeted social support, taking into account the needs of the family.

Findings. Results of the study: a methodology for determining the amount of compensation payments and a mechanism for its implementation based on the creation of an integrated information system using digital family cards (DFC) are proposed. The proposed methodology will take into account the following changes: energy prices, the dollar exchange rate against the tenge, as well as socio-economic and territorial/regional features in the payment of social assistance and social security (social payments), taking into account the needs of each family in these additional payments and the risk of the household. The degree of need for each family in additional payments and household risks should be established for each needy family individually by social workers together with akimats. The paper shows the application of the proposed approach on the example of the Aktobe region.

Key words: social protection, social support, mechanism for providing social support, method of calculating social support, level of need for social support, prices for resources.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАЛЫҚҚА ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ

Ж. С. Раимбеков¹, Б. У. Сыздықбаева^{1*}, Г. Б. Молдабекова²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – халықты әлеуметтік қолдау саласындағы өтемақы саясатын қалыптастырудың әдіснамасы мен механизмін жетілдіру.

Әдіснамасы – әлеуметтік-экономикалық саясаттың теориялық қайнар көздері, жалпылау және жүйелеу әдістері, өзіндік әдіснамалық тәсілдер.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – халыққа атаулы әлеуметтік қолдаудың өтемақы төлемін есептеу әдістемесі және келесі өзгерістерді ескере отырып, әлеуметтік қолдаудың тиімділігін арттыру үшін оны жүзеге асыру механизмі: облыстың экономикалық әлеуеті, оның тауарлар мен қызметтердегі бәсекелестік артықшылығын және үй шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық жағдайын ескере отырып ұсынылады. Бұл тәсіл бюджет қаражатының әділ пайдаланылуына және отбасының қажеттіліктерін ескере отырып, атаулы әлеуметтік қолдауды жүзеге асырудың сараланған тәсіліне ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері – өтемақы төлемдерінің мөлшерін анықтау әдістемесі және цифрлық отбасылық карталарды (DFC) пайдалана отырып, интеграцияланған ақпараттық жүйені құру негізінде оны жүзеге асыру механизмі ұсынылған. Ұсынылып отырған әдістеме мынадай өзгерістерді ескереді: энергия бағасы, доллардың теңгеге қатысты бағамы, сондай-ақ әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруды (әлеуметтік төлемдерді) төлеу кезіндегі әлеуметтік-экономикалық және аумақтық/аймақтық ерекшеліктер, әрбір отбасының осы қосымша төлемдердегі қажеттіліктері және үй шаруашылығының тәуекелі. Әрбір отбасының қосымша төлемдерге мұқтаждық дәрежесін және тұрмыстық тәуекелдерді әлеуметтік қызметкерлер әкімдіктермен бірлесіп әрбір мұқтаж отбасы үшін жеке белгілеуі керек. Жұмыста Ақтөбе облысының мысалында ұсынылған тәсілдің қолданылуы көрсетілген.

Түйін сөздер: әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік қолдау көрсету механизмі, әлеуметтік қолдауды есептеу әдісі, әлеуметтік қолдауға қажеттілік деңгейі, ресурстарға баға.

ОБ АВТОРАХ

Сыздыкбаева Бакыт Узакбаевна – доктор экономических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, г. Астана, Казахстан, email: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru, ORCID: 0000-0001-9463-4933*

Раимбеков Жанарыс Сабирович – профессор кафедры экономики и предпринимательства, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, 010008, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, Казахстан, email: zh_raimbekov@mail.ru, ORCID 0000-0002-4292-6966

Молдабекова Гульмира Байгалиевна – кафедра экономики, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, просп. Алии Молдагуловой 34, Актюбе 030000, Казахстан, email: ali20130223@mail.ru, ORCID 0000-0002-9550-5196

MPHTI: 26.21.01

JEL CLASSIFICATION: H10, H11, H70

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-115-125>

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ESTABLISHING NATIONAL INNOVATION SYSTEMS: EXPERIENCE FOR KAZAKHSTAN

A. Barlybayeva^{1*}, K. Sadykova¹

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan.

ABSTRACT

The purpose of this research is to analyze international approaches to the development of national innovation systems (NIS), with a particular focus on countries in Western Europe, the Asia-Pacific region, and the United States. The study aims to identify the most effective models and assess their applicability to Kazakhstan's national context.

The methodology of the research is based on comparative analysis, allowing for a detailed examination of various NIS models and the conditions under which they have been successfully implemented. Particular attention is given to the institutional roles of government, scientific and industrial infrastructure, and human capital in driving innovation.

The scientific novelty (originality / value) of the work lies in its comprehensive evaluation of global innovation policy frameworks and their potential adaptation to Kazakhstan's national context. The research provides valuable insights for policymakers by bridging international experience with local development needs.

The research findings reveal that successful innovation systems rely on strong collaboration between key stakeholders—government, business, academia, and civil society. In Kazakhstan, the current low level of innovation activity and weak performance in global innovation rankings underscore the urgency of reform. The study identifies tailored strategies to foster a more effective and context-sensitive national innovation system capable of supporting long-term, sustainable economic growth.

Keywords: innovation, national innovation system of the Republic of Kazakhstan, innovation policy, innovation potential, innovation development.

INTRODUCTION

Despite the presence of various approaches to NIS development, the government with management tools serves as the driver and coordinator of innovative development around the world. State innovation policy is implemented using legal, organizational, economic, and political instruments of public administration.

The Republic of Kazakhstan's Innovative Development Program (Government Decree of 2001) established the framework for Kazakhstan's innovation policy. The program's main goal is to create conditions and a favorable environment for economic development based on scientific and technological advances. Following that, a number of documents were adopted, including state programs and national projects.

Despite this, Kazakhstan has not strengthened its position as one of the world's most innovative economies. At the end of 2024, Kazakhstan was ranked 78st out of 133 countries in the Global Innovation Index (GII). Today, the problems of a weak relationship between science and business, a low level of commercialization of the results of scientific activity and financing of innovation, a poorly developed innovation infrastructure, and low human resources are still relevant.

In Kazakhstan, the Triple Helix Model of NIS has been built, establishing a connection between research institutes, industry, and the state. However, the low indicator of the national index "Share of GVA of medium-tech and high-tech industries in the total volume of GVA" calculated by the Bureau of National Statistics demonstrates the NIS model's lack of development. At the end of 2022, this share was 2.5%. Meanwhile, the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) reports that in Switzerland, medium and high-tech industries account for 70% of total added value, Ireland for 65%, and Germany for 57% [1].

Statistical data can be used to assess Kazakhstan's low business participation in the NIS. The Bureau of National Statistics estimates that business expenses will account for 26.3% of total R&D expenses by the end of 2022 [2]. In developed countries, the figure ranges from 50 to 80 percent.

Obviously, it is necessary to modify the current NIS and determine the next vector of development in order to put the country on an innovative track.

The research asked the following questions:

- What are the current approaches to forming NIS?
- What approaches can be tailored to Kazakhstan's conditions for developing NIS to improve innovation policy?

MAIN PART

Methodology. The study conducts a comparative analysis of international experience in NIS development using the examples of various regions of the world, including Western Europe, Asia-Pacific, and the United States, in order to identify the most appropriate models for Kazakhstan. Previous studies are reviewed to examine the theoretical approaches and models of NIS proposed by scientists from various countries. Important elements include the work of researchers who identified key NIS models and emphasized the importance of taking into account the country's historical and institutional context. The comparative analysis method is used to conduct a detailed comparison of various NIS models, allowing us to identify each model's strengths and weaknesses and assess their applicability to Kazakhstan. The comparative analysis addresses issues such as financing, the role of the government, the structure of the NIS, stages of the innovation cycle, and private sector involvement.

In addition, a statistical analysis method was used to provide data on various indicators of innovation activity in Kazakhstan and other countries.

In particular, we used Global Innovation Index ratings and data from Kazakhstan's Bureau of National Statistics to assess the current state of the country's innovation environment. Thus, the research methods include an analytical approach with a focus on international comparison and statistical data analysis, allowing the authors to make recommendations for Kazakhstan based on other countries' successful experiences.

Literature review. The term “national innovation system” was introduced into scientific circulation by the Swedish economist Bertil Gotthard Ohlin in 1988. He explored how interactions between government, business and science contribute to economic growth. B. Ohlin emphasizes the importance of interaction between government, science and business. At the same time, the author emphasizes that the government plays a central role in fostering an environment conducive to the advancement of science and business. He highlights science as a vital component in building and sustaining a competitive innovation system [3].

The basic ideas associated with NIS were further popularized by scientists such as Benedict K. Becker, Danielle Godin and others. These researchers developed scientific research on NIS within the framework of a discussion of the role of the government, education and business in the process of innovation activity.

Richard R. Nelson described various models of national innovation systems, such as Euro-Atlantic, East Asian and alternative. At the same time, he emphasizes that NIS must consider the historical and institutional context of each country. In addition, he described the critical role of public policy in promoting innovation [4]. In this case, the classification was used to investigate an international experience.

The Euro-Atlantic model (Western European countries such as Great Britain, Germany, and France) represents the entire innovation cycle, from idea to implementation and scaling. In Western European countries that use this model, all elements of the NIS work: fundamental science, R&D, and production. As a result, governments in these countries prioritize funding for innovative projects. At universities and academic institutions, various instruments were used, such as grants and the formation of research companies.

In addition, he described the critical role of public policy in promoting innovation. In this case, the classification was used to investigate an international experience.

The Euro-Atlantic model (Western European countries such as Great Britain, Germany, and France) represents the entire innovation cycle, from idea to implementation and scaling. In Western European countries that use this model, all elements of the NIS work: fundamental science, R&D, and production. As a result, governments in these countries prioritize funding for innovative projects. At universities and academic institutions, various instruments were used, such as grants and the formation of research companies.

The East Asian model (Japan, South Korea, Hong Kong, Taiwan) does not include a stage of fundamental science. This model is based on corporate laboratories. One of the key reasons for this trend is the emphasis placed by East Asian governments on facilitating technology transfer and promoting the export of high-tech goods. This reflects a catch-up development strategy, where less developed economies advance by aligning themselves with the technological and economic trajectories of more advanced nations.

Countries such as Thailand, Chile, Turkey, Jordan, and Portugal, which historically had agricultural-based economies, have tended to follow an alternative path of innovation-driven development. Although they demonstrate potential in fundamental and applied scientific research, in practice, such capacities remain underdeveloped. Their innovation policies typically center on enhancing selected sectors of the national economy and investing in human capital. For instance, in Thailand and Chile, innovation strategies emphasize building innovation management systems within key industries and integrating new technologies into these sectors [5].

Additionally, the Euro-Atlantic approach laid the foundation for the emergence of the "Triple Helix" model [6], which presents a distinct configuration compared to previous NIS models. It redefines the relationships among government, academia, and industry. This model has proven effective in the United States and has been partially adopted in several advanced economies, including Western European nations (such as France through the poles of competitiveness), Scandinavian countries, Brazil, and Japan (through the technopolis framework). Since the 2000s, a social aspect has been added to scientists' works, taking into account the impact of social sciences on innovation processes and NIS implementation. Thus, Patrick Baert emphasizes the importance of including not only economic but also social and cultural factors in innovation systems. The author believes that social relations, market dynamics, and cultural characteristics all have a direct impact on innovation processes. He notes that social science can help us understand how these factors influence the adoption and diffusion of new technologies [7].

Carayannis G. and Campbell D. proposed the fourth helix model in 2009, which is a more complex version of the triple helix model. This structure allows for networking across the entire society, rather than just between certain leading institutions.

Clearly, innovation does not occur in a vacuum, and this study provides a new level of analysis to traditional NIS models.

Continuing the theme, Paul Michael Romer received the 2018 Nobel Prize in Economics for his work modeling the innovation system. He demonstrated how to boost economic growth by investing in education, allocating subsidies to research and development, and increasing incentives for innovation. In other words, he used macroeconomic analysis tools to demonstrate the importance of a properly structured NIS [8].

Results and discussion

According to the Euro-Atlantic model, universities and research centers serve as the foundation for Western European countries' NIS. For example, in the United Kingdom, the "base" of the innovation system consists of

a small number of world-class universities (Oxford, University of London, and Cambridge). Innovation centers are currently emerging in two primary directions. The first focuses on developing and advancing proprietary technologies tailored to business demands. The second concentrates on specific markets or economic sectors, aiming to integrate related technologies and developments to achieve a synergistic outcome.

A model in which national innovation systems (NIS) are structured around leading universities is also applied in countries like Italy, France, and Germany. Overall, these nations implement a wide range of innovation-promoting mechanisms, including legislative frameworks, financial instruments, and tax incentives. Innovation infrastructure — such as technology parks and technopolises — is widely adopted and supported.

France serves as a notable example of applying diverse innovation-stimulating instruments:

1. Young Innovative Company (YIC) status – This designation is granted to small and medium-sized enterprises that allocate at least 15% of their total expenditures to research and have operated for fewer than eight years. Holding this status provides businesses with access to a variety of incentives aimed at facilitating R&D.

2. Creation of specialized innovation clusters and hubs.

3. Development of venture capital ecosystems.

4. Establishment of innovation-oriented mutual funds.

5. Research tax credit, which reduces a company's tax burden based on R&D spending.

6. Financial support for young researchers, encouraging their integration into tech-focused enterprises [9].

Similar tools are utilized in other nations that have modeled their innovation systems on the Euro-Atlantic framework.

In Nordic countries—such as Sweden, the Netherlands, Denmark, Switzerland, and Finland—governments predominantly finance fundamental scientific research carried out at universities. In these nations, national academies of sciences play a key role in shaping innovation policy (particularly in Sweden and the Netherlands). Meanwhile, large multinational corporations—including Shell, Phillips, Ericsson, and Volvo—primarily fund applied research initiatives through grants and project investments. Silicon Valley-inspired technology zones have also become integral to the regional innovation landscape. Notable examples include the “Energy Valley” in Groningen, Netherlands, which concentrates on energy-efficient technologies, and the “Computer Valley” in Sweden, dedicated to ICT development.

Thus, the NIS in these countries is typically characterized by a strong focus on fundamental academic research in a limited number of strategic areas, supported by government funding; applied research driven by market actors; and geographic clustering around science and technology priorities. Recently, however, smaller European nations have been moving toward the implementation of the “Triple Helix” model, which encourages closer collaboration among universities, industry, and government.

Importantly, each country's NIS reflects its own national context and institutional structure. For instance, in Denmark, sector-specific research institutes are deeply integrated into the NIS, conducting targeted studies for the ministries that oversee them. Additionally, the country has a network of GTS (Godkendt Teknologisk Service) institutes—independent, non-profit entities that deliver applied research services to both public and private stakeholders [10].

Currently, Western European countries are making active efforts to integrate their national innovation frameworks into a unified digital innovation ecosystem. This process involves establishing technology platforms, launching collaborative programs, initiating joint technology projects, and advancing infrastructure through the ESFRI roadmap and similar strategic initiatives [11].

Japan is a classic example of the East Asian model, with its NIS focusing on cutting-edge technologies. Japan's NIS was established after the war. There are three stages to development:

First stage: mid-twentieth century. Emphasis on technology transfer (licensing agreements, opening joint ventures, participation in international research projects). In parallel, a large corporation-based research network was established.

Second stage: the end of the 20th century. Conducting own research and development. During this time, two programs were implemented such as the *Development Program for Core Technologies in Emerging Industries* and *Agile Research Frameworks for Advancing Science and Technology*, under which a system of “project leaders” (public venture entities) was formed to manage and guide innovation efforts.

The third phase of Japan's innovation policy, spanning from the early 2000s to the present, is characterized by a focus on strategic prioritization. Key development areas include biotechnology, environmental sustainability, ICT, nanotechnology, and new materials, along with targeted applied research in fields such as energy, industrial innovation, and social infrastructure.

This shift in approach has enabled Japan to evolve from a technology-importing nation to one capable of generating and advancing its own technological solutions. Presently, universities and state research institutions play a dominant role in conducting fundamental research, while applied R&D is largely driven by major corporate players.

A defining feature of Japan's national innovation system lies in its integration of all innovation cycle stages — from research and development to production, commercialization, and marketing. This is facilitated by a strong emphasis on the creation of organizational knowledge, which reflects the capacity of system participants to generate, share, and apply new ideas within the innovation ecosystem, ultimately translating them into tangible products and services. Japan is currently transitioning to a new model of innovation policy, with the goal of national companies commercializing scientific achievements and developments that competitors had not previously used. The current NIS differs from previous ones in that it incorporates the country's intellectual creation concept.

South Korea's innovation strategy has historically focused on acquiring foreign technologies through mechanisms such as turnkey projects, licensing agreements, and external consultancy. In parallel, the country worked on building internal capacity for knowledge generation by encouraging the creation of joint ventures. Despite achieving a strong global position in high technology, South Korea still faces challenges related to the limited development of its domestic technology reproduction systems, which leaves it reliant on foreign innovations. A notable characteristic of the country's innovation framework is the state's active support for large industrial conglomerates, known as chaebols.

The alternative approach to national innovation systems is notably present in countries like Thailand, Chile, and Turkey. In Thailand, the innovation infrastructure is centered around the National Innovation Agency and a network of science and technology parks that integrate local universities, government and private research organizations, and international experts. In the case of Chile, fundamental research is mainly concentrated within higher education institutions. The most prominent national universities, such as the University of Chile and the University of Santiago de Chile, receive substantial backing from the government in support of their research and innovation activities. The Science and Technology Council coordinates Turkey's NIS, as does the Technological Development Fund (TTGV), which funds private-sector research and development. TTGV was established by the Council. In addition, much emphasis is placed on innovation infrastructure. In recent years, 12 technology parks and technological development zones have been established, including universities and manufacturing enterprises. In addition, much emphasis is placed on innovation infrastructure. In recent years, 12 technology parks and technological development zones have been established, which include universities and manufacturing enterprises. Turkey's NIS stands out for its emphasis on educational development.

Thus, it is possible to conclude that the alternative NIS model is a priority for countries with limited financial resources and an underdeveloped organizational structure.

The triple helix model is based on the interactions of science, government, and business. In addition to educational activities and scientific research, universities are focusing on the development of new businesses in their incubators. Governments carry out legislative and regulatory functions. At the same time, the state acts as a venture investor, bringing business into these companies. Universities form the basis of this model. Currently, the NIS of the United States is based on approximately 150 universities. Silicon Valley, in the United States, is a striking example.

The revision of the Patent and Trademark Act in 1980 played a crucial role in shaping the United States' national innovation system. Under this legislation, universities and public research institutions gained the right to retain intellectual property derived from government-funded research. As a result, academic institutions have become key players in conducting both fundamental and a substantial share of applied research.

Another important element of the U.S. innovation system is the network of National Laboratories, which specialize in targeted areas of applied science. Additionally, the innovation landscape includes a wide array of private

R&D companies. Technology transfer in the United States typically follows the university–industry collaboration model, facilitated either through venture capital funding or by establishing corporate research centers. The federal government has been instrumental in shaping and supporting the development of this system [12].

Furthermore, the U.S. has implemented favorable policies that simplify the commercialization of research outcomes. These include startup support initiatives and a flexible regulatory environment that encourages the establishment of new enterprises. The evolution of the American innovation model has been driven by a combination of strategic actions: empowering small businesses, reforming intellectual property legislation, and creating mechanisms that foster cooperation between academia and industry. *The fourth helix model* combines all of the advantages of the preceding models. When civil society (social strata) is the fourth element, the fourth helix is clearly best suited to modern economic and social conditions.

Table 1 compares four NIS models analyzed in the article, focusing on their institutional foundations, stages of the innovation cycle, government involvement, R&D financing, and innovation support mechanisms.

Table 1 – Comparative Overview of National Innovation System (NIS) models

Criteria	Euro-Atlantic model	East Asian model	Alternative model	Triple Helix model
Institutional foundation	Based on universities and public research organizations	Rooted in corporate R&D laboratories	Formed through collaboration between universities and innovation parks	Built on the dynamic interaction among science, business, and the public sector
Innovation process coverage	Encompasses the entire innovation cycle	Lacks fundamental scientific research	Largely missing both basic and applied scientific activities	Covers the full cycle from research to market implementation
Government involvement	Supports commercialization, provides funding for innovation, and fosters partnerships	Focuses on acquiring technologies and promoting tech exports	Prioritizes technology adoption and human capital development	Encourages technological advancement and R&D commercialization
R&D funding structure	Relies on innovation-focused grants and public support	Predominantly financed by private sector	Mainly funded by the state for infrastructure and training	Combination of private, public, and venture capital investments
Innovation stimulation measures	Uses legal protections (e.g., IP laws), financial instruments, and tax incentives	Creates favorable conditions for innovation without extensive legal tools	Promotes innovation through policy environments and development support	Employs legislative, financial, and tax mechanisms to enhance innovation activity
Note – compiled by the authors based on the source [13]				

It is worth noting that four Asia-Pacific countries, China, Japan, the Republic of Korea, and Singapore, have well-balanced innovation systems, as evidenced by their rankings in the top 30 of the WIPO Global Innovation Index. Furthermore, these countries have the highest exports of high-tech goods. Table 2 presents data on the top 10 countries by high-tech goods exports, highlighting global leaders and illustrating significant disparities in export volumes across nations.

Table 2 – Export of high-tech goods - Top 10 countries

Country	Most recent year	Thousands dollars
China	2021	942 314 815,52
Hong Kong	2021	431 628 771,88
Germany	2021	209 744 317,15
USA	2021	169 217 253,98
South Korea	2020	163 987 147,75
Singapore	2020	159 927 958,42
Japan	2021	116 513 861,43
Malaysia	2021	108 683 179,74
Vietnam	2020	101 534 392,93
Netherlands	2021	101 168 437,61
Note – compiled by the authors based on the source [14]		

The level of economic development, education, and science systems clearly influence the choice of one NIS model over another. Each NIS model is developed over time, with business and government interacting to perform traditional functions and acquire new ones. Countries with a high scientific and human resource potential are successful [15].

It could be argued that countries that have achieved significant success in the field of innovation share a number of characteristics. Fundamental to this has been a sustained emphasis on innovation and innovation spending over time, with China in particular demonstrating the economic value of increased R&D and IP filings.

In Kazakhstan, various support instruments have been implemented, including grants for R&D, technology commercialization, and enterprise modernization; preferential lending and subsidized interest rates; government venture and project investments; tax breaks, among others. As a result, there are currently around 100 government support instruments. However, the overall level of technological development is still too low. Low-technology goods continue to dominate production and exports.

Kazakhstan is currently on the path to establishing NIS based on the triple helix model, which describes the relationship between science, the market, and government (Figure 1).

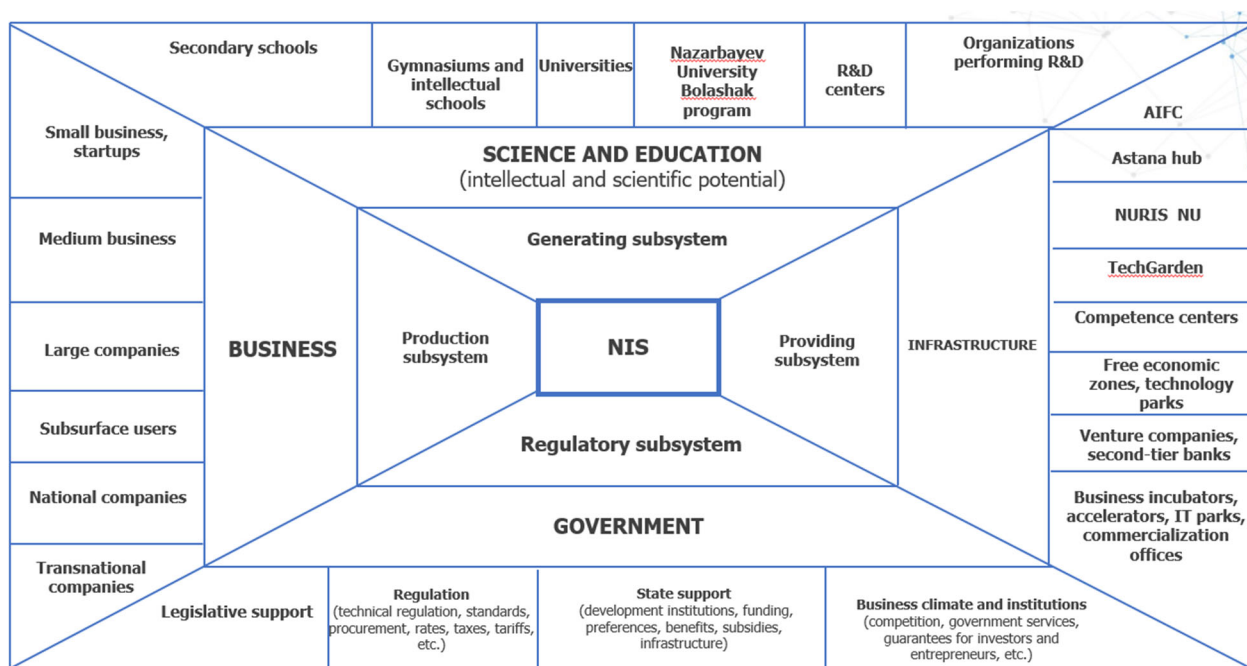

Figure 1 – The current model of Kazakhstan's NIS
Note – compiled by the authors

World Bank experts in the work "Innovation Paradox. Opportunities of Developing Countries and the Unrealized Promise of a Technological Breakthrough" emphasizes the importance of maintaining a consistent innovation policy, increasing government funding for innovation, financing related areas (e.g. equipment, training, management improvement), and developing fundamental management skills.

It is also noted that a high level of government competence is required in terms of human capital and political processes [16].

Thus, we believe that developing countries' innovation policy should begin by strengthening the managerial and organizational competencies of the subjects of the innovation system, rather than focusing solely on research and development.

CONCLUSION

Given the foregoing, it is possible to conclude that the most realistic course of action for Kazakhstan is to strengthen the government's role in the NIS. The government should become the core of the NIS until the revenue from innovation equals the costs..

As part of government regulation, it is prudent to prioritize tools that encourage private investment in innovation. For example, within the framework of technical regulation (standards policy), regulated markets (tariff in exchange for innovation and modernization), investment policy (investment preferences in exchange for modern production), procurement policy (use of various types of offset obligations), and financial and non-financial assistance measures.

At the same time, Kazakhstan's innovation policy, which is aimed at assisting the private sector, should not neglect to encourage innovation in the academic environment. However, education and science policy should not be based solely on the generation of scientific knowledge, but should also be focused on the reproduction of technological knowledge, such as patents, designs, and innovations in demand by the industry.

If successfully implemented, this strategy will logically lead Kazakhstan to the next stage of NIS development, with a strong role for science and civil society.

Proposals for structural reforms to create a fourth helix NIS:

1) Conduct an audit of all regulatory legal acts in order to significantly reduce irrelevant and unfounded regulatory requirements.

In accordance with international experience, it is now necessary to reduce licensed types of activities, accreditation requirements, and permits for personal entrepreneurship and micro-businesses. Furthermore, the legislation continues to impose many outdated technical means and methods of information transmission, such as the mandatory use of cash registers, paper copies, and so on. These requirements limit innovation, agility, and business activity.

2) Improving conditions for citizens to realize their potential in entrepreneurship, as well as equal dialogue between government and business.

One approach in this direction is to reduce the number of tax regimes for individual entrepreneurs, particularly those operating as personal businesses. Each region should have business incubators that provide qualified assistance to aspiring innovators, such as a co-working space, training and master classes, consultations on government and non-government support measures, venture investments, and so on. These measures will improve citizens' business competencies.

3) Developing technological strategies, identifying the global value chain in industries and regions.

It is necessary to create a system for identifying and integrating into global value chains (GVC). All projects funded by the government must aim to participate in the GVC. It is critical in Kazakhstan not only to establish new production facilities, but also to increase the technological complexity of production, thereby expanding existing value chains and joining new ones.

Furthermore, changes are required to the mechanisms and criteria for selecting and supporting investment projects in terms of the use of modern technologies when establishing new, expanding, and updating existing production facilities through government investment support programs.

Thus, to further improve Kazakhstan's NIS, it is recommended to continue and deepen the process of encouraging the private sector to introduce innovations. In this process, the government's proactive role is particularly important. Increasing the country's level of innovative development remains an important driver of economic growth.

REFERENCES:

1. Sustainable Development Goals Data Dashboard. – URL: <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator?id=125> (accessed: 15.09.2024).
2. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [web-portal]. – Goal 9. Industrialization, innovation and infrastructure. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/9/> (accessed: 28.08.2024).

3. Lundvall B.-Å. – National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. – London: Pinter Publishers, 1992. – 342 p.
4. Nelson, R. – National Innovation Systems: A Comparative Analysis. – University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship. – 2009. – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1496195 (accessed: 16.08.2024).
5. Iansiti M., Levien R. – The Keystone Advantage: What the New Dynamics of Business Ecosystems Mean for Strategy, Innovation, and Sustainability. – Boston: Harvard Business Review Press, 2004. – 256 p.
6. Etzkowitz H., Leydesdorff L. – The dynamics of innovation: from national systems and “mode 2” to a triple helix of university–industry–government relations // Research Policy. – 2000. – Vol. 29, № 2. – P. 109–123. – DOI: [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00055-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4).
7. Марцинкевич В. И. – Проблема эффективности в XXI веке: экономика США. – М.: Наука, 2006. – 384 с.
8. Baert P., Rubio F. – The Politics of Knowledge. – London: Routledge, 2011. – 224 p.
9. Замулин О. А., Сонин К. И. – Экономический рост: Нобелевская премия 2018 года и уроки для России // Вопросы экономики. – 2019. – № 1. – С. 11–36.
10. France Biotech. – Status of the Young Innovative Company. – URL: https://www.yicstatus.com/Documents/stockholm/Fact_sheet_on_YIC_status_in_France.pdf (accessed: 16.08.2024).
11. Справка о международном опыте инновационного развития. – URL: http://www.ved.gov.ru/moder_innovac/analytic/ (accessed: 06.07.2024).
12. European Commission [web-portal]. – URL: <https://www.ec.europa.eu> (accessed: 08.08.2024).
13. Давыденко, Е. В. – Модели национальных инновационных систем: зарубежный опыт и адаптация для России // Проблемы современной экономики. – 2014. – С. 23–26.
14. World Economic Forum. – The Global Competitiveness Report 2020. – URL: <https://www.weforum.org/publications/the-global-competitiveness-report-2020/> (accessed: 21.08.2024).
15. Carayannis E. G., Campbell D. F. J. – Mode 3 and Quadruple Helix: Towards a 21st Century Fractal Innovation Ecosystem // International Journal of Technology Management. – 2009. – Vol. 47, № 3/4. – P. 201–234. – DOI: <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>.
16. The World Bank [web-portal]. – High-technology exports 2007–2022. – URL: https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?end=2021&most_recent_value_desc=true&start=2007&view=chart (accessed: 01.08.2024).

REFERENCES:

1. United Nations. (2024). Sustainable Development Goals Data Dashboard. Retrieved from September 15, 2024. URL: <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator?id=125>
2. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2024). Goal 9. Industrialization, innovation and infrastructure. Retrieved from August 28, 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/9/>
3. Lundvall, B.-Å. (1992). National systems of innovation: Towards a theory of innovation and interactive learning. London: Pinter Publishers.
4. Nelson, R. R. (2009). National innovation systems: A comparative analysis. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship. Retrieved from August 16, 2024. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1496195
5. Iansiti, M., & Levien, R. (2004). The keystone advantage: What the new dynamics of business ecosystems mean for strategy, innovation, and sustainability. Boston: Harvard Business Review Press.
6. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From national systems and “Mode 2” to a triple helix of university–industry–government relations. Research Policy, 29(2), 109–123. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00055-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4)
7. Marcinkevich, V. I. (2006). Problema effektivnosti v XXI veke: ekonomika SShA [The problem of efficiency in the 21st century: US economy] (in Russian). Moskva: Nauka.

8. Baert, P., & Rubio, F. (2011). The politics of knowledge. London: Routledge.
9. Zamulin, O. A., & Sonin, K. I. (2019). Ekonomicheskii rost: Nobelevskaia premiia 2018 goda i uroki dlia Rossii [Economic growth: The 2018 Nobel Prize and lessons for Russia]. Voprosy ekonomiki, (1), 11–36. (in Russian)
10. France Biotech. (n.d.). Status of the Young Innovative Company. Retrieved from August 16, 2024. URL: https://www.yicstatus.com/Documents/stockholm/Fact_sheet_on_YIC_status_in_France.pdf
11. Ministerstvo ekonomicheskogo razvitiia RF. (n.d.). Spravka o mezhdunarodnom opyte innovatsionnogo razvitiia [Summary on international innovation development experience] (in Russian). Retrieved from July 6, 2024. URL: http://www.ved.gov.ru/moder_innovac/analitic/
12. European Commission. (2024). Official website. Retrieved from August 8, 2024. URL: <https://www.ec.europa.eu>
13. Davýdenko, E. V. (2014). Modeli natsional'nykh innovatsionnykh sistem: zarubezhnyi opyt i adaptatsiia dlia Rossii [Models of national innovation systems: foreign experience and adaptation for Russia]. Problemy sovremennoi ekonomiki, (4), 23–26. (in Russian)
14. World Economic Forum. (2020). The Global Competitiveness Report 2020. Retrieved from August 21, 2024. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-global-competitiveness-report-2020/>
15. Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). Mode 3 and quadruple helix: Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. International Journal of Technology Management, 47(3/4), 201–234. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>
16. The World Bank. (2024). High-technology exports 2007–2022. Retrieved from August 1, 2024. URL: https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?end=2021&most_recent_value_desc=true&start=2007&view=chart

ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ТӘЖІРИБЕ

Ә. Барлыбаева^{1*}, Қ. Садықова¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Бұл зерттеудің мақсаты – Батыс Еуропа елдері, Азия-Тынық мұхиты өңірі және АҚШ тәжірибесіне сүйене отырып, ұлттық инновациялық жүйелерді (ҰИЖ) қалыптастырудың халықаралық тәжірибесін талдау. Зерттеу нәтижелері Қазақстан үшін инновациялық саясатты жетілдіруге бейімделетін тиімді модельдерді анықтауға бағытталған.

Зерттеудің әдіснамасы салыстырмалы талдауға негізделген. Бұл түрлі елдердегі ҰИЖ модельдерінің құрылымы мен іске асырылу тетіктерін кешенді түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Инновациялық дамудың негізгі факторлары ретінде мемлекеттік басқару, ғылыми-өндірістік инфрақұрылым және адами капиталдың рөліне ерекше назар аударылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы (бірегейлігі / құндылығы) – халықаралық инновациялық саясат үлгілерін Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндіктерін жүйелі түрде бағалауында. Бұл жұмыс отандық саясаткерлер мен сарапшыларға арналған нақты ұсыныстар мен стратегиялық бағдарларды ұсына отырып, елдің инновациялық әлеуетін арттыруға үлес қосады.

Зерттеу нәтижелері табысты ҰИЖ модельдері мемлекет, бизнес, ғылым және азаматтық қоғам арасындағы тиімді ынтымақтастыққа негізделетінін көрсетті. Қазақстанда инновациялық белсенділіктің төмендігі мен халықаралық рейтингтердегі әлсіз позициялар қазіргі ҰИЖ-ды түбегейлі қайта қараудың өзектілігін айқындайды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстан жағдайына сәйкес келетін, ұзақ мерзімді және теңгерімді экономикалық дамуды қамтамасыз етуге қабілетті стратегиялар ұсынылды.

Түйін сөздер: инновация, ұлттық инновациялық жүйе, инновациялық саясат, инновациялық әлеует, инновациялық даму.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ: ОПЫТ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

А. Барлыбаева^{1*}, К. Садыкова¹

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью данной работы является изучение международного опыта формирования национальных инновационных систем (НИС) на примере стран Западной Европы, Азиатско-Тихоокеанского региона и США. Исследование направлено на выявление эффективных моделей, которые могут быть адаптированы для совершенствования инновационной политики Казахстана.

Методология исследования основана на сравнительном анализе, что позволяет детально рассмотреть различные модели НИС и условия их успешной реализации. Особое внимание уделяется институциональной роли государства, уровню развития научной и производственной инфраструктуры, а также человеческому капиталу как ключевым факторам инновационного роста.

Научная новизна (оригинальность / ценность) исследования заключается в комплексной оценке международных подходов к построению инновационной политики с акцентом на возможность их адаптации к казахстанским реалиям. Работа представляет практическую ценность для органов государственной власти, предлагая стратегические ориентиры по усилению инновационного потенциала страны.

Результаты исследования показали, что эффективные инновационные системы опираются на тесное взаимодействие между основными участниками – государством, бизнесом, научным сообществом и гражданским обществом. В условиях Казахстана, характеризующегося низким уровнем инновационной активности и слабыми позициями в международных рейтингах, актуальным становится внедрение адаптированных моделей, способствующих устойчивому и сбалансированному экономическому развитию.

Ключевые слова: инновация, национальная инновационная система, инновационная политика, инновационный потенциал, инновационное развитие.

ABOUT THE AUTHORS

Aliya Barlybayeva - PhD student, DPA candidate at the Institute of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan, email: a.barlybayeva@apa.kz, ORCID: 0009-0009-3468-027*.

Kuralay Sadykova - PhD, Deputy Director, Associate Professor of the Institute of Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan, email: k.sadykova@apa.kz, ORCID: 0000-0001-8232-5121, Scopus ID: 57195343363.

MPHTI: 06.71.57

JEL Classification: L83, C89, R11

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-126-140>

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА И ФАКТОРОВ ЕГО РОСТА

К. П. Мусина^{1*}, З. К. Төлеубаева¹, С. Т. Насанбекова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Astana IT University, Астана, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Данное исследование посвящено библиометрическому анализу академической литературы, связанной с вопросами развития внутреннего туризма и факторов его роста. Основная цель работы заключается в определении ключевых направлений, авторов, стран, оказывающих наибольшее влияние на развитие знаний в области внутреннего туризма, а также выявление факторов, способствующих региональному его росту.

Методология. В исследовании использованы библиометрические методы анализа массива данных при помощи программного обеспечения VOSviewer, позволяющей визуализировать связи между ключевыми словами, авторами и самими публикациями. На основании чего можно отследить тренды публикационной активности, выявить тематические кластеры и авторов, внесших наибольший вклад в изучение исследуемого домена.

Оригинальность/ценность исследования. Работа вносит вклад в систематизацию существующих научных публикаций в области развития внутреннего туризма, позволяя определить ключевые направления исследований, пробелы в изучении устойчивого и социального влияния внутреннего туризма, а также перспективную повестку для дальнейших исследований.

Результаты исследования. Определены основные факторы, стимулирующие региональный рост внутреннего туризма, выявлены основные тенденции в исследованиях внутреннего туризма. Научная и практическая значимость заключается в том, что полученные научные результаты могут быть использованы в формировании эффективных стратегий развития внутреннего туризма и стимулирования экономического роста.

Ключевые слова: внутренний туризм, библиометрический анализ, VOSviewer, развитие туризма, региональный рост

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире вопросы, связанные с развитием внутреннего туризма, стали объектом пристального внимания как исследователей, так и политиков, и экономистов-практиков. Данный интерес значительно усилился в результате пандемии КОВИД-19, во время которой международные поездки были ограничены карантинными мерами, поставив внутренний туризм и его потенциал в центр внимания [1, 2, 3].

Внутренний туризм играет существенную роль в обеспечении устойчивого экономического развития, поддерживая местные сообщества, подстегивая развитие малого и среднего бизнеса, способствуя развитию инфраструктуры [4,5].

Кроме того, развитие внутреннего туризма представляет собой особый интерес с точки зрения экономики, так как способствует диверсификации экономики, снижая зависимость от воздействия таких внешних факторов, как международные конфликты, глобальные кризисы и т.п. [6,7].

С точки зрения обеспечения социальной устойчивости, развитие внутреннего туризма содействует поддержанию и сохранению культурной идентичности, улучшая качество жизни местных жителей [5].

Однако, в целом мировой туристский рынок характеризуется высокой конкуренцией за туристов, что обуславливает необходимость глубокого понимания тенденций и факторов его развития для формирования системы и механизмов стратегического управления данным сектором экономики [7].

Объектом исследования выступают научные публикации, посвященные вопросам развития внутреннего туризма, а также факторов, способствующих его росту.

Предметом исследования являются основные тенденции и направления научных изысканий в области внутреннего туризма.

Цель работы заключается в определении ключевых направлений, авторов, организаций, оказывающих наибольшее влияние на развитие знаний в области внутреннего туризма, а также выявление факторов, способствующих региональному его росту.

В соответствии с поставленной целью сформулирован ряд задач, а именно:

- проведение сбора и анализа научных публикаций, посвященных исследованию внутреннего туризма на основе библиометрических данных;
- определение ключевых авторов, внесших наибольший вклад в развитие данной области знаний;
- выявление главных тематических кластеров и направлений исследований;
- изучение динамики публикационной активности и основных трендов;
- определение ключевых пробелов и перспективных направлений для будущих исследований.

Систематизация и анализ тенденций публикационной активности в области внутреннего туризма позволят понять основные тренды и текущий уровень знаний, что является ценным как для исследователей, так и практиков, занимающихся развитием внутреннего туризма. Кроме того, результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегий по устойчивому развитию внутреннего туризма, для поддержки процессов принятия решений, касающихся его стимулирования.

Литературный обзор. В соответствии с законодательством Республики Казахстан туризм классифицируется по различным признакам, таким как виды туризма, отраслевой, субъектный и объектный принципы. При этом по видам туризма различают международный и внутренний туризм. Под внутренним туризмом понимаются путешествия в пределах Республики Казахстан ее гражданами и лицами, проживающими постоянно на ее территории.

Также дается определение туроператорской деятельности в сфере внутреннего туризма, которая представляет собой предпринимательскую деятельность юридических и физических лиц, обладающих лицензией для данного вида деятельности, по формированию, продвижению и реализации туристского продукта туристам, проживающим permanently на территории страны [12].

В соответствии с определением ЮНВТО, внутренний туризм включает деятельность посетителя, постоянно проживающего в стране, как часть внутренней туристской поездки, так и часть выездной туристической поездки [13]. При этом также даются понятия другим терминам, относящимся ко внутреннему туризму, такие как:

Потребление во внутреннем туризме — это потребление в туризме резидента, проживающего в рассматриваемой экономике [14].

Расходы на внутренний туризм — это расходы на туризм резидента, проживающего в рассматриваемой экономике [13]. Поездка во внутреннем туризме — это поездка с основным пунктом назначения в стране проживания посетителя [13].

В имеющейся литературе, несмотря на устойчивое базовое понимание внутреннего туризма в качестве поездок внутри страны, отмечаются различия в акцентах, охвате и интерпретациях, кроющиеся в целях и приоритетах авторов и исследователей [15, 16].

Так были проанализированы ряд работ, где сущность термина внутреннего туризма сохраняется и определяется как туризм, связанный с деятельностью или перемещением жителей внутри своей страны [17-20]. Данный подход к трактовке термина остается неизменным в литературе с 1986 года. Однако, можно выделить следующие различия в акцентах. Так, в определениях, данных в 1986-2006 годах такими авторами как Джафари, Досвеллом и международными организациями, подчеркиваются

пространственные и экономические аспекты внутреннего туризма, уделяется особое внимание расходам жителей на туристские услуги [18-21].

В трудах 2008-2012 годов определение внутреннего туризма становится более общим, при этом происходит смещение акцента на широкую деятельность внутри страны. К примеру, Caletrío (2012), максимально упрощает концепт, определяя внутренний туризм как туризм внутри своей страны.

В исследованиях 2015-2019 годов большее внимание уделяется конкретным видам туристской активности. Автор Mkwizu (2018) и Maringure (2019) акцентируют внимание на экскурсионной деятельности и посещении достопримечательностей в рамках внутреннего туризма [16, 22].

В более поздних трудах, начиная с 2021 года, отмечается новый контекст к восприятию внутреннего туризма под влиянием пандемии COVID-19, которая сопровождалась ограничениями в международных поездках, что позволило дать импульс для развития локальных поездок внутри страны [23-25].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология. Информационной базой при проведении исследования послужили научные работы, опубликованные в журналах, индексируемых базой данных Scopus, что обеспечивает высокую достоверность и полноту научной информации. В качестве ключевых слов были использованы следующие комбинации «domestic tourism», «internal tourism», «regional tourism growth».

В рамках проведения исследования был сформулирован следующий основной исследовательский вопрос: «Какие ключевые тенденции, направления и пробелы существуют в научных исследованиях, посвященных вопросам развития внутреннего туризма и факторам его роста?»

Библиометрический анализ позволит определить данные пробелы (research gaps) и выявить перспективные направления для будущих исследований.

Для проведения исследования были реализованы следующие этапы:

Сбор данных путем проведения поиска релевантных научных статей по заданным параметрам в базе данных Scopus. При этом был выбран весь доступный временной интервал для выявления полной динамики в исследованиях.

Очистка и первичная обработка полученных данных, включающая работу по удалению нерелевантных записей. Были применены такие фильтры как язык публикации только английский, вид работы – статья или обзор, также были установлены ограничения по предметной области до Социальных наук, Бизнеса, Управления и Учета, Экономики, эконометрики и финансов.

Анализ подготовленных данных с использованием программы VOSviewer. Данный этап подразумевает импорт данных в формате CSV для построения карт соавторства, анализа ключевых слов и цитируемости.

Интерпретация полученных результатов на основе анализа тематических кластеров, их взаимосвязей для определения ключевых направлений исследований, публикационной активности, выявления динамики по количеству публикаций, а также идентификации научных пробелов.

В рамках проводимого исследования использована структура Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analysis – PRISMA 2020 [8], представленная на рисунке 1.

Основным методом для количественного анализа научных публикаций, определения ключевых слов и авторов является библиометрический анализ, который является неотъемлемой частью методологии оценки научных и прикладных исследований [9]. Преимущества библиометрического подхода кроются в объективной оценке активности и тенденций исследований, выявлении потенциальных сдвигов в центральных темах, а также в возможности создания интеллектуальной структуры исследуемой области знаний [10,11]. Кроме этого, применен метод контент-анализа для исследования ключевых слов и тематик для определения основных исследовательских направлений и частоты их упоминаний.

Программное обеспечение VOSviewer 1.6.20 было использовано для построения сетевых кластеров и визуализации полученных результатов.

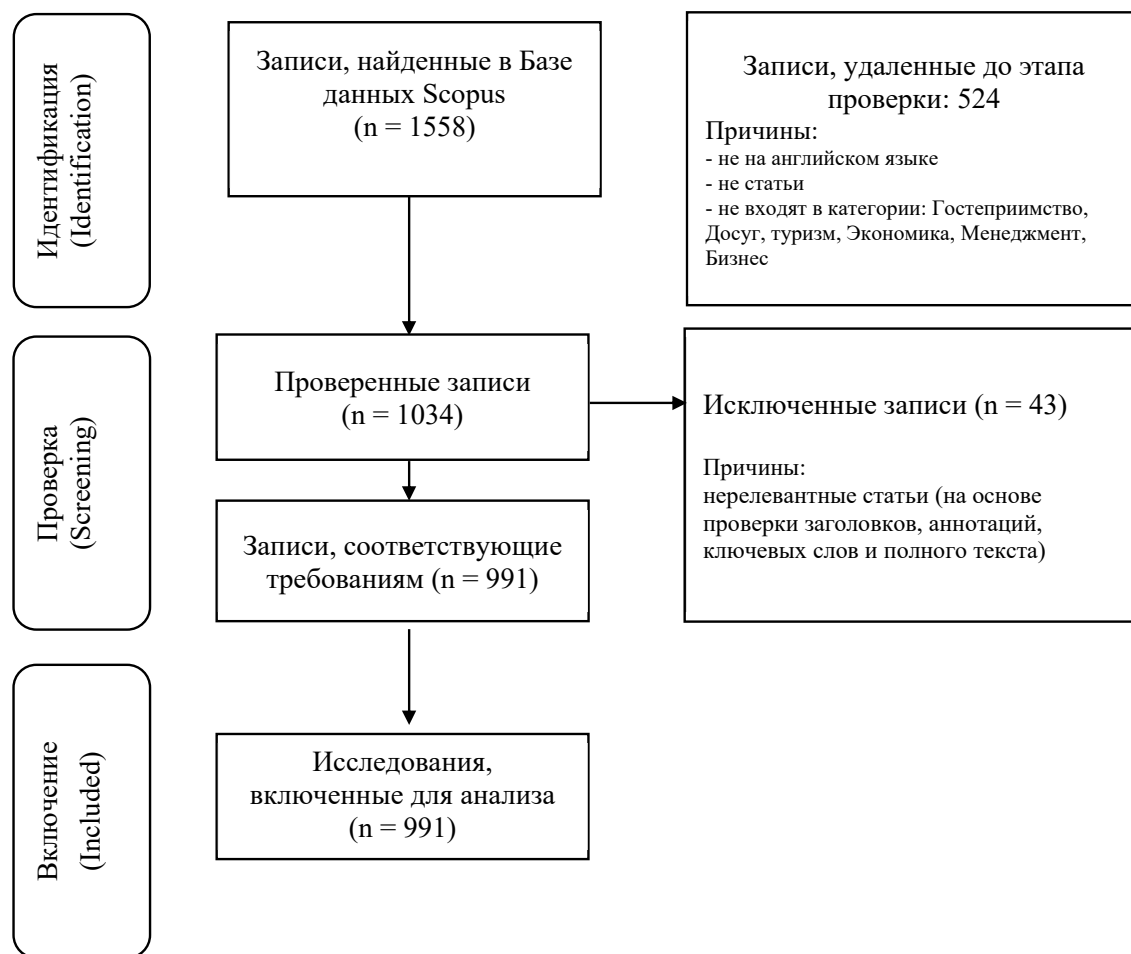

Рисунок 1 – Структура исследования PRISMA 2020

Примечание: составлено автором на основе источника [8]

Использование данного комплексного подхода обеспечивает систематическое и всестороннее исследование научной литературы по внутреннему туризму, что позволяет выявить текущий уровень научных достижений в исследуемой области, а также определить пробелы, составляющие основу для формирования повестки для будущих исследований.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Для проведения библиометрического анализа были использованы отобранные 991 публикация из базы данных Scopus. При это поиск был осуществлен по следующим параметрам: TITLE-ABS-KEY ("domestic tourism" OR "internal tourism" OR "regional tourism growth") AND (LIMIT-TO (SUBJAREA, "BUSI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "ECON") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "SOCI")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYP, "re")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE, "English")).

В результате были получены следующие данные по динамике публикационной активности в контексте указанных ключевых слов (Рисунок 2).

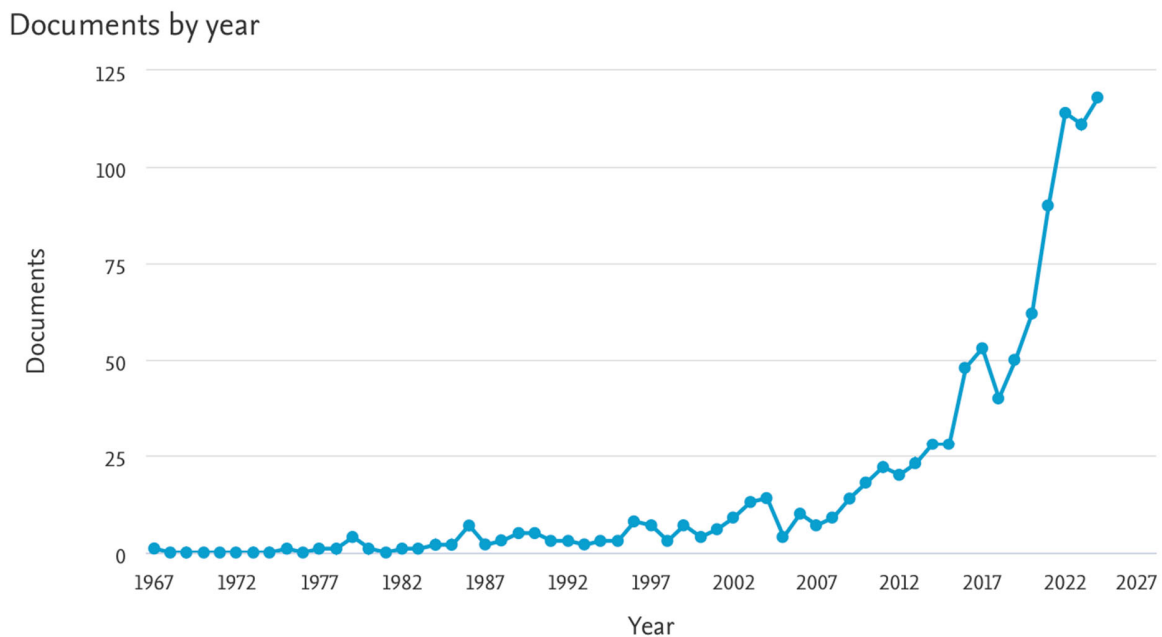

Рисунок 2 – Динамика публикационной активности с 1967-2024 гг.

Примечание: составлено автором на основе результатов поиска в БД Scopus

Данный график показывает количественное распределение публикаций по внутреннему туризму в период с 1967–2024 года. Из полученных данных можно сделать следующие выводы: в начальном периоде с 1967–2007 года отмечается медленный, но стабильный рост количества публикаций, составляя в среднем от 1 до 10 публикаций в год, свидетельствуя о низкой популярности тематики в научном дискурсе. Далее, в период с 2017 по 2017 года наблюдается постепенное увеличение числа публикаций до 15–30. Данный факт указывает на рост интереса ко внутреннему туризму со стороны академических кругов. Также данный всплеск интереса связывается с разразившемся в 2008 году финансовым кризисом, когда развитие внутреннего туризма явилось одной из стратегий выживания для многих стран. Наконец, период с 2017 по 2024 представляет собой период резкого скачка в публикационной активности, достигая пика в 2023 году на уровне примерно 125 публикаций. Резкий рост количества публикаций свидетельствует о значительном интересе к теме внутреннего туризма, особенно на фоне пандемии COVID-19, когда именно внутренний туризм явился одной из основных форм туристской активности ввиду карантинных ограничений.

Проследим распределение количества публикаций среди ведущих авторов, внесших значительный вклад в исследования в области внутреннего туризма (Рисунок 3).

Из данных Рисунка 3 следует, что одним из ведущих исследователей в рассматриваемой области является Rogerson С.М. Его публикационная активность связана с фокусом на региональное развитие, экономические последствия развития внутреннего туризма. При этом его работы являются высокоцитируемыми, что свидетельствует о его роли как лидера мнений и ключевого автора, внесшего вклад в теорию и практику.

Далее представлены три автора, имеющие по шесть публикаций, а именно: Frolova E.V., Hall С.М., Yang Y. Указанные авторы также активно публикуют свои работы, которые охватывают широкий круг вопросов от экономических аспектов внутреннего туризма до социально-культурных последствий развития внутреннего туризма.

Documents by author

Compare the document counts for up to 15 authors.

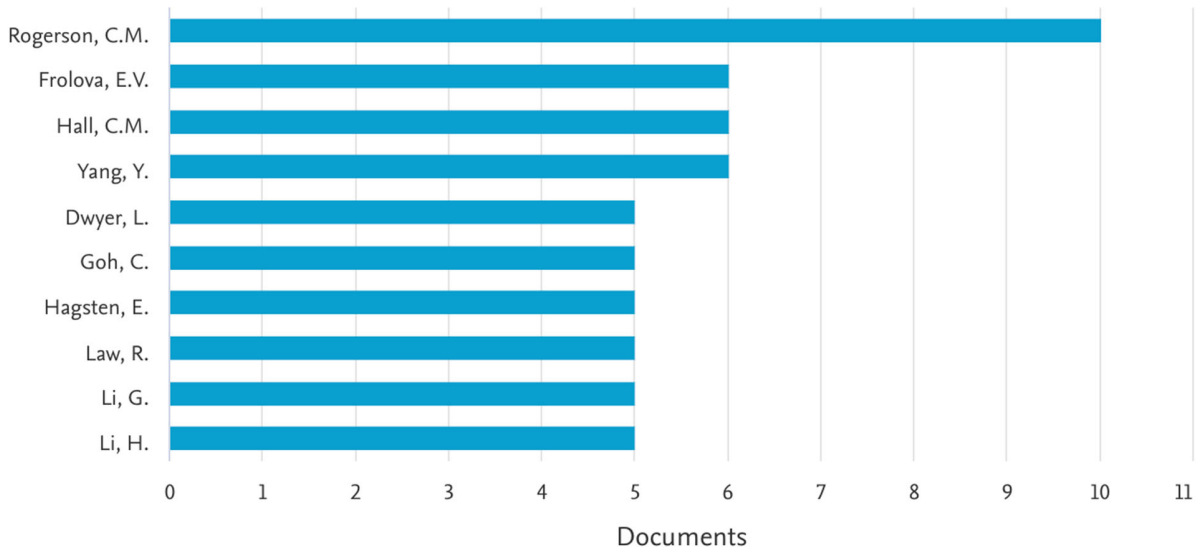

Рисунок 3 – Ключевые авторы в области исследования внутреннего туризма в период с 1967-2024 гг.
Примечание: составлено автором на основе результатов поиска в БД Scopus

Проведем оценку по количеству публикаций по внутреннему туризму в страновом разрезе (Рисунок 4).

Documents by country or territory

Compare the document counts for up to 15 countries/territories.

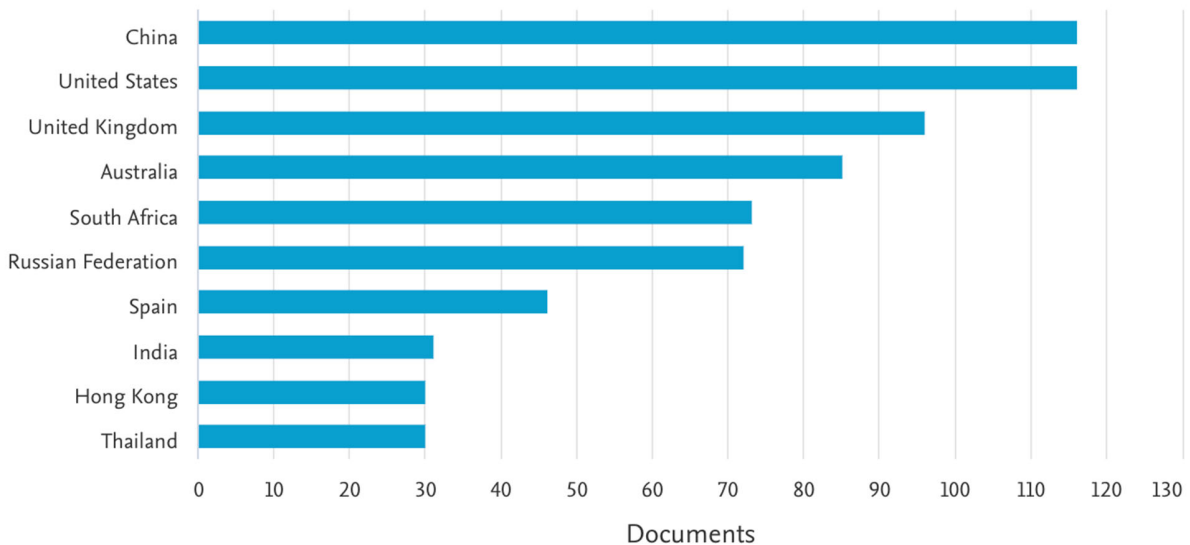

Рисунок 4 – Страны-лидеры по количеству публикаций в области исследования внутреннего туризма в период с 1967-2024 гг.
Примечание: составлено автором на основе результатов поиска в БД Scopus

Несомненными лидерами являются такие страны как Китай и США, привносящая каждая более чем 110 публикаций из 991 рассматриваемых. Данный факт демонстрирует высокий интерес ученых к проблемам развития внутреннего туризма, что связано с большой емкостью рынка внутреннего туризма, разнообразием туристских предложений. Далее по активности публикаций следуют такие страны как Великобритания, Австралия, Южная Африка и Российская Федерация, с разбросом публикаций от 70 до 90, что также указывает на повышенный интерес к исследуемой теме. При этом, следует отметить, что в Великобритании и Австралии данный интерес связан в основном с развитием устойчивого туризма и инфраструктуры, тогда как в Южной Африке и РФ внутренний туризм изучается в контексте регионального развития. Кроме того, представленный рисунок свидетельствует о глобальном интересе к изучению внутреннего туризма.

В результате обработки полученного массива данных из базы данных Scopus при помощи программы VOSViewer были получены следующие визуализации по сетевому анализу ключевых слов (Рисунок 5) и их эволюции с течением времени (Рисунок 6).

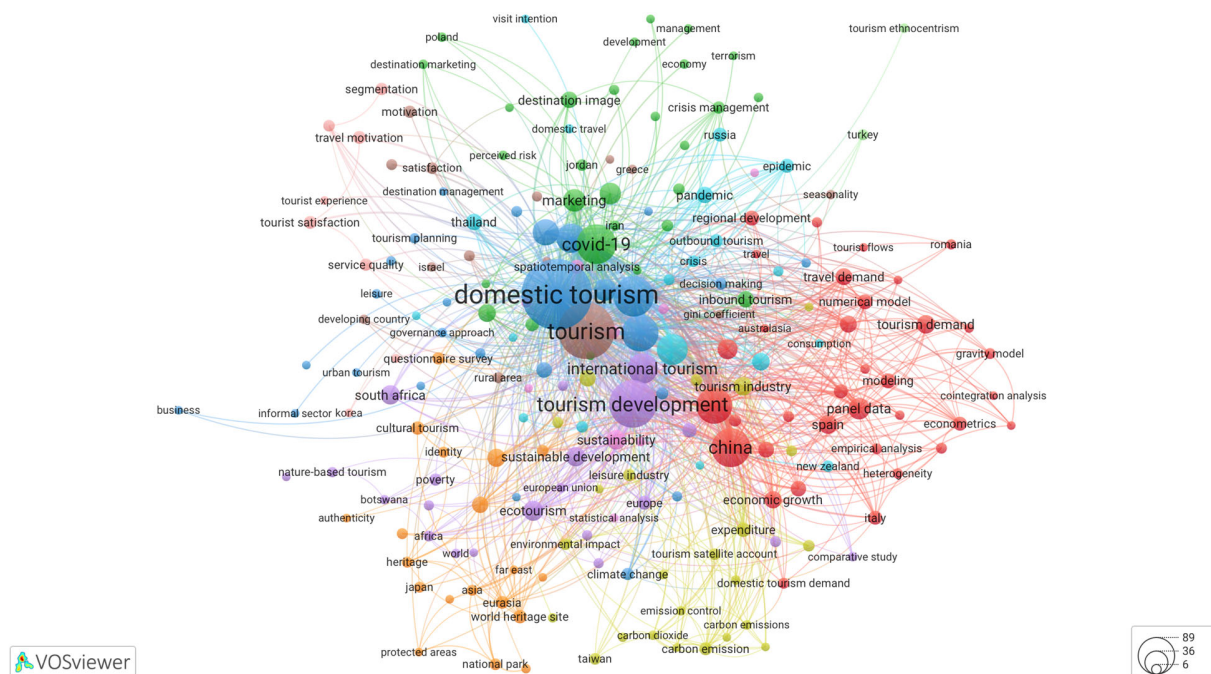

Рисунок 5 – Кластеры ключевых слов публикаций в области исследования внутреннего туризма в период с 1967-2024 гг.

Примечание: составлено автором на основе результатов поиска в БД Scopus при помощи VOSViewer

На рисунке 5 представлена сеть терминов и ключевых слов, связанных с публикациями в области внутреннего туризма, иллюстрируя их совместную встречаемость и показатели цитирования. По результатам анализа выделено 7 тематических кластеров, где каждый представляет определенное направление научных исследований с фокусом на уникальных аспектах внутреннего туризма (Таблица 1).

При этом центральным термином выступает «внутренний туризм» с 336 упоминаниями и силой ссылок 999, что указывает на значимую область фокусировки в исследовательском сообществе. Также следует отметить такой термин как COVID-19, который стал одним из ключевых терминов, отражая его важность в современных условиях в контексте глобальных событий.

В целом, обозначенные кластеры свидетельствуют о том, что внутренний туризм представляет собой многоаспектную и междисциплинарную научную область.

Далее, проанализируем эволюционное развитие научной тематики внутреннего туризма (Рисунок 6).
Анализируя временную шкалу по оттенкам цветовой гаммы на карте, можно отследить как ключевые слова меняли свою актуальность с течением времени.

Таблица 1 – Тематические кластеры, их ключевые слова и основной фокус

	Наименование кластера	Ключевые слова	Основной фокус
1	Экономика и конкурентоспособность	Domestic tourism demand, Economic growth, competitiveness, regional development	Анализ экономического вклада внутреннего туризма, влияние на региональное развитие, конкурентоспособность дестинации
2	Кризисное управление и восстановление	COVID-19, Crisis management, Tourism recovery, Resilience	Антикризисные стратегии, восстановление индустрии туризма после глобальных кризисов, пандемии
3	Маркетинг и поведение потребителей	Destination marketing, Motivations, Consumer behavior, Decision making	Изучение мотиваций туристов, влияние маркетинговых стратегий
4	Устойчивое развитие	Sustainable tourism, Carbon emissions, Environmental impact, Ecotourism	Разработка экомаршрутов, снижение экологической нагрузки на дестинации, интеграция экологических стандартов в развитие дестинации
5	Культурное наследие	Cultural tourism, Heritage tourism, Authenticity, Intangible heritage	Сохранение и продвижение культурного наследия посредством развития внутреннего туризма
6	Цифровизация и инновации	Digitalization, Big data, Virtual reality, Artificial intelligence	Использование больших данных для анализа поведения туристов, разработка виртуальных туров
7	Социальные аспекты туризма	Community involvement, Social impact, Local participation	Развитие внутреннего туризма на основе местных сообществ
Примечание: составлено автором на основе результатов поиска в БД Scopus при помощи VOSViewer			

Так, на начальном этапе исследования были сосредоточены на общих аспектах внутреннего туризма, при этом ограниченное внимание уделяется экологическим аспектам и поведению потребителей. Далее, после 2010 года наблюдается расширение тематики, возникает интерес к таким понятиям как heritage tourism, world heritage site. Период до 2020 года характеризуется ростом популярности ключевых слов, связанных с устойчивым развитием. Однако, после 2020 года происходит смещение фокуса исследований в сторону адаптации отрасли к новым вызовам на фоне пандемии COVID-19, а также процессам восстановления.

134

Данная карта эволюции ключевых слов способствует определению перспективных направлений научных исследований в области внутреннего туризма, включая аспекты устойчивого развития, антикризисного управления и мотивации потребителей. Эволюция ключевых слов в научных публикациях, изучающих внутренний туризм, демонстрирует переход от базовых экономических исследований в сторону более сложных аспектов обеспечения устойчивого развития, внедрения технологических инноваций, адаптации стратегий антикризисного управления.

5. Значительный рост публикаций в течение последних пяти лет в контексте разработки стратегий антикризисного управления на фоне COVID-19.

Таким образом, внутренний туризм представляет собой один из ключевых драйверов регионального развития, оказывающий положительное воздействие на экономику, культуру и устойчивое развитие. Кроме того, анализ показал, что в таких регионах мира как США, Китай, страны Южной и Восточной Европы, внутренний туризм формирует весомую часть научной дискуссии в области внутреннего

туризма. При этом отмечается значительное отставание Центральноазиатских стран и, в частности, Казахстана в исследованиях такого многоаспектного явления как внутренний туризм.

Полученные результаты способствуют расширению связей между различными аспектами внутреннего туризма такими, как экономические, культурные, экологические, что может послужить основой для новых междисциплинарных исследований.

Также результаты исследования могут служить фундаментом при формировании стратегий устойчивого внутреннего туризма посредством развития региональных брендов, поддержки местных сообществ, малого и среднего бизнеса, инвестиций в инфраструктуру и цифровизацию в целях повышения доступности и привлекательности туристской дестинации.

В ходе проведенного исследования по анализу ключевых слов, тематических направлений, их эволюции выявлены следующие исследовательские пробелы, как отсутствие глубоких эмпирических исследований, охватывающих мультипликативный эффект внутреннего туризма, тематика сегментации туристов остается на периферии исследований, остаются не разработанными инструменты персонализации, учитывающие социально-экономические, культурные особенности целевых аудиторий, в кластерах, интегрирующих маркетинг и управление мало проработаны вопросы внедрения цифровых технологий, таких как искусственный интеллект, виртуальная реальность, в маркетинговую деятельность по развитию и продвижению внутреннего туризма. Кроме того, исследования антикризисного управления преимущественно сосредоточены на влиянии пандемии, при этом отсутствуют работы по разработке долгосрочных моделей управления другими кризисами. Перспективные направления дальнейших исследований включают изучение аспектов устойчивого развития внутреннего туризма, включая анализ влияния климатических изменений на туристские маршруты; разработка долгосрочных моделей восстановления индустрии туризма под воздействием различных внешних факторов, адаптация успешных стратегий стран-лидеров (США, Китай) в развивающихся странах; углубление понимания мотиваций туристов, приводящих к выбору тех или иных дестинаций; разработка уникальных предложений и брендинг.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Zhong L., Dong Y. Changes in the size of domestic tourists in mainland China under the impact of COVID-19 // *International Journal of Tourism Cities*. – 2023. – DOI: 10.1108/ijtc-07-2022-0174.
2. Shyju P., Girish V.G., Chatterjee K., Singh P. Domestic Tourism Growth in India, Post COVID-19 // *Tourism*. – 2024. – DOI: 10.37741/t.72.3.12.
3. Arbulú I., Razumova M., Rey-Maqueira J., Sastre F. Can domestic tourism relieve the COVID-19 tourist industry crisis? The case of Spain // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – V. 20. – Art. 100568. – DOI: 10.1016/j.jdmm.2021.100568.
4. Kanagalakshmi E., Preetha I. Factors influencing tourism development: a comprehensive review // *Futuristic Trends in Management*. – IIP Series. – Volume 3. – Book 24. – Chapter 12. – 2024. – e-ISBN: 978-93-5747-895-3. – DOI: 10.58532/v3bhma24ch12.
5. Setiawati I.D., Widyastutik W., Firdaus M. Role and Determinants of Domestic Tourism Demand in Indonesia // *Economics Development Analysis Journal*. – 2023. – DOI: 10.15294/edaj.v12i3.68495.
6. Tushabe E., Kabera C., Jacob M. Domestic Tourism Strategies and its Implications on Economic Growth: Case Study of Rwandan National Parks // *East African Journal of Business and Economics*. – 2023. – V. 6. – P. 193–202. – DOI: 10.37284/eajbe.6.1.1290.
7. Wu D.C., Cao C., Liu W., Chen J.L. Impact of domestic tourism on economy under COVID-19: The perspective of tourism satellite accounts // *Annals of Tourism Research Empirical Insights*. – 2022. – V. 3, № 2. – Art. 100055. – DOI: 10.1016/j.annale.2022.100055.
8. Page M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M. и др. The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews // *BMJ*. – 2021. – V. 372. – Art. n71. – DOI: 10.1136/bmj.n71.
9. Ellegaard O., Wallin J.A. The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? // *Scientometrics*. – 2015. – V. 105, № 3. – P. 1809–1831. – DOI: 10.1007/s11192-015-1645-z.

10. Greener S. Evaluating literature with bibliometrics // *Interactive Learning Environments*. – 2022. – V. 30, № 7. – P. 1168–1169. – DOI: 10.1080/10494820.2022.2118463.
11. Donthu N., Kumar S., Mukherjee D., Pandey N., Lim W.M. How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines // *Journal of Business Research*. – 2021. – V. 133. – P. 285–296. – DOI: 10.1016/j.jbusres.2021.04.070.
12. О туристской деятельности в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 г. № 211 – [Электронный ресурс] // Әділет [web-сайт]. – 2001. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_links (дата обращения: 28.11.2024).
13. International Recommendations for Tourism Statistics 2008 // Department of Economic and Social Affairs. Statistics Division. – ISBN 978-92-1-161521-0. – [Электронный ресурс] // UNstats [web-сайт]. – 2008. – URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf#page=26 (дата обращения: 21.10.2024).
14. 2008 Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework (TSA: RMF 2008). – [Электронный ресурс] // UNstats [web-сайт]. – URL: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/doc08/BG-TSA.pdf> (дата обращения: 20.10.2024).
15. Mansour M., Mumuni A. Motivations and attitudes toward domestic tourism in Saudi Arabia // *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*. – 2019. – 27-37. – DOI: 10.2478/ejthr-2019-0004.
16. Mkwizu K.H. Re-defining Domestic Tourism in the New Normal: A literature Review // *Proceedings of the 3rd Africa-Asia Dialogue Network International Conference*. – 2021. – DOI: 10.1145/3503491.3503496.
17. Agyeiwaah E. Reconceptualizing domestic tourism prosocial behaviours // *Anatolia*. – 2024. – V. 35, № 3. – P. 621–637. – DOI: 10.1080/13032917.2023.2291113.
18. Jafari J. Reports and Research Notes on Domestic Tourism. – University of Wisconsin-Stout, USA. – 1986. – p.38-40
19. Doswell R. Tourism: How effective management makes the difference. – Butterworth: Heinemann Ltd., 1997. – 119 p.
20. Caletrio J. Simple living and tourism in times of austerity // *Current Issues in Tourism*. – 2012. – V. 15. – P. 275–279.
21. UNWTO highlights potential of domestic tourism to help drive economic recovery in destinations worldwide. 2020 – [Электронный ресурс] // UNWTO [web-сайт]. – URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-highlights-potential-of-domestic-tourism-to-help-drive-economic-recovery-in-destinations-worldwide> (дата обращения: 03.11.2024).
22. Mapingure C., Plessis D., Sayman M. Travel motivations of domestic tourists: The case of Zimbabwe // *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*. – 2019. – V. 8, № 2. – p.1-11.
23. COVID-19 and Tourism: An Update. UNCTAD. 2021– [Электронный ресурс] // UNCTAD [web-сайт]. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf (дата обращения: 08.11.2024).
24. Abbas J., Mubeen R., Lorembert P.T., Raza S., Mamirkulova G. Exploring the impact of COVID-19 on tourism: Transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry // *Current Research in Behavioral Sciences*. – 2021. – V. 2. – DOI: 10.1016/j.crbeha.2021.100020.
25. UNWTO Briefing Note – Tourism and COVID-19. Issue 3. Understanding Domestic Tourism and Seizing its Opportunities. – 2020. – DOI: 10.18111/9789284422111.

REFERENCES

1. Zhong, L., & Dong, Y. (2023). Changes in the size of domestic tourists in mainland China under the impact of COVID-19. *International Journal of Tourism Cities*. <https://doi.org/10.1108/ijtc-07-2022-0174>
2. Shyju, P., Girish, V. G., Chatterjee, K., & Singh, P. (2024). Domestic tourism growth in India, post COVID-19. *Tourism*. <https://doi.org/10.37741/t.72.3.12>
3. Arbulú, I., Razumova, M., Rey-Maqueieira, J., & Sastre, F. (2021). Can domestic tourism relieve the COVID-19 tourist industry crisis? The case of Spain. *Journal of Destination Marketing & Management*, 20, 100568. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100568>

4. Kanagalakshmi, E., & Preetha, I. (2024). Factors influencing tourism development: A comprehensive review. *Futuristic Trends in Management. IIP Series*, 3(24), Chapter 12. <https://doi.org/10.58532/v3bh-ma24ch12>
5. Setiawati, I. D., Widyastutik, W., & Firdaus, M. (2023). Role and determinants of domestic tourism demand in Indonesia. *Economics Development Analysis Journal*. <https://doi.org/10.15294/edaj.v12i3.68495>
6. Tushabe, E., Kabera, C., & Jacob, M. (2023). Domestic tourism strategies and its implications on economic growth: Case study of Rwandan national parks. *East African Journal of Business and Economics*, 6, 193–202. <https://doi.org/10.37284/eajbe.6.1.1290>
7. Wu, D. C., Cao, C., Liu, W., & Chen, J. L. (2022). Impact of domestic tourism on economy under COVID-19: The perspective of tourism satellite accounts. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(2), 100055. <https://doi.org/10.1016/j.annale.2022.100055>
8. Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., et al. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372, n71. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
9. Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
10. Greener, S. (2022). Evaluating literature with bibliometrics. *Interactive Learning Environments*, 30(7), 1168–1169. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2118463>
11. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
12. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 13 iyunya 2001 g. No. 211 "O turistskoy deyatelnosti v Respublike Kazakhstan." Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_/links
13. United Nations. (2008). *International Recommendations for Tourism Statistics 2008*. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. Retrieved from https://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf#page=26
14. United Nations. (2008). *2008 Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework (TSA: RMF 2008)*. Retrieved from <https://unstats.un.org/unsd/statcom/doc08/BG-TSA.pdf>
15. Mansour, M., & Mumuni, A. (2019). Motivations and attitudes toward domestic tourism in Saudi Arabia. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 27, 27–37. <https://doi.org/10.2478/ejthr-2019-0004>
16. Mkwizu, K. H. (2021). Re-defining domestic tourism in the new normal: A literature review. *Proceedings of the 3rd Africa-Asia Dialogue Network International Conference*. <https://doi.org/10.1145/3503491.3503496>
17. Agyeiwaah, E. (2024). Reconceptualizing domestic tourism prosocial behaviours. *Anatolia*, 35(3), 621–637. <https://doi.org/10.1080/13032917.2023.2291113>
18. Jafari, J. (1986). *Reports and research notes on domestic tourism*. University of Wisconsin-Stout.
19. Doswell, R. (1997). *Tourism: How effective management makes the difference*. Butterworth-Heinemann Ltd.
20. Caletrio, J. (2012). Simple living and tourism in times of austerity. *Current Issues in Tourism*, 15, 275–279.
21. UNWTO. (2020). UNWTO highlights potential of domestic tourism to help drive economic recovery in destinations worldwide. Retrieved from <https://www.unwto.org/news/unwto-highlights-potential-of-domestic-tourism-to-help-drive-economic-recovery-in-destinations-worldwide>
22. Mapingure, C., Plessis, D., & Sayman, M. (2019). Travel motivations of domestic tourists: The case of Zimbabwe. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 8(2), 1–11.
23. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2021). *COVID-19 and Tourism: An Update*. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf
24. Abbas, J., Mubeen, R., Lorember, P. T., Raza, S., & Mamirkulova, G. (2021). Exploring the impact of COVID-19 on tourism: Transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry. *Current Research in Behavioral Sciences*, 2, 100020. <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100020>

25. UNWTO. (2020). UNWTO Briefing Note – Tourism and COVID-19. Issue 3. Understanding Domestic Tourism and Seizing its Opportunities. <https://doi.org/10.18111/9789284422111>

REFERENCES

1. Zhong, L., & Dong, Y. (2023). Changes in the size of domestic tourists in mainland China under the impact of COVID-19. *International Journal of Tourism Cities*. <https://doi.org/10.1108/ijtc-07-2022-0174>
2. Shyju, P., Girish, V. G., Chatterjee, K., & Singh, P. (2024). Domestic tourism growth in India, post COVID-19. *Tourism*. <https://doi.org/10.37741/t.72.3.12>
3. Arbulú, I., Razumova, M., Rey-Maqueira, J., & Sastre, F. (2021). Can domestic tourism relieve the COVID-19 tourist industry crisis? The case of Spain. *Journal of Destination Marketing & Management*, 20, 100568. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100568>
4. Kanagalakshmi, E., & Preetha, I. (2024). Factors influencing tourism development: A comprehensive review. *Futuristic Trends in Management. IIP Series*, 3(24), Chapter 12. <https://doi.org/10.58532/v3bhma24ch12>
5. Setiawati, I. D., Widyastutik, W., & Firdaus, M. (2023). Role and determinants of domestic tourism demand in Indonesia. *Economics Development Analysis Journal*. <https://doi.org/10.15294/edaj.v12i3.68495>
6. Tushabe, E., Kabera, C., & Jacob, M. (2023). Domestic tourism strategies and its implications on economic growth: Case study of Rwandan national parks. *East African Journal of Business and Economics*, 6, 193–202. <https://doi.org/10.37284/eajbe.6.1.1290>
7. Wu, D. C., Cao, C., Liu, W., & Chen, J. L. (2022). Impact of domestic tourism on economy under COVID-19: The perspective of tourism satellite accounts. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(2), 100055. <https://doi.org/10.1016/j.annale.2022.100055>
8. Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., et al. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372, n71. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
9. Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
10. Greener, S. (2022). Evaluating literature with bibliometrics. *Interactive Learning Environments*, 30(7), 1168–1169. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2118463>
11. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
12. Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 г. No. 211 "О туристской деятельности в Республике Казахстан." Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211_/links
13. United Nations. (2008). *International Recommendations for Tourism Statistics 2008*. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. Retrieved from https://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf#page=26
14. United Nations. (2008). *2008 Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework (TSA: RMF 2008)*. Retrieved from <https://unstats.un.org/unsd/statcom/doc08/BG-TSA.pdf>
15. Mansour, M., & Mumuni, A. (2019). Motivations and attitudes toward domestic tourism in Saudi Arabia. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 27, 27–37. <https://doi.org/10.2478/ejthr-2019-0004>
16. Mkwizu, K. H. (2021). Re-defining domestic tourism in the new normal: A literature review. *Proceedings of the 3rd Africa-Asia Dialogue Network International Conference*. <https://doi.org/10.1145/3503491.3503496>
17. Agyeiwaah, E. (2024). Reconceptualizing domestic tourism prosocial behaviours. *Anatolia*, 35(3), 621–637. <https://doi.org/10.1080/13032917.2023.2291113>
18. Jafari, J. (1986). *Reports and research notes on domestic tourism*. University of Wisconsin-Stout.
19. Doswell, R. (1997). *Tourism: How effective management makes the difference*. Butterworth-Heinemann Ltd.
20. Caletrio, J. (2012). Simple living and tourism in times of austerity. *Current Issues in Tourism*, 15, 275–279.

21. UNWTO. (2020). UNWTO highlights potential of domestic tourism to help drive economic recovery in destinations worldwide. Retrieved from <https://www.unwto.org/news/unwto-highlights-potential-of-domestic-tourism-to-help-drive-economic-recovery-in-destinations-worldwide>

22. Mapingure, C., Plessis, D., & Sayman, M. (2019). Travel motivations of domestic tourists: The case of Zimbabwe. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 8(2), 1–11.

23. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2021). COVID-19 and Tourism: An Update. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf

24. Abbas, J., Mubeen, R., Lorembor, P. T., Raza, S., & Mamirkulova, G. (2021). Exploring the impact of COVID-19 on tourism: Transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry. *Current Research in Behavioral Sciences*, 2, 100020. <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100020>

25. UNWTO. (2020). UNWTO Briefing Note – Tourism and COVID-19. Issue 3. Understanding Domestic Tourism and Seizing its Opportunities. <https://doi.org/10.18111/9789284422111>

ІШКІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНЫҢ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫН ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨСУ ФАКТОРЛАРЫН БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

К. П. Мусина^{1*}, З. Е. Төлеубаева¹, С. Т. Насанбекова²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Астана IT University, Астана, Қазақстан.

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Бұл зерттеу ішкі туризмнің дамуы және оның өсу факторларына байланысты академиялық әдебиеттердің библиометриялық талдауына арналған. Жұмыстың негізгі мақсаты – ішкі туризм саласындағы білімнің дамуына ең көп ықпал ететін негізгі бағыттарды, авторларды және елдерді анықтау, сондай-ақ оның өңірлік өсуіне ықпал ететін факторларды айқындау.

Әдіснамасы. Зерттеуде деректер массивін библиометриялық талдау әдістері қолданылды. VOSviewer бағдарламалық жасақтамасының көмегімен негізгі сөздер, авторлар және жарияланымдар арасындағы байланыстарды визуализациялау жүзеге асырылды. Осы негізде жарияланымдық белсенділік трендтерін қадағалауға, тақырыптық кластерлерді анықтауға және зерттелетін салаға ең үлкен үлес қосқан авторларды айқындауға болады.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы. Бұл жұмыс ішкі туризмді дамыту саласындағы ғылыми жарияланымдарды жүйелеуге өз үлесін қосады. Ол зерттеудің негізгі бағыттарын, тұрақты даму мен ішкі туризмнің әлеуметтік әсерін зерттеудегі олқылықтарды анықтауға, сондай-ақ болашақ зерттеулер үшін өзекті мәселелерді айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері. Ішкі туризмнің өңірлік өсуін ынталандыратын негізгі факторлар анықталды, сондай-ақ ішкі туризмге қатысты зерттеулердің негізгі тенденциялары айқындалды. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы – алынған ғылыми нәтижелер ішкі туризмді дамыту стратегияларын қалыптастыру және экономикалық өсуді ынталандыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: ішкі туризм, библиометриялық талдау, VOSviewer, туризмді дамыту, аймақтық өсу.

**BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF DOMESTIC TOURISM
DEVELOPMENT TRENDS AND FACTORS OF ITS GROWTH**

K. P. Mussina^{1*}, Z. Y. Toleubayeva¹, S. T. Nassanbekova²

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan,

²IT University, Astana, Kazakhstan.

ABSTRACT

Purpose of the research. This study is devoted to the bibliometric analysis of academic literature related to the development of domestic tourism and the factors of its growth. The main goal of the work is to determine the key areas, authors, countries that have the greatest influence on the development of knowledge in the field of domestic tourism, as well as to identify the factors contributing to its regional growth.

Methodology. The study employed bibliometric methods for analyzing an array of data using VOSviewer software, which allows to visualize the relationships between keywords, authors and the publications themselves. Based on this, one can track the trends in publication activity, identify thematic clusters and authors who have made the greatest contribution to the study of the studied domain.

Originality / value of the study. The work contributes to the systematization of existing scientific publications in the field of domestic tourism development, allowing to identify key research areas, gaps in the study of the sustainable and social impact of domestic tourism, as well as a promising agenda for further research.

Findings. The main factors stimulating the regional growth of domestic tourism are determined, the main trends in domestic tourism research are revealed. The scientific and practical significance lies in the fact that the obtained scientific results can be used in the formation of effective strategies for the development of domestic tourism and stimulation of economic growth.

Keywords: domestic tourism, bibliometric analysis, VOSviewer, tourism development, regional growth

ОБ АВТОРАХ

Мусина Камшат Пазилбековна – доцент кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева, к.э.н., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6772-6338> *

Төлеубаева Зарина Ерболқызы – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, улица Жамбыл, 13. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7560-4920>

Насанбекова Самалгуль Тлеугельдиновна – PhD, постдокторант, ассистент профессор Школы креативной индустрии Astana IT University, Мангилик Ел 55/11, 010000, Астана, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5669-2718>

MPHTI: 06.01.17

JEL Classification: M19

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-141-156>

KAZAKHSTAN AS AN EDUCATION HUB: STRATEGIC MANAGEMENT OF INTERNATIONALIZATION

A. T. Zheldybayeva^{1*}, H.-Christian Brauweiler², A. S. Mukatay¹

¹Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

²West-Saxon university of Applied Sciences, Zwickau, Germany

ABSTRACT

The purpose of the study is to examine how international cooperation contributes to strengthening Kazakhstan's position as an educational hub. Although global academic partnerships are widely recognized major pillars of higher education modernization, few studies have explored Kazakhstan's strategic positioning and the management mechanisms supporting its internationalization efforts. This study introduces a novel comparative framework analyzing how Kazakhstan's internationalization strategies differ from regional counterparts and evaluates the governance mechanisms shaping its academic partnerships.

The methodology consists of a mixed-method approach, including statistical analysis, comparative assessment of universities rankings, as well as content analysis of academic reports. It uses a pragmatic research framework that combines quantitative and qualitative insights in understanding international cooperation: however, its impact faces challenges, including the limitations of secondary data since they can hardly showcase some of the vital institutional obstacles surrounding global academic collaboration.

The novelty lies in the systematic evaluation of management strategies that further international partnerships in higher education in Kazakhstan. In contrast to past studies that largely dealt with the overall consequences of internationalization, this study additionally explores feedback mechanisms and strategic approaches that enable and enhance global engagements for universities.

The findings show international partnerships improve the quality of education, curriculum development, influence research output, and attract foreign students and faculty. The study reveals that Kazakhstani universities are expanding their international networks even further despite the bureaucratic barriers and unequal institutional participation in international partnerships.

This research contributes to the current discourse on higher education internationalization by means of taking Kazakhstan as a concrete case to demonstrate how targeted management strategies could make national education systems stronger in developing countries. Findings suggest specific practices for universities to enhance competitiveness and ensure sustainable growth in international academic cooperation.

Key words: education hub, higher education institutions, international cooperation, Kazakhstan, academic networks.

INTRODUCTION

In recent decades, international cooperation has turned out to be one of the driving forces of higher educational development, which facilitates knowledge exchange, joint research, and academic mobility for universities worldwide. Globalization of education systems requires adjustments toward the increasingly evolving academic and technological landscape. As part of this global trend, Kazakhstan is increasingly integrating into the international educational space. This process presents both challenges and opportunities that shape the country's higher education landscape. Its universities readily engage in academic partnerships with foreign institutions that facilitate the exchange of knowledge, methodologies, and technologies. This also plays an important role in enhancing quality education and research alongside Kazakhstan's broad goals for foreign academic programs.

Despite the increasing volume of literature on international cooperation in education, relatively few comprehensive studies focus on Kazakhstan's role as an educational hub. International partnerships are considered a key mechanism for improving the quality of education by promoting knowledge exchange and stimulating innovation, but a structured analysis to propose Kazakhstan's strategic positioning in global higher education remains lacking. Understanding contemporary trends, challenges, and opportunities in international collaboration is crucial for strengthening the global positioning of Kazakhstani universities.

Apart from improving academic quality, international cooperation encourages scientific research and innovation in Kazakhstan. The partnerships with foreign institutions include access to advanced technology and methodologies aimed at enhancing the national research potential within the country. Wider collaborative projects with Europe and Asia facilitate the adoption of advanced technologies for sustainable development and information technology-related areas. This illustrates Kazakhstan's growing influence on the international academic and research landscape, strengthening its position as a leading higher education hub in the region.

International student recruitment has a significant impact on raising the quality of education while also laying the foundation for long-term diplomatic and economic relationships with host nations. Graduates study abroad as "goodwill ambassadors," enhancing bilateral relations and building global academic and professional connections [1]. Hence, international educational collaboration is not just an academic process but also a strategic policy instrument to supplement the country's economic growth, cultural exchange, and diplomatic prowess on the global stage.

Kazakhstan's rise to become an educational link embraces not merely its academic pursuit but also the ability to project cultural diplomacy soft power. Combining into the educational program the cultural traditions of Kazakhstan builds an identity of a unique and diverse nature to the international student, which would enable an enhanced understanding of the region. Significantly, this brings to life the engagement between education and diplomacy, a dimension of literature often overshadowed by the scanty repository of knowledge. By constructing an appreciation of Kazakhstan's educational anatomy and forging an intercultural exchange, Kazakhstan's education systems allow the fusion of global academic appointments and Central Asian traditions. The growing concern for international cooperation in higher education has been mirrored by only a few studies addressing the governance mechanisms that enable Kazakhstan to play the role of "an educational hub". This research intends to fill this gap by analyzing management strategies that enhance international cooperation.

The purpose of the research is to examine how international cooperation strengthens Kazakhstan's position as an educational hub. This study introduces a novel comparative framework analyzing how Kazakhstan's internationalization strategies differ from regional counterparts and evaluates the governance mechanisms shaping its academic partnerships. Effective management includes strategic planning, coordination of academic mobility programs, and developing institutional policies that support sustainable international partnerships. The research investigates how academic projects, international programs, and institutional partnerships enhance education quality, promote mobility of students and academic staff, attract foreign students and faculty, and foster collaborations with leading universities around the world.

The objectives for achieving these goals include:

- analyze the monitoring of international educational initiatives for 2023, revealing the effectiveness of Kazakhstan's strategies in improving the quality of education;
- examine the impact of international cooperation on the development of educational programs in Kazakhstan, including participation in global academic projects and exchanges;
- analyze reports and statistical data to determine the significance of international cooperation in education in Kazakhstan and assess its impact on integration into the global education system;
- compare Kazakhstan's university rankings for 2024 to confirm the country's status as an educational hub in Central Asia, including analysis with neighboring countries.

This study investigates how different theoretical frameworks are helpful in understanding international cooperation in higher education. According to Goldin and Katz, human capital investment through higher education is one of the major determinants of economic growth and labor competitiveness in a country [2]. Their research suggests that international academic mobility helps in skill acquisition and knowledge transfer. In Kazakhstan, the recent rise in foreign partnerships and dual-degree programs supports this assertion. As

seen from the data provided by the 2023 Monitoring of International Activities of Kazakhstani Universities, student and faculty mobility is increasing substantially on an annual basis, which contributes to human capital formation and, consequently, strengthens Kazakhstan's position as a regional education hub. Rovito, Kaushik, and Aggarwal argue that the presence of international students and researchers in a country significantly contributes to that country's research output and worldwide academic reputation [3]. Their study established international talent's role in innovation and institutional prestige within the US higher education setup. Findings align with the situation in Kazakhstan. Similarly, alongside the growth of academic mobility programs, the attraction of foreign faculty members is considered key. As per the 2023 Monitoring of International Activities of Kazakhstani Universities, the number of international students and faculty members has been steadily increasing, cementing the country as a regional education hub and sharpening its research potential.

There has been increasing interest among the academic community regarding international cooperation in higher education. This growing interest comes from making deeper qualitative insights into valid emerging dynamics of global education, as far as their role in national standards in research order, institutional competition, and academic innovation is concerned.

Literature review. International cooperation has played an important role in the development and modernization of higher education in Kazakhstan. These findings are supported by many research studies and analytical reviews. However, this research narrows down its focus to broad trends in the internationalization process. Despite the growing body of work on higher education in Central Asia, studies specifically addressing Kazakhstan's management strategies for international partnerships remain scarce. The review clustered the related literatures into three themes: internationalization as a tool for modernization, regional cooperation and global integration, and higher education as a strategic development tool.

- Theoretical perspectives on higher education expansion and globalization.

To strengthen the theoretical foundation of this study, two key concepts in higher education research are integrated: Trow's Model of Higher Education Expansion and Altbach's Theories on Globalization in Higher Education.

Based on Trow's model, the development of higher education systems can be traced through three phases of progress: elite, mass, and universal access [4]. This paradigm is very relevant to Kazakhstan, as the country aspires to become an educational hub. Kazakhstan's transition from limited access to massification has been driven by increasing participation in joint degree programs and international collaborations. The country's growing engagement in global academic networks aligns it with broader trends in higher education expansion. However, as Altbach suggests, globalization is another critical perspective for analyzing Kazakhstan's integration into international academic networks [5]. Altbach argues that globalization has reinforced the dominance of certain academic systems, largely due to increasing student and scholar mobility. Kazakhstan's international cooperation efforts are shaped by this dynamic, as the country seeks to strengthen its position within the global education landscape. By establishing partnerships with leading universities, Kazakhstan aims to enhance its academic profile and facilitate knowledge transfer. However, Altbach also highlights challenges such as dependency on dominant higher education models and the risk of academic inequality. These issues are particularly relevant to Kazakhstan, as the country seeks to balance internationalization with the development of a distinct national academic identity.

Most of the existing research on internationalization of higher education in Central Asia is focused on developed countries and specific studies addressing Kazakhstan's aspirational goal of being an educational hub are limited. In particular, detailed analysis of international cooperation management mechanisms in Kazakhstani higher educational institutions and their regional specifics are lacking. There are insufficient studies on universities' strategic approaches to the development of international partnerships, as well as their impact on academic mobility, research output, and institutional competitiveness.

- Internationalization as a modernization tool.

Kapfudzaruwa examines the internationalization strategies of the Global North and South, emphasizing the influence of economic and political environments [6]. This is consistent with the conclusions of Akhmetova, Shamatov, and Tajik, who contend that the educational frameworks of Central Asian nations are influenced by common regional elements instead of global patterns [7]. Kuzhabekova expands on this by highlighting

internationalization as a crucial method for enhancing Kazakhstan's higher education, especially in training faculty and fostering research partnerships [8]. In this vein, Ambasz et al. illustrate also that regional integration improves the quality of education and research output and is consistent with Kazakhstan's ambitions to become an educational hub [9]. Although these studies examine general patterns in internationalization, they do not provide a comprehensive evaluation of the institutional policies and governance structures that underpin enduring international partnerships. Research is required to investigate how universities in Kazakhstan formulate, execute, and assess their international collaboration strategies in real-world scenarios.

– Regional Cooperation and Global Integration.

Kazakhstan's entry into the areas of education in Central Asia has been highlighted by Zhakyanova and Baisultanova, who analyzed the way it acted in promoting educational connectivity with Europe [10]. Building on this, Marinoni and Bartolome expand the discussion by emphasizing the role of academic partnerships and international networks in enhancing higher education adaptability, a key aspect of Kazakhstan's global engagement strategy [11].

Bakhtiyarova examines Kazakhstan's use of higher education as a tool of soft power, leveraging academic initiatives for cultural and political influence in Central Asia [12]. This perspective aligns with Hamdullahpur's findings, which highlight the role of international collaborations in facilitating knowledge exchange and fostering intercultural competence — key components of Kazakhstan's global engagement strategy [13]. However, while these studies explore the geopolitical and cultural impact of international partnerships, they do not provide a systematic analysis of how universities manage such collaborations at the institutional level.

While Zinilli et al. [14] focus on the European experience in transnational higher education cooperation and suggest organizational strategies applicable to Kazakhstan, Hwami et al. provide a regional perspective, analyzing recent trends and challenges in internationalization policies across Central Asia [15]. Despite these valuable insights, neither study examines the specific administrative frameworks or policy mechanisms adopted by Kazakhstani universities to sustain long-term international agreements.

– The Strategic Role of Higher Education in Kazakhstan's Development.

Several studies examine higher education reforms in Kazakhstan within the framework of international standards. Nurgalieva and Nygymetov focus on performance evaluation tools, highlighting internationalization as a key driver of university competitiveness and education quality [16]. Expanding on this, Varpahovskis and Kuteleva explore transnational higher education in Kazakhstan, analyzing its intersections with human rights issues and global educational practices [17].

At the policy level, Tajik and Makoelle discuss ways in which integration within global academic networks is necessary for the initiation and advancement of educational reforms and leadership strategies in Kazakhstan [18]. Last, the Monitoring of International Activities of Kazakhstan's HEIs in 2023 confirms the increase of global partnerships in reinforcing their effect on modernization and competitiveness in universities [19].

Thus, this study aims to fulfil the aforementioned gap by examining how international academic initiatives leveraged in Kazakhstan support the country's strategic positioning in the field of global higher education, providing a basis for more theoretical considerations in the future.

MAIN PART

Methods. This research is a mixed-method study supported by quantitative and qualitative analysis to evaluate the impacts of international cooperation on higher education in Kazakhstan. A mixed-method approach was applied, integrating a statistical assessment of international partnerships, content analysis of higher education policies.

The study follows a pragmatic research philosophy, integrating both qualitative and quantitative data to ensure a balanced approach to evaluating international cooperation in higher education.

The data for the analysis comes primarily from secondary data sources, including the 2023 Monitoring of International Activities of Kazakhstani Universities, statistical reports, and international rankings (e.g., QS World University Rankings 2024). The study further explores the management strategies employed by universities in boosting international cooperation. This was conducted by means of content analysis of university internationalization strategies, comparative to partnership agreements, student exchange data,

and institutional policies that were considered. Such an undertaking gives insight into how effective these governance mechanisms are in assisting with the management of their international collaborations.

Correlational analysis and statistical modeling were employed to assess the impact of international agreements on educational quality. Key variables included the number of partnerships, joint degree programs, faculty exchanges, and student mobility. The statistical models were designed to identify significant trends and potential causal relationships between internationalization efforts and university performance.

This research acknowledges several limitations:

- First, reliance on secondary data may not fully capture the internal administrative and strategic challenges faced by universities.
- Second, while statistical modeling provides valuable insights into trends, it does not account for the decision-making processes behind international partnerships.

Future research could complement this study with expert interviews to explore institutional perspectives on internationalization strategies.

Results and discussion. Kazakhstan has emerged as a regional hub for education, strengthening its influence in Central Asia and beyond through academic cooperation and international partnerships. At the heart of this process lies the capability for international cooperation mediating knowledge-sharing, scholarly research, and increased international visibility for Kazakhstani educational institutions. The development of international academic partnerships is not only a tool for education quality improvement but also a strategic instrument for enhancing Kazakhstan's diplomatic and economic presence in the region.

This drive toward deeper integration is being powered in large part by the expansion of dual degree programs and collaborative research. Such initiatives align with the Network Economy Theory, which emphasizes the role of interconnected institutions in fostering knowledge exchange and innovation. Programs like these stand to overhaul Kazakhstan's educational system while elevating Kazakhstan's profile in the global academic community. These initiatives contribute to a more competitive and internationally integrated higher education sector.

A notable example is the IDEA (Internationalization through Digital Education in Asia and Caucasus), founded by Prof. Dr. H.-K. Brauweiler at the West Saxon University of Applied Sciences in Zwickau, serves as an excellent example of a successful international collaboration. Funded by the German Academic Exchange Service (DAAD) and the Federal Ministry of Education and Research, the program seeks to improve digital education opportunities throughout Asia and the Caucasus. The program includes online courses, virtual mobility, and joint degree programs in management and applied computer science, allowing students and faculty to develop essential skills and cross-cultural competencies. It also encourages academic networking by providing grants to support international conferences, collaborative research projects, and digital learning materials. This reinforces the internationalization of higher education and strengthens the region's stature as a center for educational development.

According to the Analytical Reference: Results of the Monitoring of International Activities of Universities in 2023 [19], 51 Kazakhstani universities, in collaboration with partner institutions, will implement 212 dual degree programs, representing a 12% increase compared to 2022, when 195 programs were offered. Of the total number of programs, 143 are delivered in Russian, accounting for 22% of the overall total.

Among the 51 higher education institutions participating in the program, 8 are national universities implementing 115 programs, 20 are public institutions with 59 programs, 9 are joint-stock universities offering 19 programs, 14 are private universities also with 19 programs, and 1 is an international higher education institution with one program [19].

The largest number of students enrolled in dual degree programs is concentrated at the L.N. Gumilyov Eurasian National University (353 students), Al-Farabi Kazakh National University (288 students), Aktobe Regional University named after K. Zhubanov (286 students), North-Kazakhstan University named after M. Kozybaev (191 students), KBTU (145 students), Kazakh State Law University (79 students), and Abai Kazakh National Pedagogical University (59 students) [19].

Kazakhstan's universities are increasingly attracting foreign students and faculty, particularly from neighboring countries, thereby fostering cultural and academic exchanges. The effective management of international cooperation is contingent upon financial sustainability, administrative efficiency, faculty

engagement, and government regulations, among others. Additional challenges include bureaucratic access regarding visa processing, differences in accreditation standards, and limited institutional capacity for international program management. Explicit governance structures and investment in international office development allow universities to perform better in terms of global engagement and international rankings. In this context, educational programs developed in collaboration with leading global universities play a significant role in enhancing the international appeal of Kazakhstani education. This endeavor contributes to solidifying the country's position as a center for scientific research and innovation.

As shown in table 1, Kazakhstan leads Central Asia in the number of universities included in the QS World University Rankings [20]: Asia 2024 and the positions of its leading universities. The country is represented by 34 universities, two of which are in the top 100: Al-Farabi Kazakh National University in 29th place and L.N. Gumilyov Eurasian National University in 71st place. These results highlight Kazakhstan's growing reputation in higher education, driven by international collaborations, academic mobility programs, and strategic initiatives aimed at improving global competitiveness [20].

Table 1 – Comparison of Central Asian Countries in QS World University Rankings: Asia 2024

Indicator	Kazakhstan	Uzbekistan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Turkmenistan
Number of Universities in Ranking	34	14	5	2	1
Average Ranking	254	357	425	478	485
Universities in Top 100	2 (KazNU named after al-Farabi — 29, ENU named after L.N. Gumilyov — 71)	0	0	0	0
Ranking Range	29–480	280–480	410–490	460–490	480–500
Number in Top 200	5	0	0	0	0
Features	High level of universities in top 100 and top 200 recognized in Asia	Developing system, gradual improvement	Presence in the ranking with lower positions	Limited representation, only a few universities	Weak representation, only one university
Note – Compiled by the authors based on the QS World University Rankings: Asia 2024 [20]					

In comparison, Uzbekistan is represented by 14 universities, which are ranked lower, and the country has no representatives in the top 100 universities. Kyrgyzstan has a minimal presence with five universities, which are ranked even lower, indicating existing gaps in academic reputation and limited opportunities for international cooperation. Tajikistan is represented by only two universities with even more modest positions, reflecting current challenges in improving the quality of educational programs and academic reputation in the international arena. Turkmenistan, on the other hand, has only one university, which is also one of the lowest among the Central Asian countries [20].

This contrast depicts how Kazakhstan has been successful in leveraging international cooperation not only to create inputs for educational development but also to assure its higher education institutions better standing around the globe. Through its vigorous attraction of students from abroad and academic partners, Kazakhstan continues to position itself as an educational hub within Central Asia and offers competitive programs in accordance with global standards.

Regular monitoring of international activities should aim at up-to-date trends and the perspective of future developments. The 2023 Analytical Report on International Activities of Kazakhstan's HEIs presents key aspects of the ongoing transformation in higher education and summarizes strategic activities of further integration into the global academic community [19].

According to the report, information was received from 103 out of the 119 civil higher education institutions of the Republic of Kazakhstan, with the exclusion of Nazarbayev University, military academies, and specialized

institutions. This database provides a wide overview of internationalization efforts being undertaken across the country and the starting point for reviewing any measure of efficiency directly linked to various academic cooperation initiatives [19].

Table 2 provides data on the total number of active international agreements at Kazakhstan's HEIs, which stood at 6,044 in 2023 — a 9% decline from 6,650 in 2022. This reduction may be linked to shifts in international policies, economic conditions, and evolving strategic priorities of universities [19].

Table 2 – Total Number of Active International Agreements at Kazakhstani Universities

Year	Total Number of the international agreements
2019	6373
2020	6796
2021	5960
2022	6650
2023	6044
Note – Compiled by the authors based on the source [19]	

The signed agreements encompass various forms of collaboration, including:

- Exchange of experience, teaching, and research staff, as well as graduate and undergraduate students for teaching, research, professional development, internships, and practicums.
- Organization of joint scientific and methodological conferences and seminars, along with participation in events hosted by partners.
- Exchange of publications, scientific materials, and research findings.
- Development of joint cooperation projects and research programs.
- Creation of joint author teams to produce textbooks, monographs, and scientific publications. This cooperation covers educational, scientific, informational, and publishing activities.

Table 3 analyzes the distribution of international agreements in terms of directions. The largest number of agreements is related to the exchange of teaching staff and academic mobility of students (59%). This underlines the importance of academic mobility in the context of international cooperation and internationalization of education in Kazakhstan [19].

Table 3 – Number of the agreements by directions

Direction of the agreement	Number of the agreements
Faculty exchange and student academic mobility	3554
Professional development	312
Cooperative projects	341
Dual and joint degree programs	288
Cooperative research	1539
Note – compiled by the authors based on the source [19]	

At the same time, there is insufficient development of areas related to joint research and educational programs, which may indicate the need to strengthen work in these areas. It is important to note that successful internationalization requires not only a quantitative increase in international agreements but also their qualitative content. It is necessary to expand bilateral programs that ensure not only the education of students but also the active participation of HEIs in international scientific and educational projects.

According to the Analytical Reference: Results of the Monitoring of International Activities of Universities in 2023 [19], 81 universities in Kazakhstan participated in 321 international projects with foreign organizations and partners in 2023, reflecting a slight decrease from 2022 (363 projects). Among these, 159 were scientific projects (down from 167 in 2022, a decrease of 4.8%) and 163 were educational projects (down from 196 in 2022, a decrease of 16.8%). This trend points to a shift in international cooperation focus, with a particular emphasis on projects in health, education, international relations, and technical and agricultural fields [19].

The Erasmus+ program remains the leading program for Kazakhstani universities: 59 universities are involved in 164 projects under this program. The main partners include EU funds, Asian countries, the Association of Asian Universities "TRIGGER", as well as UN organizations and government programs of countries such as the USA, China and Turkey. It should also be noted that the British Council supports 10 Kazakhstani universities within the framework of the projects "Interlink" and "Creative Spark", aimed at the development of university partnership strategies and entrepreneurial skills [19].

The leading position in the scientific sphere is occupied by Al-Farabi KazNU, which implemented 35 scientific projects, increasing the indicators by 34.6% compared to 2022 (26 projects). Among the educational projects in 2023, Narkhoz University, Al-Farabi KazNU and KazNAIU are leading, demonstrating growth and stability of participation in joint educational initiatives [19].

In 2023, 31 Kazakhstani organizations of higher and postgraduate education are implementing joint educational programs with foreign partners, which demonstrates growth compared to last year. These include 4 national universities, 9 universities with the status of non-profit joint stock companies (2022 - 4), 6 universities in the form of joint stock companies (2022 - 2), 10 private universities (2022 - 4) and 1 international university. The total number of joint educational programs reached 84 compared to 65 in 2022, including 62 bachelor's programs (2022 - 35), 23 master's programs (2022 - 22) and 1 doctoral program established with international partners, reflecting the growing interest in international cooperation and exchange of experience [19].

Current data on the participation of 81 Kazakhstani universities in 321 international projects and the implementation of 84 joint educational programs with international universities are key indicators that Kazakhstan is developing as an educational hub, attracting interest and strengthening integration into the global educational ecosystem [19].

Figure 1 illustrates the distribution of active international agreements among different types of Kazakhstani higher education institutions in 2023, highlighting variations across national, public, autonomous, and private universities [19].

The distribution of international agreements by types of Kazakhstani HEIs in 2023 is as follows:

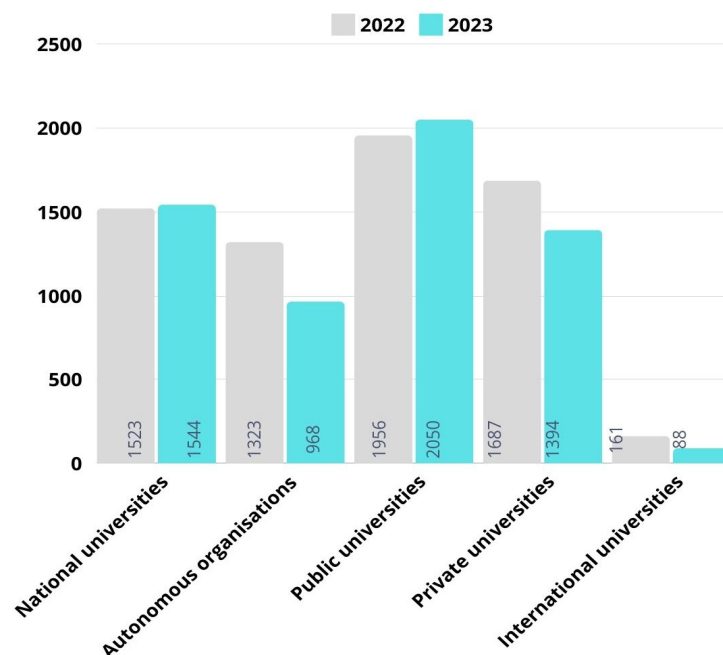

Figure 1 – Number of active international agreements of higher education in Kazakhstan, units

Note – compiled by the authors based on the source [19]

National universities showed a slight increase in the number of agreements, from 1523 in 2022 to 1544 in 2023, reflecting stability and perhaps a more strategic approach to international partnerships. Public universities also showed significant growth, signing 2050 agreements in 2023 compared to 1956 in 2022, which indicates increased activity in establishing international cooperation [19].

In contrast, autonomous organizations and private universities saw a decline in the number of agreements. Autonomous organizations signed 968 agreements in 2023 compared to 1323 in 2022, while private universities signed 1394 agreements compared to 1687 in 2022. The number of agreements involving international universities also decreased, with only 88 agreements in 2023 compared to 161 in 2022 [19].

Despite the overall decrease in the number of international agreements signed compared to the previous year, the increase in activity among public universities indicates a trend that may affect the strategies of autonomous organizations and private universities in the future. Nevertheless, the number of international agreements remains significant, demonstrating the continued interest and activity of Kazakhstani HEIs in international education.

Kazakhstani universities cooperate with educational institutions from 82 countries. Figure 2 illustrates the geographic distribution of Kazakhstan's international agreements, showing that 47% are concentrated in CIS countries. This underscores the importance of regional cooperation and the close ties maintained by Kazakhstan's HEIs with neighboring countries. The 17% decrease in the total number of international agreements necessitates careful analysis. Possible reasons include global events such as the COVID-19 pandemic, economic and political changes in partner countries, and internal reforms in the international cooperation policies of Kazakh HEIs [19].

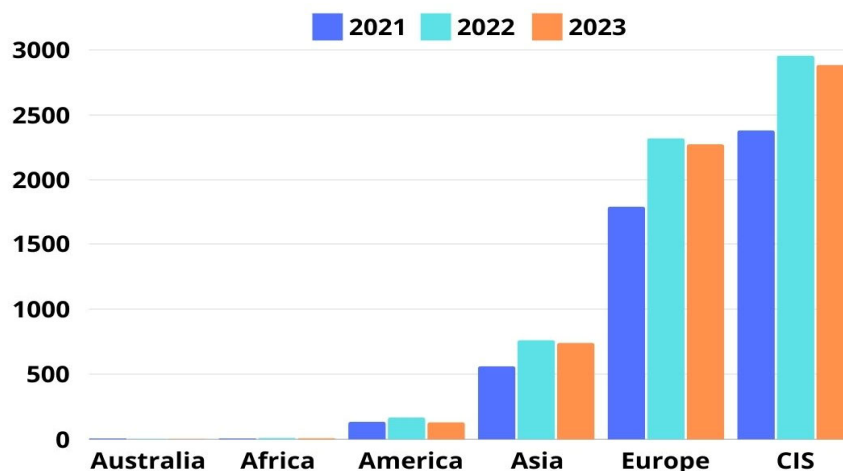

Figure 2 – Number of international agreements by region, units

Note – compiled by the authors based on the source [19]

Europe and Asia exhibit a steady increase in the number of agreements, indicating a high interest in collaboration with these regions. America maintains a stable number of agreements with moderate growth. Africa and Australia have a relatively low number of agreements but show a slight increase in 2023, suggesting the beginning of enhanced engagement with these regions [19].

In recent years, Kazakhstan has been actively attracting the international academic community, turning its educational system into a point of contact between cultures and knowledge. In 2023 alone, the number of centers and representative offices of foreign universities operating on the basis of Kazakhstani universities increased from 10 to 16, which indicates the high attractiveness of the country for international partners. These centers play an important role by supporting the exchange of students, implementation of joint scientific projects and cultural programs. At the same time, Kazakhstani universities are also strengthening their international presence: today 17 Kazakhstani universities have 35 representative offices, branches and offices in 12 countries,

including the USA, Germany, China and Turkey. This trend emphasizes Kazakhstan's strategic aspiration to become an educational bridge uniting East and West, creating conditions for transnational cooperation, cultural diplomacy and sustainable knowledge exchange [19].

International partnerships have become an essential instrument to respond to changing educational demands, enhancing education quality and institutional adaptability. Collaborative programs, exchange of academics and students, and partnerships with various international agencies constitute a more active and responsive education system. Through these initiatives, institutions may communicate best practices, develop innovative curricula, and provide professional development opportunities for their students. In the increasingly competitive global academic landscape, international partnerships position universities more effectively and are thus a strategic tool for strengthening institutional reputation.

The analysis of international activities of Kazakhstani HEIs in 2023 brought to light premises for pride and concern alike. On the positive side, national and public universities provide stable growth in international agreements, indicating a more structured and strategic partnership approach. Cooperation with 82 nations emphasizes Kazakhstan's outreach in its academic networks, making it active in the global educational community. On the negative side, the decline of international agreements among the autonomous and private universities indicates the need for this sector to rethink their engagement strategies, or else reduce collaboration may further limit knowledge transfer and research opportunities.

Nevertheless, these elements probably will not impede, but quite on the contrary, will affirm Kazakhstan's qualifications as a prospective regional education resource. The conclusion drawn here is that the decline in agreements does not signify a weakening of international consolidation but represents — the changing face of strategic priorities. The rising number of agreements among national and public universities connotes a more focused, target-based approach to international cooperation, thus fortifying its ambitions in Kazakhstan to expand its presence as a reputable global player through high-impact partnerships.

To emerge as a successful international education hub, several major strategic enhancements are called for in Kazakhstan. One of the foremost priorities is the establishment of a comprehensive governance model for the management of international cooperation. Universities should work on establishing long-term strategies for working together with global partners, to simplify administrative processes for receiving international students and faculty, and earmark specific funds to implement internationalization plans. Improving digital infrastructure to support virtual academic exchanges and joint research programs can enhance Kazakhstan's position as an educational hub. And lastly, monitoring and evaluation frameworks should be put in place to evaluate the impact of international partnerships on institutions' performance and excellence in academia. Stronger infrastructure for international students — providing comfortable living arrangements, student support and orientation, and cultural adaptation programs — is central to attracting and retaining global talent. Also, the internationally experienced faculty increase will improve teaching quality and research capabilities. To gain the best of both worlds, Kazakhstan's universities are also expected to grow with respect to research excellence, increase international publications, and actively engage in global academic networks. Further investment in research and innovation centers will be important in attracting interested students and faculty in modern academic developments.

International partnerships with leading universities and research centers should also be strategically strengthened. The extension of joint programs, dual degrees, and transnational educational projects will establish a strong foundation for global recognition of Kazakhstan. The bureaucratic procedures on enrolling foreign students and hiring international faculty should be streamlined in order to become an important part of fostering international cooperation. Making these procedures easier will positively impact flexibility, enhancing academic exchanges and allowing the Kazakhstani universities to attract top-quality talent in a significantly shorter amount of time.

At the same time, constructing a unique educational identity—that is centered on intercultural dialogues and regional expertise about Central Asia—will put Kazakhstan as a distinctive draw for international students. Drawing attention to the Eurasian perspective in education may lure students hunting for insights into the economics, politics, and cultural dynamics of the region. Broadening the horizon of scholarship programs and research grants for international students and young scholars would even make Kazakhstan more attractive for studies and research.

Altogether, these moves will boost Kazakhstan's international reputation and, in the long run, bring it into its own sustainables as an influential educational center.

CONCLUSION

The findings of the study show that Kazakhstan is, indeed, on its way to strengthening its position as a regional educational hub, attracting foreign students, researchers, and academic partners. The expansion of joint-degree programs and collaborative research projects has indeed played a pivotal role in modernizing Kazakhstani education, elevating the country's global academic standing. Kazakhstan is also featured in Central Asia as a leader in the university rankings indicating its commitment to educational excellence and global collaboration.

However, several challenges remain. Accreditation mismatches, faculty exchange constraints, and administrative barriers in student mobility hinder seamless international cooperation. To address these issues, Kazakhstani universities should prioritize policy standardization in international agreements to streamline bureaucratic processes and enhance institutional efficiency. Additionally, strengthening monitoring mechanisms for internationalization will help universities and policymakers make data-driven decisions and refine their strategic approaches. Future research should also incorporate institutional case studies to examine how governance structures shape the long-term success of academic partnerships. At the same time, continuous efforts are required to expand joint educational programs and collaborative research initiatives, ensuring their long-term effectiveness. Kazakhstani universities should actively seek new avenues for global cooperation and integrate best practices from leading academic institutions worldwide to enhance their international competitiveness. By tackling these challenges, Kazakhstan can ensure not only quantitative growth in international collaborations but also their qualitative impact on higher education development.

The study points out the challenges of minimal resources set aside for international project management and institutional alignment with global educational standards. These have prompted the study to carry this out in line with strategies to strengthen institutional set-up for the quality assurance programs. Successful internationalization is not merely about increasing the number of agreements but also about ensuring their depth and long-term impact on Kazakhstan's modernization and global integration in higher education.

In proceeding to the future, one of Kazakhstan's sustainable development towards establish an educational and scientific center will be the enhancement of international cooperation in substantive research and academic mobility. Strengthening monitoring mechanisms for international activities should also make it possible to make more effective decisions in policy and strategic adjustments.

For Kazakhstan to finally get there as a serious education hub within Central Asia and beyond, it needs to forge deeper international partnerships, increase academic mobility. This needs both to expand the internationalisation agreements' list and to assure high-quality impact on these countries: employing education as a genuine tool for "soft power" to improve a country's global auspices.

So, the development of Kazakhstani higher education into a major educational hub is a complicated and evolving process requiring coordinated action at both national and institutional levels. A continued focus on international interaction, academic excellence, and strong policy implementation would, therefore, serve to further consolidate Kazakhstan's higher education system and its regional and global position in academic participation.

REFERENCES

1. De Wit H., Altbach P. G. – Internationalization in higher education: global trends and recommendations for its future // *Policy Reviews in Higher Education*. – 2020. – Vol. 5, № 1. – P. 28–46. – DOI: 10.1080/23322969.2020.1820898.
2. Goldin C., Katz L. – *Human Capital: A New Empirical and Theoretical Perspective*. – Cambridge: Harvard University Press, 2023. – URL: https://scholar.harvard.edu/files/lkatz/files/humancapitalnber_2023.pdf (accessed on: 12.08.2024).

3. Trow M. – Problems in the transition from elite to mass higher education. – Carnegie Commission on Higher Education, 1973. – URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED091983.pdf>.
4. Altbach P. G. – Globalisation and the University: Myths and Realities in an Unequal World // Tertiary Education and Management. – 2004. – Vol. 10. – P. 3–25. – DOI: 10.1023/B:TEAM.0000012239.55136.4b.
5. Rovito S. M., Kaushik D., Aggarwal S. D. – The impact of international scientists, engineers, and students on U.S. research outputs and global competitiveness // Journal of Global Research Policy. – 2023. – Vol. 12, № 4. – DOI: 10.38105/spr.v079rp249k.
6. Kapfudzaruwa F. – Internationalization of Higher Education and Emerging National Rationales: Comparative Analysis of the Global North and South // Higher Education Policy. – 2024. – DOI: 10.1057/s41307-024-00358-z.
7. Akhmetova G., Shamatov D., Tajik M. A. – Education in Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan // In: Wolhuter C. C., Wiseman A. W. (eds.). World Education Patterns in the Global South: The Ebb of Global Forces and the Flow of Contextual Imperatives (International Perspectives on Education and Society, Vol. 43B). – Leeds: Emerald Publishing Limited, 2022. – P. 43–58. – DOI: 10.1108/S1479-36792022000043B003.
8. Kuzhabekova A. – Internationalization as a mechanism of higher education modernization in Kazakhstan // In: Thondhlana J. (ed.). The Bloomsbury handbook of the internationalization of higher education in the global south. – London: Bloomsbury, 2020. – P. 110–114.
9. Ambasz D., Nikolaev D., Malinovskiy S., Olszak Olszewski A. S. J., Zavalina P., Botero Alvarez J. – Towards higher education excellence in Central Asia: A roadmap for improving the quality of education and research through regional integration (English). – Washington, DC: World Bank Group, 2023. – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099101023140578441/P1790811f2f765ea101eb142301abf0100a90db82451> (accessed on: 11.09.2024).
10. Zhakyanova A. M., Baisultanova K. Ch. – The EU and the Common Central Asian Higher Education Area: The Kazakh Dimension // European Review. – 2024. – Vol. 32, № 2. – P. 99–110. – DOI: 10.1017/S1062798723000376.
11. Marinoni G., Bartolome Pina Cardona S. – 6th IAU Global Survey Report: Internationalization of higher education: Current trends and future scenarios. – International Association of Universities (IAU), 2024. – URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/2024_internationalization_survey_report_digital.pdf (accessed on: 16.08.2024).
12. Bakhtiyarova A. – Soft power in Central Asia: the politics of influence and seduction: edited by Kirill Nourzhanov and Sebastien Peyrouse. – Lanham: Lexington Books, 2021. – 282 p. – ISBN 978-1-7936-5078-8 // Central Asian Survey. – 2024. – P. 1–3. – DOI: 10.1080/02634937.2024.2407089.
13. Hamdullahpur F. – Global Citizens for the Twenty-First Century: The Role of International Partnerships in University Education // In: Al-Youbi A., Zahed A., Tierney W. (eds.). Successful Global Collaborations in Higher Education Institutions. – Cham: Springer, 2020. – DOI: 10.1007/978-3-030-25525-1_3.
14. Zinilli A., Pierucci E., Reale E. – Organizational factors affecting higher education collaboration networks: evidence from Europe // Higher Education. – 2024. – Vol. 88. – P. 119–160. – DOI: 10.1007/s10734-023-01109-6.
15. Hwami M., Yeszhanova S., Amanzhol M., Okafor C. E., Tursynbayeva M. – Internationalization of higher education in Central Asia: a systematic review // Central Asian Survey. – 2024. – P. 1–20. – DOI: 10.1080/02634937.2024.2317830.
16. Nurgaliyeva K., Nygymbetov G. – The Study of Higher Education in the Regions of Kazakhstan: Analysis of Tools and Indicators // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2023. – Vol. 67, № 2. – P. 5–19. – DOI: 10.47703/ejeb.v2i67.288.
17. Varpahovskis E., Kuteleva A. – Transnational Higher Education—The Case of Kazakhstan // In: Mihr A., Wittke C. (eds.). Human Rights Dissemination in Central Asia. – Springer Briefs in Political Science. – Cham: Springer, 2023. – DOI: 10.1007/978-3-031-27972-0_5.
18. Tajik M., Makoelle T. – Redefining Educational Leadership in Central Asia: Selected Cases from Kazakhstan and Kyrgyzstan. – Leeds: Emerald Group Publishing, 2024. – P. 181–199. – URL: <https://bookstore.emerald.com/media/preview/9781837973910-23-2.pdf> (accessed on: 04.09.2024).

19. Analytical Reference. – Results of monitoring of international activities of HEIs in 2023 (Block 1 point 1). – 2023. – URL: https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/178/file/1-1-monitoring-mezhdunarodnoy-deyatelnosti-vuzov-pervoe-pg-2023.pdf?cache=1690871480 (In Russian) (accessed on: 04.09.2024).

20. QS World University Rankings: Asia 2024. – URL: <https://www.topuniversities.com/asia-university-rankings> (accessed on: 25.08.2024).

REFERENCES

1. De Wit, H., & Altbach, P. G. (2020). Internationalization in higher education: Global trends and recommendations for its future. *Policy Reviews in Higher Education*, 5(1), 28–46. <https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1820898>
2. Goldin, C., & Katz, L. (2023). *Human capital: A new empirical and theoretical perspective*. Harvard University Press. Retrieved from August 12, 2024, URL: https://scholar.harvard.edu/files/lkatz/files/humancapitalnber_2023.pdf
3. Trow, M. (1973). *Problems in the transition from elite to mass higher education*. Carnegie Commission on Higher Education. Retrieved from August 12, 2024, URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED091983.pdf>
4. Altbach, P. G. (2004). Globalisation and the university: Myths and realities in an unequal world. *Tertiary Education and Management*, 10, 3–25. <https://doi.org/10.1023/B:TEAM.0000012239.55136.4b>
5. Rovito, S. M., Kaushik, D., & Aggarwal, S. D. (2023). The impact of international scientists, engineers, and students on U.S. research outputs and global competitiveness. *Journal of Global Research Policy*, 12(4). <https://doi.org/10.38105/spr.v079rp249k>
6. Kapfudzaruwa, F. (2024). Internationalization of higher education and emerging national rationales: Comparative analysis of the Global North and South. *Higher Education Policy*. <https://doi.org/10.1057/s41307-024-00358-z>
7. Akhmetova, G., Shamatov, D., & Tajik, M. A. (2022). Education in Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. In C. C. Wolhuter & A. W. Wiseman (Eds.), *World education patterns in the Global South: The ebb of global forces and the flow of contextual imperatives* (Vol. 43B, pp. 43–58). Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/S1479-36792022000043B003>
8. Kuzhabekova, A. (2020). Internationalization as a mechanism of higher education modernization in Kazakhstan. In J. Thondhlana (Ed.), *The Bloomsbury handbook of the internationalization of higher education in the Global South* (pp. 110–114). Bloomsbury.
9. Ambasz, D., Nikolaev, D., Malinovskiy, S., Olszak Olszewski, A. S. J., Zavalina, P., & Botero Alvarez, J. (2023). *Towards higher education excellence in Central Asia: A roadmap for improving the quality of education and research through regional integration*. World Bank Group. Retrieved from September 11, 2024, URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099101023140578441/P1790811f2f765ea101eb142301abf0100a90db82451>
10. Zhakyanova, A. M., & Baisultanova, K. Ch. (2024). The EU and the Common Central Asian Higher Education Area: The Kazakh dimension. *European Review*, 32(2), 99–110. <https://doi.org/10.1017/S1062798723000376>
11. Marinoni, G., & Bartolome Pina Cardona, S. (2024). *6th IAU Global Survey Report: Internationalization of higher education: Current trends and future scenarios*. International Association of Universities. Retrieved from August 16, 2024, URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/2024_internationalization_survey_report_digital.pdf
12. Bakhtiyarova, A. (2024). Soft power in Central Asia: The politics of influence and seduction [Review of the book *Soft power in Central Asia*, by K. Nourzhanov & S. Peyrouse]. *Central Asian Survey*, 1–3. <https://doi.org/10.1080/02634937.2024.2407089>
13. Hamdullahpur, F. (2020). Global citizens for the twenty-first century: The role of international partnerships in university education. In A. Al-Youbi, A. Zahed, & W. Tierney (Eds.), *Successful global collaborations in higher education institutions* (Chapter 3). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-25525-1_3

14. Zinilli, A., Pierucci, E., & Reale, E. (2024). Organizational factors affecting higher education collaboration networks: Evidence from Europe. *Higher Education*, 88, 119–160. <https://doi.org/10.1007/s10734-023-01109-6>
15. Hwami, M., Yeszhanova, S., Amanzhol, M., Okafor, C. E., & Tursynbayeva, M. (2024). Internationalization of higher education in Central Asia: A systematic review. *Central Asian Survey*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/02634937.2024.2317830>
16. Nurgaliyeva, K., & Nygymbetov, G. (2023). The study of higher education in the regions of Kazakhstan: Analysis of tools and indicators. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 67(2), 5–19. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v2i67.288>
17. Varpahovskis, E., & Kuteleva, A. (2023). Transnational higher education—The case of Kazakhstan. In A. Mihr & C. Wittke (Eds.), *Human rights dissemination in Central Asia* (Springer Briefs in Political Science). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27972-0_5
18. Tajik, M., & Makoelle, T. (2024). *Redefining educational leadership in Central Asia: Selected cases from Kazakhstan and Kyrgyzstan* (pp. 181–199). Emerald Group Publishing. Retrieved from September 4, 2024, URL: <https://bookstore.emerald.com/media/preview/9781837973910-23-2.pdf>
19. ENIC-Kazakhstan. (2023). *Results of monitoring of international activities of HEIs in 2023 (Block 1 point 1)*. Retrieved from September 4, 2024, URL: https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/178/file/1-1-monitoring-mezhdunarodnoy-deyatelnosti-vuzov-pervoe-pg-2023.pdf
20. QS. (2024). *QS World University Rankings: Asia 2024*. Retrieved from August 25, 2024, URL: <https://www.topuniversities.com/asia-university-rankings>

**ҚАЗАҚСТАН БІЛІМ БЕРУ ХАБЫ РЕТІНДЕ:
ИНТЕРНАЦИОНАЛДАНДЫРУДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУ**

А. Т. Желдыбаева^{1*}, Г. К. Браувайлер², А. С. Мукатай¹

¹Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан Республикасы

²Батыс-Саксон қолданбалы ғылымдар университеті, Цвикау, Германия

АНДАТПА

Бұл зерттеудің мақсаты – халықаралық ынтымақтастықтың Қазақстанның білім беру хабы ретіндегі позициясын нығайтуға қалай ықпал ететінін зерттеу. Жаһандық академиялық серіктестіктер жоғары білім беруді модернизациялаудың негізгі тіректері ретінде кеңінен танылғанымен, Қазақстанның стратегиялық ұстанымы мен оның интернационалдандыру жөніндегі күш-жігерін қолдайтын басқару тетіктерін зерттеулері аз. Бұл зерттеу Қазақстанның интернационалдандыру стратегияларының аймақтық әріптестерінен қалай ерекшеленетінін талдайтын және оның академиялық серіктестігін қалыптастыратын басқару тетіктерін бағалайтын жаңа салыстырмалы құрылымды ұсынады.

Зерттеу әдіснамасы – статистикалық талдауды, университеттердің рейтингтерін салыстырмалы бағалауды, сондай-ақ академиялық есептердің мазмұнын талдауды қамтитын аралас әдісті көздейді. Ол халықаралық ынтымақтастықты түсінудегі сандық және сапалық түсініктерді біріктіретін прагматика-лық зерттеу жүйесін пайдаланады: дегенмен, оның әсері қиындықтарға, соның ішінде қайталама дерек-тердің шектеулеріне тап болады, өйткені олар жаһандық академиялық ынтымақтастыққа байланысты кейбір маңызды институционалдық кедергілерді анық көрсетпейді.

Жұмыстың құндылығы – Қазақстандағы жоғары білім берудегі халықаралық серіктестіктерді одан әрі жалғастыратын басқару стратегияларын жүйелі бағалауда жатыр. Интернационализацияның жалпы салдарын қарастырған алдыңғы зерттеулерден айырмашылығы, бұл зерттеу университеттердің жаһандық өзара әрекеттесуін қамтамасыз етіп, оны күшейтетін кері байланыс механизмдері мен стратегиялық тәсілдерді тереңірек талдайды.

Нәтижелер – халықаралық серіктестіктер білім беру сапасын жақсартатынын, оқу бағдарламаларын әзірлейтінін, зерттеу нәтижелеріне әсер ететінін және шетелдік студенттер мен оқытушылар құрамындарын тартатынын көрсетеді. Зерттеу көрсеткендей, қазақстандық университеттер бюрократиялық кедергілерге және халықаралық серіктестіктерге институционалдық қатысудың теңсіздігіне қарамастан өздерінің халықаралық желілерін одан әрі кеңейтуде.

Бұл зерттеу Қазақстанды ұлттық білім беру жүйелерін дамушы елдерде нығайтуға бағытталған мақсатты басқару стратегияларының нақты мысалы ретінде қарастыра отырып, жоғары білімді интернационалдандыру жөніндегі қазіргі дискурстың дамуына үлес қосады. Нәтижелер университеттердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және халықаралық академиялық ынтымақтастықтың тұрақты өсуін қамтамасыз етуге бағытталған нақты тәжірибелерді көрсетеді

Түйін сөздер: білім беру хабы, жоғары оқу орындары, халықаралық ынтымақтастық, Қазақстан, академиялық желілер.

КАЗАХСТАН КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ХАБ: СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЕЙ

А. Т. Желдыбаева^{1*}, Г. К. Браувайлер², А. С. Мукатай¹

¹Казахстанско-Американский Свободный университет,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

²Западно-Саксонский университет прикладных наук, Цвикау, Германия

АННОТАЦИЯ

Цель данного исследования – изучить, как международное сотрудничество способствует укреплению позиций Казахстана в качестве образовательного центра. Несмотря на то, что глобальные академические партнерства широко признаны важнейшими опорами модернизации высшего образования, лишь немногие исследования рассматривали стратегическое позиционирование Казахстана и управленческие механизмы, поддерживающие его усилия по интернационализации. Данное исследование представляет новую сравнительную схему, анализирующую, как стратегии интернационализации Казахстана отличаются от региональных аналогов, и оценивающую механизмы управления, формирующие академические партнерства.

Методология состоит из смешанного метода, включающего статистический анализ, сравнительную оценку рейтингов университетов, а также контент-анализ академических отчетов. В работе используется прагматичная исследовательская схема, сочетающая количественные и качественные показатели в понимании международного сотрудничества. Однако ее применение сталкивается с проблемами, в том числе с ограниченностью вторичных данных, поскольку они не могут продемонстрировать некоторые из жизненно важных институциональных препятствий, окружающих глобальное академическое сотрудничество.

Научная новизна заключается в систематической оценке управленческих стратегий, способствующих развитию международного партнерства в сфере высшего образования в Казахстане. В отличие от предыдущих исследований, которые в основном были посвящены общим последствиям интернационализации, в данном исследовании дополнительно изучаются механизмы обратной связи и стратегические подходы, которые обеспечивают и усиливают глобальное участие университетов.

Результаты показывают, что международные партнерства повышают качество образования, улучшают разработку учебных программ, влияют на результаты исследований и привлекают иностранных студентов и преподавателей. Исследование показывает, что казахстанские университеты еще больше расширяют свои международные сети, несмотря на бюрократические барьеры и неравное участие институтов в международных партнерствах.

Данное исследование вносит вклад в актуальный дискурс об интернационализации высшего образования, рассматривая Казахстан как конкретный пример того, как целевые управленческие стратегии могут укрепить национальные образовательные системы в развивающихся странах. Полученные результаты предлагают конкретные практики для университетов, направленные на повышение конкурентоспособности и обеспечение устойчивого роста международного академического сотрудничества.

Ключевые слова: образовательный хаб, высшие учебные заведения, международное сотрудничество, Казахстан, академические сети.

ABOUT AUTHORS

Akerke Zheldybayeva – PhD student, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, email: akerke_zheldybaeva@mail.ru, ORCID 0009-0006-8641-3683*

Hans-Christian Brauweiler – professor, doctor of political and economic sciences, West-Saxon university of Applied Sciences, Zwickau, Germany, email: christian.brauweiler@fh-zwickau.de, ORCID 0000-0003-0284-5667

Aigul Mukatay – professor, candidate of economic sciences, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: Mukatay888@mail.ru, ORCID 0000-0003-3830-0247.

MPHTI: 06.39.31

JEL Classification: A29

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-156-168>

THE ECONOMICS OF STAKEHOLDER ENGAGEMENT IN DUAL EDUCATION SYSTEM: ADDRESSING THE NEET CHALLENGE IN KAZAKHSTAN

A. Artykbayeva^{1*}, N. Ibadildin², L. Salykova²

¹Satbayev University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Astana IT University, Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – The problem of weak engagement of enterprises in the dual education system is relevant in many countries of the world. In this regard, the authors aimed to evaluate the degree of involvement of all stakeholders, their level of interest, and their influence on the dual education system in the Republic of Kazakhstan.

Methodology – The authors used theoretical methods of research to determine the level of involvement of key stakeholders in rolling out the dual education system in the Republic of Kazakhstan. Researchers utilized data derived from secondary sources provided by the National Chamber of Entrepreneurs of Kazakhstan «Atameken as well as official statistics from the Republic of Kazakhstan's Bureau of National Statistics».

Originality/value – The article analyses the level of stakeholder engagement in the dual education system and its influence on the youth unemployment rate in Kazakhstan.

Findings – Within the dual education system enterprises play the role of representers of the labor market and also take place as one of the key stakeholders. They not only set their qualification requirements for future employees but also educate young professionals and become a transitional point to working life.

Keywords: dual education system, vocational education, technical and vocational education, stakeholder engagement.

INTRODUCTION

A persistent obstacle in the preparation of young professionals is the lack of meaningful interaction between key stakeholders in education—most notably, the insufficient collaboration between educational institutions and the labor market. One of the primary reasons for this disconnect is the low level of motivation among enterprises, compounded by a limited understanding of the advantages that the dual education system offers for businesses. Within the dual education model, educational institutions are responsible for providing theoretical instruction, while enterprises offer hands-on experience and professional skill development in real work environments. A critical stage of enterprise involvement begins with their participation in the development of working curricula, through which businesses can articulate the specific competencies and skills they expect graduates to possess.

However, in practice, stakeholder engagement in Kazakhstan remains limited. According to data from the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken," in 2021, only a modest number of enterprises, vocational colleges, and students participated in dual education initiatives. This indicates a gap between the potential of the dual system and the actual level of stakeholder involvement. Furthermore, data from the Bureau of National Statistics under the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan highlights a high level of youth unemployment and a significant number of young people categorized as NEET (Not in Education, Employment, or Training). This emphasizes the urgent need to increase stakeholder engagement in workforce training systems.

International experience shows that the problem of insufficient stakeholder involvement—especially by enterprises—is not unique to Kazakhstan. However, successful dual education systems in developed countries demonstrate that sustained and structured collaboration among educational institutions, employers, and government bodies is essential. In this context, examining international best practices in stakeholder engagement and adapting effective models to Kazakhstan is of strategic importance. This study utilizes stakeholder engagement tools and techniques from project management to explore these approaches.

The focus of this article is on the roles, motivations, and engagement mechanisms of stakeholders in the dual education system. Particular attention is given to stakeholder management tools and their applicability in Kazakhstan. Accordingly, the literature review will center on existing approaches to stakeholder engagement in dual education, both in Kazakhstan and globally.

This paper seeks to address the following research questions: (i) To what extent are vocational institutions across Kazakhstan's regions adopting and expanding the dual education system? (ii) Are enterprises from both the public and private sectors equally engaged in shaping and supporting the dual education model?

MAIN BODY

Literature review. The dual education system is implemented at the premises of vocational schools and enterprises, which jointly serve as learning locations. The practical part of the educational process takes place in the enterprise, while vocational schools provide students with the theoretical component of the dual system. A characteristic feature of the dual education system is that the provision of knowledge and skills is closely linked to the acquisition of the required hands-on work experience. For this reason, training occurs in conditions like those that the trainee will encounter in the workplace in the future [1].

The word 'dual' that appears in the system's name refers to the duality of two linked but independent organizations. The German dual model is mainly conducted at two independent venues: enterprises and part-time vocational schools. In addition, the system has two legal frameworks, responsibilities, financing mechanisms, and qualification patterns for the teaching staff [2].

The dual education system has different learning paths [3], [4]. For instance, in nations such as Austria, the Czech Republic, and Germany, students have the option to select vocational training paths (including vocational colleges, schools, and industrial training) or pursue general education programs at a general education school [5]. In Sweden, Vocational Education and Training (VET) is completely incorporated into the comprehensive secondary school system, where both theoretical and practical instruction are predominantly conducted within the school setting. However, this education is often combined with shorter internships in companies [6], [7]. In Switzerland, apprenticeships lasting two years follow the same format as those extending three to four years;

all are part of a dual system where apprentices allocate three to four days each week to on-the-job training and one to two days to academic study. These two-year apprenticeships are integrated into the standard dual system, and the credentials obtained are recognized as upper-secondary qualifications [8]. In Norway, the dual education model involves two years of academic instruction followed by two years of practical apprenticeship at a certified training enterprise [9].

Overall, in all accomplished countries the dual education system has three main aspects: (1) a combination of theoretical and practical content; (2) a combination of skills that enable the combination of vocational education with general studies, which can be built on when applying for higher education; and (3) cross-sectoral arrangements with alternation between the classroom and the workplace throughout the school year. The dual approach of practical and theoretical content was initially supported by initiatives introduced during the European Union's (EU) Lisbon Conference on Education in 2000, as a strategy to improve the reputation, quality, and number of applicants to VET programs across Europe [10].

As a result, the implementation of the dual education system in many countries has had the following positive outcomes. First is the gradual socialization of students into working life, which is a fundamental component of practical training in the workplace. Second is the transparency of the system associated with organizations providing technical and vocational training. The third is the active participation of social partners in the job market, which contributes to the advancement of the dual education system [11]. Jozsa (2017) highlighted one more advantage of the dual education system among many others is that it leads to a decrease of the gap between training and practice. This reduction contributes to competency acquisition and development among modern specialists [12].

A dual education system can be pivotal in equipping young individuals for employment, enhancing adult skills, and meeting the economic demands of the labour market [13]. This suggests that the dual education system can bridge the divide between education and employment, thereby reducing the prevalence of NEET (Not in Education, Employment, or Training) generations.

Since the introduction of the dual education system in the Republic of Kazakhstan in 2012, the topic has become a subject of active scientific interest among domestic researchers. Their works demonstrate a desire to assess the potential of dual education as a tool for increasing youth employment, adapting vocational education to the requirements of the labor market, and improving interaction between key stakeholders.

One of the significant areas of research was the study of the organizational and legal aspects of the system. Thus, Ashyralieva B.S. conducted a detailed analysis of the regulatory framework governing dual education in Kazakhstan, identifying key barriers and gaps in the legal framework for the implementation of the model in educational practice. Her work emphasized the need to revise certain provisions of the legislation in order to increase the attractiveness of enterprises' participation in the personnel training process [14].

Domestic scientists pay special attention to the perception of dual education by businesses. The study by Abaeva G.A. and co-authors revealed differences in the motivation of employers to participate in the dual education system depending on the industry. The authors noted that the industrial sector demonstrated the greatest readiness to interact with colleges but also voiced clear expectations regarding the quality of personnel training [15].

The financial and economic aspects of the implementation of dual education were considered in the work of Yesirkepova A. M. and colleagues in particular, using the example of the textile industry. The authors emphasize that the successful implementation of the model depends on the availability of sustainable funding from both the state and business, as well as on the development of flexible mechanisms for financing industrial training of students [16].

A significant contribution to the study of local adaptation of foreign practices was made by the work of Kenzhegalieva M., which considered the transformation of the German model of dual education in Kazakhstan. The author focused on institutional and cultural differences that complicate the direct borrowing of European experience [17].

The empirical work of Bulasheva A. and colleagues is also interesting, which compares the traditional and dual models of training specialists in the agri-food sector. The results of the study showed that enterprises involved in the dual system demonstrate a higher level of satisfaction with the quality of graduate training [18].

A separate layer of research is devoted to pedagogical aspects. Zhaksylykova P.P. and co-authors proposed a conceptual model for the introduction of dual training in pedagogical education, focusing on the development of inclusive practices and the formation of sustainable professional competencies through practice-oriented training [19].

No less important is the issue of involving stakeholders in the educational process. A number of studies [20];[21] consider ways to increase the effectiveness of the participation of enterprises, colleges and students through the use of project management approaches and the development of mechanisms for taking into account the interests of all participants in the process.

Thus, domestic scientific literature forms a comprehensive picture of the state and prospects of dual education in Kazakhstan. However, despite the diversity of research areas, the problem of systemic analysis of the degree of influence and involvement of stakeholders from the standpoint of sustainable management and stakeholder theory remains unresolved. This confirms the relevance of further research aimed at developing tools for managing the interaction of dual education participants, taking into account the specifics of the Kazakhstani model of vocational training.

Methodology. The researchers employed theoretical research methods to assess the extent of participation by major stakeholders, including vocational schools and businesses, in the deployment of the dual education system in the Republic of Kazakhstan.

Initially, the authors conducted a review of the literature related to the subject of their study. The literature review consisted of searching for key terms, their truncations, and abbreviations in the databases. These databases include Scopus, Web of Science, Google Scholar, and Google. Search terms included «vocational education and training», «dual education model», «stakeholders in VET», «stakeholders in dual education model», and «VET».

In analyzing the theoretical study, the authors utilized secondary data sourced from the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Atameken). This data illustrates the distribution of students trained under the dual education system across various regions of the Republic of Kazakhstan. Another source of information was official statistical data regarding the number of people from Not in Education, Employment or Training (NEET) generation in Kazakhstan from the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan «Bureau of National Statistics».

As mentioned above, implementing dual education programs requires stakeholders' participation, including vocational schools, enterprises, students, and others. The authors start with the «Stakeholder interest and influence matrix» to clarify the list of stakeholders and their degree of engagement and impact. Further authors analyzed and classified organizations and professions existing in the Atameken database according to different forms of enterprises to divide them into state-owned and private enterprises.

This division, according to the authors, will help to understand the level of involvement of local organizations in the dual education system in Kazakhstan. The authors also give the count of students in the dual education system throughout Kazakhstan and what part they occupy from the total number of students in vocational schools.

Results. Before establishing priorities and strategies for stakeholder relationships, educational institutions must first identify the stakeholders and understand their needs [22]. In this regard, the authors have developed a Matrix that demonstrates the degree of involvement of all stakeholders, their level of interest and their influence in the dual education system in the Republic of Kazakhstan (Figure 1).

Interest (horizontal axis): This axis reflects the extent to which stakeholders are impacted by the success of the initiatives being implemented. It represents the stakeholders' technical and social interests and views on the project and its intended results [23].

Influence (vertical axis): This measures the level of control a stakeholder possesses over the actions and decisions within a project, commonly referred to as the stakeholder's power base. Power refers to the stakeholder's ability to provide or withhold resources and/or endorse or oppose the results [23].

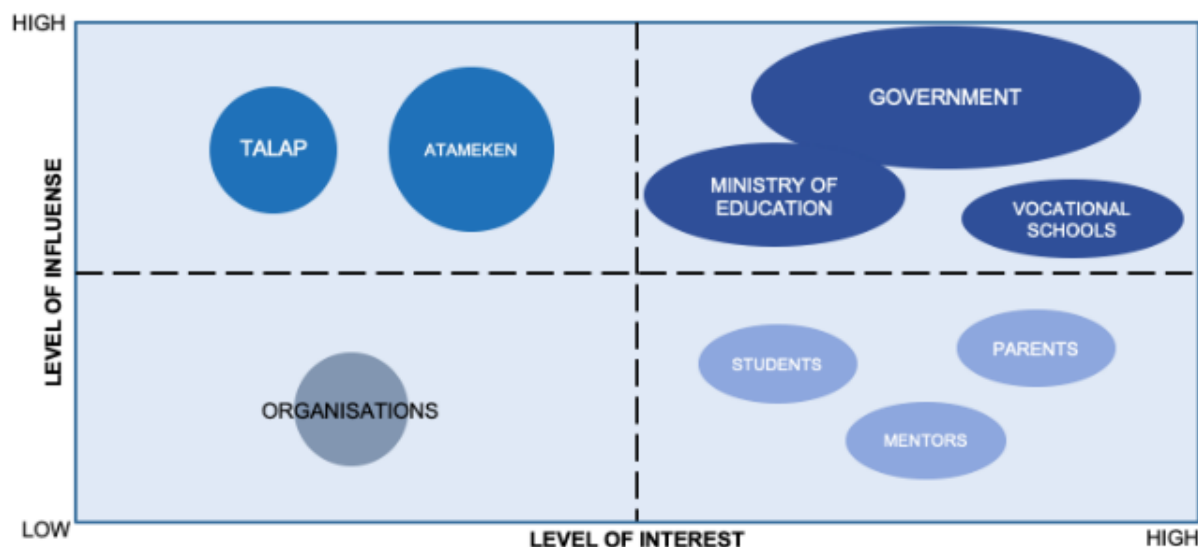

Figure 1 – Stakeholder influence/interest Matrix in Kazakhstan

Note – Completed by authors based on source (15)

The Matrix in Figure 1 shows that the greatest interest and influence in the dual education system among all stakeholders is the government, as embodied by the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan. Further, we can mention vocational schools (Technical and Vocational Schools) with a high-level interest, but lesser influence compared with the government. Considering that dual education takes place in vocational schools and enterprises, most of the questions are still independently solved by vocational schools, while enterprises play a purely formal role. This indicates an imbalance of responsibility and participation between educational institutions and business partners.

Stakeholder Roles and Engagement in the Dual Education System

Another group of stakeholders involved in the organization of the dual education system in Kazakhstan are the Non-commercial joint-stock company «Talap» (Talap) and the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Atameken). The main functionality of Talap is developing the dual education system in Kazakhstan and maintaining the register of working curricula of dual programs in vocational schools. Maintaining registers means checking working curricula following their compilation and feedback requirements. Regarding dual education programs, Talap oversees the ratio of loans distributed between theoretical and vocational training.

The functions of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Atameken) include working with enterprises and activating their engagement in the dual education system. Also, Atameken maintains a register of all tripartite agreements that are concluded between the vocational schools, the enterprise, and students. Training in the dual education system begins from the moment of signing this tripartite agreement, according to the Rules for conducting dual training [24], [25].

Mentors are another group of stakeholders who, despite playing an important role in practical training, occupy a relatively low position in the stakeholder matrix. Mentors, typically enterprise employees, are directly responsible for transferring professional knowledge and skills to students. Their feedback and involvement could become a valuable driver of improvement in dual education programs, yet their role remains underutilized and poorly formalized.

The last group of stakeholders are parents and students. While they have low formal power, increasing their voice through regular feedback mechanisms such as surveys can help expose systemic weaknesses and improve transparency.

Thus, all the stakeholders of the dual education system are disclosed, while it should be noted that the authors identified both external and internal interested stakeholders. Additionally, the authors suggest concentrating on one of the primary stakeholders in the Republic of Kazakhstan, namely the vocational schools, which bear the principal responsibilities for implementing and managing the dual education system. Despite their high interest and formal authority in implementation, many vocational schools still struggle to fully engage enterprises and activate the full potential of the dual system.

Participation Rates of Vocational Schools in Dual Education

Table 1 shows how many vocational schools are participating in the dual education system in the Republic of Kazakhstan in 2021. But most importantly, the authors recommend considering how many students study in dual programs out of the total number of students in each vocational school.

Table 1 – The proportion of students participating in the dual education system relative to the overall number of students engaged in dual education.

Region/city	Number of Vocational schools in Kazakhstan	Total number of students	Students under dual education system	% of students of dual education from the total number of students
Zhambyl region	44	21 056	5 439	25.8%
Almaty	80	67 024	4 414	17.0%
Almaty region	68	31 083	4 002	14.7%
Astana	34	24 395	3 576	13.8%
Akmola region	32	21 005	2 905	12.9%
Karaganda region	67	32 751	2 885	11.4%
Kyzylorda region	30	14 718	2 507	9.9%
Aktobe region	42	24 625	2 433	8.8%
Turkestan region	64	46 571	2 071	7.0%
West Kazakhstan region	34	17 008	1 942	6.7%
East Kazakhstan region	80	35 436	1 801	6.6%
Shymkent	31	26 637	1 775	6.6%
Kostanay region	34	21 851	1 441	5.1%
Mangistau region	27	19 192	1 344	4.9%
Atyrau region	24	16 165	799	4.4%
North Kazakhstan region	25	10 303	331	3.2%
Pavlodar region	11	5 492	168	3.1%
Total	727	435 312	39 833	9.2%
Note – Completed by authors				

As shown in Table 1, the highest number and percentage (25.8%) of students studying under the dual education system is observed in the Zhambyl region. However, the majority of regions demonstrate participation rates below 10%, indicating that dual education is still marginal within the broader system of vocational training.

This means that vocational schools themselves are not fully engaged in dual education. The reasons might be different: vocational schools might not realize the importance of dual education for the country's economic development or may experience difficulties engaging businesses in dual education. An additional factor could be the historically weak reputation of vocational education, which continues to deter students from enrolling in such programs.

Public vs Private Sector Participation

However, according to the legislative act of the Republic of Kazakhstan, which regulates the dual education system, the implementation of the educational process of dual programs should be divided between vocational schools and enterprises [24], [25]. Even though the entire educational burden falls mostly on vocational schools, enterprises play a very important role in the dual education system.

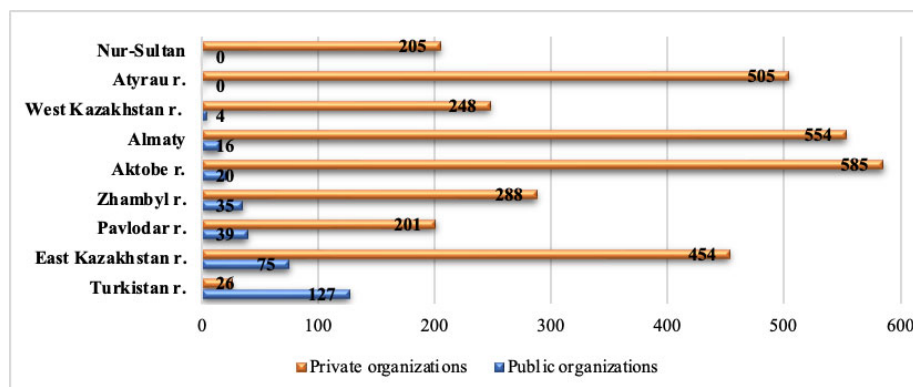

Figure 2 – Private and public organizations participating in the dual education system of Kazakhstan, 2021

Note – Completed by authors

Based on the data from Atameken, Figure 2 illustrates the number of public and private organizations involved in the dual education system. Generally, the authors mention that representatives of private enterprises play an active role in providing educational services compared with public organizations. However, this involvement remains limited and uneven across regions. In most areas, public sector participation is especially low, which critically affects sectors like healthcare and education, where students must undergo practical training in public institutions.

The low involvement of organizations from the public sector, as a result, reflected the small number of students in certain dual education programs. For example, organizations and enterprises such as nurses, midwives, paramedics, preschool teachers, and teachers of physical education must complete the industrial or professional part of their training in hospitals, clinics, or schools, which are located totally in public organizations.

Irrespective of the initiatives, the advancement of the dual education system hinges on the active involvement of enterprises, making organizations the cornerstone of vocational training. Thus, the greater the participation of enterprises from both sectors in the dual education system, the more students will be studying in vocational schools and, most importantly, the number of specialists in working specialties will increase.

Implementing the necessary list of dual programs that students will demand and attract enterprises in dual education plays a core role. Further authors are considering data from the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (Atameken) and interpret which programs at the current stage are requested.

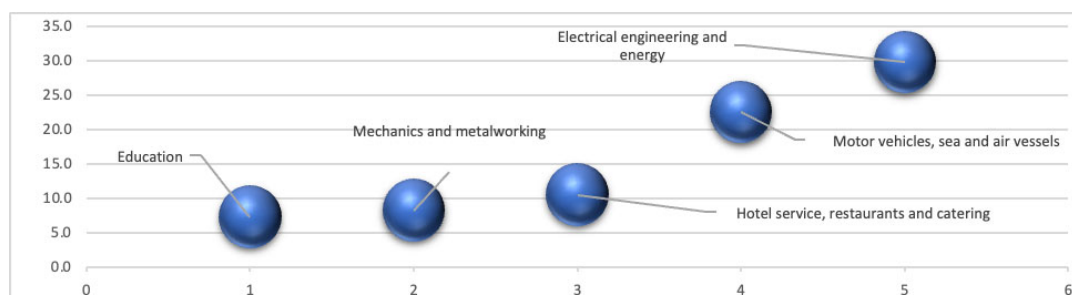

Figure 3 – The most demanded dual education system programs in Kazakhstan, 2021

Note – Completed by authors.

According to the Atameken information, Figure 4 illustrates that among all dual education programs Electrical engineering and energy (29.7 %), Motor vehicles, sea, and air vessels (22.5 %), Hotel services and catering (10.5 %), Mechanisms, and metalworking (8.2 %) and Education (7 %) are in demand.

The dual education system, as previously mentioned in the literature review, has the potential to solve many educational and economic problems. With proper regulation, clear business processes, and greater stakeholder engagement, a dual education system can not only narrow the gap between theory and practice but also reduce the growing number of Not in Education, Employment or Training (NEET). Further in the Table 2 authors illustrate the data from the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan as of 2021.

Table 2 – The percentage of NEET individuals among the entire population of youths aged 15-28 in the Republic of Kazakhstan and the count of students enrolled in the dual education system.

Region/City	2021		2021
	15–28 age group population (NEET)		Students under dual education system
	%	Units	Units
Almaty	6,1	170 300	4 414
Turkestan region	8,5	168 100	2 071
Shymkent	6,6	109 400	1 775
Karaganda region	9,9	85 300	2 885
Almaty region	6,9	81 400	4 002
Nur-Sultan	7,0	73 200	3 576
Kyzylorda region	7,9	61 900	2 507
Kostanay region	4,9	61 600	1 441
West Kazakhstan region	3,1	54 400	1 942
Aktobe region	7,3	54 300	2 433
Zhambyl region	7,3	48 100	5 439
East Kazakhstan region	6,3	46 500	1 801
Pavlodar region	4,9	46 200	168
Atyrau region	5,5	37 800	799
Akmola region	8,0	37 100	2 905
North Kazakhstan region	6,5	27 200	331
Mangistau region	7,3	23 400	1 344
Total	6,9	1 186 100	39 833
Note – Completed by authors			

Based on the data given in Table 2, the percentage of NEET individuals among young people aged 15–28 in the Republic of Kazakhstan is 6.9%. The total number of NEET is 1,186,100 people, while only 39,833 students are involved in the dual education system. This stark contrast underscores the untapped potential of dual education to reduce youth unemployment. Expanding dual programs could offer practical training to NEET youth, while simultaneously addressing the shortage of skilled professionals in key sectors.

CONCLUSION

Within the dual education system, enterprises act as key representatives of the labor market. They not only set qualification requirements for future employees but also participate in educating young professionals and serve as a transitional platform into the world of work.

According to the Regulations for the implementation of dual education in the Republic of Kazakhstan, businesses are entitled to:

- Submit requests to the local chamber of entrepreneurs to secure training opportunities and positions at the enterprise for dual education.

- Contribute to the formulation of operational curricula as well as educational and methodological complexes.
- Coordinate practical training at the enterprise in accordance with the working curricula and the signed agreement.
- Participate in the intermediate and final assessment of the trainee.
- Provide compensation to the trainee during training and professional practice for the performance of designated functions.
- Consider employing graduates who completed dual education and confirmed their qualifications, in case of available vacancies [24].

Despite these provisions, current implementation reveals weak enterprise engagement. In many cases, businesses participate only formally and do not fully recognize the benefits of investing in workforce development through dual education.

This problem is systemic and requires a comprehensive policy response. Revising the current regulations could not only enhance enterprise motivation but also address broader economic and social challenges such as:

Reducing the growing NEET (Not in Education, Employment, or Training) population, Bridging the collaboration gap between vocational institutions and enterprises, and improving the quality and employability of vocational graduates.

The dual education system in Kazakhstan is still evolving and undergoing gradual changes within national educational policies. These reforms often require deep structural shifts and are not always quickly accepted by all stakeholders. As most of the changes occur at the state level, their success depends on timely legislative updates and thoughtful implementation.

Drawing on international best practices, the authors argue that successful reform of the dual education system is largely driven by clear stakeholder coordination and accountability. In Kazakhstan, the complexity of stakeholder interaction—particularly between vocational institutions and enterprises—is well-documented and supported by data from the National Chamber of Entrepreneurs “Atameken” and the Agency for Strategic Planning and Reforms.

Therefore, the authors suggest that revising the current regulatory framework will create the necessary momentum for systemic improvement. This includes:

- Defining clear roles and responsibilities for both internal and external stakeholders;
- Enhancing transparency and performance accountability;
- Integrating proven tools from project management, such as stakeholder analysis and engagement strategies.

Such reforms would not only modernize the governance of dual education in Kazakhstan but also unlock its potential to address pressing labor market needs and support the socioeconomic development of the country.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Wieland C. Germany’s dual vocational training system: Possibilities for and limitations to transferability // *Local Economy*. – 2005. – Т. 30, № 5. – С. 577–583. – DOI: 10.1177/026909421558931.
2. Hummelshein S., Baur M. The German dual system of initial vocational education and training and its potential for transfer to Asia // *Prospects*. – 2014. – Т. 44, № 2. – С. 279–296. – DOI: 10.1007/s11125-014-9311-4.
3. Deissinger T. The German dual vocational education and training system as ‘good practice’? // *Local Economy*. – 2015. – Т. 30, № 5. – С. 557–567. – DOI: 10.1177/0269094215589311.
4. Tryus Y.V., Herasymenko I.V. Approaches, models, methods and means of training future IT-specialists with the use of elements of dual education // *Journal of Physics: Conference Series*. – 2020. – Т. 1840, № 1. – DOI: 10.1088/1742-6596/1840/1/012034.
5. Hoidn S., Stastny V. Labor Market Success of Initial Vocational Education and Training Graduates: A Comparative Study of Three Education Systems in Central Europe // *Journal of Vocational Education & Training*. – 2021. – Ahead of print. – С. 1–25. – DOI: 10.1080/13636820.2021.1931946.

6. Dobbins M., Busemeyer M.R. Socio-economic institutions, organized interests and partisan politics: the development of vocational education in Denmark and Sweden // *Socio-Economic Review*. – 2015. – Т. 13, № 2. – С. 259–284. – DOI: 10.1093/ser/mwu002.
7. Rusten G., Hermelin B. Cross-sector collaboration in upper secondary school vocational education: experiences from two industrial towns in Sweden and Norway // *Journal of Education and Work*. – 2017. – Т. 30, № 8. – С. 813–826. – DOI: 10.1080/13639080.2017.1366647.
8. Wettstein E., Schmid E., Gonon P. Swiss vocational and professional education and training (VPET): forms, systems, stakeholders. – Bern: hep, 2017. – URL: <http://www.hep-verlag.ch/vpet>.
9. Aakernes N. From school to work: Coherence between learning in school and learning in workplaces for apprentices in the Media graphics program in Norway // *Nordic Journal of Vocational Education and Training*. – 2018. – Т. 8, № 1. – С. 76–97. – DOI: 10.3384/njvet.2242-458X.188176.
10. Leney T., Green A. Achieving the Lisbon goal: The contribution of vocational education and training // *European Journal of Education*. – 2005. – Т. 40, № 3. – С. 261–278. – DOI: 10.1111/j.1465-3435.2005.00225.x.
11. Koudahl P.D. Vocational education and training: dual education and economic crisis // *Procedia Social and Behavioral Sciences*. – 2010. – № 9. – С. 1900–1905. – DOI: 10.1016/j.sbspro.2010.12.421.
12. Jozsa V. Dual Education Models as elements of corporate embeddedness in Hungary // *Engineering for Rural Development*. – 2017. – Т. 24, № 16. – С. 982–987. – DOI: 10.22616/ERDev2017.16.N204.
13. Podaril M., Hrmo R. Introduction of a Quality Management System for Vocational Education and Training in Slovakia // *International Journal of Engineering Pedagogy*. – 2013. – Т. 3, № 3. – С. 18–23. – DOI: 10.3991/ijep.v3i3.2733.
14. Ашыралиева Б. С. Дуальное обучение в Республике Казахстан: организационно-правовые аспекты // *Педагогический журнал Башкортостана*. – 2019. – № 3 (82). – С. 89–94.
15. Абаева Г. А., Акпаева А. Б., Сапаргалиева Б. А. Анализ готовности работодателя к дуальному обучению в Казахстане // *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Педагогические науки»*. – 2022. – Т. 75, № 3. – С. 79–94.
16. Есиркепова А. М., Исаева Г. К., Айтымбетова А. Н., Жадигерова Г. А., Абдикадинова А. А. Финансовые аспекты дуального обучения как основы модернизации подготовки кадров для текстильной промышленности // *Известия вузов. Технология текстильной промышленности*. – 2017. – № 6. – С. 372.
17. Кенжегалиева М. Немецкая дуальная система: модель для Казахстана? // *Болгарское общество сравнительного образования*. – 2018.
18. Айнуур Б., Гаданакис Й., Рахман С. Развитие системы дуального обучения в Казахстане: перспективы работодателей сектора агробизнеса // *Международный журнал обучения и развития*. – 2024.
19. Жаксылыковна П. П. и др. Условия дуального образования для педагогических основ инклюзивной подготовки специалистов // *Кипрский журнал образовательных наук*. – 2022. – Т. 17, № 3. – С. 765–771.
20. Ибадильдин Н. А., Артыкбаева А. Е. Развитие образовательных программ прикладного бакалавриата как подход к решению вопроса занятости молодежи (NEET) // *Вестник университета*. – 2022.
21. Artykbayeva A., Greiman V. A. A Comparative Study of Stakeholder Engagement in the Dual Education System: A Case of Germany, the United States and Kazakhstan // *Journal of Technical Education and Training*. – 2023. – Т. 15, № 3. – С. 154–168. – DOI: 10.30880/jtet.2023.15.03.014.
22. Doh J.P., Quigley N.R. Responsible leadership and stakeholder management: Influence pathways and organizational outcomes // *Academy of Management Perspectives*. – 2014. – Т. 28, № 3. – С. 255–274. – DOI: 10.5465/amp.2014.0013.
23. Greiman V.A. Megaproject Management: Lessons on risk and project management from the Big Dig. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2013. – DOI: 10.1080/24724718.2020.1742624.
24. Rules for the organization of dual training. – Republic of Kazakhstan, 2016. – № 13422. – URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/V1600013422>.
25. Law “On Education”. – Republic of Kazakhstan, 2007. – URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319_.

REFERENCES

1. Wieland, C. (2005). Germany's dual vocational training system: Possibilities for and limitations to transferability. *Local Economy*, 30(5), 577–583. <https://doi.org/10.1177/026909421558931>
2. Hummelshein, S., & Baur, M. (2014). The German dual system of initial vocational education and training and its potential for transfer to Asia. *Prospects*, 44(2), 279–296. <https://doi.org/10.1007/s11125-014-9311-4>
3. Deissinger, T. (2015). The German dual vocational education and training system as 'good practice'? *Local Economy*, 30(5), 557–567. <https://doi.org/10.1177/0269094215589311>
4. Tryus, Y. V., & Herasymenko, I. V. (2020). Approaches, models, methods and means of training future IT-specialists with the use of elements of dual education. *Journal of Physics: Conference Series*, 1840(1), 012034. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012034>
5. Hoidn, S., & Stastny, V. (2021). Labor market success of initial vocational education and training graduates: A comparative study of three education systems in Central Europe. *Journal of Vocational Education & Training*, 1–25. <https://doi.org/10.1080/13636820.2021.1931946>
6. Dobbins, M., & Bussemeyer, M. R. (2015). Socio-economic institutions, organized interests and partisan politics: The development of vocational education in Denmark and Sweden. *Socio-Economic Review*, 13(2), 259–284. <https://doi.org/10.1093/ser/mwu002>
7. Rusten, G., & Hermelin, B. (2017). Cross-sector collaboration in upper secondary school vocational education: Experiences from two industrial towns in Sweden and Norway. *Journal of Education and Work*, 30(8), 813–826. <https://doi.org/10.1080/13639080.2017.1366647>
8. Wettstein, E., Schmid, E., & Gonon, P. (2017). Swiss vocational and professional education and training (VPET): Forms, systems, stakeholders. Bern: hep. <http://www.hep-verlag.ch/vpet>
9. Aakernes, N. (2018). From school to work: Coherence between learning in school and learning in workplaces for apprentices in the Media graphics program in Norway. *Nordic Journal of Vocational Education and Training*, 8(1), 76–97. <https://doi.org/10.3384/njvet.2242-458X.188176>
10. Leney, T., & Green, A. (2005). Achieving the Lisbon goal: The contribution of vocational education and training. *European Journal of Education*, 40(3), 261–278. <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2005.00225.x>
11. Koudahl, P. D. (2010). Vocational education and training: Dual education and economic crisis. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 1900–1905. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.421>
12. Jozsa, V. (2017). Dual education models as elements of corporate embeddedness in Hungary. *Engineering for Rural Development*, 24(16), 982–987. <https://doi.org/10.22616/ERDev2017.16.N204>
13. Podaril, M., & Hrmo, R. (2013). Introduction of a quality management system for vocational education and training in Slovakia. *International Journal of Engineering Pedagogy*, 3(3), 18–23. <https://doi.org/10.3991/ijep.v3i3.2733>
14. Ashyralieva, B. S. (2019). Dual'noe obuchenie v Respublike Kazakhstan: organizatsionno-pravovye aspekty. *Pedagogicheskiy zhurnal Bashkortostana*, (3), 89–94. (in Russian)
15. Abaeva, G. A., Akpaeva, A. B., & Sapargalieva, B. A. (2022). Analiz gotovnosti rabotodatelaya k dual'nomu obucheniyu v Kazakhstane. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya "Pedagogicheskie nauki"*, 75(3), 79–94. (in Russian)
16. Esirkepova, A. M., Isaeva, G. K., Aytimbetova, A. N., Zhadigerova, G. A., & Abdikadirova, A. A. (2017). Finansovye aspekty dual'nogo obucheniya kak osnovy modernizatsii podgotovki kadrov dlya tekstil'noy promyshlennosti. *Izvestiya vuzov. Tekhnologiya tekstil'noy promyshlennosti*, (6), 372. (in Russian)
17. Kenzhegalieva, M. (2018). Nemetskaya dual'naya sistema: model' dlya Kazakhstana? *Bolgarskoe obshchestvo sravnitel'nogo obrazovaniya*. (in Russian)
18. Aynur, B., Gadanakis, Y., & Rakhman, S. (2024). Razvitie sistemy dual'nogo obucheniya v Kazakhstane: perspektivy rabotodateley sektora agrobiznesa. *Mezhdunarodnyy zhurnal obucheniya i razvitiya*. (in Russian)
19. Zhaksylykovna, P. P., i dr. (2022). Usloviya dual'nogo obrazovaniya dlya pedagogicheskikh osnov inkluzivnoy podgotovki spetsialistov. *Kiprsky zhurnal obrazovatel'nykh nauk*, 17(3), 765–771. (in Russian)
20. Ibadildin, N. A., & Artykbayeva, A. E. (2022). Razvitie obrazovatel'nykh programm prikladnogo

bakalavriata kak podkhod k resheniyu voprosa zanyatosti molodezhi (NEET). Vestnik universiteta. (in Russian)

21. Artykbayeva, A., & Greiman, V. A. (2023). A comparative study of stakeholder engagement in the dual education system: A case of Germany, the United States and Kazakhstan. Journal of Technical Education and Training, 15(3), 154–168. <https://doi.org/10.30880/jtet.2023.15.03.014>

22. Doh, J. P., & Quigley, N. R. (2014). Responsible leadership and stakeholder management: Influence pathways and organizational outcomes. Academy of Management Perspectives, 28(3), 255–274. <https://doi.org/10.5465/amp.2014.0013>

23. Greiman, V. A. (2013). Megaproject management: Lessons on risk and project management from the Big Dig. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1080/24724718.2020.1742624>

24. Rules for the organization of dual training. (2016). Republic of Kazakhstan. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/V1600013422>

25. Law “On Education”. (2007). Republic of Kazakhstan. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319_

ОБЗОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЗАИНТЕРЕСОВАННЫХ СТОРОН В СИСТЕМЕ ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А. Артықбаева^{1*}, Н. Ибадильдин², Л. Салыкова²

¹Satbayev University, Алматы, Республика Казахстан

²Astana IT University, Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Проблема слабой вовлеченности предприятий в систему дуального образования актуальна во многих странах мира. В связи с этим авторы поставили перед собой цель оценить степень вовлеченности всех заинтересованных сторон, уровень их заинтересованности и их влияние на систему дуального образования в Республике Казахстан.

Методология – Авторы использовали теоретические методы исследования для определения уровня вовлеченности основных заинтересованных сторон в развитие системы дуального образования в Республике Казахстан. Исследователи использовали данные, полученные из вторичных источников, предоставленных Национальной палатой предпринимателей Казахстана «Атамекен», а также официальные статистические данные Национального статистического бюро Республики Казахстан.

Оригинальность / ценность исследования – В статье анализируется уровень вовлеченности заинтересованных сторон в систему дуального обучения и его влияние на уровень безработицы среди молодежи в Казахстане.

Результаты исследования – В системе дуального обучения, предприятия играют роль представителей рынка труда, а также являются одними из ключевых заинтересованных сторон. Они не только устанавливают свои квалификационные требования к будущим сотрудникам, но и обучают молодых специалистов и становятся переходной точкой к трудовой жизни.

Ключевые слова: dual education system, vocational education, technical and vocational education, stakeholder engagement.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДУАЛДЫҚ ОҚЫТУ
ЖҮЙЕСІНДЕГІ МҮДДЕЛІ ТАРАПТАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТІНЕ ШОЛУ**

А. Артықбаева^{1*}, Н. Ибадильдин², Л. Салыкова²

¹Satbayev University, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Astana IT University, Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Дуальды оқыту жүйесіне кәсіпорындарды әлсіз тарту мәселесі әлемнің көптеген елдерінде өзекті болып отыр. Осыған байланысты авторлар барлық мүдделі тараптардың қатысу дәрежесін, олардың қызығушылық деңгейін және Қазақстан Республикасындағы дуальды білім беру жүйесіне әсерін бағалауды өз алдына мақсат етіп қойды.

Әдіснамасы – Авторлар Қазақстан Республикасында дуальды білім беру жүйесін дамытуға негізгі мүдделі тараптардың қатысу деңгейін анықтау үшін теориялық зерттеу әдістерін пайдаланды. Зерттеушілер «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы ұсынған қосалқы дереккөздерден алынған мәліметтерді, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық статистикалық бюросының ресми статистикасын пайдаланды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – Мақалада дуальды білім беру жүйесіне мүдделі тараптардың қатысу деңгейі және оның Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейіне әсері талданады.

Зерттеу нәтижелері – Дуальды білім беру жүйесінде кәсіпорындар еңбек нарығының өкілдері рөлін атқарады, сонымен қатар негізгі мүдделі тараптардың бірі болып табылады. Олар болашақ қызметкерлерге өздерінің біліктілік талаптарын қойып қана қоймай, жас мамандарды дайындап, еңбек өміріне көшу нүктесіне айналады.

Түйін сөздер: dual education system, vocational education, technical and vocational education, stakeholder engagement.

ОБ АВТОРАХ

Артықбаева Айжан Ержанқызы – докторант Института управления проектами, Satbayev University, Алматы, Казахстан, email: artykbayeva.aizhan@gmail.com, ORCID - 0000-0001-5208-2384. *

Ибадильдин Нурхат Амангельдинович – кандидат технических наук, профессор, Astana IT University, Астана, Республика Казахстан, email: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz, ORCID: 0000-0002-6352-8713.

Салыкова Лейла Нуртлеуовна – PhD, доцент, Astana IT University, Астана, Республика Казахстан, email: leila.salykova@astanait.edu.kz, ORCID: 0000-0003-0766-4363.

МРНТИ: 657.6

JEL Classification: 06.35.31

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-169-187>

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ШЫҒЫНДАР ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Н. С. Нуркашева^{1*}, Б. А. Абдуллаева², Ә. Е. Иматаева²

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Экономиканың өзгермелі және өзекті даму тұсында бизнес субъектілерінің тиімді іс әрекет жасау алдыменен оның бәсекелестік қабілетімен анықталады. Бәсекеге төзімді субъекті бұл – оның өнімдерінің жоғары құндылығы мен сұранысы бар ұйым. Өндірілген өнімнің, орындалған жұмыстардың бағасы оны дайындау мен өндіруге жұмсалынған шығындардың деңгейімен анықталады.

Бұл ғылыми мақалада өнім өндіретін бизнес субъектілерінің қоршаған ортамызға тигізетін зияндарының ықпалын төмендету өндірістің түпкілікті стратегиясына қол жеткізуге бағытталған заманауи жағдайдағы экологиялық есептің қажеттілігі анықталады. Экологиялық факторларды бағалау үшін экологиялық ортаны қорғауға жұмсалатын шығындардың қалыптасуын және олардың экономикалық шығындармен арасындағы байланыстарын жалғастыратын жүйелі есеп жүйесін құрудың қажеттілігі туындап отыр.

Мақаланың мақсаты. Бизнесітегі шығарылатын өнімдер мен көрсетілетін қызметтердің бәсекелестік жағдайы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін өндірістік шығындар мен қоршаған экологиялық шығындардың байланысын көрсететін «экологиялық шығындар есебін» ұйымдастыру әдістемесін зерттеу болып саналады.

Әдіснамасы. Мақаланы жазу барысында экономикалық талдау, басқарушылық есеп әдістері, монографиялық зерттеулер мен графикалық әдістер қолданылды.

Зерттеудің өзіндік құндылығы. Ғылыми мақаланы зерттеудің нәтижесінде алынған қорытындылар мен әдістемелік ұсыныстар өндірістік бағыттағы бизнес субъектілерінің өндірістік-экономикалық және экологиялық шығындарын ұтымды басқару үшін өзіндік құнның құрамына қосылатын экологиялық шығындардың есебін ұйымдастыруға оңтайлы ұйымдастыруға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері. Мақаланың негізгі мазмұнында экологиялық шығындардың талдамалық жіктемесі анықталып, мақсатты өзіндік құнды шығарудың түсінігі беріледі, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен өндірістік зияндардың қоршаған ортаға ықпалын анықтау мақсатында экологиялық шығындары есебінің орны мен әдістемесі зерттеледі.

Түйін сөздер: Бизнес субъектілері, экономикалық шығындар, экологиялық шығындар, экологиялық есеп, мақсатты өзіндік құн.

КІРІСПЕ

Әлем бойынша қоршаған ортаның маңыздылығын Біріккен Ұлттар Ұйымы (бұдан әрі БҰҰ) қоршаған ортаның тұтастығы мен әлеуметтік, экономикалық және саяси сипаттағы мәселелер тақырыбын қоғамның тұрақты даму мақсатындағы маңызды мәселе ретінде атап көрсетіп отыр.

Жалпы Қазақстан Республикасында экологиялық мәселелердің күрделілігін анықтай отырып, экономикалық және экологиялық шаралар мен бағыттар арасындағы бытыраңқылық, бірізділіктің жоқтығын айқын байқауға болатынын атап өткен жөн. Бұған нақты дәлел ретінде еліміздің шикізат ортасы, ол алғашқыда экономикалық жағдайға сөзсіз оң әсер етті, бірақ ұзақ мерзімді перспективада экономика тұрғысынан экология мен қоршаған ортаның ластануын елемей шикізат секторындағы бағаның өзгеруі сезімталдығына және экономиканың төменгі деңгейде құрылымдауына әсер етті.

Өндірістің қоршаған ортаға теріс әсерін азайту мақсатында технологияларды тиісінше дамытудан басқа, өндірістік қалдықтар мен зияндардың қоршаған ортаға әсер ету нормалары мен сапа стандарттарының, заңнамалық база нормаларының, экологиялық есепке алу әдістерінің сақталуын реттеу және оларды экологиялық шығындарлы талдау сияқты құралдарды ұтымды пайдалану қажет.

Өндіріспен айналысатын бизнес субъектілері үшін экологиялық шығындар есебін дұрыс жүргізу үшін өз кезегінде экологиялық шығындардың дұрыс анықтамасын, олардың жіктемесін, қоршаған ортаны қорғау мен экологиялық қызмет шараларының ережелер жүйесін дұрыс қолдану қажет. Бұл өз кезегінде экологиялық талаптар мен стандарттарды сақтай отырып, қалдықсыз таза өндіріс, қалдықтарды қажеттілікке пайдалану мен оларды қайта өңдеу бизнес процестерінің қалыптасуына мүмкіндік бере отырып, бизнес экономикасының ұтымды дамуына жол береді деп санаймыз.

Жалпы еліміздегі және жеке бизнес ортадағы экологиялық нормалар мен ережелердің басқарушылық есеп пен қаржылық есептің ережелерімен өзара үйлесімі тек ұйымның түпкілікті пайдасына емес, сонымен қоса қоршаған ортаны қорғауға және экологиялық есептің экономикадағы ықпалын күшейтуге әсер етеді.

Әдебиеттерге шолу. Дамыған елдерде экологиялық есеп 1970 жылдардан бастап жалпы экономикалық дамудың жаңа тұжырымдамасын қалыптастыра отырып, бухгалтерлік-басқарушылық есептің жаңа бағытын қалыптастырды.

Осыған байланысты тұрақты даму мақсатында БҰҰ-ның «Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы» мен Дүниежүзілік банк, (UNEP) және басқа ұйымдар жалпы халықаралық деңгейде экологиялық есепті дамыту мен тәжірибеге ендіруге барынша үлкен үлес қосып келеді.

1987 және 1992 жылдары БҰҰ-мен өткізілген халықаралық конференциялар мен семинарларда экологиялық есептің мәселесі басты сұраққа айналып, терең талқылау мен тәжірибе бөлісуден өтті. Осы тұстан бері экологиялық есепті зерттеу бағытында көптеген ғалымдар мен тәжірибешілер өз еңбектері мен тәжірибелік әдістемелерімен бөлісіп келеді.

1990 жылдары Роба Грейдің «Экологиялық бухгалтерлік есеп: Пирстан кейінгі бухгалтер маманы» атты зерттеу нәтижелері экологиялық есептің негізін қалады. Яғни, осы уақытта оның экологиялық есеп туралы зерттеулері әлемдік академиялық ортада талқыланған негізгі мәселеге айналғанын көрсетті [1].

Қазіргі таңда әлемнің барлық елдерін, сонымен қоса біздің елді де алаңдатып отырған қоршаған ортаны қорғау мәселесі экология мәселені жалпы әрбір бизнес субъектісіндегі есеп жүйесінің маңызды бөлігі ретінде заңдылық тараптан ұйымдастыруды талап етіп отыр.

Мәселен, Дания, Норвегия, Франция мен Ұлыбритания сияқты елдерде экологиялық есеп пен есеп берудің элементтері заңмен бекітілген.

Отандық ғалымдар Б.С. Қорабаев пен Н.Б. Абдрахманованың еңбектерін зерттеу арқылы онда: «Отандық ұйымдар үшін экологиялық есеп түсінігі әлі де болса да таныс емес және ол ешқандай заңнамамен реттелмеген. Соған байланысты еліміздегі өндірістік ұйымдардың экологиялық қауіпсіздігін жоғарылатуға арналған іс-шаралар бойынша шығындар есебін жүргізу кезінде қиыншылықтар туындайды» деп көрсетілген [2].

2023 жылғы 26 маусымда тұрақты даму бағытындағы есептілік стандарттары жөніндегі халықаралық Кеңес (ISSB) 2024 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілетін «Тұрақты дамуға қатысты қаржылық ақпаратты ашуға қойылатын жалпы талаптар» S1 ХҚЕС-ның бірінші пакетін және «Климаттың өзгеруіне байланысты ашылулар» S2 ХҚЕС бірінші тақырыптық стандартын шығарды. Бұл стандарт 2025 жылы жарияланған қаржылық есептілікке қолданылады.

Жалпы бухгалтерлік есеп стандарттарына ұқсас, S1/S2 ХҚЕС-ы ірі компаниялар, акционерлік қоғамдар, коммерциялық банктер, лизингтік компаниялар, орта бизнес және мемлекеттік кәсіпорындар үшін міндетті бола алады.

Отандық авторлар А. Самамбаева мен В. Коваленконың еңбегін терең зерттей отырып, олардың: «... бизнес субъектілерінің климаттық тәуекелдерді елемейі банкроттыққа әкелуі мүмкін екен» деген мысалдарын келтіруге болады [3].

Демек, климаттық мүмкіндіктер туралы мәліметтері жоқ компаниялар инвесторларды тарту мүмкіндігін жоғалтып алулары мүмкін. Соңғы кездегі зерттеулерге қарайтын болсақ, көптеген

энергетикалық компаниялар климаттық тәуекелдерді ескере бермейтіні анықталып отыр. Сонымен қатар, жаңартылатын энергия көзі жеткізушілері ақша ағындарының өсуі тұрғысынан өз перспективаларын жете бағаламайды. Бұл өз алдына инвесторлар салған салымдардың ықтимал шығындарын немесе инвестицияның табыстылығын көре алмайды, ал компаниялар өсу мүмкіндіктерін жіберіп алады.

Экологиялық есеп әлемдік деңгейдегі өзекті мәселеге объектісі болғандықтан, меншік иелері (инвесторлар) мен тұтынушылар бизнес субъектісінің экономикалық көрсеткіштерімен қатар, экологиялық әлеуметтік көрсеткіштері туралы да қажетті ақпараттарға қызығушылық танытып және оларды талап етеді.

2021 жылы ҚР-да «ҚР Экологиялық Кодексі» қабылданды. Осы Кодекстің 3-бабының 1-ші тармағына сәйкес бұл заңнаманың мақсаты – елімізде бірыңғай мемлекеттік экологиялық саясатты іске асырудың құқықтық негіздерін, міндеттері мен қағидаттарын, сондай-ақ тетіктерін айқындау болып табылады [4]. Бұл заңның тек 2021 жылы қабылданғанын ескерсек, елдегі экологиялық мәселелерге аса көңіл бөлінбегенін және қазіргі таңда қоршаған ортаның ластану деңгейі және олардың салдары күн тәртібінің өзекті мәселесіне айналып отырғанын айтып өткен жөн.

Едіміздің мұнайлы және жер асты пайдалы қазбаларын өндіру, өңдеу электро энергиясын шығарушы кәсіпорындардың өндірістік процестері қоршаған ортаға өндіріс қалдықтарын шығарады. Өндіріс процесі кезінде қосалқы өнімдер, экологияға кері әсерін тигізетін өндіріс қалдықтары мен улы газдар, зиянды элементтер бөлінеді. Демек, өндіріс орындары экологиялық заңның талаптарына сәйкес қоршаған ортаны қалыпына келтіру шараларын ұйысдастыра отырып, келтірілген зияндардың орнын толтыруға міндетті. Мұның нәжитесі ұйымдарға әрине, күрделі шығындарды жұмсауды қажет етеді.

Отандық есептің тәжірибесінде экологиялық есеп бухгалтерлік есеп сияқты арнайы есептің тармағы ретінде ашылып қарастырылмаған. Тек ҚР-ның Салық Кодексінің 573 бабына (2024) сәйкес «қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлем» төлемді есептеу объектілері мен базалары бар жеке кәсіпкерлер мен заңды ұйымдарға арналған төлемнің төлеу тәртіптері көрсетілген [5]. Демек, бұл жерден жасайтын қорытынды еліміздегі өндірістік кәсіпорындар мен ұйымдардың экологиялық шығындарының есебін дұрыс ұйымдыстыру мен жүргізудің оңтайлы әдістемесін құрастыру мен тәжірибеге енгізудің уақыты келді.

Экологиялық есеп мәселесін зерттеуші А. Д. Монгуш (2014), «Экологиялық есепті кез-келген ауқымдағы көлемдегі кәсіпорындар жүргізе алады. Оларды жаһандық корпорация немесе шағын бизнес басқарса да, табысқа жету үшін қажетті элементтері бар. Компанияның жоғары басшылық тобы осы әдістерді қолдауы керек» деп түсіндіреді [6]. Біз де бұл автордың пікіріне қосыла отырып, экологиялық есептің тек корпорациялар үшін ғана емес, сонымен бірге кіші кәсіпорындардың да міндетті есебі мен мәселесі болуы қажет деп санаймыз.

БҰҰ-ның Қоршаған орта және Даму Жөніндегі Конференциясында (1992) тұрақты даму саласындағы дәйекті саясатты жүзеге асыру құралы ретінде экологиялық есеп тұжырымдамасы ұсынылды [7]. Еуропа Кеңесі Парламенттік Ассамблеясының 1653-ші «Экологиялық есеп тұрақты даму құралы ретінде» ұсынысы (2004) экологиялық есепті қоршаған ортаның жай-күйі туралы мәліметтер мен ақпараттарды анықтау, жүйелеу, реттеу және ұсыну үшін қолдануға болатын физикалық және ақшалай көрсеткіштер арқылы берілуге тиісті жүйе ретінде ұсынды.

Жалпы шетелдік зерттеулердің нәтижесінде шетелдік авторлар ғадымдар экологиялық есепті ішкі басқару есебінің, сыртқы қаржылық есептің мақсаттарымен қатар, өнімнің өзіндік құнын және қаржылық нәтижені бағалаудың жиынтық жүйесі ретінде қарастырады.

Г. Ж. Бегеева, мен З. О. Иманбаева (2018), «Экологиялық есеп бизнес субъектісінің дәстүрлі бухгалтерлік есеп жүйесінің бөлігі болып табылатын бухгалтерлік, статистикалық есептердің қатарындағы есеп жүйесінің бір бөлігі болуы керек» деп түсіндірді [8]. Бұл авторлардың пікіріне қосыла отырып, экологиялық есепті өндірістік-басқарушылық есептің негізгі бөлігі ретінде оның элементтеріне қоршаған ортаға салықтық алымдар мен төлемдер ретінде қарастырылатын салық есебінің механизмдерін де енгізу қажет деп санаймыз.

Ресей авторы К. С. Саенко (2005) экологиялық есеп бизнес субъектісінің экологиялық менеджментін үздіксіз, құжаттық есепке алу арқылы табиғи ресурстар, экологиялық берешек міндеттемелер және ұйымның экологиялық қызметіне байланысты операциялары жайындағы заттай және ақшалай түрде мәліметтерді жинау, тіркеу және қорытындысы бар, реттелген механизм ретінде көрсетеді [9]. Бұл

автордың экологиялық есепке берген тұжырымдамасын толығырақ талдайтын болсақ, онда автордың бұл жерде экологиялық шығындар есебінің құрамына ұйымдардың экологиялық міндеттемелерін де қосып отыр. Өйткені, экологиялық залалдардың орнын жабудың негізгі көзі болып – экологиялық салық, алымдар немесе төлемдер болып саналады. Яғни, біз бұл жерде тағы да, экологиялық есептің құрамында экологиялық салықтар есебінің орны маңызды екенін тілге тиек еткіміз келеді.

Егер, экологиялық шығындар есебін ол ішкі өндірістік-басқарушылық есептің құрамында шығындар есебі ретінде қарастырылады десек, заңнамалық тұрғыдан қарайтын болсақ, оның есептілігі - салықтық «экологиялық» декларациялармен реттелуі керек екендігін естен шығармауымыз қажет.

Демек, қаржылық және салықтық есептермен қатар экологиялық есептің сенімділік деңгейі жоғары және құжатталған болуы керек. Экологиялық есеп, қаржылық және салықтық есептер сияқты ҚР-ның нормативтік-құқықтық құжаттарына (Экологиялық Кодекс, Салық Кодексі, Азаматтық Кодекс сияқты) сәйкес ұйымдастырылуы керек деп санаймыз.

ҚР Салық Кодексінің 575-бабына (2024) сәйкес қоршаған ортаға кері әсерін тигізгені үшін төлемдердің түрлеріне мыналар жатады:

- ластаушы заттардың шығарындылары;
- ластаушы заттардың төгінділері;
- көмілген қалдықтар;
- ашық күйінде орналастырылған күкірт [5].

Қоршаған ортаға кері әсерін тигізгені үшін төлемдерді төлеушілер болып меншігінде немесе өзге де заңды пайдалануында қоршаған ортаға теріс әсер ететін объектілер бар жеке немесе заңды тұлғалар, яғни «объектілер операторы» болып саналады.

Ресейлік ғалым – зерттеуші Е. В Ильичева (2009), еңбегін зерттей отырып, оның экологиялық есепті мынадай үш топқа бөліп қарастырғанын атап өткен жөн [10]:

- Экологиялық берешектерді есепке алу;
- Экологиялық бағыттағы есеп беру;
- Экологиялық аудит.

Бұл автордың еңбегін зерттей отырып, біз экологиялық есептің құрамына сонымен қатар, «экологиялық шығындар есебін» қосып қарастыруды ұсынынамыз. Демек, біздің түсінігімізде ұйымның экологиялық есебін мынадай төр бағытта жүргізуді ұсынғымыз келеді:

- 1) Экологиялық міндеттемелер мен алымдардың (салықтардың) есебі;
- 2) Экологиялық-статистикалық есеп;
- 3) Экологиялық шығындар есебі;
- 4) Экологиялық аудит пен талдау.

Демек, әдебиеттерге шолу жүргізудің нәтижесінде біз бухгалтерлік есеп пен экологиялық есептің өзара айырмашылықтарын төмендегі кесте арқылы жинақтап көрсете аламыз (1 кесте).

Кесте 1 – Бухгалтерлік есеп пен экологиялық есептің айырмашылықтары

№	Сипаттамалық белгілері	Бухгалтерлік есеп	Экологиялық есеп
1	Ресми белгілеріне қарай	Қаржылық нәтижелерге бағытталған	Кәсіпорын қызметінің экологиялық аспектілеріне бағытталған
2	Ақпараттардың шығу тегіне қарай	Қаржылық – экономикалық ақпараттарға негізделген	Ақпараттардың алыну жолына қарай сандық, сапалық, физикалық, нормативтік, лимиттік ақпараттарға негізделген
Ескерту – кесте авторлардың зерттеуі арқылы құрастырылды			

Киото хаттамасына (1997) сәйкес бухгалтерлік экологиялық есептің ең сәтті анықтамасын былайша түсіндіруге болады: «экологиялық есеп - бұл экологиялық шығындар мен экологиялық қарыздар мен берешектерді жоспарлау, болжау, бақылау және талдауды қамтамасыз ететін қажетті мәліметтерді тіркеу, жинақтау, бағалау, өңдеу, дайындау жүйесі [11].

Демек, жаһандық экомикалық жағдайда кез келген елдің экономикасы экологиялық механизмдерсіз тиісті деңгейде дами алмайды, ол алдыменен қоршаған ортаға кері әсер ететін факторлар мен зияндарды қалпына келтіру мен орнын толтыруға күрделі қаражат жұмсау қажеттілігімен көрінеді. Ал ол өз алдына экономиканың құрылымы ретінде экологиялық есеп пен есеп берудің жаңаша механизмдерін ұйымдастыруды қажет етеді.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазіргі кезде Қазақстанда ауаның, судың және топырақтың, яғни жердің ластануына байланысты өзекті экологиялық мәселелер күн өткен сайын күрделене түсуде.

Жалпы атмосфераның ластануы мыналарды тудырады:

1) Зиянды өнеркәсіптік газдар - өндірістік кәсіпорындар жылына 20 миллиард тоннадан астам ауаға кері әсер ететін зиянды қалдықтар шығарады.

2) Күйе шығындылары – мұнай және газ өндіруші кәсіпорындар мұнай мен газды өңдеу мен өндіру кезінде іліспе мұнай қалдықтары мен газдарды жағады және табиғатқа қалдырады.

3) Автокөліктердің пайдалаған отындары мен газдары – ауаға көміртегі мен қорғасын оксидін шығарады.

Осы айтылғандардың барлығы еліміздің экологиясына зиянын тигізіп, оның шамадан тыс ластануына кері әсерін тигізеді.

2024 жылдың 3 маусымында Йель университетінің экологиялық құқық және саясат орталығы дайындаған 2024 жылғы Экологиялық тиімділік индексінің (EPI 2024) нәтижелері жарияланды [12]. Бұл орталықтың зерттеу бойынша экожүйенің өміршеңдігі саясаты елдердің экожүйелерді және олар ұсынатын қызметтерді қаншалықты жақсы сақтайтынын, қорғайтынын және жетілдіретінін көрсетеді. Ол экологиялық тиімділік нәтижесінің (EPI) жалпы ұпайының 45 % құрайды және алты мәселе санатынан тұрады [12]:

- биоәртүрлілік және мекендеу ортасы;
- ормандар;
- балық шаруашылығы;
- ауаның ластануы;
- ауыл шаруашылығы;
- су ресурстары.

Төмендегі 2-кесте арқылы әлем елдерінің экологиялық тиімділік рейтингісіне баға беріп, оның ішінде ҚР-сының экологиялық тиімділігін өзге елдермен салыстырып, біздің еліміздің қаншалықты экологиялық тиімділік деңгейін анықтай аламыз.

Кесте 2 – ҚР-ның экологиялық тиімділік көрсеткіштері (2024 ж.)

№	Экологиялық тиімділік индекстері	Мәні, %	Орын
1	Жалпы рейтинг	47,5	74
2	Экожүйенің өміршеңдігі	49,2	94
3	Биоәртүрлілік және тіршілік ету ортасы	50,0	89
4	Ауаның ластануы	61,7	120
5	Ауылшарушылығы	44,7	133
6	Су ресурстары	32,6	102
7	Қоршаған ортаның жағдайы	50,8	63
8	Ауаның сапасы	44,5	76
9	Санитарлық және ауыз су	73,1	49
10	Ауыр металлдар	58,6	60
11	Қалдықтарды басқару	30,8	99
12	Климаттың өзгерісі	42,3	87
13	Климаттың өзгеріс салдарын жұмсарту	42,3	87

Ескерту – кесте мәліметтері [12] әдебиеттің негізінде құрастырылды

Бұл кестенден байқап отырғанымыздай 2024 жылдың ЕРІ қорытындысы бойынша Қазақстан 180 ел арасында 47,5 % 74-орынға тұрақтады. Талдау нәтижелері бойынша санитарлық-ауыз су санаты – 49-орын, қалдықтарды басқару санаты – 99-шы орынды көрсетіп отыр. Бұл жерде қалдықтарды басқару мәселесі біздің еліміз үшін өзекті екенін байқап отырмыз.

Әлемде жыл сайын 2,1 миллиард тонна қатты тұрмыстық қалдықтар түзіледі, ал бұл сан 2050 жылы түбегейлі шараларсыз 3,8 миллиард тоннаға дейін өседі деп болжануда. Бұл тазартылмаған қалдықтар таулары тырысқақ, безгек және диарея сияқты өлімге әкелетін аурулардың таралуына ықпал етеді.

«Санитарлық-ауыз су» санатында Қазақстан «Қауіпсіз ауыз су» көрсеткіші бойынша – 42 орынға ие болды. «Қалдықтарды басқару» санатында еліміз «Бақыланатын қатты тұрмыстық қалдықтар» көрсеткіші бойынша ең төменгі позиция – 89 орын.

Климаттың өзгеруі саясаты бойынша Қазақстан максимум 100 баллдың 42,3 баллымен 87-ші орында тұр. Осы саясаттың аясында «Климаттың өзгеруін жұмсарту» 1 санаты бар, онда ел осыған ұқсас 87-ші орында.

Қоғам жылдам жылынумен, экстремалды ауа райы құбылыстарымен және экожүйенің күйреуімен сипатталатын төтенше климаттық жағдайға тап болды. Соңғы мәліметтерге сәйкес, жер бетінің температурасы өнеркәсіптік кезеңге дейінгі деңгейден қазірдің өзінде 1,1 °C жоғары. Климаттың өзгеруі орасан зор экономикалық және әлеуметтік шығындарға әкеледі.

Экожүйенің өміршеңдігі саясаты аясында Қазақстан ең әлсіз позицияны иеленді - 49,2 баллмен 94-ші орын [12].

Қоршаған ортаны қорғау көрсеткіштері үшін әл-ауқат пен тиімді басқарудың маңыздылығын көрсете отырып, Солтүстік Еуропа елдері экологиялық тиімділік индексында үнемі жоғары орында болып отыр. Яғни, бұл жерден Еуропа елдері қоршаған ортаны қорғау мәселесіне ауқымды қаржылық инвестициялар жұмсайтыны айқын байқалып отыр.

Экологиялық проблемаларды шешу тек ішкі елдің күшімен емес, сонымен қатар көршілес жатқан елдермен қосыла отырып, сонымен қатар бүкіл әлемдік эко-қауымдастықтардың көмігімен, олармен бірлесе отырып шешудің қажеттілігі бүгінгі күннің басты шешімін табуға тиісті міндет болып отырғанын тілге тиек еткізіміз келеді.

ҚР бойынша қоршаған ортаны қорғауға жұмсалынған шығындардың динамикасын төмендегі 3-кесте арқылы саралап көрсетуге болады.

Кесте 3 – Қоршаған ортаны қорғауға жұмсалынған шығындардың динамикасы

№	Жылдар	Шығын мөлшері, мың. теңге	Алдыңғы жылдармен салыстырғанда өсу қарқыны (%)
1	2019	97 767 570	-
2	2020	384 015 734	392,78
3	2021	416 955 575	108,57
4	2022	444 514 269	106,6
5	2023	610 285 222	137,29

Ескерту – кестенің мәліметтері ҚР Статистика Агенттігінің ресми сайтынан алынды [13]

Зерттеп отырған аралықта ҚР-ның мемлекеттік бюджетінен және бюджеттен тыс көздерден қоршаған ортаны қорғауға, ластануды қалпына келтіруге жұмсалынған шығындардың деңгейі өте жоғары мөлшерде екенін анықтауға болады. Қоршаған ортаға жұмсалынған шығындардың деңгейі, 2019 жылы 97 767 млрд.теңге, 2020 жылы 384,015 млрд.теңге болса, 2022 жылы ол шығын 444,514 млрд.теңгеге, 2023 жылы 610 285,2 млрд.теңгеге дейін жетіп отыр. Демек, елімізде қоршаған ортаны қорғауға байланысты жұмсалатын күрделі қаржының мөлшері өте жоғары болып отыр.

Еліміз бойынша қоршаған ортаға жұмсалынған шығындардың динамикасының төмендегі 1-диаграммадан көре аламыз.

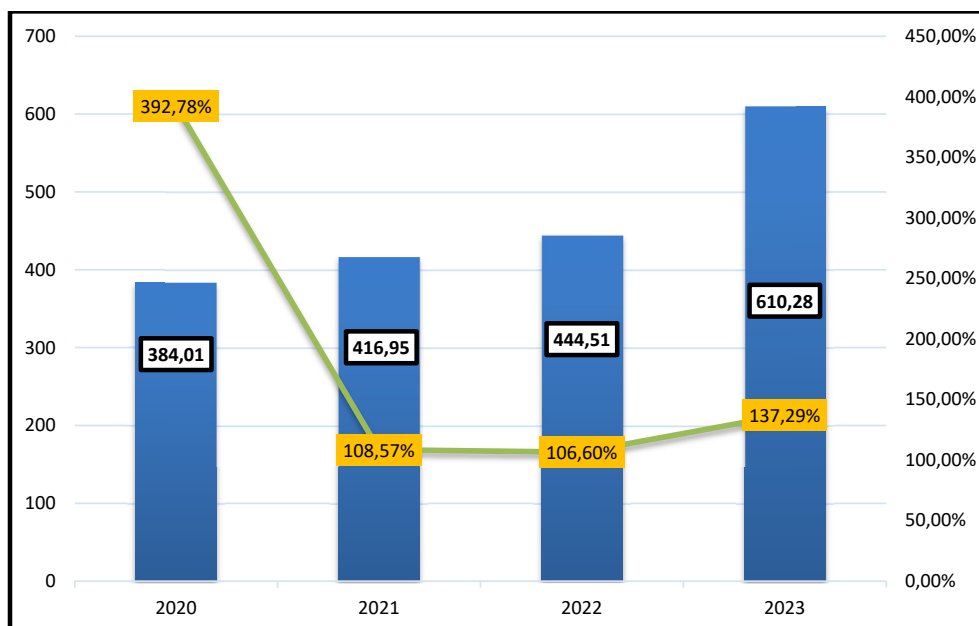

Диаграмма 1 – Қоршаған ортаға жұмсалынған шығындардың өсу қарқыны (%)

Ескерту – диаграмма 3 – кестенің негізінде құрылды

1-ші диаграммадан байқап отырғанымыздай, ҚР бойынша жалпы қоршаған ортаны қорғауға жұмсалынған шығындар динамикасы жыл сайын жоғарылып отырғанын байқауға болады. Мәселен, 2020 жылы оның ақшалай мөлшері 384,01 млрд.теңгеден 2024 жылы 610,28 млрд.теңгеге дейін өсіп отыр.

Әрбір кезеңдегі қоршаған ортаны қорғауға жұмсалынған мемлекеттік шығындар сомасының өсу деңгейін өткен кезеңдермен салыстыратын болсақ, онда 2020 жылы 2019 жылға қарағанда осы мақсаттағы шығындар сомасының деңгейі 392,78%-ға дейін өсіп отыр. Ал 2023 жылы 2022 жылға қарағанда шығындардың серпіні 137,29%-ды көрсетіп отыр.

Жалпы мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау шараларына жұмсалынған шығындар сомасының ақшалай мөлшері жыл сайын артып отырғанын байқауға болады. Ол мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне маңызды іс шараларды ұйымдастыру тетіктерін көрсетеді.

ҚР бойынша табиғатты қорғау қызметтерінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға арналған мемлекеттік шығындардың орындалатын іс-шаралардың бағыттарына қарай жұмсалу динамикасын төмендегі 4-кесте арқылы талдауға болады.

Кесте 4 – Табиғат қорғау қызметінің түрлері бойынша қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындардың түрлері

№	Қызмет түрлері	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
	Барлығы, мың теңге	384 015 734	416 955 575	444 514 269	610 285 222
1	Атмосфералық ауаны қорғау және климаттың өзгеруі мәселелері, олардың ішінде:	88 476 190	82 513 454	127 995 826	122 068 658
1.1	парниктік газдар шығарындыларының төмендеуі	936 307	1 534 936	2 024 375	3 234 119

1.2	ағынды суларды тазарту	66 978 966	94 165 799	113 096 310	115 266 558
1.3	қалдықтарды өңдеу	73 248 476	90 899 013	107 096 519	131 880 528
1.4	топырақты, жер асты және жер үсті суларын қорғау және оңалту	16 180 047	26 808 738	23 695 591	15 948 797
1.5	шу мен діріл әсерін азайту	38 788	94 492	163 944	174 250
1.6	биоәртүрлілік пен ландшафттарды сақтау	6 038 736	2 199 854	3 307 758	2 599 208
1.7	радиациялық қауіпсіздік	955 709	779 270	880 252	879 505
1.8	қоршаған ортаны қорғау саласындағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер	4 502 777	4 921 332	3 479 430	5 063 347
2	Табиғатты қорғау қызметінің басқа бағыттары, олардың ішінде:	127 596 045	114 573 623	64 798 639	216 404 371
2.1	жаңартылатын энергия көздері саласындағы қызметтер мен энергияны үнемдеу	115 447 352	100 677 264	46 647 977	202 382 310
2.2	технологиялары және энергия тиімділігін арттыру саласындағы қызметтер	6 896 744	8 602 944	8 177 847	940 167
Ескерту – кестенің мәліметтері ҚР Статистика Агенттігінің ресми сайтынан алынды [13]					

Республика бойынша табиғатты қорғау іс шараларына жұмсалатын шығындардың қызмет түрлеріне қарай бағытталуын талдайтын болсақ, онда ағынды суларды тазарту, өндірістік қалдықтарды өңдеу, қоршаған ортаны қорғау саласындағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді дайындау және жаңартылатын энергия көздері саласындағы қызметтер мен энергияны үнемдеу жұмыстарына шығындар көп жұмсалып отыр.

Сонымен 4-кестенің мәліметтері арқылы мемлекеттік қаражат есебінен қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне байланысты жүзеге асырылатын іс шараларға қомақты қаражат жұмсалатынын анықтадық.

Қоршаған ортаға келтірілген кері әсерлердің орнын жабу, зияндары қалпына келтіру әрбір өндірістік, өнеркәсіптік субъектілердің маңызды міндеттері болуы қажет. Соған байланысты қоршаған ортаға келтіріліген зияндардың қалпына келтіру бойынша шығындардың есебін, аудиті мен талдауын ұйымдастырудың жетілдірілген механизмдері мен әдістемесін тәжірибелік тұрғыдан зерттеп және қолдану мүмкіндіктерін көрсетуіміз қажет.

Батыстық әдебиеттерді зерттеудің нәтижесінде бүгінгі күні әлемнің дамыған елдері Дания, Франция, Ұлыбритания, Норвегия сияқты елдерінде экологиялық есеп пен есеп беруді заңды түрде есептің бір түрі ретінде енгізіп қойған.

Мәселен, С. М. Шапигузов және Л. З. Шнейдман (1997) экологиялық есепті – экологиялық шығындарды, міндеттемелерді есепке алу мен олардың аудитін қамтитын табиғатты қорғау қызметтерін есепке аул жүйесі ретінде қарастырады [14]. Біздер де бұл авторлармен келісе отырып, экологиялық есеп – тек қана экологиялық алымдар мен міндеттемелердің есебі ғана емес, сонымен бірге қоршаған ортаны қорғауға, келтірілген зияндардың орнын жабуға жұмсалынған шығындарды есепке алу жүйесі ретінде қарастыру деп түсінеміз.

Сонымен бірге, О. С. Кожухова, (2012) өзінің еңбегінде «Экологиялық есеп - бұл компанияның экологиялық әлеуетін басқару және анықтау мен экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті

субъектілердің экологиялық шығындары, шартты активтері, резервтері мен міндеттемелері және басқа да экологиялық деректері туралы ақпаратты жинауға, тіркеуге, өңдеуге, бағалауға, қорытындылауға және көрсетуге арналған бірігейленген жүйе» деп түсіндіреді [15]. Бұл автор экологиялық есепті жан жақты қарастырып отыр, оның құрамына қоршаған ортаға кері әсер тигізгені үшін субъектілердің мойындаған шартты міндеттемелері мен резервтерін де қосып қарастырған. Бұл автордың экологиялық есептің құрамында шартты міндеттемелер мен резервтерді қосып қарастыру өте орынды деп санаймыз. Өйткені, 37 «Бағалау міндеттемелері, шартты міндеттемелер және шартты активтер» ХҚЕС (2015) бойынша ұйымның шартты міндеттемелеріне олардың болашақ іс-әрекеттерді жүзеге асыруға тәуелсіз өмір сүретін өткен оқиғалардың нәтижесінде туындайтын міндеттемелері жатады деп көрсетілген [16].

Демек, қоршаған ортаға заңсыз зиянды жою шығындары болып табылады. Екеуін де өтеу, ұйымның болашақ іс-әрекеттеріне қарамастан, экономикалық пайдасы бар ресурстардың кетуіне әкеледі. Сол сияқты, ұйым мұнай өндіру зауытын немесе атом электр станциясын пайдаланудан шығару шығындарын жабу бойынша болжамды міндеттемені ұйым қоршаған ортаға келтірілген зиянды жоюға міндетті болған жағдайда мойындайды.

Қазіргі таңда еліміздің бухгалтерлік есебінде табиғи ресурстарды пайдаланудың және қоршаған ортаны қорғау бойынша экологиялық шығындар мен олардың өндірістік өзіндік құнға тигізетін әсері туралы еңбектер толықтай зерттелмей келеді. Экологиялық шығындар өнеркәсіптік және өндірістік ұйымдардағы өндірілетін өнімнің түпкілікті нәтижесіне елеулі әсер ететіні бәрімізге белгілі. Сондықтан, қоршаған ортаны ластануынан болатын экологиялық зиян, қоршаған ортаны қорғау шығындары, өндірістік қалдықтарды жою немесе қайтадан пайдалану, қоршаған ортаны ластағаны үшін өтемақыларды дұрыс анықтау тек экологтардың ғана емес, әрбір ұйымның өзекті мәселесі болуы қажет.

Соған байланысты өнімнің өзіндік құнының құрамында тек өндірістік шығындар ғана емес, қоршаған ортаны ластағаны үшін қалпына келтіруге байланысты оларға мақсатты жұмсалынған экологиялық шығындардың үлесін дұрыс анықтаудың әдістемелік ережесі қажет деп санаймыз. Осы айтылғандардың негізінде қоршаған ортаны қорғауға жұмсалынған шығындар туралы сенімді және уақытылы мәліметтер қалыптастыру үшін шаруашылық субъектілері келесідей мәселелер бойынша басқару шешімдерін қабылдаулары тиіс деп санаймыз:

- қоршаған ортаны қорғауға арналған экологиялық шығындардың нақты жіктемесін есеп саясатында көрсету;

- бухгалтерлік есептің бір бөлігі ретінде экологиялық шығындардың талдамалық есебін ұйымдастыру;
- ұсынылған экологиялық шығындардың баптары арқылы өнімнің өзіндік құнына дұрыс тарату.

Отандық есеп тәжірибесінде әрбір ұйым үшін олардың технологиялық ерекшеліктеріне байланысты өнімнің өзіндік құнын қалыптастыруға байланысты шығындардың жіктемесін анықтау өздерінің құзырларына берілген.

Соған байланысты біз өзіміздің зерттеу жұмысызда өндірістік ұйымдар мен қоршаған ортаға өндірістік қалдықтар мен материалдар арқылы кері әсерін тигізетін ұйымдар үшін өнімнің өзіндік құнын құрайтын шығындардың (материалдық, еңбек ақы, үстеме шығындар) қатарына «экологиялық шығындар» немесе «қоршаған ортаны қорғау шығындары» арқылы өнімнің өзіндік құнының калькуляция баптарын толықтыруды ұсынып отырмыз.

Отандық есеп тәжірибесінде жалпы шығындар мен әдеттегі өзіндік құн калькуляциясына қарағанда экологиялық шығындарды есебі мен олардың өзіндік құнға әсері туралы бухгалтерлік есеп саласында ғылыми және тәжірибелік негізде толық зерттелмей отыр. Көп жағдайда тәжірибеде қоршаған ортаны қорғау шығындарын жалпы үстеме шығыстардың құрамында немесе ҚР-ның Салық Кодексінде көрсетілген I, II және III санаттағы операторлары болып саналатын ұйымдардың бірреттік төлейтін зиянды заттардың эмиссиялары үшін алым ретінде қарастырады.

Табиғатты қорғау шығындары тек пайдалы қазбалармен айналысатын ұйымдар үшін ғана емес, өндірістік және өнеркәсіптік ұйымдардың барлығына бірдей өзіндік құнның құрамындағы шығын элементі ретінде қарастырылуы тиіс. Демек, өнімнің өзіндік құны туралы толық талдамалық ақпараттар алу үшін табиғатты қорғау шығындарының мынадай элементтерін ажыратып көрсетуге болады:

- қоршаған ортаны қорғау шараларына қатысатын негізгі құралдарды күтіп ұстау шығындары;

- қоршаған ортаны қорғау шаларына қатысатын негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы;

- экологиялық қызметтерді жүзеге асыру кезіндегі жұмсалынған шикізаттар мен материалдардың құны;

- қоршаған ортаны қорғау іс шараларын жүзеге асырушы жұмысшылардың еңбек ақылары;

- еңбек ақыдан бюджеттік және бюджеттен тыс қорларға сақтандыру аударымдары;

- қоршаған ортаны қорғау үшін эмиссиялық төлемдер;

- өндірістік және өнеркәсіптік қалдықтарды жою, қалпына келтіру, қажеттілікке асыру бойынша сақтау, жинау, қайта өңдеуге арналған шығындар;

- қоршаған ортаға келтіретін зияндарды анықтау, зерттеу, бақылау бойынша ғылыми зерттеу жұмыстарын өткізу шығындары;

- қоршаған ортаны қалпына келтіруге байланысты өзге де шығындар.

Отандық есеп тәжірибесінде қоршаған ортаға келтірілген зиянды қалдықтар үшін эмиссиялық төлемді кәсіпорында 7210 «Әкімшілік шығыстар» құрамында есепке алып, жылдың соңында салық салынатын жалпы пайдадан шегерімге апарып отырады. Ал, егер біз өндіріс пен өнеркәсіптік ұйымдардың қоршаған ортаға келтіретін зияндары өндірістік орындарда пайда болатынын ескерсек, бұл шығындарды әкімшілік шығыстар құрамында көрсету негізсіз деп түсінеміз. Себебі, қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер не болмаса қалпына келтіру шығындарының жұмсалу мақсаты ол өндіріс үшін арналған. Осыған байланысты жоғары берілген шығын элементтері арқылы біз өнімнің өзіндік құнын қалыптастыратын шығын статьясы ретінде «Экологиялық шығындарды» өзіндік құн баптарының құрамына 8410.1 «Экологиялық шығындар» талдамалық шоты арқылы енгізуді ұсына аламыз. **(2-ші ескерту бойынша).**

Экологиялық шығындар есебін ұйымдастыру кезінде басқарушылық есептің әдістерімен қатар, экономикалық және экологиялық тиімділікті басқарудың маңызы өте жоғары болып саналады. Экологиялық шығындар есебінде басқарушылық есепті жүргізу әдістерімен қатар, экологиялық аудит, экологиялық шығындарды басқару есебі, өмірлік цикл шығындарының есебі, шығындарды толық тарау, пайданы бағалау, сонымен қатар басқарушылық шешімдер қабылдау үшін стратегиялық жоспарлау әдістерін қолдануға толық мүмкіндіктер бар **(4-ескерту бойынша).**

Отандық есеп тәжірибесінде экологиялық шығындар есебін ұйымдастыру мәселесімен қатар, басқа да шешімін табуға тиісті міндеттердің бар екенін анықтадық, олар:

- елде экологиялық есепті реттейтін арнайы заңнамалық актілердің толық болмауы;

- экологиялық есеп пен талдауды жүзеге асыратын әдістемелік базалардың жоқтығы;

- экологиялық шығындардың тиімділігін бағалаудың күрделілігі және оған шаруашылық субъектілердің көңіл бөлмеуі;

- ұйымдардағы ақпараттардың жабықтығы;

- қоршаған ортаға кері әсерін тигізетін қызметтердің ерекшеліктеріне қарай талдау әдістемелерінің болмауы;

- субъектілердің қоршаған ортаны қорғау шараларын тек салықтық міндеттемелерді есептеп, төлеумен ғана шектелуінде.

Осы айтылған мәселелер қазіргі кезде ұйымдарды экологиялық шығындардың дұрыс қалыптасуына аса көңіл бөлуді және табиғатты қорғауға жұмсалатын шығындардың өзіндік құнға дұрыс қосуды талап етеді. Демек, экологиялық шығындар есебін ұйымдастырудың негізгі шарттарының бірі, ол жалпы экологиялық шығындардың экономикалық мәнін ашумен және экологиялық есептің объектілерін анықтаумен тікелей байланысты деп санаймыз.

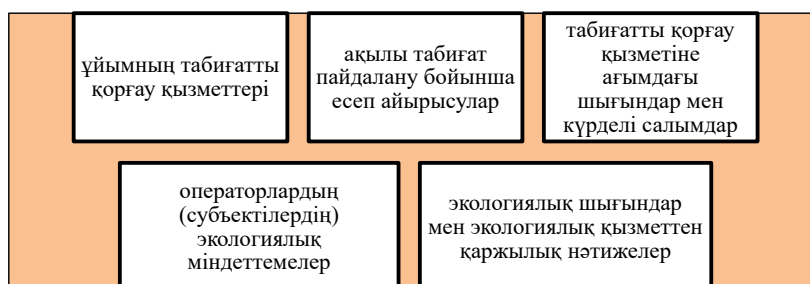
Соған байланысты отындық және шетелдік авторлардың еңбектерін зерттей отырып, экологиялық шығындар туралы авторлардың және өзіміздің тұжырымдамаларды жинақтап, төмендегі кесте арқылы көрсете аламыз (5 кесте).

Кесте 5 – Экологиялық шығындардың экономикалық мәні

№	Авторлар	Тұжырымдамалары
1	Туякова З.С. Черткова А.А. [17, 112 б.]	экологиялық шығындар- бұл өндіріс процесіне дейін немесе оның барысында жүзеге асырылатын қоршаған ортаны қорғау шараларына байланысты кәсіпорынның шығындары (материалдық, еңбек, қаржылық); өнімнің өзіндік құнына енгізілген немесе қоршаған ортаны қорғау объектілерінің өзіндік құнына жинақталған.
2	Ердаuletova Ф.К., Жумабаева М.Д., Нуркашева Н.С. [18, 138-139 бб].	Қоршаған ортаны қорғауға арналған шығындар (құрылыс және технологиялық дайындық, тауарлық-материалдық құндылықтар мен жабдықтарды сатып алу, құрылыс, монтаждау, барлау және ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар саласындағы өндірістік қызметтің шығындары) күрделі салымдар ретінде есептеледі.
3	Бейсенбаева А.К., Досаева А.Ж. [19]	Экологиялық шығындар – ұйымдардың қоршаған ортаны қорғау және табиғат ресурстарын ұтымды пайдалануға арналған негізгі құралдарды ұстау және пайдалану, күрделі жөндеуден өткізуге жұмсалған, ағымдағы шығындар, осы бағытта атқарушы билік органдарының шығындары, осы бағытта білім беруге, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге, қоршаған ортаны қорғау бойынша іс-шараларға жұмсалған шығындар.
4	Попова Е.Л., Морозова Е.В. [20, 1-2 бб].	Экологиялық шығындар-өндірістік процестің басталуына дейін немесе оның барысында жүзеге асырылатын табиғатты қорғау іс-шараларына байланысты кәсіпорынның материалдық, еңбек және қаржылық шығындары.
5	Jing, H, & Songing, L. [21]	Экологиялық шығындарды қоршаған ортаның барлық компоненттеріне ықтимал жағымсыз әсер ететін шешімдерден туындайтын іс-әрекеттің салдарын өлшеу, бақылау және түзету нәтижесінде пайда болатын шығындар элементтерінің жиынтығы.
6	Al Sufi, F. H., Al Qatish, H. M., Garageesh, J. [22]	Экологиялық шығындар қолда бар және пайдаланылатын экономикалық ресурстарға байланысты шығындарды анықтауға және бағалауға оң әсер ететін шығындар.
7	Zeng L.X, He P., Shi J-P. [23]	Экологиялық шығындар әлеуметтік шығындардың бір бөлігі болып табылады. Бұл тарихи категория және белгілі бір өндірістік құрылымдағы белгілі бір әлеуметтік-тарихи кезеңнің өнімі.
8	БҰҰ халықаралық бухгалтерлік есеп және есеп беру стандарттары бойынша Үкіметаралық жұмыс тобы (ISAR) [24]	Экологиялық шығындар кәсіпорын өзінің өндірісінен келтірілген қоршаған ортаға келтірілген зиянды, оның ішінде Экологиялық мақсаттарға жетудің басқа да салыстырмалы шығындарын жою үшін әлеуметтік жауапкершілікті өз мойнына алған кезде пайда болатын шығындар.
9	Авторлық көзқарас	Экологиялық шығындар – қоршаған ортаны және оның ресурстарын пайдаланудың нәтижесінде оған келтірілген кері әсерлердің орнын жабуға қалпына келтіруге және зиянның алдын алуға жұмалатын немесе тұтынылатын тікелей материалдық, еңбек шығындары және қоршаған ортаны қалпына келтіруге байланысты үстеме шығындардың ақшалай құны.
Ескерту – кестені авторлар [17-24] әдебиеттердің және өз тұжырымдамасы негізінде құрастырды		

Экологиялық есептің негізгі объектілері ол ұйымның қоршаған ортаны қорғау бойынша оның барлық процестері есепке алынуы қажет. Экологиялық есеп жалпы бухгалтерлік есеп сияқты заңмен реттеуге болатын белгілі бір нормативтік құжаттармен байланыса отырып, белгіленуі қажет деп санаймыз.

Жүргізіген зерттеу нәтижесінде біз алдыменен экологиялық есептің объектілерін анықтап алуды жөн санап отырмыз (1-сызба).

Сызба 1 – Экологиялық есептің объектілері

Ескерту – сызба авторлармен құрастырылды

Қазақстандық кәсіпорындарда қоршаған ортаға келтірілген кері әсері үшін залалдардың орын толтыру шығындардың көп бөлігі жанама шығыстар ретінде қарастырылады. Кейде ұйымдар мұндай кезең шығыстары ретінде шығындарды әкімшілік шығыстардың құрамына қосып қояды. Жалпы экологиялық шығындар ұйымның есеп саясатында үстеме шығыстар ретінде қарастырылып, жанама шығыстардың бөлу әдістемесіне сәйкес өнімнің жұмыстар мен қызметтердің өзіндік құндарына апарылғаны дұрыс деп санаймыз.

Демек, экологиялық қызметтермен байланысты ағымдағы шығындардың есебін жүргізу үшін біз 8410 «Үстеме шығыстар/Жүкқұжаттық шығыстар» бөлімшесіне арнайы аралық шот «8410.1 – Экологиялық шығындар» деп аталатын шот арылы мынадай шығын баптары арқылы талдамалық есепті ұйымдастыруды ұсынамыз (2-сызба).

экологиялық қызметпен байланысты негізгі құралдардың объектілерін ұстау, пайдалану және жөндеу;	экологиялық қызметпен байланысты объектілердің амортизациясы;	қоршаған ортаны қорғауға байланысты объектілерді пайдалану кезінде шикізаттар мен отын, энергия
экологиялық қызметпен байланысты объектілерге қызмет көрсететін қызметкерлердің жалақысы;	экологиялық қызметпен байланысты құрылыстар мен жабдықтарды сақтандыру бойынша төлемдер;	өндіріс және тұтыну қалдықтарын өз күштерімен жинауға, сақтауға (көмуге) және қайта өңдеуге (залалсыздандыруға), жоюға, орналастыруға арналған шығыстар;
зиянды әсерді өз бетінше бақылауды ұйымдастыруға арналған шығыстар	қоршаған ортаға мониторингтік іс-шаралар, ғылыми-техникалық зерттеу жұмыстары	бұрын жүргізілген шаруашылық қызмет нәтижесінде бұзылған қоршаған ортаның сапасын сақтау және қалпына келтіру жөніндегі ағымдағы іс-шараларға арналған шығыстар;
қауіпті өндірістік объектіні пайдаланатын ұйымның азаматтық жауапкершілігін міндетті сақтандыруға арналған шығыстар;	қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлем мен салықтар мен сақтандыру жарналары	қоршаған ортаға зиянды әсерді азайту және климаттың өзгеруін болдырмау жөніндегі өзге де ағымдағы іс-шараларға арналған шығыстар.

Сызба 2 – Экологиялық шығындардың талдамалық жіктемесі

Ескерту – сызбаның әдебиет көзі [17]

Біз, бірнеше авторлар болып 2020 жылы жүргізілген зерттеу жұмысымызда экологиялық шығындардың жіктемесін қарастырған болатынбыз. Ол еңбегімізде экологиялық шығындарды былай-ша белгілеп көрсеттік:

Шығындарды өтеу көздеріне сәйкес:

- өнімнің (жұмыстар мен қызметтердің) өзіндік құнына қосылатын шығындар;
- компанияның меншігінде қалған пайдамен жабылатын шығындар;
- мақсатты қаржыландырумен қамтылған шығындар;
- қаржылық нәтижелерге апарылатын шығындар;
- бюджеттік емес экологиялық қорлармен жабылатын шығындар.

Төлем бағыттары бойынша:

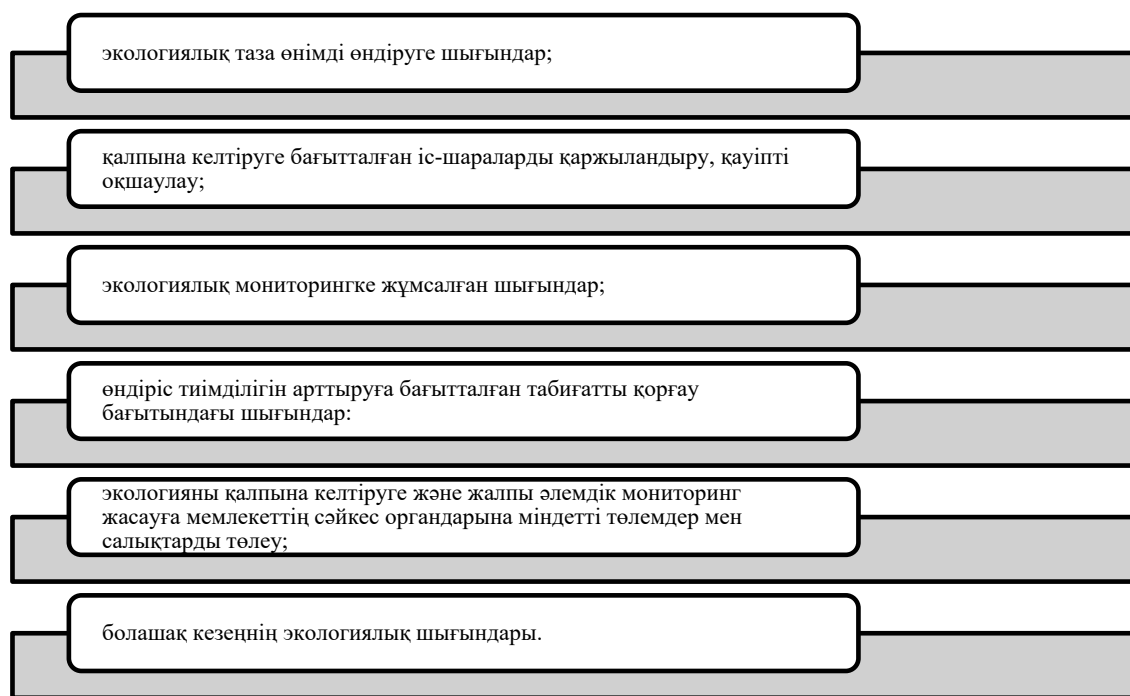
- жер қойнауының пайдалы қазбалары мен табиғи ресурстарды пайдалану құқығы үшін алымдар түріндегі шығындар;

- табиғи ресурстарды молайту және қорғау шығындары және қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер.

Төлем мөлшері бойынша:

- қалыпты шектер мөлшерінде ластану үшін орнын толтыру төлемдері;
- қалыпты шектерден асқаны үшін орнын толтыру төлемдері [18].

Отандық авторлардың ішінде А. К. Бейсенбаева, А. Ж. Досаева. (2017) өздерінің кезекті еңбектерінде табиғатты қорғауға бағытталған шығындарды келесідей топтарға жіктеген (3 сызба).

Сызба 3 – Табиғатты қорғау шығындарының жіктемесі

Ескерту – сызбаның әдебиет көзі [18]

Қоршаған ортаны қорғауға байланысты экологиялық шығындарды ҚЕХС-тың соңғы талаптарын ескере отырып осы аталған шығындарды жіктеу өте маңызды болып саналады.

Отандық есеп тәжірибесінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты шығындарды мынадай баптар бойынша ұйымдастыру әлдеқайда жеңіл болып саналады:

- табиғи ресурстарды өндіру, жоспарланатын аумақтарды зерделеу және игеру бойынша шығындар;
- табиғатты қорғау инфрақұрылымдары ұйымдастыруға байланысты шығындар;

- табиғатты қорғау жүйелерін реттеуге байланысты ықтимал шығындар (мониторинг, салықтар мен эмиссиялық төлемдер);

- экологиялық аудит жүргізуге және экологиялық есептілікті жасауға байланысты шығыстар және т. б.

- өсімпұлдарды, айыппұлдарды, табиғи ортаға келтірілген зияндарды өтеу, өндіріс орындарын дайындау мен игеруді қамтитын шартты шығындар.

Демек, жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде біз экологиялық шығындардың есебін мынадай әдістер бойынша ұйымдастыруды ұсынып отырмыз:

1. «Шығындар-өндірім» есебі;
2. Материалдардың ағыны бойынша шығындар есебі;
3. Қызмет түрлері бойынша экологиялық шығындар есебі;
4. Өмірлік цикл бойынша экологиялық шығындардың есебі.

«Шығындар-өндірім» есебі. Бұл әдіс бойынша материалдардың ағыны өнім шығымымен салыстырылып, жалпы өнімнің көлемі жұмсалынған материалдардың көлемімен сәйкес келу қағидатын білдіреді. Мәселен, 100 кг шикізат өндіріске жұмсалынды, ал одан алынған өнімнің көлемі тек 80 кг болса, онда 20 кг айырмашылық неден болғаны анықтауымыз қажет. Егер 20 кг айырмашылықтың 10 %-ын сынықтар ретінде сатылған десек, қалған 90 %-ы өндірістік қалдықтарға кеткенін білдіреді. Демек, ұйым алдымен экологиялық шығындарды физикалық көлемде, кейін ақшалай мөлшерде көрсете алады.

«Материалдардың ағыны бойынша шығындар есебі». Бұл әдіс бойынша экологиялық шығындар тек материалдардың ағыны бойынша ғана емес, сонымен бірге ұйымдық құрылымы бойынша да қарастырылады. Бұл әдісте материалдық шығындар физикалық көлемі мен қатар құндыраының есебі қатар жүргізіледі. Яғни, бұл әтісл арқылы материалдық шығындарды есепке алу үш санатқа жіктеледі:

- материалдар;
- жүйелік шығындар;
- қалдықтарды тасымалдау немесе әріқарай қажеттілікке жарату.

Бұл әдіс ұйымдағы материалдардық шығындарды үнемдеуге бағытталған және ұзақ мерзім үшін кәсіпорынның барлық шығындарын тiмiдi жұмсауға мүмкіндік береді.

«Қызмет түрлері бойынша экологиялық шығындар есебі». Бұл тәсіл аясында ұйымның ішкі шығындары тиісті шығын орталықтары мен шығын тасымалдаушылары мен осы шығындардың пайда болу себептері болып саналатын қызмет түрлеріне қарай жіктеледі. Демек, экологиялық есеп шеңберінде бұл тәсіл шығындар бірлескен шығын орталықтарына жатқызылатын тікелей шығындарға және үстеме шығындар құрамында «жойылуға» бейім жанама экологиялық шығындар шеңберінде есепке алуды білдіреді.

«Өмірлік цикл бойынша экологиялық шығындардың есебі». Бұл әдіс бойынша экологиялық шығындардың есебі белгілі бір бұйымдар мен өнімдерді дайындау мен өндіруге қатысты барлық экологиялық салаларды, сондай-ақ оларға қатысты шығындарды өндірістік процестің басынан аяғына дейін есепке алуды білдереді (*3-ші ескерту және басқару есебінің әдістері бойынша*).

Демек, өнімнің өзіндік құнына қосылатын экологиялық шығындарды анықтау үшін басқарушылық есептің құрамындағы экологиялық шығындар есебінің әдістері ретінде төмендегі әдістерді жинақтап көрсете аламыз:

- 1) «Шығындар мен өндірімді» талдау;
- 2) «Материалдар ағыны бойынша шығындар есебі».
- 3) «Қызмет түрлері бойынша экологиялық шығындар есебі».
- 4) «Өмірлік цикл бойынша экологиялық шығындардың есебі».

ҚОРЫТЫНДЫ МЕН ҰСЫНЫСТАР

Экологиялық шығындар есебін ұйымдастырудың ерекшеліктерін қарастыра отырып мынадай қорытындыларға келдік:

1) Қоршаған ортаны қорғауға байланысты экологиялық шығындарды өнімнің өзіндік құнының бөлек калькуляциялық статьясы ретінде «экологиялық шығындар» деп аталатын мынадай шығын элементтері арқылы жіктеуді ұсынамыз:

- қоршаған ортаны қорғау шараларына қатысатын негізгі құралдарды күтіп ұстау шығындары;
- қоршаған ортаны қорғау шараларына қатысатын негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы;
- экологиялық қызметтерді жүзеге асыру кезіндегі жұмсалынған шикізаттар мен материалдардың құны;
- қоршаған ортаны қорғау іс шараларын жүзеге асырушы жұмысшылардың еңбек ақылары;
- еңбек ақыдан бюджеттік және бюджеттен тыс қорларға сақтандыру аударымдары;
- қоршаған ортаны қорғау үшін эмиссиялық төлемдер;
- өндірістік және өнеркәсіптік қалдықтарды жою, қалпына келтіру, қажеттілікке асыру бойынша сақтау, жинау, қайта өңдеуге арналған шығындар;
- қоршаған ортаға келтіретін зияндарды анықтау, зерттеу, бақылау бойынша ғылыми зерттеу жұмыстарын өткізу шығындары;
- қоршаған ортаны қалпына келтіруге байланысты өзге де шығындар.

2) Қоршаған ортаны қорғауға байланысты экологиялық шығындар есебінің объектілері ретінде өндірістік ұйымдар мынадай шығын объектілері бойынша экологиялық шығындар есебін ұйымдастыра алады:

- ұйымның табиғатты қорғауы бойынша жалпы қызметі;
- ақылы табиғатты пайдалану бойынша есеп айырысуларды ұйымдастыру;
- табиғатты қорғау қызметіне ағымдағы шығындар мен күрделі салымдар есебі;
- операторлардың (субъектілердің) экологиялық міндеттемелерінің есебі;
- экологиялық кірістер мен шығыстар, экологиялық қызметтен қаржылық нәтижелер есебі.

3) Бухгалтерлік есепте экологиялық шығындарды есепте дұрыс көрсету үшін шығын және өзіндік құнға дұрыс апару мақсатында шығындарды есебін жүргізудің талдамалық шоттарын қолдану ұсынылды. Яғни, экологиялық қызметтермен байланысты ағымдағы шығындардың есебін жүргізу үшін біз 8410 «Үстеме шығыстар/Жүкқұжаттық шығыстар» бөлімшесіне арнайы аралық шот «8410.1 – Экологиялық шығындар».

4) Экологиялық шығындар есебін ұйымдастыру үшін басқарушылық есептің құрамдас әдістері ұсынылды:

- 1) «Шығындар мен өндірімді» талдау;
- 2) «Материалдар ағыны бойынша шығындар есебі».
- 3) «Қызмет түрлері бойынша экологиялық шығындар есебі».
- 4) «Өмірлік цикл бойынша экологиялық шығындардың есебі».

(қорытынды бойынша ескертулер).

Сонымен, экологиялық шығындардың есебін ұйымдастыру шаруашылық субъектілері үшін қазіргі бухгалтерлік есептің орындайтын функцияларын кеңейтуді білдіреді. Экологиялық шығындар өнім өндірісіне, қызмет көрсету мен жұмыстар орындаудың өзіндік құндарын қалыптастыруға қатыспаса да, экологиялық үстеме шығын ретінде өнімдер мен қызметтердің экологиялық сапалы болуына елеулі әсер етеді. Демек, экологиялық есеп – бизнес субъектілерінің қоршаған ортадағы ресурстарды пайдалануды, оған кері әсер етуді төмендету, алдын алу, жою сияқты іс-шараларға жұмсалатын шығындарды және қаржылық нәтижесін анықтауға, бағалауға, талдауға бағытталуы тиіс. Сонымен қатар, экологиялық есеп арқылы экологиялық үстеме шығындар туралы ақпараттарды толық ашуға мүмкіндіктер қалыптасады деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ismail Mujahid H., Mohamed Cassim A.N. Athambawa H. A Systematic review on environmental accounting // Academy of Entrepreneurship Journal. – 2021. - № 27 (4). – P.11-13. // <https://www.abacademies.org/articles/a-systematic-review-on-environmental-accounting-10913>.

2. Қорабаев Б. С. Экологиялық есептілік: қаржылық есептіліктегі маңызы мен әдістемесі [Мәтін] / Б. С. Қорабаев, Н. Б. Абдрахманова // Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан мемлекеттік университетінің хабаршысы. - 2020. - № 1. - 108-115 б.

3. Самамбаева А., Коваленко В. Новые стандарты МСФО: как подружить климат и деньги [Электронный ресурс]. – 2023. - URL: <https://forbes.kz/actual/expertise> (қарау уақыты: 16.09.2024).
4. «ҚР-ның экологиялық Кодексі» [Электрондық ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2021. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (қарау уақыты: 16.09.2024).
5. «ҚР-ның Салық Кодексі» [Электрондық ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2024. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120> (қарау уақыты: 16.09.2024).
6. Монгуш А. Д. Экологический учет на микроуровне // Электронный журнал Science Time. – 2014. – №7. – С. 272–278.
7. Рио-де-Жанейрская декларация ООН по окружающей среде и развитию [Электронный ресурс]. – 1992. - URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (қарау уақыты: 17.09.2024).
8. Бегеева Г. Ж., Иманбаева З. О. Экологический учет в Казахстане: проблемы становления и развития [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: <https://scienceforum.ru/2018/article/2018002334> (қарау уақыты: 17.09.2024).
9. Саенко К. С. Учет экологических затрат. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 376 с.
10. Ильичева Е. В. Модель экологического бухгалтерского учета в соответствии с положениями Киотского Протокола // Журнал Фундаментальные исследования. – 2009. – № 1 – С. 67-68.
11. Kyoto Protocol 10th Anniversary // The UNFCCC secretariat (13.02.2015). [Электронный ресурс]. – 2015. - URL: <https://unfccc.int/news/kyoto-protocol-10th-anniversarytimely-reminder-climate-agreements-work> (қарау уақыты 21.09.2024).
12. Результаты Индекса экологической эффективности 2024 года [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: [https://economy.kz/?p=5273#:~:text=\(қарау уақыты: 22.09.2024\)](https://economy.kz/?p=5273#:~:text=(қарау уақыты: 22.09.2024)).
13. ҚР Статистика Агенттігінің ресми ақпараттары [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: <https://old.stat.gov.kz> (қарау уақыты: 24.09.2024).
14. Шапигузов С. М. Система учета природоохранной деятельности предприятия. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1997. - 200 с.
15. Кожухова О. С. Бухгалтерский учет и отчетности в системе экологического контроллинга нефтегазовых компаний: монография. Новосибирск: Изд.: НГТУ, 2012. - 232 с.
16. 37 - «Бағалау міндеттемелері, шартты міндеттемелер және шартты активтер» ХҚЕС [Электронный ресурс]. – 2015. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30792076
17. Туякова З. С. Черткова А. А. Классификация экологических затрат в современном бухгалтерском учете // Вестник ОГУ. - №8. - (102). – 2009. – С.111-116.
18. Ердаuletova Ф. К., Жумабаева М. Д., Нуркашева Н. С. Состояние и проблемы развития экологического учета: опыт Казахстана. Economy: strategy and practice. – 2020. - 15(2): 139-150.
19. Бейсенбаева А. К., Досаева А. Ж. Экологиялық шығындардың есебін жетілдіруді ұйымдастыру // ҚазҰУ Хабаршысы. Экономика сериясы. №2 (120). 2017. – 99-102 бб.
20. Попова Е. Л., Морозова Е. В. Учет затрат на охрану окружающей среды / Сыктывкарский Лесной Институт Сыктывкар, Россия, 2012. – С. 7.
21. Jing H., Songing L. (2011). The Research of Environmental Costs Based On Activity Based Cost. 2011 3rd International Conference on Environmental Science and Information Application Technology, ESIAT 2011.Procedia Environmental Sciences.10, pp 147 -151.
22. Al Sufi F. H., Al Qatish H. M., Garageesh J. (2012). The importance of cost and environmental disclosure in the rationalization of administrative decisions in the industrial joint stock companies listed on the Amman Stock Exchange. The faculty of managerial and financial sciences. The University of Isra. pp1-31.
23. Zeng L. X, He P., Shi J-P. Problems and Countermeasures in Environmental Cost Accounting: A Case Study of China's Coal Industry // <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20198301013> (қарау уақыты: 07.02.2025).
24. ISAR // https://unctad.org/system/files/official-document/c2isard2_ru.pdf [Электрондық ресурс] (қарау уақыты: 07.02.2025).

REFERENCES

1. Ismail, M. H., Cassim, A. N. M., & Athambawa, H. (2021). A systematic review on environmental accounting. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 27(4), 11–13. <https://www.abacademies.org/articles/a-systematic-review-on-environmental-accounting-10913>
2. Korabaev, B. S., & Abdrahmanova, N. B. (2020). Jekologijalyk eseptilik: kapzhylyk eseptiliktegi manyzy men adistemesi [Environmental accounting: The importance and system in financial accounting]. *Manash Kozybaev atyndary Soltystik-Kazakstan memlekettik universitetinin habarshysy*, 1, 108–115.
3. Samambaeva, A., & Kovalenko, V. (2023). Novye standarty MSFO: kak podruzhit' klimat i den'gi [New IFRS standards: How to reconcile climate and money]. *Forbes Kazakhstan*. <https://forbes.kz/actual/expertise> (Accessed: 16.09.2024)
4. «ҚР-ның jekologijalyқ Kodeksi» [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan]. (2021). Adilet [web-portal]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (Accessed: 16.09.2024)
5. «ҚР-ның Salyk Kodeksi» [Tax Code of the Republic of Kazakhstan]. (2024). Adilet [web-portal]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120> (Accessed: 16.09.2024)
6. Mongush, A. D. (2014). Jekologicheskij uchet na mikrourovne [Environmental accounting at the micro level]. *Science Time*, 7, 272–278.
7. Rio-de-Zhanejskaja deklaracija OON po okružhajushhej srede i razvitiju [Rio Declaration on Environment and Development]. (1992). United Nations [web-portal]. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (Accessed: 17.09.2024)
8. Begeeva, G. Zh., & Imanbaeva, Z. O. (2018). Jekologicheskij uchet v Kazahstane: problemy stanovlenija i razvitija [Environmental accounting in Kazakhstan: Problems of formation and development]. *ScienceForum*. <https://scienceforum.ru/2018/article/2018002334> (Accessed: 17.09.2024)
9. Saenko, K. S. (2005). Uchet ekologicheskikh zatrat [Accounting of environmental costs]. Moscow: Finansy i statistika.
10. Il'icheva, E. V. (2009). Model' jekologicheskogo buhgalterskogo ucheta v sootvetstvii s položenijami Kiotskogo Protokola [Model of environmental accounting in accordance with the Kyoto Protocol]. *Zhurnal Fundamental'nye issledovanija*, 1, 67–68.
11. Kyoto Protocol 10th Anniversary. (2015, February 13). UNFCCC Secretariat. <https://unfccc.int/news/kyoto-protocol-10th-anniversary-timely-reminder-climate-agreements-work> (Accessed: 21.09.2024)
12. Rezul'taty Indeksa jekologicheskoy jeffektivnosti 2024 goda [Results of the Environmental Performance Index 2024]. (2024). *Economy.kz*. <https://economy.kz/?p=5273#:~:text> (Accessed: 22.09.2024)
13. QR Statistika Agenttiginin resmi akparattary [Official statistics of the Republic of Kazakhstan]. (2024). *Stat.gov.kz*. <https://old.stat.gov.kz> (Accessed: 24.09.2024)
14. Shapiguzov, S. M. (1997). Sistema ucheta prirodohrannoj dejatel'nosti predpriyatija [System of environmental protection accounting at the enterprise]. Moscow: FBK-PRESS.
15. Kozhukhova, O. S. (2012). Buhgalterskij uchet i otchetnosti v sisteme jekologicheskogo kontrollinga neftegazovyh kompaniy: monografija [Accounting and reporting in the system of environmental controlling of oil and gas companies: Monograph]. Novosibirsk: NGTU.
16. – Baǵalau mindettemeleri, shartty mindettemeler zhәне shartty aktivter [37 – Valuation obligations, contingent liabilities, and contingent assets]. (2015). NKES. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30792076
17. Tuyaqova, Z. S., & Çertkova, A. A. (2009). Qazirgi bwıxgalterlik eseptegi ékologiyalıq shıǵındardıń jiktelwi [Detailed environmental costs in current accounting]. *OMW xabarshısı*, 8(102), 111–116.
18. Yerdavletova, F. K., Zhumabayeva, M. D., & Nurkasheva, N. S. (2020). State and problems of development of environmental accounting: Experience of Kazakhstan. *Economy: Strategy and Practice*, 15(2), 139–150.
19. Beysenbaeva, A. Q., & Dosaeva, A. J. (2017). Shıǵındardıń esebin jetildirwdiń ékologiyası [Ecology of improving cost accounting]. *Qazw Xabarshısı. Ékonomika seriyası*, 2(120), 99–102.

20. Popova, E. L., & Morozova, E. V. (2012). Qorşağan ortanı qorğaw şğındarınıñ esebi [Accounting for environmental protection costs]. Syktyvkar: Syktyvkar Forestry Institute.
21. Jing, H., & Songing, L. (2011). The research of environmental costs based on activity-based cost. 2011 3rd International Conference on Environmental Science and Information Application Technology, ESIAT 2011. Procedia Environmental Sciences, 10, 147–151.
22. Al Sufi, F. H., Al Qatish, H. M., & Garageesh, J. (2012). The importance of cost and environmental disclosure in the rationalization of administrative decisions in the industrial joint stock companies listed on the Amman Stock Exchange. The Faculty of Managerial and Financial Sciences, The University of Isra, 1–31.
23. Zeng, L. X., He, P., & Shi, J. P. (2019). Problems and countermeasures in environmental cost accounting: A case study of China's coal industry. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20198301013> (Accessed: 07.02.2025)
24. ISAR (International Standards of Accounting and Reporting). United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). https://unctad.org/system/files/official-document/c2isard2_ru.pdf (Accessed: 07.02.2025)

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR ENVIRONMENTAL COSTS

N. S. Nurkasheva^{*1}, B. A. Abdullaeva², A. E. Imataeva

¹Almaty Management University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the study. At the time of changing and actual development of the economy, the effective activity of business entities is primarily determined by its competitive ability. A competitive entity is an organization with high value and demand for its products. The price of the manufactured product and the performed work is determined by the level of costs spent on its preparation and production.

In this scientific article, the necessity of environmental accounting in modern conditions, aimed at achieving the final strategy of production to reduce the impact of harm caused to our environment by business entities that produce products, is determined. In order to evaluate environmental factors, there is a need to create a systematic accounting system that continues the formation of expenses for environmental protection and their connections with economic expenses.

The purpose of the article is to disclose the methodology of "environmental cost accounting", which reflects the relationship between economic costs and environmental protection costs, which allows ensuring the competitiveness and reliability of products.

Research methodology. During the writing of the article, economic analysis, management accounting methods, monographic studies and graphic methods were used.

Originality / value of the study. The conclusions and methodical recommendations obtained as a result of the research of the scientific article will help to form their own value through the rational management of production-economic and environmental costs of production-oriented business entities. At the same time, it contributes to the optimal organization of environmental measures and services of economic entities.

Results of the study. In the main content of the article, the concept of determining the target intrinsic value is given, the place and methodology of environmental cost calculation is studied in order to determine the competitiveness of the product and the impact of production damage on the environment.

Keywords: Business entities, economic costs, environmental costs, environmental accounting, target cost.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАТРАТ

Н. С. Нуркашева^{1*}, Б. А. Абдуллаева², А. Е. Иматаева²

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. В условиях изменяющейся и фактической развитости экономики эффективная деятельность субъектов хозяйствования определяется, прежде всего, их конкурентоспособностью. Конкурентоспособным субъектом является организация, имеющая высокую стоимость и спрос на свою продукцию. Цена производимой продукции и выполняемых работ определяется уровнем затрат, затраченных на ее подготовку и производство.

В данной научной статье определяется необходимость экологического учета в современных условиях, направленного на достижение конечной стратегии производства по снижению воздействия вреда, наносимого окружающей среде субъектами хозяйствования, выпускающими продукцию. Для оценки экологических факторов необходимо создание системной системы учета, которая продолжает формирование затрат на охрану окружающей среды и их связи с экономическими расходами.

Целью статьи является раскрытие методологии «учета экологических затрат», отражающей взаимосвязь экономических затрат и затрат на охрану окружающей среды, что позволяет обеспечить конкурентоспособность и надежность продукции.

Методология исследования. При написании статьи использовались методы экономического анализа, управленческого учета, монографические исследования и графические методы.

Оригинальность/ценность исследования. Полученные в результате исследования научной статьи выводы и методические рекомендации помогут сформировать собственную стоимость за счет рационального управления производственно-экономическими и экологическими затратами субъектов хозяйствования производственно-ориентированной направленности. При этом способствуют оптимальной организации природоохранных мероприятий и услуг хозяйствующих субъектов.

Результаты исследования. В научной статье сформулировано определение формирования целевой себестоимости, изучены важность и методы экологического учета для определения конкурентоспособности продукции и воздействия производства на окружающую среду.

Ключевые слова: Бизнес субъекты, экономические затраты, экологические затраты, экологический учет, целевая стоимость.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Нуркашева Нурсулу Султанияровна - экономика ғылымдарының кандидаты, ассистент-профессор, Алматы Менеджмент Университеті, e-mail: nursulu_1975@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-3798-3130.*

Иматаева Әлия Ерсайынқызы - аға оқытушы, Нархоз Университеті, e-mail: aliya.imataeva@narхоз.kz, ORCID ID: 0000-0001-5841-9232.

Абдуллаева Бижамал Аманкелдиевна - экономика ғылымдарының кандидаты, ассистент-профессор, Нархоз Университеті, e-mail: bizhamal.abdullaeva@narхоз.kz, ORCID ID: 0000-0002-5392-0594.

МРНТИ: 06.73.07

JEL Classification: G17

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-188-198>

ESG И ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ: НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ

А. А. Жакупова^{1*}, А. А. Исмагулова¹, А. Ж. Шакбутова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Сравнительная характеристика и обобщение точек зрения различных исследователей на оценку влияния внедрения принципов ESG на финансовую устойчивость компании.

Методология исследования. В статье используется контент-анализ статей, аналитических обзоров и других документов предыдущих исследований по рассматриваемой тематике. Анализ проводился по основным ESG факторам, оказывающим влияние на финансовое положение компаний с учетом специфики функционирования нефтегазовой отрасли.

Оригинальность (ценность) исследования. Состоит в критической оценке неоднозначного влияния ESG на финансовое состояние предприятий и вносит определенный вклад в обоснование мероприятий по развитию компаний в современных условиях на базе обзора литературы.

Результаты исследования. Согласно обзору литературы проведенное обобщение существующих мнений исследователей свидетельствует, что необходимо учитывать особенности подходов к управлению финансовой устойчивостью, позволяющие в определенной степени снизить факторы отрицательного влияния ESG на финансовую устойчивость компании.

Ключевые слова: принципы ESG, финансовая устойчивость компании, теория заинтересованных сторон, теория компромиссов, ESG стратегия.

ВВЕДЕНИЕ

Внедрение аспектов экологической, социальной и управленческой ответственности (ESG) в современных условиях приобретает все более стратегическое значение для обеспечения финансовой устойчивости компаний и организаций. ESG-факторы отражают влияние бизнеса на окружающую среду, общество и корпоративное управление, и их учет способствует созданию прочной и долгосрочной ценности.

При рассмотрении эффективности деятельности фирм с точки зрения принципов ESG базируются на трех компонентах:

– (E) Environment (среда). Данный параметр предусматривает оценку влияния фирмы на окружающую среду через исследование таких показателей как объем выбросов загрязняющих веществ и отходов производства, энергоэффективность предприятия, водосбережение, меры, нацеленные на экономию природных ресурсов и т.д.

– (S) Social (общество). Данный параметр предполагает учет особенностей взаимодействия фирмы как со своим персоналом и населением на прилегающей территории, так и со всеми факторами внешнего окружения фирмы. Исследование деятельности нефтегазовых компаний свидетельствует, что речь может идти о снижении показателей производственного травматизма, предоставление социальной поддержки своим сотрудникам и членам их семей: социальные пакеты, дополнительное страхование, медицинское обслуживание, путевки на лечение и отдых и др. Что касается местного населения, то это может быть связано с развитием традиционных ремесел, сохранение этнической культуры, строительство социальных и инфраструктурных объектов.

– (G) Governance (корпоративное управление). Этот параметр, обеспечивающий устойчивое развитие, рассматривает бизнес-процессы управления фирмой, информационные аспекты обеспечения прозрачности и открытости деятельности для заинтересованных лиц (акционеров, предполагаемых инвесторов и других стейкхолдеров), а также процедур принятия стратегических управленческих решений

В статье приводится обзор литературы по характеристике влияния внедрения принципов ESG на финансовую устойчивость компании.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методология исследования базируется на том, что существует две ключевые теории, объясняющие факторы взаимного влияния между ESG и финансовой устойчивостью компании, а именно: теория заинтересованных сторон и теория компромисса. Они предлагают разные прогнозы, каждая из которых подкреплена эмпирическим подходом к фирме, основанным на ресурсах. Теория управления связана с теорией заинтересованных сторон и предлагает аналогичные прогнозы, в то время как агентская теория поддерживает прогнозы, схожие с теорией компромисса [1].

Точка зрения заинтересованных сторон, основанная на работе Фримена [2], утверждает, что фирма обязана этически максимизировать ценности всех своих акционеров, включая клиентов, кредиторов, сотрудников и регулирующие органы.

Другие исследователи утверждают, что управление, ориентированное на заинтересованных сторон, способствует более эффективному заключению контрактов [3]. Те фирмы, которые внедрились в свою деятельность принципы ESG, способны в более полной мере обеспечить удовлетворение разнонаправленных требований заинтересованных сторон и тем самым снизить некоторых расходов в рамках соблюдения жестких договорных обязательств.

Согласно теории заинтересованных сторон, деятельность в области ESG должна рассматриваться как источник возможностей, конкурентных преимуществ и корпоративных инноваций, а не как издержки, благотворительность или ограничение [4].

Ресурсно-ориентированное представление предполагает, что деятельность в области ESG можно считать стратегическими инвестициями. Данные инвестиции могут обеспечить компании конкурентное преимущество благодаря приобретению уникальных навыков, которые сложно воспроизвести [5]. Повышение корпоративных социальных показателей должно привести к улучшению финансовых результатов [6].

Согласно теории управления, менеджеры фирмы стремятся максимизировать её долгосрочную ценность, учитывая интересы всех заинтересованных сторон. Они занимаются внедрением принципов ESG в целях развития взаимовыгодных отношений с различными участниками бизнеса, и для создания благоприятных условий для бизнеса [7]. Поэтому активное участие в ESG должно увеличить ценность фирмы.

Другая более компромиссная точка зрения рассматривает деятельность в области ESG как сравнительно неоптимальное использование ресурсов. Считается, что финансовые ресурсы, направленные на ESG, альтернативно могли бы быть использованы фирмой более продуктивно. Этот подход предполагает, что управленцы должны стремиться увеличивать стоимость компании и избегать социальных инициатив, направленных на улучшение окружающей среды [8]. Девинни отмечает [9], что возможно сделать бизнес более «добродетельным», но при этом потребуются за это заплатить. Аупперл утверждает [10], что компании с высокой социальной ответственностью имеют более дорогие прямые издержки и интегрируют меньшую прибыль по сравнению с теми компаниями, которые не уделяют внимания социальной ответственности.

Согласно теории агентства управленцы участвуют во внедрении ESG для удовлетворения своих собственных интересов, особенно если их мотивация не является правильной [11]. Менеджеры компании имеют возможность повысить свою репутацию и получить личные выгоды за счет компании, если привлекут внимание средств массовой информации и обеспечат публичность, связанную с ESG. Джирардон и Чинтракарн считают [12], что недавно работающие руководители с более высокой вероятностью будут активнее заниматься ESG, чем их коллеги. Это связано с личными и репутационными преимуществами, которые предоставляет деятельность в области ESG.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Внедрение ESG-стратегии требует от компаний оценки и управления своим воздействием на окружающую среду. Экологические аспекты включают в себя сокращение выбросов парниковых газов, энергоэффективность, управление отходами и водными ресурсами. Социальные аспекты охватывают влияние на трудовые отношения, рабочие условия, здоровье и безопасность сотрудников, а также взаимодействие с поставщиками и сообществами. Управленческие аспекты включают прозрачность корпоративного управления, этическое поведение руководства и стратегическое планирование.

Одним из преимуществ внедрения ESG-стратегии является увеличение привлекательности компании для инвесторов. В последние годы наблюдается рост интереса к инвестициям, учитывающим не только финансовую прибыль, но и соответствие компании принципам устойчивого развития. Внедрение ESG-стратегии может привлечь новых инвесторов, способных поддерживать развитие компании на долгосрочной основе.

Кроме того, ESG-стратегия способствует снижению рисков и повышению операционной эффективности компании. Учет экологических и социальных аспектов позволяет компаниям оптимизировать процессы и управлять рисками, связанными с изменением климата, изменением законодательства или социальными требованиями. Компании с прочной ESG-стратегией имеют больше шансов на успешное преодоление потенциальных кризисов и вызовов.

Однако внедрение ESG-стратегии также представляет свои вызовы. Компании часто сталкиваются с необходимостью адаптации своей бизнес-модели под новые требования, внедрением новых процессов и технологий, обучением и привлечением персонала к вопросам устойчивости. Однако, несмотря на эти вызовы, внедрение ESG-стратегии является неотъемлемой частью модернизации бизнеса и обеспечения его финансовой устойчивости в условиях изменяющегося мира.

ESG-стратегия является стратегическим фактором обеспечения финансовой устойчивости компании. Она позволяет оценить и управлять рисками, связанными с экологическими и социальными аспектами бизнеса, привлечь новых инвесторов и повысить операционную эффективность. При этом внедрение ESG-стратегии требует от компаний готовности к изменениям и постоянному развитию, чтобы успешно справиться с вызовами современного бизнес-мира и обеспечить свою конкурентоспособность в долгосрочной перспективе.

Управление финансовой устойчивостью, с учетом факторов окружающей среды, социальной ответственности и управления корпоративным управлением (ESG), становится все более важной задачей для современных организаций.

Несмотря на то, что многие участники и экономические субъекты достаточно четко понимают необходимость и стратегическую важность внедрения принципов ESG в деятельность компаний, в то же время значительную роль в ускорении этих процессов, обеспечении их стабильности и уровня «погружения» должны играть заложенные в различных государственных программах и нормативно-правовых актах стимулирующие экономические инструменты для ESG-трансформации. Эффективной и качественной подобная трансформация станет только при осознанном разделении ценностей ответственного бизнеса на всех структурных уровнях организации, наличии опыта у совета директоров, проактивного подхода менеджмента и внутренней деятельностной мотивации экономических субъектов [13].

Следует отметить, что в литературе достаточно часто обращается внимание на тот аспект, что внедрение процесс внедрения принципов ESG будет иметь свои особенности с точки зрения обеспечения финансовой устойчивости в зависимости от основного направления деятельности компании. Это связано с тем, что роль и значение каждого отдельного принципа для всех предприятий не одинакова. Акцент может быть сделан на одном или нескольких принципах в зависимости от специфики деятельности компании. Так, например, на промышленных предприятиях внимание уделяется экологическим принципам, в компаниях сферы услуг – социальным, а в финансовых – управленческим [14].

На основе исследования литературы можно выделить следующие направления взаимосвязи внедрения принципов ESG с финансовым состоянием компании:

- реализация принципов ESG помогает компании минимизировать риски и улучшать устойчивость к изменениям на рынке;

- интеграция факторов ESG позволяет снижать операционные расходы и повышать эффективность использования ресурсов, что способствует увеличению прибыли;
- компании, основывающие свою деятельность на принципах ответственного инвестирования (ESG), привлекают внимание инвесторов, заинтересованных в долгосрочной финансовой устойчивости;
- учет экологических факторов (E) помогает избежать штрафов и репутационных рисков, связанных с нарушением экологических требований;
- социальная ответственность (S) влияет на имидж компании и может повышать лояльность клиентов и сотрудников, что непосредственно отражается на финансовых показателях;
- учет факторов управления (G) помогает предотвратить корпоративные скандалы и улучшает корпоративное управление, что способствует повышению доверия инвесторов и росту стоимости акций;
- компании, которые успешно интегрируют принципы ESG, могут иметь преимущество при привлечении капитала, так как многие инвесторы предпочитают инвестировать в компании с высокими стандартами устойчивости;
- финансовая открытость и прозрачность – ключевые аспекты, к которым привержены компании, следующие принципам ESG. Это способствует повышению доверия со стороны инвесторов и уменьшает риск инвестиций;
- интеграция принципов ESG может предотвратить проведение дорогостоящих рекламных компаний и судебных процессов, что положительно сказывается на финансовых показателях компании;
- учет принципов ESG даёт компании конкурентное преимущество на рынке, так как многие потребители и клиенты становятся более осознанными и предпочитают сотрудничать с компаниями, заботящимися о стандартах устойчивости;
- риск невыполнения стандартов ESG может привести к финансовым потерям из-за возможных штрафов и санкций со стороны регулирующих органов;
- инвесторы все больше уделяют внимание принципам ESG при анализе инвестиционных возможностей, и компании, не соответствующие этим принципам, могут оказаться в невыгодном положении при поиске финансирования;
- финансовая устойчивость компании напрямую влияет на ее способность инвестировать в устойчивое развитие и соответствие принципам ESG;
- учет ESG факторов позволяет компании привлекать и удерживать квалифицированных сотрудников, что способствует повышению производительности и конкурентоспособности компании;
- компании, успешно интегрировавшие принципы ESG в свою стратегию, могут иметь более стабильные финансовые результаты в долгосрочной перспективе и создавать большую стоимость для своих акционеров.

Российские исследователи отмечают [15], что проведенный анализ направлений инвестиционных вложений нефтегазовых компаний в рамках осуществления ими программ устойчивого развития позволил сделать некоторые выводы о мотивирующих факторах осуществления данных инвестиций:

– во-первых, учитывая, что ESG-трансформация, как правило, представляет собой процесс долгосрочного инвестирования, компании, поддаваясь «соблазну» решения краткосрочных задач и обеспечения прибыльности в тактическом краткосрочном периоде, в определенной степени отклоняются от достижения долгосрочных целей, тем самым создают предпосылки снижения финансовой устойчивости в более отдаленной перспективе;

– во-вторых, мотивация, связанная с увеличением расходов на реорганизацию традиционных бизнес-процессов и совершенствование технологических процессов, базируется на необходимости соблюдения международных стандартов. В настоящее время компании, занимающиеся экспортными операциями, в своей деятельности заинтересованы в соблюдении норм международного экологического законодательства со стороны зарубежных партнёров и требований отечественных экологических стандартов;

– в-третьих, как отмечают российские исследователи, в процессе принятия управленческих решений, связанных с заключением контрактов, потребители в лице как физических, так и юридических лиц, в основном не руководствуются «повесткой устойчивого развития».

Приведем примеры зарубежного опыта, изложенными в литературе и свидетельствующими о признании необходимости внедрения принципов ESG, несмотря на их высокую затратность в краткосрочном периоде.

Для более эффективного управления низкоуглеродными инвестициями в структуре многих нефтегазовых игроков появились профильные подразделения, были созданы корпоративные венчурные фонды, в числе которых BP Ventures и Shell Ventures. На счету последнего фонда более 70 проектов, покрывающих как производство чистой энергии, так и сокращение эмиссии парниковых газов в транспортном секторе. При этом в их арсенале не только инвестирование в экологичные активы, но и избавление от самых углеродоемких. Например, несколько лет назад BP и Statoil вышли из добычных проектов на Аляске, мотивировав это стремлением к снижению углеродного следа [16].

Зарубежные исследователи [17] обращают внимание на то, что существует взаимосвязь между ESG рейтингом и доходностью компании. Эффективные успешные компании более активно используют экологическую и социальную стратегию по сравнению с менее финансово успешными фирмами. Кроме того, внедрение принципов ESG способствует повышению имиджа фирмы, улучшению эффективности и качества управления, вовлечению в процессы более высококвалифицированного персонала, и как следствие наблюдается увеличение доходности бизнеса.

Милтон Фридман [18] отмечает, что усиление социальной ответственности бизнеса не всегда приводит к увеличению прибыли. Менеджеры компании, выступая как наемный персонал, несут ответственность перед акционерами, цель которых максимизировать свои доходы. В случае если наемными управленцами будет принято решение о финансировании целей ESG, акционеры могут потерять часть своего дохода, а вместе с финансовым благополучием акционеров может снизиться и стоимость компании.

Кроме того, некоторыми исследователями обращается внимание на то, что компаниям необходимо публично раскрывать информацию о своей деятельности в сфере экологии, социальной деятельности и корпоративном управлении, поскольку это способствует росту имиджа, и, следовательно, ценности компании [19].

С.С. Галазова, исследуя взаимосвязь целей ESG и финансовой продуктивностью, отмечает, что достижение цели ESG требуют дополнительных расходов, но в то же время финансовая продуктивность проявляется в повышении репутации фирмы, привлечении квалифицированных кадров и повышении качества корпоративного управления [20]. Например, качество корпоративного управления выступает залогом не только отлаженного бизнес-процесса, но и высокого уровня репутации, что оказывает влияние на уровень финансовой рентабельности [21].

М.И. Столбов в своих исследованиях [22] отмечает, что поскольку экологические (климатические) риски могут существенно влиять на финансовую стабильность, их специфику нужно учитывать в мерах макропруденциальной политики. Социальный компонент ESG-повестки самый сложный для объективной и всеобъемлющей количественной оценки. Он включает такие аспекты, как равенство работников, гендерное равенство, защита прав человека, безопасность выпускаемой продукции (или оказываемых услуг) для потребителей, обучение персонала компаний и т. п. Оценить эти аспекты можно экспертным путем или на основе социологических опросов. В рамках корпоративного управления и финансовой стабильности ESG-повестки повышенное внимание уделяется роли, численности и особенностям состава советов директоров, уровню и механизмам надзора за соразмерностью оплаты труда высших руководителей и т. п. В последние годы появились работы, где акцент смещен в сторону финансовой стабильности.

Он отмечает, что на основе обзора эмпирической литературы можно сделать вывод, что укрепление позиций банков и небанковских финансовых институтов в ESG рейтингах коррелирует с повышением их устойчивости через снижение агрегированного индивидуального риска. Соответственно инвестиции в ESG проекты, по всей видимости, оправданы, что согласуется с так называемой стейкхолдерской теорией (теорией заинтересованных сторон), которая постулирует положительную взаимосвязь успешного развития компаний и их вложений в ESG-сферу.

Необходимость внедрения принципов ESG в нефтегазовый сектор объясняется следующим:

– принципы ESG являются неотъемлемой частью современной стратегии устойчивого развития нефтегазового сектора, обеспечивая баланс между финансовыми результатами и социальными и экологическими потребностями;

- внедрение ESG-стратегии в нефтегазовой отрасли помогает улучшить отношения с заинтересованными сторонами, а также снижает стоимость капитала и риски, связанные с экологическими и социальными проблемами;
- успешная трансформация нефтегазовой отрасли требует активного внедрения принципов ESG, чтобы обеспечить сбалансированный рост, энергетическую эффективность и устойчивое развитие;
- интеграция принципов ESG в нефтегазовую отрасль способствует сокращению экологического следа, повышению прозрачности и укреплению доверия со стороны инвесторов и общественности;
- ESG-факторы становятся все более важными для нефтегазовых компаний, поскольку всё больше инвесторов и стейкхолдеров ориентируются на устойчивость и социальную ответственность в своих инвестиционных решениях;
- внедрение принципов ESG позволяет нефтегазовым компаниям приспособиться к изменяющейся обстановке, улучшить операционную эффективность и обеспечить долгосрочную устойчивость в условиях глобальной энергетической трансформации.

О необходимости внедрения принципов ESG свидетельствует зарубежный опыт.

The Coca-Cola Company: Компания Coca-Cola активно внедряет принципы ESG, фокусируясь на снижении воздействия на окружающую среду, поддержке водных ресурсов и развитии устойчивых инициатив в сообществе. Их подход к устойчивости детально описан в отчете ESG [23].

Unilever: Компания Unilever является лидером внедрения принципов ESG. Они активно работают над сокращением выбросов парниковых газов, борьбой с общественными неравенствами и повышением уровня жизни людей. Unilever публикует свой годовой отчет о Nachhaltigkeitsbericht - отчете о устойчивости, где они подробно описывают свои инициативы и достижения в области ESG [24].

Microsoft: Компания Microsoft успешно внедряет принципы ESG, стремясь к снижению влияния на климат, повышению энергоэффективности и обеспечению более доступного доступа к технологиям. Они также активно инвестируют в чистые источники энергии и зеленые технологии. Отчет о ESG Microsoft содержит детальную информацию о их стратегии и достижениях.

Natura &Co: Компания Natura &Co, владеющая несколькими крупными брендами в сфере красоты, является примером успешного внедрения принципов ESG. Они работают над сокращением выбросов парниковых газов, поддерживают местные сообщества и внедряют устойчивые практики в своих операциях. Отчет о ESG компании Natura &Co предоставляет подробную информацию о их прогрессе и активностях в области ESG.

Siemens: Компания Siemens ориентирована на устойчивое развитие и успешно внедряет принципы ESG в свои операции. Они сокращают выбросы парниковых газов, инвестируют в инновационные решения для энергетики и транспорта, а также поддерживают социальные проекты. Отчет о устойчивом развитии Siemens демонстрирует их прогресс в достижении целей ESG.

Что касается нефтегазового сектора, то также имеются примеры успешного внедрения принципов ESG.

Shell: Компания Shell активно работает над улучшением своей экологической отчетности и сокращением выбросов парниковых газов. Она также внедряет инновационные технологии, такие как производство биотоплива и солнечной энергии, для снижения зависимости от ископаемых ресурсов [25].

TotalEnergies активно инвестирует в развитие возобновляемых источников энергии. Компания эффективно использует солнечные, ветровые и геотермальные источники энергии, а также разрабатывает технологии по снижению энергетической интенсивности своих операций [26].

Equinor придерживается стратегии нефтегазовой компании с нулевыми выбросами парниковых газов к 2050 году. Они активно инвестируют в возобновляемые источники энергии, разрабатывают проекты по захвату и хранению углерода и сокращают выбросы приходящейся на них части своего производства [27].

BP проводит разнообразные инициативы по снижению выбросов и повышению энергоэффективности в своих нефтегазовых операциях. Компания также инвестирует в возобновляемые источники энергии, в том числе ветряную и солнечную энергию [28].

Chevron активно работает над сокращением своего углеродного следа, представляя различные проекты в области низкоуглеродных источников энергии и инвестируя в исследования по возобнов-

ляемым источникам. Компания также ставит перед собой цель снизить выбросы метана в производственных процессах [29].

РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Таким образом, учитывая имеющиеся точки зрения на внедрение принципов ESG с учетом их влияния на финансовую устойчивость компании, можно сформулировать некоторые подходы к формированию системы управления финансовой устойчивостью.

Интеграция ESG-факторов в финансовое планирование и анализ. Организации должны учитывать ESG-факторы при разработке финансовых стратегий, целей и прогнозов. Это означает учет экологических, социальных и управленческих аспектов в планировании бюджета, финансовом анализе и оценке финансовой устойчивости. Например, компания может распределить средства на устойчивые и экологически чистые проекты, а также оценивать свою эффективность на основе не только финансовых показателей, но и социальных и экологических показателей.

Разработка стратегии ESG-инвестиций. Компании могут разработать и внедрить стратегии инвестирования, основанные на ESG-принципах. Это включает в себя выбор инвестиционных инструментов, учитывающих факторы ESG, и интеграцию в инвестиционные решения социальных, экологических и управленческих критериев. Например, компания может инвестировать в компании, которые соблюдают высокие экологические и социальные стандарты, или в проекты, направленные на решение окружающих проблем или социальных вызовов.

Расширение прозрачности и отчетности в отношении ESG-показателей. Компании должны быть прозрачными и отчитываться о своей деятельности в области ESG. Это включает в себя предоставление информации о своих усилиях по охране окружающей среды, обеспечении социальной ответственности и управлении корпоративным управлением. Дополнительные отчеты, такие как отчеты о устойчивости, могут быть созданы для обеспечения информации акционерам, инвесторам и общественности. Такая прозрачность и отчетность помогут строить доверие и установить долгосрочные отношения с заинтересованными сторонами.

Управление рисками, связанными с ESG-факторами. ESG-факторы представляют собой риски и возможности для компаний. Управление рисками, связанными с ESG-факторами, включает в себя идентификацию, оценку и управление такими рисками. Например, компания может разработать стратегии снижения экологических рисков или принять социально ответственные практики, чтобы уменьшить репутационные риски. В то же время, компания может использовать ESG-факторы в качестве возможности для инноваций и улучшения эффективности.

Вовлечение заинтересованных сторон. Управление финансовой устойчивостью с учетом ESG требует широкой поддержки и сотрудничества со стороны заинтересованных сторон. Компании должны взаимодействовать с акционерами, инвесторами, клиентами, поставщиками и другими сторонами для обсуждения и поддержки своих усилий по укреплению ESG-практик. Компания также может принимать участие в общественных диалогах и инициативах, связанных с ESG, для формирования среды, благоприятной для финансовой устойчивости и устойчивого развития.

Реализация этих подходов к управлению финансовой устойчивостью с учетом ESG помогут компаниям достичь более стабильных результатов, улучшить свою репутацию и создать дополнительную ценность для своих заинтересованных сторон.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Жукова Е.В. ESG-факторы и ответственное инвестирование в фокусе стратегического развития // Журнал: научные исследования и разработки. Экономика фирмы. – 2021. – Т. 10, № 3. – С. 125–140. – DOI: 10.1234/ni-d-01.
2. Freeman R. E., McVea, J. A Stakeholder Approach to Strategic Management // SSRN. – 2001. – URL: <https://ssrn.com/abstract=263511> (дата обращения: 13.12.2024).
3. Jo H., Harjoto M. Corporate Governance and Firm Value: The Impact of Corporate Social Responsibility // Journal of Business Ethics. – 2011. – Vol. 103, № 3. – P. 351–383.

4. Pastor L., Vorsatz M. B., Pontiff J. // The Review of Asset Pricing Studies. – 2017. – Vol. 10, № 4. – P. 791–833.
5. Russo M. V., Fouts P. A. A Resource-Based Perspective on Corporate Environmental Performance and Profitability // The Academy of Management Journal. – 1997. – Vol. 40, № 3. – P. 534–559.
6. Ruf B. M., Muralidhar K., Brown R. M., Janney J. J., Paul K. An empirical investigation of the relationship between change in corporate social performance and financial performance: A stakeholder theory perspective // Journal of Business Ethics. – 2001. – Vol. 32, № 2. – P. 143–156.
7. Barnett M. L. Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility // Journal Academy of Management Review. – 2007. – Vol. 32, № 3. – P. 794–816.
8. Friedman M. A Theoretical Framework for Monetary Analysis // The Journal of Political Economy. – 1970. – Vol. 78, № 2. – P. 193–238.
9. Devinney T. M. Is the Socially Responsible Corporation a Myth? The Good, Bad and Ugly of Corporate Social Responsibility // Academy of Management Perspectives. – 2009. – URL: <https://ssrn.com/abstract=1369709> (дата обращения: 13.12.2024).
10. Aupperle K. E., Carroll A. B., Hatfield J. D. An Empirical Examination of the Relationship between Corporate Social Responsibility and Profitability // Academy of Management Journal. – 1985. – Vol. 28. – P. 446–463.
11. Jain, D., & Tiwari, G. Ecological Indicators. – 2017. – Vol. 79. – P. 310–322.
12. Jiraporn, P., Chintrakarn P. How do powerful CEOs view corporate social responsibility (CSR)? An empirical note // Economics Letters. – 2013. – Vol. 119, № 3. – P. 344–347.
13. Жукова Е.В. Стратегические приоритеты устойчивого развития и формирование алгоритма управления ESG-рисками // Креативная экономика. – 2022. – Т. 16, № 2. – С. 611–628. DOI: 10.18334/се.16.2.114303.
14. Черненко В.А., Лядова Ю.О. Принципы ESG как фактор, влияющий на финансовую устойчивость предприятия // Национальная ассоциация ученых (НАУ). – 2021. – № 73. – С. 17–20.
15. Эдилсултанова Л.А. Финансирование стратегического развития российских компаний нефтегазового сектора // Владикавказ, 2022. – URL: <https://media.nosu.ru/2022/08/dissertacija-jedilsultanovoj-l.a..pdf> (дата обращения: 13.12.2024).
16. Тургенева, В. Вызовы энергоперехода // Нефть и газ. – 2021. – Приложение № 197 от 28.10.2021. – С. 2. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5051379> (дата обращения: 13.12.2024).
17. Dellaportas S., Langton J. Governance and accountability in Australian charitable organisations: Perceptions from CFOs // International Journal of Accounting and Information Management. – 2012. – Vol. 20, № 3. – P. 238–254.
18. Friedman M. The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits // In Zimmerli, W.C., Holzinger, M., Richter, K. (eds) Corporate Ethics and Corporate Governance. – Berlin, Heidelberg: Springer. – 2007. – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-70818-6_14 (дата обращения: 13.12.2024).
19. Fama E. F., French K. A five-factor asset pricing model // Journal of Financial Economics. – 2015. – Vol. 116, № 1. – P. 1–22.
20. Галазова С.С. Влияние ESG-факторов на устойчивое развитие компаний и финансовую результативность корпоративного сектора // Вестник РГЭУ (РИНХ). – 2018. – № 4 (64). – С. 81–86.
21. Вострикова Е.О., Мешкова А.П. ESG-критерии в инвестировании: зарубежный и отечественный опыт // Финансовый журнал. – 2020. – № 4. – С. 35–49.
22. Столбов М.И., Щепелева М.А. Влияние ESG-факторов на финансовую стабильность // Вопросы экономики. – 2022. – № 11. – С. 1–13.
23. Coca-Cola. Reports Fourth Quarter and Full Year 2024 Results. – URL: <https://www.coca-colacompany.com/esg-reporting> (дата обращения: 13.12.2024).
24. Unilever. Annual Report and Accounts 2024. – URL: <https://www.unilever.com/sustainable-living/the-sustainable-living-plan/> (дата обращения: 13.12.2024).
25. Shell. Annual Report and Accounts 2024. – URL: <https://www.shell.com/> (дата обращения: 13.12.2024).

26. TotalEnergies. Sustainability and Climate 2025 Progress Report. – 2025. – PDF.
27. Equinor. Environmental, social and governance (ESG) reporting centre. – URL: <https://www.equinor.com/sustainability/reporting> (дата обращения: 13.12.2024).
28. bp. Annual Report and Form 20-F 2024. – URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/investors/bp-annual-report-and-form-20f-2024.pdf> (дата обращения: 13.12.2024).
29. Chevron. Environment, social, and governance index. – URL: <https://www.chevron.com/investors/esg> (дата обращения: 13.12.2024).

REFERENCES

1. Zhukova, E. V. (2021). ESG-factory i otvetstvennoe investirovanie v fokuse strategicheskogo razvitiya. Zhurnal: nauchnye issledovaniya i razrabotki. Ekonomika firmy, 10(3), 125–140. <https://doi.org/10.1234/nid-01> (in Russian)
2. Freeman, R. E., & McVea, J. (2001). A Stakeholder Approach to Strategic Management. Retrieved May 13, 2025, from <https://ssrn.com/abstract=263511>
3. Jo, H., & Harjoto, M. (2011). Corporate governance and firm value: The impact of corporate social responsibility. Journal of Business Ethics, 103(3), 351–383. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0875-4>
4. Pastor, L., Vorsatz, M. B., & Pontiff, J. (2017). The Review of Asset Pricing Studies, 10(4), 791–833. <https://doi.org/10.1093/rapstu/rax015>
5. Russo, M. V., & Fouts, P. A. (1997). A resource-based perspective on corporate environmental performance and profitability. Academy of Management Journal, 40(3), 534–559. <https://doi.org/10.5465/256887>
6. Ruf, B. M., Muralidhar, K., Brown, R. M., Janney, J. J., & Paul, K. (2001). An empirical investigation of the relationship between change in corporate social performance and financial performance: A stakeholder theory perspective. Journal of Business Ethics, 32(2), 143–156. <https://doi.org/10.1023/A:1010783024573>
7. Barnett, M. L. (2007). Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility. Academy of Management Review, 32(3), 794–816. <https://doi.org/10.5465/amr.2007.25275520>
8. Friedman, M. (1970). A theoretical framework for monetary analysis. The Journal of Political Economy, 78(2), 193–238. <https://doi.org/10.1086/259568>
9. Devinney, T. M. (2009). Is the socially responsible corporation a myth? The good, bad and ugly of corporate social responsibility. Academy of Management Perspectives, May, 1–28. Retrieved December 13, 2024, from <https://ssrn.com/abstract=1369709>
10. upperle, K. E., Carroll, A. B., & Hatfield, J. D. (1985). An empirical examination of the relationship between corporate social responsibility and profitability. Academy of Management Journal, 28, 446–463. <https://doi.org/10.5465/256210>
11. Jain, D., & Tiwari, G. (2017). Ecological indicators. Elsevier, 79, 310–322. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.03.034>
12. Jiraporn, P., & Chintrakarn, P. (2013). How do powerful CEOs view corporate social responsibility (CSR)? An empirical note. Economics Letters, 119(3), 344–347. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.03.026>
13. Zhukova, E. V. (2022). Strategicheskie prioritety ustojchivogo razvitiya i formirovanie algoritma upravleniya ESG-riskami. Kreativnaya ekonomika, 16(2), 611–628. <https://doi.org/10.18334/ce.16.2.114303> (in Russian)
14. Chernenko, V. A., & Lyadova, Yu. O. (2021). Printsipy ESG kak faktor, vliyayushchij na finansovuyu ustojchivost' predpriyatiya. Natsional'naya assotsiatsiya uchenykh (NAU), 73, 17–20. Retrieved December 13, 2024, from <https://examplelink.com> (in Russian)
15. Edilsultanova, L. A. (2022). Finansirovanie strategicheskogo razvitiya rossiyskikh kompaniy neftegazovogo sektora. Retrieved December 13, 2024, from <https://media.nosu.ru/2022/08/dissertacija-jedilsultanovoj-l.a.pdf> (in Russian)
16. Turgenieva, V. (2021). Vyzovy energoperekhoda. Neft' i gaz. Prilozhenie № 197 ot 28.10.2021, 2. Retrieved December 13, 2024, from <https://www.kommersant.ru/doc/5051379> (in Russian)

17. Dellaportas, S., & Langton, J. (2012). Governance and accountability in Australian charitable organisations: Perceptions from CFOs. *International Journal of Accounting and Information Management*, 20(3), 238–254. <https://doi.org/10.1108/18347641211265438>
18. Friedman, M. (2007). The social responsibility of business is to increase its profits. In W. C. Zimmerli, M. Holzinger, & K. Richter (Eds.), *Corporate ethics and corporate governance* (pp. 173–179). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-70818-6_14
19. Fama, E. F., & French, K. (2015). A five-factor asset pricing model. *Journal of Financial Economics*, 116(1), 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2014.10.010>
20. Galazova, S. S. (2018). Vliyanie ESG-faktorov na ustojchivoe razvitie kompaniy i finansovuyu rezultativnost' korporativnogo sektora. *Vestnik RGEU (RINKH)*, 4(64), 81–86. Retrieved December 13, 2024, from <https://examplelink.com> (in Russian)
21. Vostrikova, E. O., & Meshkova, A. P. (2020). ESG-kriterii v investirovanii: zarubezhnyj i otechestvennyj opyt. *Finansovyj zhurnal*, 4, 35–49. Retrieved December 13, 2024, from <https://examplelink.com> (in Russian)
22. Stolbov, M. I., & Shchepeleva, M. A. (2022). Vliyanie ESG-faktorov na finansovuyu stabil'nost'. *Voprosy ekonomiki*, 11, 1–13. Retrieved December 13, 2024, from <https://examplelink.com> (in Russian)
23. Coca-Cola. (2024). Reports fourth quarter and full year 2024 results. Retrieved December 13, 2024, from <https://www.coca-colacompany.com/esg-reporting>
24. Unilever. (2024). Annual report and accounts 2024. Retrieved December 13, 2024, from <https://www.unilever.com/sustainable-living/the-sustainable-living-plan/>
25. Shell. (2024). Annual report and accounts 2024. Retrieved December 13, 2024, <https://www.shell.com/>
26. TotalEnergies. (2025). Sustainability and climate 2025 progress report. Retrieved December 13, 2024, from <https://examplelink.com>
27. Equinor. (2025). Environmental, social and governance (ESG) reporting centre. Retrieved December 13, 2024, from <https://www.equinor.com/sustainability/reporting>
28. [m/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/investors/bp-annual-report-and-form-20f-2024.pdf](https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/investors/bp-annual-report-and-form-20f-2024.pdf)
29. Chevron. (2025). Environment, social, and governance index. Retrieved December 13, 2024, from <https://www.chevron.com/investors/esg>

ESG ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ: ӨЗАРА БАЙЛАНЫС БАҒЫТТАРЫ

А. А. Жакупова^{1*}, А. А. Исмагулова¹, А. Ж. Шакбутова²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты ESG қағидаттарын енгізудің компанияның қаржылық тұрақтылығына әсерін бағалауда әртүрлі зерттеушілердің көзқарастарын салыстырып, жинақтау.

Зерттеу әдіснамасы. Мақалада тақырыпқа байланысты алдыңғы зерттеулердің мақалалары, аналитикалық шолулары және басқа да құжаттары бойынша контент-талдау әдісі қолданылады. Талдау мұнай-газ саласының ерекшеліктерін ескере отырып, компаниялардың қаржылық жағдайына әсер ететін негізгі ESG факторлары бойынша жүргізілді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Талдау көрсеткендей, өтімділікті басқару және қаржылық тұрақтылық кірістілікке оң әсер етеді, ал басқару тиімділігі мен капитал құрылымы теріс әсер етуі мүмкін. Бұл ESG факторларын тиімді басқару ұзақ мерзімді перспективада бизнестің табыстылығы мен тұрақтылығын арттыруға ықпал етуі мүмкін екенін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері. Әдебиеттерді шолу негізінде зерттеушілердің көзқарастарын жинақтау ESG факторларының компанияның қаржылық тұрақтылығына теріс әсерін азайтуға мүмкіндік беретін қаржылық тұрақтылықты басқару тәсілдерінің ерекшеліктерін ескеру қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: ESG қағидаттары, компанияның қаржылық тұрақтылығы, мүдделі тараптар теориясы, ымыра теориясы, ESG стратегиясы.

ESG AND FINANCIAL STABILITY: DIRECTIONS OF INTERCONNECTION

A. A. Zhakupova^{1*}, A. A. Ismagulova¹, A. Zh. Shakbutova²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Almaty Management University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research. The study aims to provide a comparative analysis and generalization of various researchers' views on assessing the impact of ESG principles implementation on a company's financial stability

Research methodology. The article applies content analysis of academic papers, analytical reviews, and other documents from previous studies on the subject. The analysis is conducted based on key ESG factors that influence the financial condition of companies, taking into account the specifics of the oil and gas industry.

Originality / value of the research. The study offers a critical evaluation of the ambiguous impact of ESG on the financial condition of enterprises and contributes to the justification of development measures for companies under current conditions, based on a literature review.

The results of the study. According to the literature review, the generalization of existing opinions indicates the necessity to consider specific approaches to managing financial stability, which can partially mitigate the negative impact of ESG factors on a company's financial stability.

Keywords: ESG principles, company financial stability, stakeholder theory, trade-off theory, ESG strategy.

ОБ АВТОРАХ

Жакупова Айзада Адилевна – докторант, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: aizada.zhakupova@narxoz.kz, ORCID ID: 0000-0002-8671-712X *

Исмагулова Анара Айтмухамбетовна – магистр экономики, старший преподаватель, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: anara.ismagulova@narxoz.kz, ORCID ID: 0000-0002-9306-3523.

Шакбутова Алия Жанузаковна – к. э. н., ассистент профессор Школы экономики и финансов, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: shakbutova@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8762-6481_

Central Asian Economic Review №1 (160) 2025

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – ***А.Ж. Сарсембаева***

Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – ***А.Т. Акылова***

Басуға / Подписано к печати 27.02.2025

Пішімі / Формат 70×100^{1/8}.

Көлемі б.т./ Объем 24,8 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 23,1 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 19,9 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.

akikat_@mail.ru

Тел: + 7 707 463 13 22, +7 701 787 32 92,
+7 771 574 57 05

